

OBNOVA

ČASOPIS ZA KULTURU, DRUŠTVO I POLITIKU

TEMA BROJA:

DRŽAVA

Broj 15

Zagreb, studeni 2021.

Obnova

Časopis za kulturu, društvo i politiku

Nakladnik

Udruga Obnova

Za nakladnika

Marko Paradžik

Glavni i odgovorni urednik

doc. dr. sc. Vladimir Šumanović

Uredničko vijeće

doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

doc. dr. sc. Wollyf Krašić

Urednički odbor

Davor Dijanović

Goran Dejanović

Edin Muftić

Urednik rubrike „Umjetnost“

Ante Brešić Mikulić

Tajnica uredništva

Nera Meštrović

Znanstveni odbor

dr. sc. Krunoslav Brčić-Kostić, Institut „Ruđer Bošković“

doc. dr. sc. Tado Jurić, Hrvatsko katoličko sveučilište

prof. dr. sc. Stipe Kutleša, Institut za filozofiju

doc. dr. sc. Petar Tomev Mitrikeski, Fakultet filozofije i religijskih znanosti

Recenzenti

prof. dr. sc. Tihomir Hunjak

izv. prof. dr. sc. Ivica Miškulin

dr. sc. Stipe Ledić

Lektura

Nera Meštrović

Prijevod

Dino Ljubić

Grafički dizajn, prijelom i priprema za tisak

Spread d.o.o.

Fotografije uz članke vezane uz temu broja

Nera Meštrović

Tisak

Tiskara Zebra

ISSN

1849-0697

Mrežne stranice

www.obnova.com.hr

E-pošta

urednistvo@obnova.com.hr

Autori

Lucian Borić, mag. croat. _____ boriclucian@gmail.com

Iva Blažević, univ. spec. oec. _____ blazevic1989@outlook.com

Andrej Kozina, univ. bacc. croat. et phi. _____ akozina2@gmail.com

Antun Lešić _____ antun.lesic@gmail.com

Dino Ljubić _____ uvelavristina@gmail.com

Marko Paradžik, mag. iur. _____ theodospara@gmail.com

Edi Radan, mag. theol., mr. art. _____ ediradan11@gmail.com

Andrej Samcevič, dr. sc. _____ ges5970@yandex.ru

Davor Stipan, mag. hist. art. _____ davorstipan@gmail.com

Matej Tolić, mag. iur. _____ matejtolic92@gmail.com

Dominik Tomić _____ dominiktomic848@gmail.com

Matija Vinković _____ matijav9988@gmail.com

Mate Vodarević, mag. iur. _____ mate.vodarevic77@gmail.com

SADRŽAJ

RIJEČ PREDsjedNIKA 7

WORD OF THE PRESIDENT 10

Matej Tolić

PITANJE HRVATSKE DRŽAVNOSTI I PRAVA NA SAMOODREĐENJE I

ODCJEPLJENJE U JUGOSLAVIJI (1918. – 1991.) 14

THE QUESTION OF CROATIAN STATEHOOD AND THE RIGHT TO

SELF-DETERMINATION AND SECESSION IN YUGOSLAVIA (1918-1991) 67

Iva Blažević

GORSKI KARABAH: SUKOB DUG VIŠE OD TRI DESETLJEĆA 124

NAGORNO - KARABAKH - A CONFLICT LASTING FOR MORE THAN THREE DECADES 142

Marko Paradžik

RAZGOVOR S PROF. DR. SC. ZRINKOM ERENT-SUNKO 160

CONVERSATION WITH PROF. DR. SC. ZRINKA ERENT-SUNKO 177

Edi Radan

IDEJA DRŽAVE U FILOZOFIJI LAVA NIKOLAJEVIČA TOLSTOJA 195

THE IDEA OF THE STATE I THE PHILOSOPHY OF LAV NIKOLAEVICH TOLSTOY 213

Andrej Samcevič

RUSI I UKRAJINCI ZA HRVATSKI NAROD 234

RUSSIANS AND UKRAINIANS FOR THE CROATIAN PEOPLE 247

Lucian Borić

LULIĆ, ZVONIMIR, POVŠE, JANKO: PROTUZRAČNA OBRANA KVARNERA, LIKE

I ISTRE U DOMOVINSKOM RATU (1991. – 1996.) (2016.) 261

LULIĆ, ZVONIMIR, POVŠE, JANKO:

AIR DEFENSE OF KVARNER, LIKA AND ISTRIA

IN THE HOMELAND WAR (1991 - 1996) (2016) 265

Monika Taborski

PREDSTAVLJANJE LIKOVNOG OPUSA MONIKE TABORSKI 270

PRESENTATION OF ARTISTIC OPUS OF MONIKA TABORSKI 274

Andrej Kozina

„MANK“: O FILOZOFIJI VIRTUALNOG SVIJETA FILMA 278

„MANK“: ON THE PHILOSOPHY OF THE VIRTUAL WORLD OF FILM 287

Marko Paradžik

PRIKAZ DOKUMENTAROG FILMA STEPINAC: KARDINAL I NJEGOVA SAVJEST (2020.) 296

OVERVIEW OF THE DOCUMENTARY FILM STEPINAC: THE CARDINAL AND

HIS CONSCIENCE (2020) 302

TEMA BROJA

RAZNO

UMJETNOST

Dino Ljubić	
DEAR ESTHER - ANIINTERAKTIVA KATARZA.....	309
DEAR ESTHER - ANTI-INTERACTIV CATHARSIS.....	318
Perun	
KRALJEVA KRUNIDBA.....	328
Perun	
KRALJEV BOJ KOD ŠUME.....	336
Perun	
KRALJEV BOJ KOD PLANINE.....	343
Davor Stipan	
U LUCI ODLAZAKA.....	353
Ognjištar	
NJIMA NEKA JE BAŠTINA.....	360
Mate Vodarević	
KIP DOMOVINE U LJETO 2019.....	361
Matej Tolić	
NOKTURNO HRVATSKOG DRAGOVOLJCA.....	363
Lucian Borić	
2020.....	364
Dominik Tomić	
DEŽELA.....	365
Antun Lešić	
***.....	366
Matija Vinković	
6818.....	367

Riječ predsjednika

Poštovani čitatelji,

Država je svojstvena isključivo čovjeku i ljudskom društvu, i njegova je konstanta kroz čitavu povijest baš kao što su to religija, društvena struktura te društvene podjele i sukobi. Značenju države kroz povijest kao bitnomu okviru razvitka i opstanka naroda, u moderno vrijeme nacionalnoga identiteta čiji opstanak ova udruga štiti, nastojalo se dati kratak pregled kroz razgovor s prof. dr. sc. Zrinkom Erent-Sunko. Danas, kada se uobičajilo tvrditi kako je država loša u vidu izjednačavanja pojma države i vlasti, trebalo bi postaviti pitanje: je li auto loš, ako je vozač loš? Ovomu možemo pridružiti rad Mateja Tolića, također u znaku pitanja: *Pitanje hrvatske državnosti i prava na samoodređenje i odcjepljenje u Jugoslaviji (1918. – 1991.)*. Tolić u svomu radu maštovito spaja pravo i povijest kako bi razbio mit pravnomu temelju naše državnosti u Ustavu iz 1974., uz kritiku izvorišnih osnova Ustava RH gdje se temelj povezuje s komunizmom odnosno njegovim „celofanom” – antifašizmom. U drugomu radu na temu broja naša nova autorica Iva Blažević govori o jednoj slabo poznatoj temi: *Gorski Karabah: sukob dug više od tri desetljeća*. Primjer je to borbe za državu i teritorij između dva naroda, kao što isto gorko iskustvo utjecaja rata na državu još uvijek postoji i u našem kolektivnom pamćenju. Ideja države je okupacija i umjetnosti i filozofije, no prije sekcije umjetnosti i književnosti razmotrili smo tu ideju kod novog autora gospodina Radana u radu pod nazivom *Ideja države u filozofiji Lava Nikolajeviču Tolstoju*.

Kada smo kod Domovinskoga rata, prvi put predstavljamo stranoga autora, profesora Andreja Samcevića na temu slabo poznate

uloge Rusa i Ukrajinaca u Domovinskomu ratu pod nazivom *Rusi i Ukrajinci za hrvatski narod*. Naš sada već česti autor prikaza knjiga, Lucian Borić, ponovno donosi prikaz nove knjige tematski vezane za Domovinski rat: *Protuzračna obrana Kvarnera, Like i Istre u Domovinskom ratu (1991. – 1996.)* Zvonimira Lulića. Time smo ponovno dali svoj doprinos promišljanju Domovinskoga rata kroz naš časopis, i nastaviti ćemo to činiti i dalje kako se taj slavni trenutak naše povijesti kada je naša država ponovno rođena nikada ne bi zaboravio. Umjetnost otvaraju radovi likovne umjetnice Monike Taborski: *Turning point*, 100x80cm, ulje na platnu, kao varijacije na temu bitnoga trenutka u životu. Andrej Kozina ponovno filozofira o filmu, odnosno ovaj put o metafilmu *Monk* slavnoga redatelja Davida Finchera, o nastanku legendarnoga filma *Građanin Kane*. Marko Paradžik analizira dokumentarac o Alojziju Stepincu o kojemu smo ove godine imali izuzetno posjećenu tribinu pod nazivom „Kontroverze u povijesti oko blaženoga Alojzija Stepinca”, gdje je gost bio sugovornik u istomu filmu – dr. sc. Robin Harris. Marko Paradžik već je prije pisao o knjizi *Hrvati u KOS-ovom krilu*, redateljice i dokumentarnoga filma na tu temu, Višnje Starešine, stoga je nastavio prikazivati vrijedan rad istraživačkoga novinarstva te uz ekskluzivan razgovor s njom u okviru prikaza toga dokumentarnoga filma. Likovne umjetnosti su uz sliku, film i dokumentarac ponovno dobile i jedan prikaz video igre, od našega dopredsjednika Dina Ljubića koji je već pisao o konceptu video igre kao umjetnosti i prikazao igricu na kojoj je radio, *The Last Door*. Nadamo se da će Vaš duh zaokupiti prikazane likovne umjetnosti i kako ćete odvojiti malo svoga vremena za ljepotu!

Književnost u potrazi za lijepim, istinitim i dobrim u duhu književnoga proglaša otvara ponovno trilogija autora pod pseudonimom Perun, ovoga puta o kralju Tomislavu: *Kraljeva krunicidba*, *Kra-*

ljev boj kod šume, Kraljev boj kod planine. Nije uzgred spomenuti kako se one sjajno uklapaju u temu ovoga broja, baš kao fotografija na naslovnici časopisa, autora Mirka Cvjetka – *Sjena kralja Tomislava* jer kralja Tomislava, bez obzira na povijesnu znanost, naša kolektivna svijest povezuje s pojmom države i državnosti. Iz toga su razloga u časopisu prisutne fotografije u crno-bijelom raznih ostalih kipova velikana naše domovine, čija je povezana asocijacija „država” (Ante Starčević, Franjo Tuđman, Stjepan Radić).

U temu broja kao domoljubnu poeziju uvrstio bih sljedeće pjesme: *Kip domovine u ljeto 2019.* Mate Vodarevića, *Nokturno hrvatskog dragovoljca* Mateja Tolića, *Dežela* Dominka Tomića, 6818 autora Matije Vinkovića te pjesma *Njima neka je baština* autora pseudonima Ognjištar. Zatim donosimo intimnu refleksivnu pjesmu 2020. autora već spomenutoga Luciana Borića, i jednu neimenovanu pjesmu Antuna Lešića. Za kraj ostaje spomenuti povratak autora Davora Stipana kroz kratak, religiozno-nostalgičan putopis *U luci odlazaka*, i s ovime Vas pozdravljam do novoga broja, čija će tema izdanja biti – *Europa!*

S poštovanjem,

predsjednik udruge Obnova, Marko Paradžik

Word of the president

Dear readers,

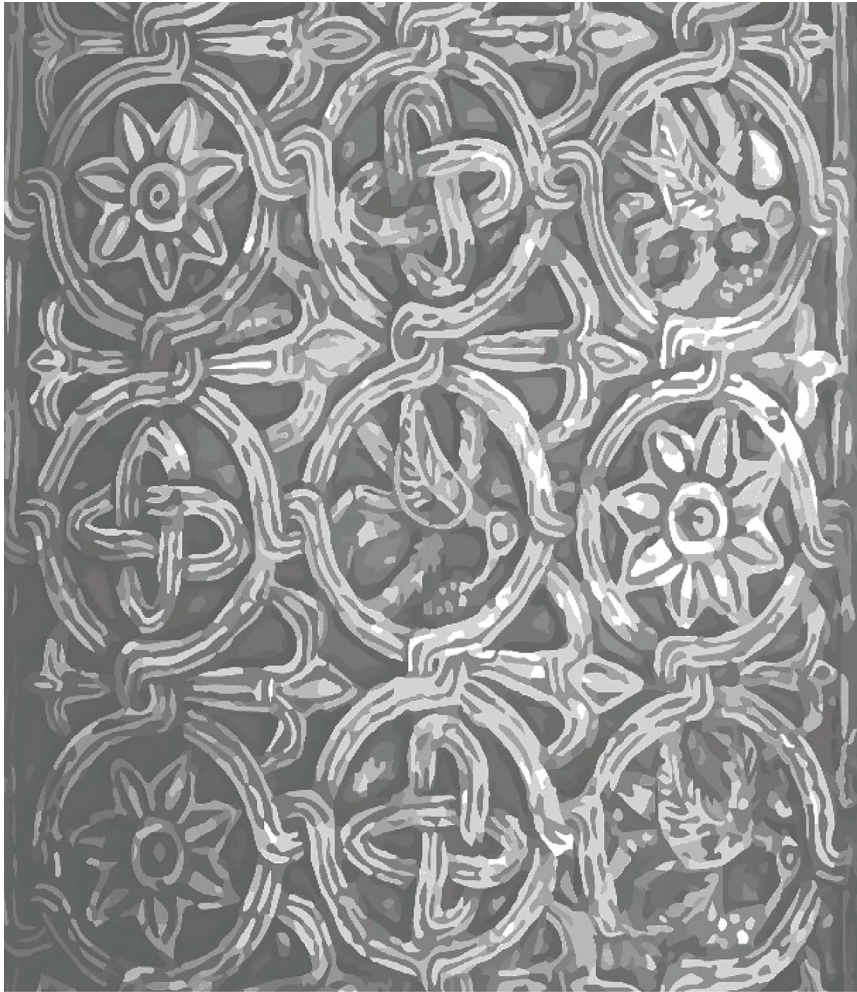
The state is inherent exclusively to man and human society and has been its constant throughout history, just as religion, social structure, and social divisions and conflicts have been. The significance of the state through history as an important framework for the development and survival of the people, in the modern time of national identity, whose survival this association protects, was subjected with a brief overview through a conversation with prof. dr. sc. Zrinka Erent-Sunko. Today, when it is customary to claim that the state is bad in terms of equating the notion of state and government, the question should be asked: is a car bad if the driver is bad? To this, we can add the work of Matej Tolić, also in the mark of question: *The question of Croatian statehood and the right to self-determination and secession in Yugoslavia (1918-1991)*. In his work, Tolić imaginatively combines law and history in order to break the myth of the legal basis of our statehood in the 1974 Constitution, with a critique of the original foundations of the Croatian Constitution where the foundation is associated with communism or its “cellophane” - anti-fascism. In another paper on the topic of the issue, our new author Iva Blažević talks about a little-known subject: Nagorno-Karabakh: a conflict lasting more than three decades. It is an example of the struggle for state and territory between two peoples, just as the same bitter experience of the impact of war on the state still exists in our collective memory. The idea of the state is occupation of art and philosophy, but before the section of art and literature, we considered this idea with the new author Mr. Radan in a paper *The Idea of the State in the Philosophy of Leo Nikolayevich Tolstoy*.

Speaking of the Homeland War, for the first time, we present a foreign author, Professor Andrej Samcević, on the topic of the little-known role of Russians and Ukrainians in the Homeland War, entitled *Russians and Ukrainians for the Croatian people*. Our now frequent author of book reviews, Lucian Borić, is once again presenting a new book thematically related to the Homeland War: *The Air Defense of Kvarner, Lika, and Istria in the Homeland War (1991-1996)* by Zvonimir Lulić. In doing so, we have once again contributed to the reflection on the Homeland War through our journal, and we will continue to do so, so that this glorious moment in our history when our country is reborn will never be forgotten. Art is opened with the works of the artist Monika Taborski: *Turning point*, 100x80cm, oil on canvas, as variations on the theme of an important moment in life. Andrej Kozina philosophizes again about the film, this time about the metafilm *Monk* by the famous director David Fincher, about the origin of the legendary movie *Citizen Kane*. Marko Paradžik analyzes the documentary about Alojzije Stepinac, about which we had a very well-attended panel this year entitled “Controversies in history around the Blessed Alojzije Stepinac”, where the guest was the interlocutor in the same film - Dr. sc. Robin Harris. Marko Paradžik has previously written about the book *Croats in KOS's lap*, directed and documentary by Višnja Starešina, so he continued to show the valuable work of investigative journalism and with an exclusive conversation with her as part of the screening of that documentary. In addition to painting, film, and documentary, the Fine Arts once again received an overview of the video game from our Vice President Dino Ljubić, who has already written about the concept of the video game as art and presented the game he worked on, *The Last Door*. We hope that your spirit will be occupied by the displayed fine arts and how you will set aside a little of your time for beauty!

Literature, in search of the beautiful, true, and good in the spirit of literary proclamation, is reopened by a trilogy, by an author under the pseudonym Perun, this time about King Tomislav: *The King's Coronation*, *The King's Battle by the Forest*, *The King's Battle by the Mountain*. Not to mention by the way that they fit perfectly into the theme of this issue, just like the photo on the cover of the magazine, by Mirko Cvjetko - *The Shadow of King Tomislav*, because King Tomislav, regardless of historical science, connects our collective consciousness with the notion of state and statehood. For this reason, the magazine contains photographs in black and white of various other statues of the greats of our homeland, whose connected association is the "state" (Ante Starčević, Franjo Tuđman, Stjepan Radić). In the topic of the issue as patriotic poetry, I would include the following poems: *Kip domovine u ljeto 2019* by Mate Vodarević, *Nokturno hrvatskog dragovoljca* by Matej Tolić, *Dežela* by Dominko Tomić, *6818* by Matija Vinković, and the song *Njima neka je baština* by the author of a pseudonym Ognjištar. Then we bring an intimate reflective song *2020* by the already mentioned Lucian Borić and one unnamed piece by Antun Lešić. Finally, the return of the author Davor Stipan through a short, religiously nostalgic travelogue *U luci odlazaka* remains to be mentioned, and with this, I bid you farewell until the new issue, whose theme will be - Europe!

With respect,

president of the Renewal association, Marko Paradžik

TEMA BROJA

Pitanje hrvatske državnosti i prava na samoodređenje i odcjepljenje u Jugoslaviji (1918. - 1991.)

AUTOR: Matej Tolić¹

PREGLEDNI RAD

Zaprimljeno: 13. veljače 2021.

Prihvaćeno: 12. travnja 2021.

Sažetak

Ovim člankom autor raščlanjuje povijesne i pravne okolnosti koje su dovele do osnivanja jugoslavenske države 1918. godine, njezine federalizacije i raspada 1990./1991. godine, s posebnim osvrtom na pravni značaj jugoslavenskih socijalističkih Ustava, a posebice Ustava iz 1974. godine. Općepoznato je da se Republika Hrvatska u postupku stjecanja nezavisnosti od SFRJ pozivala na navodno ustavno pravo na samoodređenje i odcjepljenje, dok je jugoslavensko-srpska strana to pravo Hrvatskoj nijekala na temelju istoga Ustava. Iako se federalizam smatra stečevinom Titove Jugoslavije, njegova politička aktualnost seže u same početke jugoslavenske države što je također bitno naglasiti za bolje razumijevanje povijesnih odnosa južnoslavenskih naroda, a posebice Hrvata i Srba. Naime, federalizacija jugoslavenske države bila je politički cilj Hrvatske seljačke stranke, koji se polovično ostvario osnivanjem Banovine Hrvatske što je značajno utjecalo na kasniji ustroj komunističke Jugoslavije. U državno-pravnom okviru Titove Jugoslavije nastaje hrvatska federalna jedinica kao država radnoga naroda te nacionalna država hrvatskoga naroda i srpskoga naroda i drugih narodnosti. Socijalistički ustavi su u preambulama

---

¹ mag. iur., matejtolic92@gmail.com

i osnovnim načelima kao temelj ujedinjenja jugoslavenskih naroda isticali pravo na samoodređenje, uključujući pravo na odcjepljenje naroda, a što se našlo u središtu rasprave u procesu raspada Jugoslavije. Naposljetku, članak obrađuje pravne temelje osnivanja samostalne Republike Hrvatske i stav hrvatskoga ustavotvorca u odnosu na jugoslavensko pravno naslijeđe. Zaključno, tema ovoga rada jest postojanje, odnosno nepostojanje hrvatskoga državnoga prava u Jugoslaviji, pravni položaj hrvatske federalne jedinice u Jugoslaviji, kao i pravno stajalište Ustava Republike Hrvatske prema jugoslavenskomu i komunističkomu naslijeđu, ali i pravni aspekti političkih i ideoloških mitova vezanih uz Ustav SFRJ iz 1974. godine.

Ključne riječi: *Hrvatska, Jugoslavija, državnost, pravo na samoodređenje, Ustav, nezavisnost*

Uvod

Početak Prvoga svjetskoga rata (1914. – 1918.) hrvatske zemlje su dočekale u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, kao Trojedna Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije čiji je pravni položaj u okviru Monarhije bio uređen Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine. Nagodbom je Hrvatima priznat položaj političkoga naroda te zasebne države u okviru Hrvatsko-Ugarskoga kraljevstva i Monarhije pod banom i Saborom te je time smatrano da je konačno riješeno „hrvatsko pitanje” u Monarhiji². No, zbog centralističkih težnji ugarske i austrijske politike te rascjepljivanja hrvatskih zemalja, hrvatska politika ustrajala je u poboljšanju hrvatskoga položaja u Monarhiji. Jedan dio hrvatske političke elite se okrenuo dijalogu s Austrijom, ustrajući na trijalističkomu uređenju habsburškoga carstva, dok se drugi dio hrvatske političke elite okrenuo jugoslavenstvu radi rješavanja nacionalnoga pitanja. Unatoč tomu

² Raić, Marko: „Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije”, *Obnova*, broj 2, 2014. godina., str. 165–175.

što su frankovci dobili jamstva od cara Karla I. o ujedinjenju hrvatskih zemalja u okviru trijalističkoga uređenja države u zadnjim danima Prvoga svjetskoga rata, Sabor je 29. listopada 1918. donio odluku o raskidu svih državno-pravnih veza s dotadašnjom Monarhijom. Nakon raspada habsburške države Sabor je na krilima euforije očekivanoga nacionalnoga oslobođenja proglasio uključenje Trojedne Kraljevine u Državu Slovenaca, Hrvata i Srba, koja je obuhvaćala hrvatske zemlje u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, Sloveniju i Vojvodinu. Izaslanstvo Narodnoga vijeća Države SHS je 1. prosinca 1918. godine pred regentom Aleksandrom Karađorđevićem pročitao prethodno sastavljenu Adresu, kojom su proglasili ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Taj je čin proveden bez znanja Hrvatskoga sabora kao vrhovnoga zakonodavnoga tijela, koji još nije raspravio uvjete budućega ujedinjenja južnoslavenskih zemalja, niti je Sabor ikada sankcionirao čin ujedinjenja s Kraljevinom Srbijom. Tako je osnovana država južnoslavenskih naroda, koja će nositi naziv „Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca” (od 1921. „Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca”), a koje će 1929. godine izmijeniti u „Kraljevina Jugoslavija”. Pod jugoslavenskim će imenom država postojati do 1991. godine, s tim što će ista nakon Drugoga svjetskoga rata postati komunističkom saveznom republikom. Politički i pravni položaj hrvatskoga naroda u novoj državi je u dva navrata posebno reguliran: osnivanjem Banovine Hrvatske i osnivanjem Narodne (Socijalističke) Republike Hrvatske. Za svoga postojanja jugoslavenska država nije riješila „hrvatsko pitanje” zbog čega se dva puta raspala, u okolnostima velikih svjetskih političkih previranja. Današnji hrvatski Ustav, odnosno tzv. Božićni ustav, daje naizgled oprječan i proturječan stav jugoslavenskoga pravnoga naslijeđa te ga smatra povijesnim državno-pravnim slijedom koji se nastavlja na Trojednu Kraljevinu, no istovremeno ga i isključuje.

U ovom ću radu nastojati raščlaniti važnost jugoslavenske hrvatske državnosti u odnosu na hrvatsku državno-pravnu tradiciju, ali i na postojanje samostalne i suverene Republike Hrvatske. Naime, u dnevnim društvenim raspravama na temu hrvatske državnosti i njezinoga prava na samostalnost najčešće se ističe njezina jugoslavenska državnost, što je jednim dijelom uzrokovano nedostatkom istraživanja ove teme. Ustavnopravna znanost uglavnom se zadovoljava ustavnim rješenjem te se jugoslavenski oblici hrvatske državnosti uzimaju kao povijesni slijed koji započinje uspostavom hrvatskih kneževina iz 7. stoljeća, iz kojih je proizašla Kraljevina Hrvatska. Također, ovim radom se nastoji iznijeti jedna nova perspektiva, poduprta znanstvenim tumačenjima iz jugoslavenskih i inozemnih izvora, ali i iz hrvatskoga Ustava i ustavnih zakona i deklaracija Sabora iz 1991. godine.

Pravni položaj Hrvatske u Jugoslaviji do 1939. godine

U novoj državi položaj Hrvata se pogoršao te je nacionalna obespravljenoost nastavljena u oblicima gorim nego što je to bio slučaj u Austro-Ugarskoj. Središnja beogradska vlada i dvor vodili su izrazitu protuhrvatsku politiku obespravljujući hrvatski narod politički, kulturno i ekonomski, a posebnu ulogu je imao represivni aparat u vidu žandarmerije, vojske i policije koje su se nasilno obračunavale sa svakim pokušajem otpora prema jugo-unitarističkim politikama, koristeći se mučenjima, premlaćivanjima, ubojstvima i atentatima. Izvor takve politike bio je u velikosrpstvu dijela političke pozornice Kraljevine Srbije, no isto tako u službenoj ideologiji nove države koja je nosila naziv „integralno jugoslavenstvo”, prema kojoj su žitelji nove države po narodnosnoj i nacionalnoj pripadnosti Jugoslaveni, a Hrvati, Srbi i Slovenci su plemena unutar jugoslavenskoga naroda koji je, zapravo, bio ideološka fikcija nastala na romantičarskomu tumačenju ranosrednjovjekovne povijesti južnoslavenskih naroda. U Kraljevini SHS je prvi put u povijesti Hrvatima zanijekana nacionalna samobitnost i dokinuta hrvatska državnost.

Unatoč osnivanju Kraljevine SHS, Hrvati zadržavaju svoje političke ustanove i simbole državnosti; bana i Sabor, usprkos tomu što ih je beogradska vlast lišila svih stvarnih ovlasti. Kralj u studenome 1920. godine raspušta Sabor, a dana 3. srpnja 1921. posljednji hrvatski ban, dr. Tomislav Tomljenović, morao je odstupiti s banske časti jer je ista ukinuta Vidovdanskim ustavom te je ustanovljena nova funkcija kraljevskoga namjesnika u Hrvatskoj, na koju je stupio Juraj Demetrović³.

³ Horvat, Rudolf: *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992. godina, str. 112.

Hrvatski narod u teškoj političkoj situaciji svoje političko povjerenje većinom daje programu Hrvatske (republikanske) seljačke stranke (HSS) Stjepana Radića, kojemu je jedan od važnijih ciljeva rješavanje hrvatskoga pitanja u novoj državi. Radić je radi uređenja etničkih odnosa zagovarao (kon)federalističko i republikansko uređenje države. Nakon ulaska u vladu 1925. godine, Radić se odredio kao federalist ali priznao Monarhiju i Vidovdanski ustav. Prvih deset godina nove jugoslavenske države obilježili su politički nemiri, montirani procesi, fizičko nasilje, ubojstva i atentati u organizaciji Vlade, a sve je kulminiralo Skupštinskim atentatom Puniše Račića na predstavnike HSS-a 20. lipnja 1928. Nakon skupštinskoga atentata i smrti Stjepana Radića, kao posljedice ranjavanja, vodstvo HSS-a preuzima dr. Vladko Maček koji će biti neupitni vođa hrvatskoga naroda sve do izbijanja Travanjskoga rata.

Za vrijeme Mačekova vođenja HSS prerasta iz seljačkoga pokreta u opći nacionalni pokret te se članstvo iz redova seljaštva širi na građanstvo. Kraljevina Jugoslavija u tridesete godine 20. stoljeća ulazi kao država neriješenih nacionalnih pitanja, s naglaskom na „hrvatsko pitanje”, no svojim položajem u Jugoslaviji nezadovoljni su Crnogorci, Bugari, Makedonci i Albanci. U gospodarstvu se gomilaju problemi, posebice među srpskim seljacima Prečanima i u Srbiji, koji su bili pritisnuti dugovima iz kredita koje su kao oslonac režima dobivali zalaganjem Vlade u državnim i privatnim novčanim ustanovama⁴. U tomu trenutku Hrvati se već nalaze u teškoj ekonomskoj situaciji zbog uobičajenih nepovoljnih gospodarskih i fiskalnih politika Beograda prema hrvatskim zemljama. Uz loše unutarnje gospodarske politike, jugoslavenska ekonomska kriza dodatno je produbljena Velikom gospodarskom krizom koja je 1929. godine svjetska gospodarstva dovela do sveopćega sloma.

Povodom produbljene političke nestabilnosti države, izazvane i Skupštinskim atentatom, kralj Aleksandar I. uvodi šestosiječanjsku diktaturu 1929. godine te suspendira Vidovdanski ustav iz 1921. godine kako bi pokušao riješiti nacionalnu problematiku. Tako je 3. listopada 1929. godine donesen „Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja”. Novim zakonom Kraljevina SHS mijenja ime u Kraljevina Jugoslavija, a država se novim administrativnim preustrojem dijeli na devet banovina koje nose hidrografska imena kako bi se nespominjanjem etnonima u imenu države i upravnih jedinica konačno riješilo nacionalno pitanje. Hrvati su dobili dvije banovine s hrvatskom većinom: Primorsku i Savsku. Novom podjelom hrvatski narod je doživio još jedno razočaranje. Ivo Pilar u svojoj kritici Jugoslavije i srpske dominacije o novoj upravnoj podjeli piše:

---

⁴Pilar, Ivo: *Uvijek iznova Srbija*, Consilium, Zagreb, 1997., str. 36.

„Hrvati su ubrzo shvatili da im je ponuđena jedino sasvim besplatna koncesija naziva Banovina, ali pri čemu se povijesna institucija bana jednostavno degradirala i potpuno iskorijenila. Dok su nekoć banovi bili vicekraljevi, „proreges”, sada su degradirani na obične okružne predstojnike bez ikakve samostalnosti. Sama podjela je štoviše tako napravljena kako bi Srbi imali većinu u šest, Hrvati u dvije i Slovenci u jednoj banovini. Tako je pet i pol milijuna Srba, koji čine samo oko 42 % ukupnoga stanovništva države, dobilo pod svoju političku vlast 72% cjelokupnoga državnoga teritorija. Istodobno je negdašnji jedinstveni teritorij Bosne i Hercegovine, koji se i u novoj državi ponašao kao boležljivo dijete, kao nekoć u Austro-Ugarskoj, razdijeljen na četiri banovine, od kojih je jedna, Vrbaska, vješto aranžiranom podjelom dobila srpsku većinu, kako bi kao klin djelovala između dvije hrvatske banovine, Savske i Primorske⁵.“

Isto tako, Pilar kao nacionalnu nepravdu nanесenu Hrvatima prilikom novoga administrativnoga ustroja ističe pripajanje kotareva Vukovar, Vinkovci, Županja, Šid i Mitrovica Drinskoj banovini, sa sjedištem u Sarajevu⁶. Ovomu Pilarovom komentaru valja nadodati kako su Boka kotorska i dubrovačko područje bili pripojeni Zetskoj banovini sa sjedištem u Cetinju, čime je etnički i povijesni hrvatski teritorij pripojen upravnoj jedinici koju su činile Crna Gora i Istočna Hercegovina s većinskim srpskim stanovništvom. Takvim amputacijama i neprirodnim izmjenama granica hrvatskih povijesnih zemalja te zabranom korištenja nacionalnih imena i simbola, nanесena je nova nepravda od strane vlasti, posebno jer su Srbi i dalje zadržali nacionalne simbole koristeći zastavu Srpske pravoslavne crkve pod izlikom slobode vjeroispovijesti⁷. Kako bi popravio ugled Vlade i države, dodatno narušen njegovom osobnom diktaturom, Aleksandar I. je 3. rujna 1931. godine proglasio

⁵Ibid., 55. str.

⁶Ibid., 54. str.

⁷Ibid., 59. str.

Oktoirani ustav koji „poklanja” svojim narodima čime je konačno stanje diktature, no u svojoj biti, ona je još pravno potvrđena u vidu ustavnoga dokumenta.

Iz nove pravne, upravne i političke situacije bilo je jasno kako šestosiječanjska diktatura i oktoirani ustav iz 1931. godine vode k raspadu Jugoslavije. U pogledu nacionalnih pitanja politička situacija je postala dodatno otežana zbog osnivanja hrvatske separatističke organizacije „Ustaša – Hrvatski revolucionarni pokret” (UHRO) kao odgovor na atentat i diktaturu. Ustaše su nizom vojno-terorističkih operacija dodatno destabilizirali državu, a posebice atentatom na Aleksandra I. u Marseilleu 9. listopada 1934. godine, koji su izvršili u suradnji s Unutarnjom makedonskom revolucionarnom organizacijom (VMRO).

U HSS-u, nakon smrti Radića i uvođenja diktature, otpor prema centralizmu dodatno jača te neki članovi stranke odlaze u političko iseljništvo zagovarati rješenje „hrvatskoga pitanja”, kao što su Juraj Krnjević i August Košutić. Međutim, stranačko vodstvo i dalje ustraje na preuređenju Jugoslavije u saveznu državu, ne dovodeći njezin pravni integritet u pitanje. U međuvremenu, pitanje federalizacije Jugoslavije nalazi i svoje pristaše među Srbima i njihovim umjerenijim političarima. Tako Pribičevićeva Samostalna demokratska stranka (SDS), jedna od graditeljica Jugoslavije i stranka koja je stajala na linijama integralnoga jugoslavenstva i žandarskoga terora, postaje zagovornicom federalizacije države kao jedinoga načina rješavanja nacionalne krize. Svetozar Pribičević, kao vođa stranke, iz političkoga progonstva piše: „...ako se jugoslavenstvo ime države mora platiti gubitkom narodnih i ljudskih sloboda, onda je preskupo plaćeno(...) Nije glavno ime sistema, nego je glavno da se država uredi tako da u njoj budu jednako kao Srbi zadovoljni i Hrvati i Slovenci.”⁸

⁸ Tuđman, Franjo: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji – Knjiga druga (1929. – 1941.)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 80. str.

Pokret za federalizaciju Jugoslavije zadobiva još više važnosti na političkoj sceni kada je predsjednik Slovenske ljudske stranke, dr. Anton Korošec, na Novu godinu 1933. dao izjavu, poznatu kao „Ljubljanske punktacije”, stranim medijima u pet točaka, a u jednoj se navodi kako bi slovenski narod u Jugoslaviji trebao imati svoj nacionalni identitet kroz zasebna nacionalna obilježja i nacionalni status.⁹ Izjava je bila značajna za Slovence, ali i za članove HSS-a i SDS-a jer se još jedan od začetnika jugoslavenske države pridružio zahtjevima za nacionalnom ravnopravnošću kroz federaliziranje države. Izjava dr. Korošeca sadržavala je pet točaka, baš kao i zajednička izjava HSS-a i SDS-a od 7. studenoga 1932. godine, pod naslovom „Zagrebačke punktacije” kojom se tražilo preuređenje države na principu kojim bi se dokinula prevlast jednoga naroda.¹⁰

HSS i SDS osnivaju Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), koja 8. listopada 1937. godine sklapa sporazum s Udruženom srpskom opozicijom (USO) koju čine Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Zemljirodnička stranka. Iako se u programu Sporazuma izravno ne navodi pojam federalizacije, u točki IV. Sporazuma jasne su političke namjere novoga saveza:

„Naše stranke, svijesne da zastupaju i srpski narod i hrvatski narod, stoje na stanovištu, da je nastao krajni čas, da se jedamput zauvijek prekine sa svim nedemokratskim sistemima i režimima, pa da se omogući i Hrvatima i Srbima i Slovencima, da sporazumno organiziraju svoju državnu zajednicu na podjednako zadovoljstvo i Srba i Hrvata i Slovenaca.”¹¹

Tridesetih godina je, dakle, stvorena politička klima za pokušaj rješavanja nacionalnih pitanja kroz federalizaciju države. Takvim stavovima će se pridružiti bosanski muslimani iz Jugoslavenske

⁹Op. cit. Pilar, Ivo, str. 66.

¹⁰Op. cit. Horvat, Rudolf, str. 518.

¹¹Op. cit. Horvat Rudolf, str. 589.

muslimanske organizacije, koji će donijeti Sarajevske punktacije. U Crnoj Gori program federalizacije podržavaju crnogorski federalisti dr. Sekule Drljevića. Za vrijeme jačanja federalističkoga pokreta režimski teror nije jenjavao, štoviše poprimio je još gore oblike kroz montirane procese i ubojstva hrvatskih političkih aktivista i seljaka, dok su s druge strane hrvatski separatisti organizirali niz terorističkih akcija.¹² Zbog eskalacije političkoga nasilja je i HSS organizirao poluvojne zaštitarske odrede kroz Građansku i Seljačku zaštitu, radi zaštite stranačkih okupljanja i prvaka.

---

¹²U knjizi *Hrvatska na mučilištu* povjesničar i radićevac dr. Rudolf Horvat je kao svjedok vremena opisao sva ubojstva, nepravedne fiskalne politike, mučenja, atentate i montirane sudske procese rojalističkoga režima, terorističke akcije hrvatske pravaško-nacionalističke omladine i ustaša, ali i nasilne demonstracije „haesesovaca“ i komunističkih aktivista te daje dobar uvid u razinu nasilja i nepravde koja je pratila jugoslavenski politički život te je preporučujem onima koji žele razumjeti punu prirodu rojalističkoga režima. (op. a.)

Banovina Hrvatska i njezin pravni položaj u Kraljevini Jugoslaviji

Nakon što je Namjesništvo na čelu s knezom Pavlom Karađorđevićem smijenilo premijera Milana Stojadinovića i njegovu vladu 11. prosinca 1938. godine, održani su izbori za Narodnu skupštinu na kojoj je izišla jedinstvena lista SDK i USO. Lista SDK je kod jednoga dijela Hrvata izazvala razočaranje jer su na liste, uz političke prvake hrvatskoga naroda, ušli i dokazani podupiratelji režima koji su provodili politički teror nad Hrvatima, kao Petar Živković i Bogoljub Jevtić.¹³ No, bez obzira na prisutnost srpskih unitarista na izbornim listama oporbe i izborne manipulacije, oporbena koalicija je postigla odličan izborni rezultat, a HSS se nametnuo kao isključivi predstavnik hrvatskoga naroda. Maček je izborni rezultat opisao kao potvrdu jedinstvene volje hrvatskoga naroda za slobodom.¹⁴

Mandat za sastavljanje nove vlade Namjesništvo je 4. veljače 1939. godine predalo Dragiši Cvetkoviću iz Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), bivšemu ministru u Stojadinovićevoj vladi. Cvetković je smatrao da hrvatsko pitanje mora biti riješeno kroz dijalog, a ne primjenom državnoga terora.¹⁵ Shvaćajući da je novi svjetski sukob pred vratima i osamostaljenjem Slovačke, koje su hrvatski nacionalisti pozdravili, beogradska vlast shvaća da radi opstanka Jugoslavije mora biti spremna na ustupke hrvatskomu vodstvu. Premijer nove vlade Cvetković je radi rješenja „hrvatskoga pitanja” započeo pregovore s Vladkom Mačekom i HSS-om, koji će biti u više navrata prekidani zbog raznih pritisaka od strane srpske politike i društvene elite prema Cvetkoviću, ali i njegovoga osobnoga otpora prema opsegu autonomije koju je Maček zahtijevao. Srpski otpor se pojavio u vladajućoj JRZ, ali i među nekim

¹³ Horvat, Rudolf, str. 597.

¹⁴ Ibid., str. 599.

¹⁵ Ibid., str. 603.

oporbenim političarima kao i u Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Srpskomu kulturnom klubu (SKK), koji je bio nadstranačko elitističko udruženje koje je za cilj imalo brigu o položaju srpskoga naroda u cijeloj Jugoslaviji. S druge strane, ustaše, hrvatski nacionalisti i domobranci su smatrali da se nalaze u idealnomu povijesnom trenutku za Mačekovo proglašenje samostalne hrvatske države.

Pregovori su započeli u travnju 1939. godine te je već 27. travnja donesen nacrt Sporazuma koji je bio konačan, no Namjesništvo ga je odbilo odobriti zbog predstojećih posjeta kneza Pavla Hitleru i Mussoliniju.¹⁶ Pregovori su, naposljetku, trajali do kolovoza 1939. godine uz više prekida, prije svega zbog neslaganja oko granica i ovlasti buduće autonomne jedinice. Postojalo je otvoreno pitanje pojedinačnih granica, u slučaju Bosne i Hercegovine i Vojvodine, za koje je Maček predlagao posebnu autonomiju, ili pak podredno, podjelu po nacionalnomu ključu između Banovine Hrvatske i ostatka Jugoslavije, u slučaju kojeg bi hrvatska granica pratila pravac Subotica – Sarajevo – Herceg Novi.¹⁷ Mačeku nije išlo u korist što su se njegovi dojučerašnji politički saveznici u drugim narodima protivili takvom rješavanju situacije, inzistirajući da se odmah u istim pregovorima donese rješenje o svim budućim autonomijama, niti činjenica da su njegovi koalicijski partneri iz SDS-a držali da Hrvatska treba imati što manju autonomiju i tražili što manji opseg granica, prvenstveno smatrajući da u granicama buduće hrvatske jedinice ne treba biti Dubrovnik, a da Dalmacija treba imati zasebnu autonomiju.¹⁸ Istovremeno dio srpskih političara, Srpska pravoslavna crkva, SKK i četnička udruženja započinju s ometanjem pregovora. Hrvatski Srbi u Zagrebu 10. veljače 1939. godine osnivaju Srpsko rodoljubno društvo „Krajina” koje zahtijeva od Cvetkovića izdvajanje „srpskih” općina u Banovini Hrvatskoj u zasebnu srpsku autonomnu jedinicu „Krajina”, o čemu iste

¹⁶ Boban, Ljubo: *Hrvatske granice 1918. – 1993.*, Školska knjiga, HAZU, Zagreb, 1993., str. 40.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

godine u Zagrebu tiskaju brošuru pod naslovom „Srbi - Krajina”, projekt koji će opet oživjeti „Balvan revolucijom” 1990. godine.¹⁹ Nakon što nisu uspjeli prekinuti pregovore niti izboriti srpsku autonomiju u Banovini Hrvatskoj, SKK pokreće političku kampanju pod geslom „Srbi na okup”. Tako Srpski kulturni klub u Vukovaru i drugim gradovima i mjestima sa značajnim udjelom Srba u stanovništvu pokreće peticije i kampanje za njihovo izdvajanje iz Hrvatske, kao i onih općina koje u interesu srpskoga naroda moraju biti u sastavu Srbije, te ubrzano osnivaju odbore i ispostave SKK u hrvatskim općinama i gradovima gdje nisu postojali do 1938. godine. U tomu smjeru srpska promidžba sa središtem u Beogradu iznosi niz članaka u kojima se hrvatsko vodstvo proziva za fašizam i klerikalizam te teror nad srpskim stanovništvom.²⁰

Uz sve poteškoće pregovori su okončani Sporazumom Cvetković – Maček od dana 24. kolovoza 1939. te je Kraljevsko namjesništvo na prijedloga vlade temeljem članka 116. Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine donijelo Uredbu o Banovini Hrvatskoj²¹ koja je sadržavala 16 članaka kojima je uređen teritorijalni opseg Banovine Hrvatske i njezine nadležnosti. Prema čl. I. Uredbe, teritorij nove autonomne jedinice činile su Savska i Primorska banovina te kotarevi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica, čime se pokušalo obuhvatiti većinu teritorija na kojima Hrvati čine većinu. Nadalje je člankom II. Uredbe određeno da u djelokrug Banovine ulaze „poslovi poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma i ruda, građevina, socijalne politike i narodnoga zdravlja, fizičkoga odgoja, pravde, prosvjete i unutrašnje uprave. Banovina Hrvatska ostaje nadležna za sve poslove, koji po sada važećim propisima pripadaju nadležnosti Banovina”, a člankom III. Banovini se daje financijska samostalnost, no ne definira se u kojemu opsegu već se određuje donošenje nove uredbe kojim će to pitanje biti regulirano.

¹⁹ Nazor, Ante: „Kontinuitet velikosrpske politike i uloga Hrvatske u obrani BiH od velikosrpske agresije i spašavanju Muslimana u BiH 1990-ih na primjeru Bihaća”, *National security and the future*, 3(19), 2018., str. 56.

²⁰ Regan, Krešimir: „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 2008., str. 397–424.

²¹ Usp. Horvat, Rudolf, str. 608–612.

Uredbom su ponovno instalirani simboli hrvatskoga državnoga prava: ban i Sabor – s time da su kao zakonodavni organi određeni Kralj i Sabor, a ban kao vršitelj kraljeve zakonodavne volje te se određuje da svaki pravni dokument koji kralj donosi za područje Banovine mora potpisati i ban, kako bi isti imao pravnu valjanost. Unatoč tomu što je Sabor ustanovljen kao najviše zakonodavno tijelo Banovine Hrvatske, u njezinomu kratkom postojanju nisu bili raspisani izbori za Sabor zbog odugovlačenja središnjih vlasti, unatoč Mačekovu inzistiranju. K tomu je bitno napomenuti kako je u izočnosti Sabora za donošenje zakona na području Banovine bio odgovoran Kralj. Prema Uredbi sudbenu vlast vrše sudovi i donose presude „U ime kralja”, a sudci se imenuju kraljevim ukazom. Što se tiče uloge bana, u njegovu nadležnost ulaze svi poslovi Banovine, a imenuje ga na dužnosti i iste razrješava kralj, uz supotpis novoga bana. Velika pobjeda Hrvatske seljačke stranke je bila odredba Uredbe iz čl. X. kojom je policijska služba, koja je do tada bila u funkciji zastrašivanja protivnika središnje vlasti, podređena Banu. U vidu potencijalnih pravnih razilaženja između Banovine i središnje vlasti, Uredbom je kao nadležan određen Ustavni sud. Pri osnivanju Banovine pojavila se dvojba oko postavljanja prvoga bana. Iz Hrvatske seljačke stranke su proizašla dva kandidata. Stranački prvak od njezinih začetaka i zet Stjepana Radića, August Košutić te kao drugi kandidat Ivan Šubašić, ugledni pravnik, solunski dobrovoljac, prijatelj obitelji Karađorđević i nositelj najviših državnih odlikovanja. Iako je Mačekov osobni izbor bio Košutić, isti je bio neprihvatljiv središnjoj vladi i dvoru, posebice zbog njegovoga odlaska u iseljništvo gdje je surađivao s Pavelićem. Tako je na bansku dužnost bio imenovan Ivan Šubašić.

Osim što su nagodbu odbacili hrvatski nacionalisti, odbacili su je i srpski društveni krugovi u Srbiji i Prečani. Za srpsku društvenu

i političku elitu Sporazum je označavao početak raspada Jugoslavije i razbijanje državnoga jedinstva, dok je za hrvatske nacionaliste on predstavljao izdaju i kapitulaciju pred Srbima. Srbi su 1940. godine pripremili nacrt ustroja savezne jedinice pod nazivom „Srpske zemlje” koja bi uz Srbiju, Makedoniju i Crnu Goru obuhvaćala dijelove BiH i Vojvodine sa sjedištem u Skoplju, dok bi Beograd bio glavni grad Jugoslavije. Maček, JMO, crnogorski federalisti i vojvođanski Hrvati su odbili osnivanje srpske jedinice u tomu opsegu, što je pridonijelo dodatnom srpskom negativnom raspoloženju prema Banovini.²² Negativan stav prema Sporazumu su imali komunisti koji su novo uređenje smatrali dogovorom srpske i hrvatske buržoazije. Nakon završetka Drugoga svjetskoga rata komunistička ocjena Banovine Hrvatske se ipak mijenja te Tuđman u doktorskoj disertaciji iz perspektive marksističkoga intelektualca piše: „U biti, usprkos polovičnosti Sporazuma i opasnosti da ga reakcionarni režim pokuša zlorabiti za učvršćenje buržoaskoga poretka, ipak je sama činjenica da je Sporazum bio uvod u preuređenje centralističko-hegemonističke države i pozitivan prilog rješavanju unutrašnjeg nacionalno-političkoga problema, omogućivala Komunističkoj stranci da se šire osnove vodi borbu za priznavanje nacionalnih prava svih naroda Jugoslavije, te za demokratizaciju političkoga života zemlje. Kao aktuelne zahtjeve legalne političke borbe radničkih slojeva KPJ je postavljala: primjenu Uredbe o Banovini Hrvatskoj i na ostale zemlje i historijske pokrajine Jugoslavije...”²³

Očigledno je da Tuđman zasluge za početak federalizacije Jugoslavije daje Mačeku, naglašavajući kako je to tek dalo dodatni povod Komunističkoj partiji za ustrajanje u svomu programu.

Osnivanjem Banovine Hrvatske bilo koja druga projugosla-

²²Usp. Tuđman, Franjo, str. 287–288.

²³Ibid., str. 284.

venska opcija nije mogla ostvariti povratak na staro unitarističko uređenje, pa čak ni velikosrpska na što upućuje Tomislav Jonjić.²⁴ Također, Jonjić pravilno ukazuje na ustavno-pravne nedosljednosti Banovine Hrvatske. Prema članku 116. Ustava Kraljevine Jugoslavije iz 1931. „u slučaju rata, mobilizacije, nereda i pobune, koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države ili kad su do te mere u opšte ugroženi javni interesi, Kralj može, u tom izuzetnom slučaju, ukazom narediti da se privremeno preduzmu sve izvanredne, neophodno potrebne mere u celoj Kraljevini ili u jednom njezinom delu nezavisno od ustavnih i zakonskih propisa.“²⁵ Temeljem citiranoga članka Namjesništvo je, umjesto maloljetnoga kralja Petra II., donijelo Uredbu o Banovini Hrvatskoj koja, dakle, nije bila ustavno rješenje hrvatskoga pitanja, već provizorij bez revizije ustavnopravnoga poretka Jugoslavije, zbog čega nije postojalo čvrsto jamstvo njezine opstojnosti.²⁶ Naime, Uredba je moga dobiti jamstvo opstojnosti tek nakon što je potvrdi Narodno predstavništvo, sukladno 2. stavku 116. članka Ustava, a do čega nikada nije došlo, iako je u Sporazumu bilo određeno da će se definitivne kompetencije Banovine Hrvatske odrediti tek prilikom preuređenja države te će nadležnosti i položaj Banovine biti zajamčeni posebnom ustavnom odredbom koja se neće moći mijenjati bez pristanka Banovine. Dakle, opstojnost Banovine Hrvatske je zavisila isključivo o političkoj situaciji. Dodatno svemu tomu, vlasti su odugovlačile i usporavale prijenos ovlasti na Bana i Sabor. Ustavnost Banovine je bila predmetom znanstvenih rasprava odmah nakon njezinoga nastanka, tadašnjih suvremenih istaknutih pravnih znanstvenika zagrebačkoga i beogradskoga pravnoga fakulteta čija su mišljenja i stavovi bili oprečni.²⁷

²⁴ Jonjić, Tomislav: „Planovi federalizacije Jugoslavije” Republika Hrvatska, god. XLVI, rujan 1997., br. 196., str. 58.

²⁵ „Ustav Kraljevine Jugoslavije”, Zbirka službenoga glasnika, Sv. XLIV, Hrvatska štamparija, Split, 1931.

²⁶ Op. cit. Jonjić, Tomislav., str. 44.

²⁷ Sirotković, Hodimir – Margetić Lujo: *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988., str. 268.

Prema „Izvorišnim osnovama” Ustava Republike Hrvatske, osnivanje Banovine Hrvatske je proglašeno dokazom hrvatske državne samobitnosti u Kraljevini Jugoslaviji, što je pogriješan zaključak pisca Ustava. Naime, Hrvatsko-ugarskom nagodbom je Trojedinoj Kraljevini priznat status zasebne države u realnoj uniji s Ugarskom, dok je Nagodbom iz 1939. godine usuglašeno kako će Banovina Hrvatska nastati spajanjem postojećih administrativnih jedinica s hrvatskom, većinom u zasebnu administrativnu (upravnu) jedinicu, dakle bez statusa zasebne državno-pravne cjeline. Nadalje, Hrvatskoj se banovinskom nagodbom vraća ban i Sabor, ali ban i Sabor koji ne naslijeđuju tradicije hrvatske državnosti u razdoblju od srednjega vijeka do 1918. godine, osim u nazivu. U slučaju Banovine Hrvatske bilo bi ispravnije govoriti o dokazu hrvatske nacionalne samobitnosti, jer je njezinim osnivanjem poražena politika integralnoga jugoslavenstva te su Hrvati ponovno priznati kao zaseban narod, a ne tek kao pleme unutar jugoslavenskoga naroda. Iako su Maček i njegovi suradnici obećavali širenje autonomije na vojsku i financije, njezino postojanje je prekinuo Travanjski rat u kojemu je jugoslavenska vojska poražena u svega dvanaest dana, a Hrvati su se odazvali pozivu nacionalista i ustaša te u ratu nisu sudjelovali, ili su pak podizali pobune unutar vojnih redova iz čega je razvidno da nisu imali motiva braniti Jugoslaviju čak ni sa svojom zasebnom Banovinom.

Nezavisna Država Hrvatska i jugoslavenski federalizam u Drugom svjetskom ratu

Nakon izbijanja Travanjskoga rata u Zagrebu, član domovinskoga ustaškoga pokreta pukovnik Slavko Kvaternik 10. travnja 1941. godine, u ime poglavnika ustaškoga pokreta Ante Pavelića proglašava Nezavisnu Državu Hrvatsku. S položaja vođe hrvatskoga naroda Maček, koji je odbio preuzeti vodstvo nove države, nakon proglašenja NDH ipak poziva narod i upravu Banovine Hrvatske da se stave na raspolaganje novoj vladi.

Ustaše novu državu uređuju sukladno ustaškoj ideologiji koja je bila fuzija starčevićanskoga pravaštva i fašizma, a u novomu političkom, društvenom i kulturnom životu sudjeluju i oni elementi hrvatskoga političkoga života koji nisu bili članovi i simpatizeri ustaškoga pokreta, no bili su protivnicima jugoslavenske državne ideje. Službena ideologija ustaške vlade će uvesti teror koji će rezultirati rasnim politikama protiv Židova, Roma i Srba te političkih progona neistomišljenika među Hrvatima.

Uspostavom Nezavisne Države Hrvatske nova vlast je odmah zauzela pravno stajalište prema Kraljevini Jugoslaviji. O ustaškim shvaćanjima hrvatskoga državnoga prava u svojim memoarima za vrijeme druge emigracije pisao je sâm Pavelić, citirajući svoj stav iz vremena NDH:

„Pitanje dinastije Karađorđevića u Hrvatskoj ne postoji pravno „de jure”, a sada ni „de facto”! Prema starom ustavu hrvatske nacije, kraljevi Hrvatske bili su uvijek izabirani po zakonitom izbornom tijelu određenoga vremena. Tako je bio izabran kralj Tomislav, a tako su bili izabrani svi njegovi nasljednici do 1102. godine, jer u

ono doba nije još bilo ustanovljeno pravo nasljedstva po rođenju. Ali kada je uvedeno sredovječno pravo nasljedstva, izbor je bio bezuvjetno potreban kod izumruća dinastije, a u Hrvatskoj nije nikada bila ustoličena i priznata jedna nova dinastija. Dinastija Karađorđevića nije bila nikada izabrana po ni jednom organu carstva, niti po nikakvom nelegalnom – ni zakonitom tijelu.“²⁸

Nadalje, komentirajući izaslanstvo Narodnoga vijeća i čin ujedinjenja od 1. prosinca 1918. godine, Pavelić tumači: „Ovim činom dinastija Karađorđevića nije postala dinastijom Kraljevine Hrvatske, niti se hrvatski narod njoj podčinio, jer, „prvo” – ni ono Narodno vijeće, ni ustavnopravni čin, budući da je to Vijeće bilo isključivo upravno tijelo, a „drugo” – jer niti takva izjava sadržavala taj čin.

Dinastija Karađorđevića nije bila nikada izabrana, ni na bilo koji način proglašena dinastijom Hrvatske i hrvatskoga naroda. Stanje „de facto” od 1. prosinca 1918. do dana 10. travnja 1941. bilo je potpuno nezakonito, pa zato mi danas ne možemo detronizirati jednu dinastiju, koja „de jure” nije nikada postojala u Hrvatskoj.²⁹

Pavelić kao poglavnik NDH odriče bilo kakvu zakonitost i ustavnost stanja koje je trajalo od 1918. do 1941., stoga niječe bilo kakvu državnu samobitnost i Banovini Hrvatskoj što je bio njegov stav i prije uspostave NDH. Nadalje, Pavelić u memoarima tvrdi kako je jedina dinastija koju je Sabor mogao detronizirati jest bila ona Habsburgovaca, koja nikada nije bila zakonski detronizirana od strane Sabora, iz čega je razvidno da je Pavelić NDH smatrao pravnom slijednicom Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.³⁰ U tomu smjeru Vlada NDH donosi „Zakonsku odredbu 15. svibnja 1941. o kruni Zvonimirovoj” kojom je određeno da suverenitet NDH

²⁸ Pavelić, Ante: *Doživljaji – Kako sam osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku*, Despot Infninitus, Zagreb, 2015., str.144.

²⁹ Ibid, str. 145–146.

³⁰ Ibid.

predstavlja povijesna kruna Kralja Zvonimira, a Zvonimirova kruna će Rimskim ugovorima biti ponuđena talijanskoj vladajućoj dinastiji Savoia, odnosno princu Aimoneu, vojvodi od Spoleta.³¹

Kao sljedeći čin potvrde svojih pravnih shvaćanja hrvatske državnosti, Pavelić je odlučio sazvati zasjedanje Sabora na koje su pozvani narodni zastupnici koje su Hrvati birali na izborima iz 1938., živući zastupnici iz 1918. godine i pripadnici ustaškoga pokreta. Dakle, ustaše, unatoč nepriznavanju Jugoslavije, priznaju volju hrvatskoga naroda izraženu 1938. godine te priznaju status zastupnika iz 1918. godine obzirom da pravno taj saziv nikada nije bio zakonito raspušten. Nakon nekoga vremena zbog zastupničkih kritika ustaškoga režima Pavelić je prestao sazivati Hrvatski državni sabor.

Nakon kapitulacije Jugoslavenske vojske, otpor prema vojskama Sile osovine i novim hrvatskim vlastima u NDH nastavlja „Jugoslavenska vojska u otadžbini” koju čine malobrojni časnici vojske Kraljevine Jugoslavije koji su htjeli pružati aktivan otpor Nijemcima, a kojima se na području Srbije i NDH počinju pridruživati i pripadnici predratnih četničkih udruženja i četničkih vojnih jedinica. Na čelu pokreta otpora je bio pukovnik Dragoljub Mihailović – Draža, koji je predstavljao oružanu silu vlade u izbjeglištvu te imao potporu Velike Britanije i poslije SAD-a. Politički program četničkoga pokreta Dragoljuba Mihailovića bio je sadržan u političkoj brošuri „Homogena Srbija” Stevana Moljevića, banjalučkoga pravnika i uglednoga člana Srpskoga kulturnoga kluba, koji je tijekom rata postao politički savjetnik Dragoljuba Mihailovića. Moljević smatra da je novi svjetski rat prilika za Srbiju za ispraviti „pogreške” iz 1918. te ovaj put utvrditi granice srpske etničke zemlje. Prema Moljeviću, poslijeratnu Veliku Jugoslaviju bi činile slovenska autonomna jedinica, hrvatska autonomna jedi-

³¹ Matković, Hrvoje: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002., str. 156.

nica koja bi obuhvaćala „ostatke ostataka Hrvatskoga Kraljevstva” te bi joj pripala središnja Slavonija odvojena od matice srpskim teritorijem, dok bi ostatak teritorija činio Veliku Srbiju s posebnim autonomijama za Dubrovnik i Dalmaciju. Posebno u vezi Hrvata Moljević ističe kako se, radi buduće sreće naroda u Jugoslaviji, trebaju izvršiti razmjene stanovništva, no teoretske zamisli Stevana Moljevića su u praksi provedene kroz masovna ubojstva i etnička čišćenja hrvatskoga katoličkoga i muslimanskoga stanovništva od strane Mihailovićeve četničke vojske.

Nakon napada Njemačke, na području Jugoslavije se javlja partizanski pokret otpora pod vodstvom Komunističke Partije Jugoslavije i njezinoga vođe Josipa Broza Tita. U početku rata Titove i Mihailovićeve snage tvore politički savez koji će biti narušen njihovim međusobnim ratom iz ideoloških i strateških razlika, te kolaboracijom četnika sa Silama osovine. Jugoslavenski komunisti su u međuraću službeno zauzimali više stavova o državnomu preuređenju Jugoslavije, koji su u svojoj biti bili potpuno proturječni. Prvih godina postojanja Kraljevine SHS jugoslavenski komunisti pozivaju na svrgavanje monarhije i uspostavu centralističke jugoslavenske republike.³² Na Trećoj zemaljskoj konferenciji KPJ ipak je usvojeno načelo samoopredjeljenja naroda, no razlog tomu je bio pad potpore Partiji koja je do tada ignorirala nacionalne probleme u Jugoslaviji smatrajući to „plemenskim sukobom” ili „hegemonijom srpskoga plemena” koji će se riješiti klasnom revolucijom. Posebno su hrvatski komunisti zastupali načelo federalizacije, shvaćajući da komunizam u Hrvatskoj nema budućnosti ako se ustraje na zanemarivanju nacionalne problematike zbog klasnoga i socijalnoga usmjerenja komunističke partije.³³ Na Trećemu partijskom kongresu, održanom u Beču u svibnju 1926. godine, jugoslavenski komunisti prema smjernicama Kominterne prihvaćaju program

³² Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (I)”, „Politički zatvorenik”, br. 87, lipanj 1999., str.19.

³³ Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (III)”, „Politički zatvorenik”, br. 90, rujanj 1999., str.14–15.

osnivanja „federalno-radničko-seljačkih republika na Balkanu”.³⁴ Nakon proglašenja šestosiječanjske diktature, hrvatski komunisti u KPJ u veljači 1929. godine proglasom pozivaju radništvo i seljaštvo na ustanak i uspostavu nezavisnih nacionalnih država, među ostalima i Hrvatske, no tek kao prijelazni oblik u zamišljenu sovjetsku balkansku federaciju.³⁵ No, svi međuratni stavovi jugoslavenskih komunista vezanih uz nacionalno samoodređenje su bili uvjetovani stavom Sovjetskoga Saveza, kojemu je nacionalna problematika bila stvar političke taktike radi ostvarenja socijalističke revolucije, zbog čega se KPJ nije mogla nametnuti kao politička opcija koja može riješiti nacionalna i socijalna pitanja naroda u okviru Jugoslavije.³⁶

Tijekom Drugoga svjetskoga rata komunisti provode vlastiti federalni politički program, prvenstveno utemeljen na lenjinističkim i staljinističkim viđenjima federalizma. Stoga, uspostavljaju zakonodavne organe kao zemaljska antifašistička vijeća u budućim federalnim jedinicama i Antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), kao vrhovni politički organ partizanskoga pokreta. AVNOJ je na drugomu zasjedanju donio Deklaraciju kojom je potvrdio federativni princip novoga državnoga ustroja.³⁷ U Hrvatskoj je tako prema napatku AVNOJ-a kao vrhovnoga saveznoga tijela osnovano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Protekom rata, a posebno nakon kapitulacije Italije, partizanski pokret kroz dobro organiziranu promidžbu, politiku široke narodne fronte, nasilja ustaških i njihovih saveznika ali i nasilne regrutacije, postaje brojčano značajan pokret otpora. Iako se Jugoslavija u stvarnosti raspala, u Travanjskomu ratu ona pravno nije prestala postojati te je bila zastupana preko Vlade u londonskom izbjeglištvu i Dragoljuba Mihajlovića kao vođe otpora. Nakon što su rojalisti izgubili po-

³⁴ Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (V)”, „Politički zatvorenik”, br. 92, studeni 1999., str. 13.

³⁵ Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (VI)”, „Politički zatvorenik”, br. 93, prosinac 1999., str. 23.

³⁶ Ibid.

³⁷ Mratović, V., Filipović, N., Sokol, S.: *Ustavno pravo, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1977.*, str. 160.

vjerenje zapadnih saveznika, Tito i partizani preuzimaju ulogu vodećeg pokreta otpora u Jugoslaviji što je dovelo do osnivanja vlade Tito – Šubašić u studenome 1944. i osnivanja Demokratske Federativne Jugoslavije.

U ožujku 1945. vlada Šubašić – Tito je proglasila Demokratsku Federativnu Jugoslaviju, koja je još uvijek bila monarhija s Petrom II. kao kraljem i Titom kao predsjednikom vlade. No, takva ustavno-pravna pozicija nije proistjecala iz Oktroiranoga ustava, već iz sporazuma koje su sklopili Tito i Šubašić.³⁸ U sklopu DFJ, sukladno političkom programu KPJ te stavovima iznesenima u radu AVNOJ-a, osnovane su federalne jedinice, odnosno Federalna Država Hrvatska koja je bila zastupana preko ZAVNOH-a.³⁹ U okviru komunističke Hrvatske započinje i rad Sabora koji nastaje iz ZAVNOH-a, bez demokratskih izbora, a do 1990. će biti najviši zakonodavni organ hrvatske federalne jedinice sastavljen isključivo od hrvatskih komunista u duhu lijevoga jednostranačja. Komunistički teror nad političkim neprijateljima započeo je još za vrijeme trajanja rata, a vrhunac je doživio u poraću kada komunisti *de iure* još nisu uspostavili svoju potpunu vlast te su masovnim likvidacijama poraženih vojski i civila osigurali učvršćenje diktature. Nakon okončanja ratnih zbivanja, održani su izbori za Ustavotvornu skupštinu dana 11. studenoga 1945. u ozračju komunističkoga terora te je na njima pobijedila lista Narodnoga fronta, što je označilo pravni kraj monarhističkoga uređenja Jugoslavije i preuređenje države u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRJ), proglašenu 29. studenoga 1945. godine.

³⁸ Op. cit. Sirotković – Margetić, str. 371.

³⁹ Ibid., str. 372.

Ustavnopravni položaj Hrvatske u komunističkoj Jugoslaviji

Izborima iz studenoga 1945. ustanovljena je Ustavotvorna skupština koja je donijela prvi Ustav FNRJ 31. siječnja 1946. godine. Ustavom je potvrđeno novo državno republičko federalno uređenje te je država razdijeljena na šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Srbija i Makedonija) i dvije autonomne pokrajine u sklopu Srbije (Vojvodina i Kosovo). U sklopu Druge Jugoslavije osnovana je Narodna Republika Hrvatska koja je dobila vlastiti republički Ustav 18. siječnja 1947. godine.

Člankom 1. novoga saveznoga Ustava FNRJ je dakle određena kao „savezna narodna država republikanskoga oblika, zajednica ravnopravnih naroda, koji su na osnovu prava na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje, izrazili svoju volju da žive zajedno u federativnoj državi.”⁴⁰ S druge je strane člankom 1. republičkoga Ustava NRH ona određena kao narodna država republikanskoga oblika. Nadalje u članku 2. hrvatskoga Ustava navodi se sljedeće:

„Ostvarujući u svojoj oslobodilačkoj borbi, u bratskom jedinstvu sa Srbima u Hrvatskoj, i u zajedničkoj borbi svih naroda Jugoslavije, svoju narodnu državu – Narodnu Republiku Hrvatsku, hrvatski se narod, izražavajući svoju slobodnu volju, a na temelju prava na samoodređenje – uključujući pravo na odcjepljenje i ujedinjenje s drugim narodima – ujedinio na temelju načela ravnopravnosti s ostalim narodima Jugoslavije i njihovim narodnim republikama: Narodnom Republikom Srbijom, Narodnom Republikom Slovenijom, Narodnom Republikom Bosnom i Hercegovinom, Narodnom Republikom Makedonijom i Narodnom Republikom Crnom Go-

---

⁴⁰ Novi ustav FNRJ, Izdanje „Službenoga lista FNRJ”, str. 51.

rom u zajedničku, saveznu državu – Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju.”⁴¹

U istomu odjeljku republičkoga Ustava „Osnovnim načelima” definira se teritorij nove hrvatske savezne jedinice i to kao „područje sadašnje oblasti Dalmacije i sadašnjih okruga: Osijek, Slavonski Brod, Daruvar, Bjelovar, Varaždin, Zagreb, Sisak, Karlovac, Sušak i Gospić, te područje grada Zagreba.”⁴² Navedene, granice postoje i danas kao granice međunarodno priznate Republike Hrvatske, a koje su tada bile određene na štetu hrvatskoga naroda i hrvatske federalne jedinice.⁴³ Radi daljnjega shvaćanja ustavnoga položaja NRH bitno je izdvojiti i ustavne odredbe iz čl. 10. kojima je određeno kako NRH vrši državnu vlast suvereno, prenoseći na Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju samo ona prava, koja su utvrđena Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Suverena prava Narodne Republike Hrvatske, njezina sigurnost, kao i društveno i političko uređenje, stoje pod zaštitom i obranom Federativne Narodne Republike Jugoslavije te čl. 11. kojim je u skladu s čl. 2. određeno da su Srbi i Hrvati ravnopravni narodi u NRH, dok ostali narodi imaju status nacionalnih manjina kojima se čl. 14. priznaju sva prava s kojima je usvojen stav ZAVNOH-a izražen u članku 1. Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske kojima je definirano da su hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj ravnopravni, dok su nacionalnim manjinama osigurana sva prava na nacionalni život.

U čl. 12. Ustava je naglašeno kako je protuustavan svaki čin usmjere protiv samostalnosti, ravnopravnosti i suverenosti hrvatskoga naroda, ali i protiv ravnopravnosti Hrvata i Srba što je u biti odgovaralo čl. 10. federalnoga Ustava kojim je bilo zabranjen svaki čin protiv slobode naroda. Novi Ustav nije pisan u duhu integral-

⁴¹ Zbirka zakona, uredaba i naredaba NRH – Ustav NRH”, „Narodne novine”, Zagreb 1947.

⁴² Ibid.

⁴³ Usp. Boban, Ljubo, str. 53–60.

noga jugoslavenstva s kojim je komunistička Jugoslavija prekinula, a nova ideološka dogma koja je zamijenila integralno jugoslavenstvo bila je „bratstvo i jedinstvo”.

Federalnim Ustavom u čl. 44. određene su ovlasti savezne države nad republikama te je daljnjim člancima određeno da u slučaju razilaženja zakonskih odredbi republike i federacije, jaču pravnu snagu uživaju propisi federacije. Što se tiče određivanja teritorija federacije, on je u čl. 45. definiran kao ukupni teritorij svih republika i pokrajina i kao jedinstveno državno područje.

Iz ustavnih odredbi Ustava iz 1946. razvidno je kako je FNRJ određena kao federativna republika svih južnoslavenskih naroda koji su u Narodnooslobodilačkoj borbi konzumirali svoje pravo na samoodređenje i odcjepljenje udruživši se u federaciju Jugoslavije. Na isti način, u čl. 2. hrvatski Ustav definira hrvatsko pravo na samoodređenje, uključujući pravno na odcjepljenje i udruživanje s drugim narodima, kao pravo koje je konzumirano sudjelovanjem Hrvata u partizanskomu pokretu. Unatoč stalnim naglašavanjima suverenosti i samostalnosti, republika FNRJ je bila definirana kao jedinstveno državno područje što u ustavno-pravnomu pojmovlju označava njezinu nedjeljivost. Ustav iz 1946. je bio, u svojoj biti, prepisani i prilagođeni Ustav SSSR-a iz 1936. poznatiji pod nazivom „Staljinov Ustav”, no koji za razliku od Ustava iz 1946. u čl. 17. svim sovjetskim republikama daje jednostrano pravo secesije bez ikakvih uvjeta.⁴⁴ Citirana odredba, kao i brojne druge liberalne odredbe iz Staljinovoga Ustava, bile su „mrtvo slovo na papiru”, posebice ako se uzme u obzir da su neke sovjetske republike bile vojno okupirane i lišenjem nezavisnosti pripojene Sovjetskomu Savezu. Moša Pijade, kao politički i pravni autoritet, u obrazlaganju Ustava iz 1946. izjavljuje kako pravo na samoodređenje, uključu-

⁴⁴ Radan, Peter: „Secession and Constitutional Law in the Former Yugoslavia”, „University of Tasmania Law Review”, Vol 20, No 2, 2001., 191.

jući i odcjepljenje iz Ustava, ne ozakonjuje i pravno na odcjepljenje. Važan izvor prava u Jugoslaviji bili su govori i mišljenja Josipa Broza Tita, kao vrhovnoga vođe, koji je isticao novu Jugoslaviju kao „monolitnu”.⁴⁵

Radi novih političkih i ideoloških okolnosti, uvjetovanih prekidom saveza sa Sovjetima i nastanka Pokreta nesvrstanih, vodstvo Jugoslavije donosi novi savezni Ustav 7. travnja 1963., kojim će dati ustavnu pravnu snagu samoupravljanju kao temeljnoj vrijednosti jugoslavenske države i društva i začetku stvaranja novoga tipa socijalizma. Nekoliko dana kasnije savezne ustavne republike proglašavaju vlastite republičke Ustave radi usklađivanja s novim Ustavom. Novim Ustavom država je promijenila ime u „Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija” (u daljnjemu tekstu SFRJ), a NRH u „Socijalistička Republika Hrvatska” (u daljnjemu tekstu: SRH).

U odnosu na jugoslavenske narode, pravo na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje, spominje se u čl. I. Osnovnih načela:

„Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakoga naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otepljenje, na osnovu zajedničke borbe i slobodno izražene volje u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, a u skladu sa svojim istorijskim težnjama, svesni da je dalje učvršćivanje njihovoga bratstva i jedinstva u zajedničkom interesu, ujedinili su se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi – Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, u kojoj u interesu svakoga naroda posebno i svih zajedno ostvaruju i obezbeđuju: socijalističke društvene odnose i zaštitu socijalističkoga društvenoga sistema, nacionalnu slo-

---

⁴⁵ Ibid., str. 190.

vodu i nezavisnost, bratstvo i jedinstvo naroda i solidarnost radnih ljudi, mogućnosti i slobode za svestrani razvitak ljudske ličnosti i za zbližavanje ljudi i naroda u skladu s njihovim interesima i težnjama na putu stvaranja sve bogatije kulture i civilizacije socijalističkog društva, ujedinjavanje i usklađivanje napora na razvijanju materijalne osnove društvene zajednice i blagostanja ljudi, udruživanje sopstvenih stremljenja s naprednim težnjama čovečanstva, jedinstvene osnove privrednoga i političkoga sistema radi ostvarivanja zajedničkih interesa i ravnopravnosti naroda i ljudi, radni ljudi i narodi Jugoslavije ostvaruju svoja suverena prava u federaciji kad je to u zajedničkom interesu ovim ustavom utvrđeno, a u svim ostalim odnosima — u socijalističkim republikama.”⁴⁶

Iz gornjega članka je razvidno kako je novi Ustav definirao pravo jugoslavenskih naroda na samoopredjeljenje, uključujući pravo na odcjepljenje kao prava koja su narodi Jugoslavije konzumirali ujedinjenjem u socijalističku Jugoslaviju te time postigli konačno nacionalno oslobođenje i ravnopravnost. Štoviše, Ustavom je određeno da je u interesu svih naroda daljnje učvršćivanje bratstva i jedinstva, a postojanje SFRJ je naznačeno kao ostvarivanje nacionalne slobode za sve njezine narode. Novim saveznim Ustavom pravo na samoopredjeljenje i odcjepljenje u kojemu se pojam prava samoopredjeljenja naroda u članku VII „Osnovnih načela” odnosi na druge narode u smislu da će Jugoslavija na međunarodnom planu podupirati narode u njihovom pravu na samoodređenje posebice u vidu borbe protiv kolonijalizma i nacionalnoga ugnjetavanja, što u biti bilo ustavno vrjednovanje jugoslavenske politike nesvrstavanja, te se ne odnosi na narode i nacionalne manjine u SFRJ.

Kao i Ustavom iz 1946., teritorij SFRJ je određen kao jedinstven i sastavljen od svih teritorija socijalističkih republika te je federa-

---

⁴⁶ Ustav SFRJ, „Savremena administracija”, Beograd, 1964. god., str. 3.

cija nadležna i odgovorna za zaštitu suverenih prava i ravnopravnosti naroda, održavanje političko-društvenoga uređenja republike. Osim zaštite prava, republika federacija je izričito određena kao odgovorna za zaštitu suverenosti, nezavisnosti, teritorijalne cjelokupnosti, sigurnosti i obrane Jugoslavije, a prema člancima 252. i 255. Ustava je to dužnost naroda i JNA.

Ustavom iz 1963. Jugoslavija je odlučila napraviti odmak od sovjetskoga bloka, dajući pravni i ideološki legitimitet samoupravljačkomu socijalizmu, dok se pravo naroda na samoopredjeljenje i odcjepljenje prema novomu Ustavu nije bitno razlikovao od onoga iz Ustava 1946. te se i dalje vezuje uz komunističku revoluciju. Prema Đorđeviću „to pravo narodi Jugoslavije su ostvarili na osnovu zajedničke borbe i slobodno izražene volje u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, ujedinjujući se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti, koju su istovremeno stvarali i točnije još više razvijali, i danas razvijaju, kao socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi.”⁴⁷ Nadalje, Ustav iz 1963. godine zadržava dosadašnje tumačenje odnosa podređenosti republike te je definira kao sastavni dio jugoslavenskoga teritorija koji nije suverena država već društveno-politička zajednica u kojoj radni narod ostvaruje suverena prava. Štoviše, republike ne smiju donositi takve odluke koje bi ih gospodarski ili politički stvorile barijeru između nje i drugih republika.⁴⁸ Dakle, možemo zaključiti da bilo kakva samovolja republike je bila protuustavna i nezakonita, a posebno ona koja bi ugrozila političko-gospodarski poredak federacije.

Nakon donošenja Ustava iz 1963., Jugoslavija će ući u političku i gospodarsku krizu. Osim sve dubljih ekonomskih problema, Jugoslaviju su unatoč federalnomu ustrojstvu mučila nacionalna

⁴⁷ Đorđević, Jovan: *Ustavno pravo*, „Savremena administracija”, Beograd, 1967., str. 100.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 456–458.

pitanja i centralizacija. Nakon Brijunskoga plenuma i pada Aleksandra Rankovića, došlo je do veće dinamike političkoga života. Nove okolnosti su dovele do buđenja hrvatske nacionalne svijesti, posebice među intelektualcima i studentima, a političko vodstvo SKH je pokrenulo široku društvenu kampanju u svrhu decentralizacije države i višeg stupnja samostalnosti republika u državnim i gospodarskim poslovima, koju su središnje vlasti nazvale Masovnim pokretom (MASPOK). Nakon sastanka u Karadorđevu 29. studenoga 1971., hrvatsko političko vodstvo je odustalo od svojih zahtjeva i dalo ostavke na političke funkcije, a komunističke vlasti su pokrenule tisuće montiranih postupaka protiv sudionika MASPOK-a, odnosno Hrvatskoga proljeća, dok su u inozemstvu poduzete terorističke akcije protiv političke oporbe u većim razmjerima nego ikada prije, i što će trajati sve do 1991. godine. U razdoblju od 1963. godine pa do 1974. godine jugoslavenski zakonodavac je donio čak 42 amandmana zbog neprestanoga širenja samoupravnih organa u političkomu i ekonomskom sustavu, što je bilo povodom donošenja novoga Ustava obzirom da je politička kriza riješena uporabom sile represivnoga aparata.

Nakon stabilizacije režima kroz represivne mjere poduzete prema komunističkim disidentima i antikomunističkomu pokretu unutar MASPOK-a, SFRJ 21. veljače 1974. godine donosi novi i posljednji savezni Ustav, koji će biti na snazi sve do raspada Jugoslavije. Novim Ustavom pravo naroda na samoopredjeljenje s pravom na odcjepljenje se definira identično kao i u prethodnom Ustavu:

„Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakoga naroda na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji, a u skladu sa svojim povijesnim težnjama, svjesni da je dalje učvr-

šćivanje njihovoga bratstva i jedinstva u zajedničkom interesu, zajedno sa narodnostima sa kojima žive, ujedinili su se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili socijalističku federativnu zajednicu radnih ljudi — Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, u kojoj, u interesu svakoga naroda i narodnosti posebno i svih njih zajedno, ostvaruju i obezbeđuju socijalističke društvene odnose zasnovane na samoupravljanju radnih ljudi i zaštitu socijalističkoga samoupravnoga sustava, nacionalnu slobodu i nezavisnost, bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, jedinstvene interese radničke klase i solidarnost radnika i svih radnih ljudi, mogućnosti i slobode za svestrani razvitak ljudske ličnosti i za zblizavanje ljudi i naroda i narodnosti, u skladu sa njihovim interesima i težnjama na putu stvaranja sve bogatije kulture i civilizacije socijalističkoga društva, ujedinjavanje i usklađivanje napora na razvijanju materijalne osnove socijalističkoga društva i blagostanja ljudi, sustav društveno-ekonomskih odnosa i jedinstvene osnove političkoga sustava, kojima se obezbeđuju zajednički interesi radničke klase i svih radnih ljudi i ravnopravnost naroda i narodnosti, udruživanje sopstvenih stremljenja s naprednim težnjama čovječanstva...”⁴⁹

U odnosu na teritorij SFRJ, čl. 5. je utvrđeno kako je isti jedinstven te ga čine teritoriji svih republika i pokrajina, no u istomu članku se određuje i kako se vanjska granica SFRJ može mijenjati samo suglasnošću svih republika i pokrajina, dok se granica republike može mijenjati samo uz pristanak republike. No, u daljnjemu ustavnom tekstu postoje odredbe koje bi se mogle prekršiti jednostranim činom secesije, kao primjerice odredba iz članka 203. kojim je zabranjeno korištenje ustavnih sloboda ako bi ono dovelo do nacionalne ili vjerske mržnje. Zatim se u čl. 237. obavezuje građane Jugoslavije na obranu njezinoga teritorijalnog integriteta, dok je

⁴⁹ „Ustav SFRJ – Ustavi socijalističkih republika i pokrajina i ustavni zakoni, registar pojmova”, „Prosveta”, Beograd, 1974., str. 3.

člankom 244. teritorijalna cjelovitost SFRJ bila izražena kao ustavna vrijednota koju ostvaruju i osiguravaju narodi Jugoslavije.

Novi Ustav, kao i prethodni iz 1963. godine, pisan je mješavim pravničkom i ideološkom marksističkom rječnikom, no broj članaka je porastao na njih ukupno 406, što ga je svojevremeno činilo najdužim ustavnim tekstom na svijetu i čime je bio vrlo težak i nečitak za pravne laike.

Ustavom SRH iz 1974. u osnovnim načelima se ponavlja istovjetna ideološka formula kao i u prethodnim republičkim i federalnim ustavima:

„Hrvatski narod, zajedno sa srpskim narodom i narodnostima u Hrvatskoj, u skladu sa svojim povijesnim, slobodarskim težnjama, izvojevao je u zajedničkoj borbi s drugim narodima i narodnostima Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji nacionalnu slobodu, vlast radničke klase i radnoga naroda te uspostavio svoju državu - Socijalističku Republiku Hrvatsku i na temelju prava na samoodređenje, uključujući i pravo na otcjepljenje i udruživanje s drugim narodima, svojom slobodno izraženom voljom, a radi zaštite svoje nacionalne nezavisnosti i slobode, slobode, svih naroda i narodnosti koji žive u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, osiguranja izgradnje socijalističkoga društva i svestranoga društvenoga i nacionalnoga razvoja, uvjeren da je daljnje učvršćivanje bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije u njihovu zajedničkom interesu, dobrovoljno se ujedinio s ostalim narodima i narodnostima u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju, u kojoj, u interesu svakoga naroda i narodnosti posebno i svih zajedno, ostvaruje i osigurava...”⁵⁰

Nadalje čl. 1. se SRH određuje kao nacionalna država hrvatsko-

---

⁵⁰ Ibid., str. 279.

ga naroda, država srpskoga naroda i država drugih narodnosti u sastavu SFRJ, rješavajući na taj način nacionalno pitanje, no nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije imalo politički značaj te su savezne republike osnovane prvenstveno radi provođenja internacionalnoga socijalizma. Iz saveznoga Ustava je razvidno da su isti tumačili socijalističke republike kao države u kojima je nositelj suvereniteta radni narod, odnosno radnička klasa, a ne nacija, sukladno čl. 3.: „Socijalistička republika je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti.”⁵¹

Kao i jugoslavenski, hrvatski Ustav iz 1974. godine nije donio nikakve bitne promjene vezane uz položaj hrvatskoga naroda ili republike vezane uz suverenost ili prava na jednostranu secesiju. Štoviše, novim Ustavom je opet potvrđen zaseban položaj srpskoga naroda u Hrvatskoj, no i dalje je suveren republike kao i u prethodnim Ustavima bio radni narod, dok socijalističke republike nisu bile suverene države već dio jedinstvenoga jugoslavenskoga teritorija što je utvrđeno u čl. 2. saveznoga Ustava i članku 4. republičkoga Ustava.

Ustav iz 1974. godine će u predstojećim godinama biti kamen spoticanja između republika i pokrajina, a sve će kulminirati velikom ustavnom krizom koju će potaknuti srpski komunisti. Razlozi donošenja novoga Ustava su bili čest predmet pravnih i političkih rasprava, koje traju i do danas. Štoviše, u tomu smislu aktualno je tumačenje kako je Tito zajedno s partijskim vrhom želio osigurati miran raspad Jugoslavije, posebno nakon iskustva Hrvatskoga proljeća. No, takve motive opovrgavaju suvremenici i dionici političkih zbivanja. Bilandžić navodi kako je Ustav iz 1974. godine bio prirodan pravni slijed nakon Ustava iz 1963. i amandmana koji

---

⁵¹ Ibid., str. 12.

su uslijedili te je Ustav iz 1974. ideološki i pravno vjerodostojan sljednik potonjega i nije išao mimo Titovih političkih namjera te se ideja novoga Ustava kod Tita i užega kruga suradnika pojavila sredinom šezdesetih, nedugo nakon donošenja Ustava iz 1963.⁵² Dakle, prema Bilandžiću, proljećarska zbivanja nisu motivirala partijsko vodstvo za promjenu ideološkoga smjera i donošenjem novoga Ustava, što je iz pravnoga i povijesnoga iskustva logično. Naime, nakon što su beogradski i hrvatski tvrdolinijaški komunisti slomili hrvatski narodni pokret, nije bilo potrebe za uvažavanjem njihovih zahtjeva dajući im ustavni legitimitet. Naposljetku, povijesno i pravno iskustvo rađanja država i Ustava poučava nas kako nijedna država ne nastaje s ciljem da bi se raspala, stoga ni Titov motiv za donošenjem novoga Ustava nije bilo osiguravanje mirnoga raspada Jugoslavije, posebno zato što Ustav iz 1974. kao i oni prije toga daju identičnu nepotpunu i nejasnu definiciju „prava na samoopredjeljenje uključujući i pravo na odcjepljenje”. Revolucionarnost Ustava iz 1974. se ogledala u njegovu dopuštanju više ovlasti republikama, odnosno određeno je da će se odluke na federalnoj razini donositi sporazumno, što je u velikoj mjeri bilo nadahnuto samoupravljačkim socijalizmom kao ideološkom dogmom titoističkoga socijalizma. Da ustavotvorac nije imao namjeru davati republikama pravo na odcjepljenje razvidno je iz više ustavno-pravnih znanstvenih tekstova o prirodi jugoslavenskoga ustava, ali i izostanka donošenja ustavnih zakona kojim bi se regulirali politički procesi ukoliko bi do odcjepljenja došlo. U odnosu na prava na samoodređenje s pravom na odcjepljenje jasno je iz teksta Ustava da se isto odnosi na narode SFRJ, a ne na republike kako to objašnjava Tomac. Štoviše, Tomac Ustav iz 1974. godine dovodi u svezu s načelima AVNOJ-a te ga predstavlja kao produžetak komunističke revolucije koja je u stalnom usavršavanju jugoslavenskoga federalizma i državnoga sustava, do

⁵² Bilandžić, Dušan: „Geneza ideje o Ustavu iz 1974. godine”, „Politička misao”, Vol. XXI/1984/, No. 4, str. 73-77.

onoga trenutka kada će Jugoslavija prestati biti država i pretvoriti se u samoupravljajuću zajednicu.⁵³ Iz navedenoga je razvidno da je riječ o ustavnoj legitimaciji jugoslavenskoga tipa socijalizma, a ne afirmaciji nacionalnih, odnosno republičkih prava ili ustavno-pravnoga rješenja nadolazećeg raspada Jugoslavije i nacionalnih revolucija.

U odnosu na ustavno pravo na samoopredjeljenje s pravom na odcjepljenje, svoj stav je dala i tadašnja jugoslavenska pravna znanost.

Tako *Pravna enciklopedija Jugoslavije* navodi: „U jugoslavenskoj socijalističkoj federativnoj samoupravnoj zajednici akcenat svakako nije i ne može biti na otcjepljenju, već upravo na bratstvu i jedinstvu, na zajedništvu koje obezbeđuje zajedničke i posebne interese.”⁵⁴ No, nije se samo znanost bavila pitanjem legalnosti jednostranoga odcjepljenja jugoslavenskih republika, već i Ustavni sud Jugoslavije te je u više navrata secesiju proglasio nelegalnom. No, takav stav nije bio karakterističan samo za Jugoslaviju, već i za demokratske federacije kao SAD i Kanada čiji su Vrhovni sudovi također zauzeli stav o nelegalnosti jednostranoga odcjepljenja federalne države. Štoviše, SAD su izvršile vojnu invaziju i silom povratile u svoj sastav savezne države koje su 1861. proglasile samostalnost u okviru Konfederalnih Država Amerike.⁵⁵

Uzevši u obzir sve titoističke federalne i republičke Ustave, razvidno je da je Jugoslavija bila teritorijalno jedinstvena i nedjeljiva država koja se sastojala od država – socijalističkih republika koje su sudioništvom u komunističkoj revoluciji dobrovoljno pristupile federaciji s ciljem ostvarenja svoje nezavisnosti, nacionalne ravnopravnosti te ekonomskoga napretka kroz samoupravni socijalizam. Ustavne odredbe ukazuju da se vanjska granica SFRJ nije

⁵³ Tomac, Zdravko: „Jugoslavenski federalizam”, „Politička misao”, Vol. XXIII/1986/, No. 3, str. 4-14.

⁵⁴ „Pravna enciklopedija 2, O-Ž”, Savremena administracija, Beograd, 1989., 1239.

⁵⁵ Usp., Radan, Peter, str. 181-183.

mogla mijenjati bez pristanka svih republika i pokrajina, što jasno ukazuje na njezinu nedjeljivost kao i ustavnu dužnost svakoga njezinog građanina za obranu integriteta Jugoslavije. Isto tako, republičkim Ustavom SRH, kao i druge republike, je bila definirana kao sastavni dio SFRJ te je njezina državnost bila vezana uz državnost SFRJ i njezinu cjelovitost

Svakako je značajna činjenica da je komunistička Jugoslavija u svomu postojanju donijela čak tri Ustava, što ukazuje da je u državi neprekidno vladala ustavna kriza političkih samoupravljačkih ustanova, a koja se donošenjem novih Ustava samo produbljivala, posebno iz razloga što se ustavotvorac bavio ozakonjivanjem ideoloških dogmi i fikcija, a ne pravima pojedinca, građanina i naroda. Naposljetku, upravo će ustavna kriza uzrokovana ideološkim, fikcijama Ustava iz 1974. biti uvodom u ratna događanja koja će početi komunističkim agresijama na Sloveniju i Hrvatsku, a završiti NATO-ovim bombardiranjem Srbije 1999. godine.

Pravni temelji osamostaljenja Hrvatske

Krajem osamdesetih godina ustavna kriza i nastojanja srpskoga vodstva da derogira ustavne promjene iz 1974. izazvali su otpor kod slovenskih i hrvatskih komunista, ali i utjecali na jačanje demokratskoga pokreta u Hrvatskoj. SKH, unatoč otporu prema Miloševiću, nije uzimao raspad Jugoslavije kao realno političko rješenje. Pod pritiskom javnoga mnijenja, i urušavanja komunizma u Srednjoj i Istočnoj Europi, donose amandmane na Ustav kojima se omogućuju višestranački izbori, na kojima uvjerljivu pobjedu odnosi Hrvatska demokratska zajednica. Novi višestranački Sabor pristupa pisanju novoga hrvatskoga Ustava koji je izglasan 22. prosinca 1990. godine, zbog čega nosi naziv Božićni Ustav. Dajući legitimitet pokrenut za samostalnost Hrvatske, pisac Božićnoga Ustava u „Izvorišnim osnovama” kronološki navodi hrvatski državno-pravni slijed, navodeći Banovinu Hrvatsku kao potvrdu državne samobitnosti te odluke ZAVNOH-a i poseban položaj Hrvatske na temelju titoističkih Ustava. No, u istomu tekstu ustavni pisac odriče legalnost postojanja jugoslavenske države naglašavajući kako Sabor nikada nije sankcionirao ujedinjenje. U daljnjemu tekstu se naglašava raskid moderne hrvatske države sa socijalističkim političkim sustavom na povijesnoj prekretnici, i to temeljem volje hrvatskoga naroda izražene na demokratskim izborima.⁵⁶

Nadalje, pisac Ustava se poziva na pravne razloge, počevši od opće prihvaćenih načela u suvremenu svijetu i neotuđivosti i nedjeljivosti, neprenosivosti i nepotrošivosti prava na samoodređenje i državnu suverenost hrvatskoga naroda, uključujući i neokrnjeno pravo na odvajanje i na udruživanje, kao osnovnih preduvjeta za mir i stabilnost međunarodnoga poretka. Republika Hrvatska ustoličuje se kao

⁵⁶ <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>, „Ustav Republike Hrvatske” pristupljeno 25. siječnja 2021. godine.

nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika inih naroda i manjina, koji su njezini državljani: Srba, Muslimana, Slovenaca, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova i drugih, kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti te ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN i zemalja slobodnoga svijeta.”⁵⁷ Stoga se hrvatsko vodstvo oslanja na načela međunarodnoga prava koja jamče pravo na samostalnost Hrvatske. No, u Završnim i prijelaznim odredbama, točnije u čl. 140. se ističe kako Hrvatska unatoč proglašenju Ustava ostaje u SFRJ do odluke Hrvatskoga Sabora.⁵⁸ Upravo na temelju čl. 140. Ustava 25. lipnja 1991. godine Hrvatski Sabor donosi Ustavnu odluku o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske, te istoga dana donosi Deklaraciju o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske.⁵⁹ Zakonodavac se u Ustavnoj odluci ne poziva na pravne akte bivše države, što je i suvišno obzirom da se poziva na novi hrvatski Ustav, čak ih i derogira jednostrano preuzimajući sve ovlasti koje je SFRJ imala temeljem Ustava. Prije donošenja Božićnoga Ustava, u socijalističkim ustavnim aktima nije postojala izričita pravna osnova kojom bi Sabor mogao proglasiti nezavisnost, a iz Božićnoga Ustava je izostavljena definicija Republike Hrvatske kao sastavnoga dijela Jugoslavije. U potonjoj Deklaraciji u čl. IV navodi se da „Republika Hrvatska je i po dosadašnjim Ustavima FNRJ i SFRJ imala pravo na samoodređenje uključujući i pravo na otcjepljenje.”, no isto tako se navodi i da svoje pravo crpi iz trinaestostoljetne državnosti, a da je SFRJ bila silom nametnuta hrvatskomu narodu. Brijunskom deklaracijom je odgođena primjena Ustavne odluke o samostalnosti i suverenosti RH te je na nju stavljen moratorij od tri mjeseca, koja su istekla 7. listopada 1991. Idućega dana, 8. listopada 1991., Sabor donosi Odluku o raskidu svih dražvnopravnih sveza s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ te kao pravne osnove iznosi volju građana iskazanu na referendumu od 19. svibnja 1991. godine te Ustavnu odluku i Deklaraciju.

---

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Narodne novine, 56/90.

⁵⁹ Narodne novine, 31/91.

Očito je da iz iskazanoga stava hrvatski zakonodavac zauzima, na nekim mjestima, proturječan stav prema socijalističkim Ustavima. No, u svojoj biti Božićni Ustav je negacija bivših republičkih i federativnih Ustava, što je razvidno iz ustavne definicije suvereniteta kao neotuđivoga, nedjeljivoga i neprenosivoga. Nadalje, pravo na samoodređenje u tekstu preambule se definira kao nepotrošivo, što u jugoslavenskim Ustavima nije bio slučaj te su usvajanjem Božićnoga Ustava udareni temelji hrvatskomu konstitucionalizmu, koji ne izvire iz liberalno-demokratskih i zapadnih političkih i pravnih izvora, nego jugoslavenski konstitucionalizam i federalizam utemeljen na jednostranom nametanju ustavnoga poretka unutar lenjinističke federalne doktrine, koja je nacionalno pitanje promatrala isključivo u okviru postizanja marksističke revolucije.

S druge strane, pobunjeni Srbi su povodom obilježavanja Dana ustanka naroda u Srbu 1990. godine donijeli Deklaraciju o suverenosti i autonomiji srpskoga naroda, eksplicitno citirajući odredbu federalnoga Ustava o pravu naroda na samoopredjeljenje i odcjepljenje te ustavne odredbe SRH kao države hrvatskoga i srpskoga naroda. S jedne strane to nije bilo pogrešno tumačenje ustavnoga teksta, no činjenica jest da takav Ustav nije obvezivao novu hrvatsku državu iz razloga što je ista već tada pristupila pisanju novoga Ustava, a komunistički Ustavi su bili od samoga početka „mrtvo slovo na papiru” koje nije jamčilo prava naroda ni pojedinca, a država ih je često kršila što je i naznačeno u svim ustavnim dokumentima o proglašenju samostalnosti Republike Hrvatske.

Iz tadašnjih političkih okolnosti nadolazećega ratnoga sukoba, logično je da se hrvatsko vodstvo u svojim pregovorima s JNA i tadašnjim jugoslavenskim komunističkim vodstvom moralo pozivati na ustavne odredbe tadašnjih Ustava, iako je prema svim

citiranim izvorima jugoslavenskoga prava čin osamostaljenja RH bio protuzakonit. Mora se imati na umu da je tada SFRJ, a dakle i njezin pravni poredak, uživala potporu međunarodne zajednice. No, sve dvosmislenosti jugoslavenskih Ustava su, unatoč postojanju Badinterove komisije, riješene tek oružanim sukobom odnosno pobjedom Hrvatske vojske nad jugoslavenskim agresorom, a potom i oslobađanjem državnoga teritorija okupiranoga od strane domaćih srpskih terorista potpomognutih ostacima JNA i KOS-a. Gledajući iz jugoslavenske perspektive, ponavljam kako je hrvatsko vodstvo predvodilo nezakonitu pobunu protiv Jugoslavije, no to ne znači da je to bilo tako i iz perspektive međunarodnoga prava jer međunarodni pravni poredak može dati pravni legitimitet i legalnost vladama koje dođu na vlast pobunom, ratom ili državnim udarom, odnosno takve vlade mogu biti legalne i legitimne prema načelima međunarodnoga prava, a tadašnja hrvatska Vlada je svoj legitimitet i legalnost potvrdila slobodnim izborima i referendumom – što nije poduzela nijedna prijašnja komunistička vlada.

Nakon raspada Jugoslavije u ratu, pitanje jednostrane secesije u jugoslavenskom Ustavu je privuklo interes i stranih pravnih stručnjaka. Tako Radan navodi da se, uzevši u obzir sve ustavne odredbe o cjelovitosti Jugoslavije i nepromjenjivosti njezinih vanjskih granica, ne može govoriti o ustavnosti jednostrane secesije jugoslavenskih republika, a što je potvrđeno u političkomu radu jugoslavenskih izvršnih organa i sudskoj praksi Ustavnoga suda SFRJ. Štoviše, Radan Jugoslaviju uspoređuje s Kanadom i SAD-om te jasno ističe kako ne postoji federacija koja smatra ustavnim čin jednostrane secesije.⁶⁰ U odnosu na ustavno pravo na samoodređenje i odcjepljenje, Detrez ocjenjuje kako je to pravo bilo „hipotetske prirode sve dok je Jugoslavija postojala kao stabilna država”. Među ostalim ističe kako se citirano pravo navodi samo u pream-

---

⁶⁰ Usp. Radan Peter, str. 181–204.

buli Ustava iz 1974., što je važno obzirom da ustavnopravna znanost preambule ne smatra pravno obvezujućim tekstovima Ustava. Nadalje, u trenutku raspadanja Jugoslavije Detrez kao bitnu pravnu činjenicu ističe kako su brojne republike, pa i Hrvatska, donijele vlastite Ustave koji su zamijenili onaj federativni, tako da isti nije imao pravnu snagu na teritorijima republika koje su proglasile ustavnu secesiju. Jedan od razloga ustavnih nedosljednosti Detrez vidi u ideološkomu rječniku jugoslavenskoga ustavotvorca, u kojemu pojam „narod” ima najmanje tri značenja.⁶¹ U svojoj kritici jugoslavenskoga federalizma i konstitucionalizma Bagwell navodi kako većina jugoslavenskih pravnih stručnjaka tvrdi kako se ne može pretpostaviti postojanje prava na secesiju u ustavnomu tekstu te ističe kako je u ustavnomu tekstu istaknuta „dužnost odanosti” koja obvezuje građane na obranu cjelovitosti zemlje. Bagwell navodi kako je Pijade tumačio kako Ustav ne pruža jamstvo prava na secesiju, no u slučaju gramatičkoga tumačenja Ustava pravo na secesiju možda i postoji, ali samo u slučaju revolucije ili kontrarevolucije. Dakle, odvajanje od Jugoslavije, jedan od vrhovnih ljudi komunističke vlade je vidio samo u slučaju nasilnoga obrata u državi. Bagwell potvrđuje tezu kako je ustavno pravo naroda Jugoslavije bilo konzumirano u Drugomu svjetskom ratu kroz NOB prema Ustavu iz 1946., a da je kasnije Savezno izvršno vijeće bilo kakvu jednostranu secesiju proglasilo nasilnim mijenjanjem jugoslavenskoga ustavnoga poretka. Naposljetku, Bagwell zaključuje kako je jedini pravni temelj hrvatske secesije u ljeto 1991. godine bio Božićni Ustav, kako je to sadržano u tekstu ustavnih dokumenata kojima je Hrvatska proglasila samostalnost.⁶² No, bilo je i drugačijih stavova, pa tako Iglar navodi kako je možda postojalo ustavno republičko pravo na samoodređenje i secesiju, no Hrvatska i Slovenija nisu imale navedeno pravo prema međunarodnomu pravnom poretku, iako ih je bilo nužno priznati isključivo u svrhu mirno-

⁶¹ Detrez, Raymond: *The Right to Self-Determination and Secession in Yugoslavia: A Hornets' Nest of Inconsistencies*, „Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective”, Oxford Press, 2003., str. 112–132.

⁶² Bagwell, Ben: „Yugoslavian Constitutional Questions: Self-Determination and Secession of Member Republics”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol 21, No. 3, 1991. str. 489–523.

ga rješenja oružanoga sukoba. Unatoč svomu stavu, Iglar isto tako navodi kako su postojale brojne odredbe Ustava iz 1974. kojima je pravo na secesiju bilo značajno ograničeno, a tek usvajanjem vlastitih Ustava iz 1990. Hrvatska i Slovenija dobivaju pravo na samostalnost. No, isto tako, Iglar dopušta mogućnost kako su i Hrvatska i Slovenija mogle dokazati neravnopravan položaj u SFRJ, što bi im dalo pravo na secesiju prema Deklaraciji o prijateljskim odnosima iz 1970. godine., a i jedna i druga republika su ispunjavale osnovne uvjete državnosti imajući zaseban etnički identitet, jezik, kulturu i religiju te određene granice.⁶³ Upravo navedenu Deklaraciju spominje i Degan kao instrument međunarodnoga prava da se nastanak države secesijom od druge države ne može u potpunosti isključiti.⁶⁴

Početak međunarodnoga pravnoga aktivizma po pitanju jugoslavenskih Ustava možemo označiti osnivanje Arbitražne (Badinterove) komisije koja je trebala razriješiti ustavnu krizu SFRJ, sastavljene od ustavnih sudaca zemalja Europske zajednice i na čelu s francuskim pravnikom Robertom Badinterom, što je bila svojevrsna inovacija međunarodne zajednice. Komisija je donijela niz pravnih mišljenja vezanih uz raspad Jugoslavije, no prema Rothu ona je u biti odlučivala o tumačenju ustavnoga prava na samoodređenje, odnosno pravni stav hrvatskoga i slovenskoga vodstva te s druge strane pravno-politički stav jugoslavenskoga i srpskoga vodstva. Roth također navodi nedorečenosti jugoslavenskih Ustava te u tomu pravcu navodi mišljenje Zorana Oklopčića, prema kojem nikada nije utvrđeno pripada li pravo na secesiju etničkim zajednicama ili radnom narodu republika. No, sve nedorečenosti mogu se prema Rothu razriješiti usvajanjem stava Michlea Pomerancea, prema kojemu su prava naroda na samoodređenje i odcjepljenje pravna osnova za uspostavu komunističke Jugoslavije, a ne za njezin raspad.⁶⁵ Komisija je naposljetku donijela deset mišljenja koje je predstavila međuna-

⁶³ Iglar, Richard F.: „The Constitutional Crisis in Yugoslavia and tje International Law of Self-Determination: Slovenia's and Croatia's Right to Secede”, Boston College International and Comparative Law Review. Vol XV, No 1, 1992., str. 213–239.

⁶⁴ Degan, Vladimir – Đuro: *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 235.

⁶⁵ Roth, Brad R.: „Ne-konsenzualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Badinterove komisije u retrospektivi”, *Politička misao*, god 52., br. 1, 2015. str. 48–78.

rodnoj zajednici, a već u prvomu mišljenju su jasno istaknuli kako je jugoslavenska federacija u raspadanju. Time je Badinterova komisija zauzela pravni stav Hrvatske i Slovenije, koje su tvrdile da nema secesije već se radi o disoluciji. Takvim shvaćanjem je utvrđeno kako ne postoje više federalni organi, pa samim time ni federacija. Ukoliko ne postoji federacija, ne postoji ni pravna obveza poštovanja federalnoga Ustava. U tomu smislu Domljan ističe kako je sam Badinter javno izjavio kako je jedini pravno relevantni akt za Komisiju bio Božićni Ustav, a u odnosu na komunističko poimanje hrvatske državnosti Domljan iskazuje sljedeće:

„U lijevome su se tisku razmahale tvrdnje kako Hrvatska priznanje duguje prvenstveno dokumentima iz komunističkoga doba, zaključcima ZAVNOH-a i ustavu iz 1974. i kako je Arbitražna komisija upravo na njima temeljila svoje odluke. Da nije bilo ustava iz 1974, ne bi bilo ni slobodne Hrvatske – tako otprilike glasi teza. To je potpuno suprotno od istine. Komunisti su imali četrdeset godina da stvore hrvatsku državu i nisu to učinili. I da su vladali još četrdeset godina oni to ne bi učinili iz jednostavna razloga što kao svoju povijesnu zadaću nisu vidjeli stvaranje hrvatske države, nego širenje proleterskoga internacionalizma. I još gore od toga, za njih je nezavisna hrvatska država bila retrogradna ideja, protivna, kako su mislili, prirodnim i povijesnim zakonitostima, što dokazuje i ona strašna Titova rečenicu da će prije Sava poteći uzvodno nego će Hrvatska postati nezavisna. Zato s komunizmom nije moglo biti razgovora ni nagodbe ili, jednostavnije rečeno – komunizam i na njemu stvorena Jugoslavija morali su nestati da bi Hrvatska mogla živjeti!”⁶⁶

Jedina ostavština avnojevske Jugoslavije bile su granice nezavisne Republike Hrvatske koje je nova država naslijedila sukladno načelu međunarodnoga prava *uti possidetis*, koje je međunarodna zajednica primjenjivala u postupku osamostaljivanja kolonijalnih

⁶⁶ <https://www.matica.hr/vijenac/414/raanje-hrvatske-drzave-2562/>, Domljan, Žarko: „Radanje hrvatske države”, pristupljeno 31. siječnja 2021.

država. Što se tiče pravne osobnosti Jugoslavije, Badinterova komisija ju je smatrala nepostojećom u trenutku raspada također držeći da je svaka republika nastala raspadom Jugoslavije zadržala dio te pravne osobnosti. Temeljem toga stava komisija je odbila priznati pravo hrvatskim Srbima na odcjepljenje od Hrvatske, smatrajući da je granicama republike utvrđena pravna osobnost koju Srbi u SRH prema tome nisu imali.⁶⁷ S jedne strane, Komisija nije priznavala pravne odredbe bivše SFRJ, dok je s druge strane republikama dala pravnu osobnost koju u bivšoj SFRJ nisu imale, prihvaćajući hrvatsko i slovensko stajalište kako su republike svojom voljom i sa svojim povijesnim granicama postojale prije osnivanja federacije – iako je to netočno, odnosno fikcija, posebice u hrvatskomu slučaju čije granice su oštećene a osobito u odnosu na Bosnu i Hercegovinu te Srbiju. Završetkom rada Arbitražne komisije, a koji će kasnije biti na predmetu kritika stručne javnosti, pravno je okončan raspad Jugoslavije u korist Slovenije i Hrvatske, a na štetu jugo-komunističkih dogmatičara i velikosrpskih ekstremista koji su bili posebno revoltirani mišljenjem Komisije prema kojemu Srbi u Hrvatskoj i BiH nemaju pravo na samoodređenje i odcjepljenje, a koje će odlučno odbiti putem oružanoga ustanka, iako taj stav neće poštovati ni međunarodna zajednica u kasnijim godinama rata, predlažući plan Z4 i priznajući Republiku Srpsku.

---

⁶⁷ Op. cit. Roth, Brad, R.

Zaključak

Jugoslavija je kao država bila proizvod volje zemalja pobjednica Prvoga svjetskoga rata, a što su iste potvrdile nakon pobjede u Drugomu svjetskom ratu. Njezina opstojnost je bila čvrsto vezana uz autoritarne režime koji su njome upravljali i uz stabilnost međunarodnoga političkoga poretka, što je razvidno jer se Jugoslavija zaista dva puta raspala: izbijanjem Drugoga svjetskoga rata i raspadom komunističkoga bloka, kada je osim *de facto* prestala postojati i kao subjekt međunarodnoga prava. Dakle, treba naglasiti kako se *de iure* Jugoslavija raspala samo jedanput, i to 1991. godine, obzirom da međunarodni pravni poredak nije priznavao države nastale okupacijom Jugoslavije. Stoga, Jugoslaviju u njezinomu postojanju treba promatrati kao jedinstvenu državno-pravnu cjelinu, a kolokvijalne nazive Prva (monarhistička) i Druga (Titova) Jugoslavija koristiti samo radi oznake promjene unutrašnjega ustroja i režima države, jer se danas u javnomu prostoru isti kolokvijalni nazivi koriste u svrhu razlikovanja dviju zasebnih država – što je pravno netočan zaključak.

Tijekom postojanja Jugoslavije za Hrvate i hrvatske političare najvažnije unutarnje političko pitanje je bilo tzv. nacionalno pitanje, odnosno „hrvatsko pitanje” koje je podijelilo hrvatsku politiku na pobornike dvaju rješenja: rješenje hrvatskoga pitanja unutar okvira Jugoslavije, i rješenje hrvatskoga pitanja osnutkom samostalne hrvatske države. Pobornici hrvatske nacionalne zasebnosti u okviru jugoslavenske države su rješenje vidjeli u federalizaciji Jugoslavije te su uspostavili 1939. godine Banovinu Hrvatsku, te u tijeku Drugoga svjetskoga rata Federalnu Državu Hrvatsku (kasnije NRH, odnosno SRH). Banovina Hrvatska, za razliku od ko-

munističke Hrvatske, nije imala uređen ustavno-pravni status, no njezine prednosti su bile u tomu što je bila definirana kao zasebna autonomna jedinica hrvatskoga naroda u Jugoslaviji, te su postojale značajne političke, gospodarske i vjerske slobode u usporedbi s komunističkom Hrvatskom. S druge strane, socijalistička federalna Hrvatska je bila osnovana kao država hrvatskoga i srpskoga naroda, podređena komunističkoj diktaturi u kojoj je nositelj suverenosti radni narod predstavljen u SKH kao sastavnoga dijela SKJ, a svoje temelje nije imala u povijesnoj državnosti hrvatskoga naroda, nego u pobjedi komunizma u Drugomu svjetskom ratu.

Titoistički federalni Ustavi su u svomu pravno neobvezujućem dijelu isticali pravo jugoslavenskih naroda na samoodređenje, što uključuje i odcjepljenje. Međutim, razvidno je iz ustavnih tekstova da nije postojalo ustavno pravo republika i naroda kako bi temeljem ustavnih ovlaštenja jednostrano proglasili raskid državno-pravnih veza s Jugoslavijom, što bi zapravo bilo u suprotnosti s njihovom pravnom i političkom svrhom jer SRH i Banovina Hrvatska, prije nje, osnovane su kako bi se rješavanjem nacionalnoga pitanja spriječio raspad Jugoslavije, a ne ubrzao. Čak je i hrvatska socijalistička ustavno-pravna znanost definirala osnivanje hrvatske federalne jedinice i njezinu državnost kao revolucionarni proces koji se odvijao usporedno s izgradnjom saveznih organa i savezne državnosti te su međusobno neraskidivo povezani s NOB-om, a upravo uspostava federalnih jedinica u tomu kontekstu predstavlja pravo na samoodređenje naroda. U tomu smjeru navedeni su pravni stručnjaci istaknuli da se državnost nekoga naroda ne ogleda samo u pravu na samoodređenje, nego i samoupravljanje, a koje nije postojalo izvan okvira ustavnoga poretka SFRJ.⁶⁸ Jugoslavenska pravna i politička znanost je kao motivaciju vodstva donošenja Ustava iz 1963. i 1974. jednoglasno navela stvaranje posebnoga tipa

---

⁶⁸ Op. cit., Mratović, Filipović, Sokol, str.163-164.

jugoslavenskoga samoupravljačkoga socijalizma. Degan socijalističku Jugoslaviju ocjenjuje kao federaciju u kojoj jedinice i njezini građani „nisu bili samostalni subjekti odlučivanja” sve do 1971., kada republike dobivaju pravo samostalnoga povezivanja s vanjskim organizacijama, no ne dobivaju pravo na diplomatske odnose i predstavništvo u UN-u i političkim organizacijama, kako su imale republike Sovjetskoga Saveza.⁶⁹ Ovdje treba dovesti u pitanje i valjanost socijalističkih Ustava. Iako su donijeti po predstavničkim tijelima, odnosno Saboru SRH i Narodnoj skupštini SFRJ, notorna činjenica je da su sazivi predstavničkih tijela bili volja komunističke diktature, a ne naroda Jugoslavije, pa tako ni hrvatskoga naroda. Štoviše, ustavnih odredbi se nije držala ni Vlada, što je razvidno iz nekih ustavnih jamstava kao što su pravo na slobodu govora, tiska, vjeroispovijesti itd., a koja u svakodnevnomu životu nisu postojala.

Svoje pravo na samostalnost Hrvatska je stekla donošenjem Božićnoga Ustava i to u čl. 140. Tadašnjim Ustavom Hrvatska je negirala sve one vrijednote jugoslavenskih Ustava i priključila se krugu zapadnih zemalja. Izmjenama Ustava RH je i vrjednovala našu jugoslavensku i komunističku prošlost u čl. 135. Ustava, kojim je zabranjeno svako buduće udruživanje u jugoslavenske i balkanske državne saveze u bilo kojemu obliku.⁷⁰

Božićni Ustav kao temelj hrvatske samostalnosti dobiva potporu u mišljenjima Badinterove komisije, koja se našla na udaru kritika pravnih stručnjaka, no činjenica jest da je načelo samoodređenja naroda vrlo osjetljivo pitanje za međunarodni poredak, no hrvatska samostalnost ima pravne osnove i u međunarodnim pravnim aktima kao što je to navedeno. Svakako su u postupku osamostaljivanja najvažnije zasluge hrvatskih dragovoljaca ZNG-a, MUP-a i HOS-a koji su do međunarodnoga priznanja Hrvatske uspješno

⁶⁹ Op. cit. Degan, Vladimir – Đuro, str. 254–255.

⁷⁰ <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>, „Ustav Republike Hrvatske” pristupljeno, 31. siječnja 2021. godine.

odbili srbo- komunističku agresiju, nametnuvši tako postojanje samostalne hrvatske države kao činjenicu koja se ne može nijekati ili zanemarivati, što je utjecalo na međunarodno priznanje nakon kojega je RH postala subjektom međunarodnoga prava, počevši od dana 8. listopada 1991. godine. Spominjući agresiju, treba napomenuti da su upravo ideološke formulacije prava na samoodređenje ali i druge ustavne fikcije bez utemeljenja u stvarnomu političkom životu, kao što je proglašavanje zasebnoga položaja Srba u Hrvatskoj, pridonijele eskalaciji sukoba, kao povodu JNA za agresijom i pobunom hrvatskih Srba, što je rezultiralo tisućama izgubljenih života u ratu i ratnim zločinima JNA i srpskih paravojski.

Možda gramatičke proturječnosti ustavnih odredbi hrvatskoga Ustava i nepotrebno spominjanje socijalističkoga razdoblja dovede do svakodnevnih rasprava i politiziranja teme hrvatskoga položaja u Jugoslaviji. Stoga bi, u slučaju promjene Ustava, ustavni pisac trebao izmijeniti preambulu hrvatskoga Ustava te državno pravo Hrvatske temeljiti na državnoj tradiciji hrvatske krune, prava na samoodređenje hrvatskoga naroda i pobjede u Domovinskomu ratu te preskočiti razdoblje između 1918. i 1990. godine, isključivši time sve nedemokratske režime iz svoje pravne povijesti, kao što je to napravila Slovačka. Takvo rješenje bi zadovoljilo i ustavno-pravni kriterij državnoga slijeda, jer državno pravo koje proizlazi iz državno-pravne tradicije Kraljevine Hrvatske nije istovjetno državno-pravnim temeljima Banovine Hrvatske i SRH obzirom da je Jugoslavija svoj pravni integritet kao subjekt međunarodnoga prava crpila iz državnosti Kraljevine Srbije, odnosno odlukom europskih sila o priznanju samostalnosti i suverenosti Srbije na Berlinskomu kongresu 1878. godine. Ako bi hrvatski zakonodavac i ustavno-pravna znanost inzistirali na državnomu pravu iz razdoblja Jugoslavije, to istovremeno znači i odricanje od hr-

vatskoga državnoga prava te početak naše državne i ustavne povijesti s Kraljevinom Srbijom kao pravnom osnovom, što bi bilo u proturječju čak i sa „Izvorišnim osnovama”. Dakle, na hrvatskoj pravnoj znanosti i politici ostaje izbor hoće li se moderna hrvatska država afirmirati kao pravna slijednica hrvatske države nastale u srednjemu vijeku u okviru europske kulture i tradicije, a koja je potvrđena demokratskim izjašnjavanjem hrvatskoga naroda i pobjedom u Domovinskomu ratu, ili u okviru balkanske umjetne tvorevine obilježene diktaturama koje su odnijele desetke tisuće života.

Zaključno, u ovomu se radu iznosi jedna nova perspektiva novije hrvatske pravne povijesti, koja daje novo tumačenje pravnim temeljima moderne hrvatske države izostavljajući iz istih naslijeđe komunističkoga jugoslavenskoga režima, oslanjajući se na ustavnopravna tumačenja ustavnih stručnjaka SFRJ, ali i međunarodnih pravnih stručnjaka koji su jugoslavenske Ustave proučavali u jeku ustavne krize i njezine međunarodne aktualnosti tijekom Domovinskoga rata, ali i tijekom sudskih procesa pred Međunarodnim sudom za područje bivše Jugoslavije. Zaista, iz navedenih tekstova je jasno da jugoslavenski, pa i tadašnji hrvatski, ustavni stručnjaci su u novom Ustavu vidjeli samo jednu fazu razvoja samoupravnoga socijalizma, no i ne pravnu osnovu za odcjepljenje. Tek raspadom Jugoslavije se pojavljuje tumačenje kojim se nastoji odredbama federalnoga Ustava iz 1974. godine dati državotvorni značaj za bivše jugoslavenske republike, iz čega je razvidno da je takav stav zauzet zbog tadašnjih vanjskih i unutarnjih političkih prilika, a ne zbog toga što je pravo na samoodređenje uz odcjepljenje bilo neotuđivo ustavno pravo naroda bivše SFRJ. Nadalje, kao što je već spomenuto, i međunarodna struka je zauzela isti stav navodeći kako je pravo na samoodređenje u kontekstu titoističkih Ustava bila svojevrsna izlika za postojanje Jugoslavije. Svakako, ustavni položaj hrvat-

skoga naroda u Jugoslaviji i afirmacija njezine državnosti unutar jugoslavenskoga konstitucionalizma je još uvijek nedovoljno istražena tema i svaki od triju socijalističkih Ustava zaslužuje temeljnu znanstvenu analizu za bolje razumijevanje moderne hrvatske povijesti, ali i zbog budućih odnosa Republike Hrvatske sa susjednim bivšim jugoslavenskim republikama Srbijom i Bosnom i Hercegovinom zbog neriješenih pravnih, pograničnih i diplomatskih pitanja, koja su ostala neriješena od raspada Jugoslavije i rješavanja „hrvatskoga pitanja” u BiH. Odlukom hrvatskoga naroda i pobjedom u Domovinskomu ratu ideja Jugoslavije je poražena, no ona i dalje postoji u određenim sferama političkoga, kulturnoga i znanstvenoga života, dok je jasno da nije izgubila svoju primamljivost za međunarodnu zajednicu kroz njezinu politiku prema bivšim republikama SFRJ i prisilnoj regionalizaciji i definiranjem Zapadnoga Balkana kao političkoga pojma, zanemarujući pri tome kako je jugoslavenska ideologija, u svomu integralnom i komunističkom obliku, bila iskra krvavih ratova i stradavanja svih južnoslavenskih naroda te opravdanje za postojanje nasilnih i autoritarnih totalitarnih režima.

Literatura:

Knjige:

- Boban, Ljubo: *Hrvatske granice 1918. – 1993.*, Školska knjiga, HAZU, Zagreb, 1993.
- Degan, Vladimir – Đuro: *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.,
- Đorđević, Jovan: *Ustavno pravo*, „Savremena administracija”, Beograd, 1967.
- Horvat, Rudolf: *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Matković, Hrvoje: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002.
- Mratović, V., Filipović, N., Sokol, S.: *Ustavno pravo*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1977
- Pavelić, Ante: *Doživljaji – Kako sam osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku*, Despot Infinitus, Zagreb, 2015
- Pilar, Ivo: *Uvijek iznova Srbija*, Consilium, Zagreb, 1997,
- Sirotković, Hodimir – Margetić Lujo: *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.,
- Tudman, Franjo: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji – Knjiga druga (1929.-1941.)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
- Pravna enciklopedija 2*, O-Ž, Savremena administracija, Beograd, 1989.

Znanstveni radovi i članci:

- Bagwell, Ben: „Yugoslavian Constitutional Questions: Self-Determination and Secession of Member Republics”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol 21, No. 3, 1991.
- Bilandžić, Dušan: „Geneza ideje o Ustavu iz 1974. godine”, „Politička misao”, Vol. XXI/1984/, No. 4
- Detrez, Raymond: *The Right to Self-Determination and Secession in Yugoslavia: A Hornets' Nest of Inconsistencies*, „Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective”, Oxford Press, 2003.
- Iglar, Richard F.: „The Constitutional Crisis in Yugoslavia and tje International Law of Self-Determination: Slovenia's and Croatia's Right to Secede”, *Boston College International and Comparative Law Review*. Vol XV, No 1, 1992.
- Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (I)”, „Politički zatvorenik”, br. 87, lipanj 1999.
- Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (III)”, „Politički zatvorenik”, br.

90, rujan 1999.

Jonjić, Tomislav: „„Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (V)”, „Politički zatvorenik”, br. 92, studeni 1999.

Jonjić, Tomislav: „„Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (VI)”, „Politički zatvorenik”, br. 93, prosinac 1999.

Jonjić, Tomislav: „Planovi federalizacije Jugoslavije” Republika Hrvatska, god. XLVI, rujan 1997.

Nazor, Ante: „Kontinuitet velikosrpske politike i uloga Hrvatske u obrani BIH od velikosrpske agresije i spašavanju Muslimana u BIH 1990-ih na primjeru Bihaća”, *National security and the future*, 3(19), 2018.

Radan, Peter: „Secession and Constitutional Law in the Former Yugoslavia”, „University of Tasmania Law Review”, Vol 20 No 2, 2001

Raič, Marko: „Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije”, *Obnova*, broj 2., 2014.

Regan, Krešimir: „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 2008

Roth, Brad R.: „Ne-konsensualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Baidinterove komisije u retrospektivi” *Politička misao*, god 52., br. 1, 2015. str. 48-78

Tomac, Zdravko: „Jugoslavenski federalizam”, „Politička misao”, Vol. XXIII/1986/, No. 3, str. 4-14.

Zakonski propisi:

Ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931.

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946.

Ustav Narodne Republike Hrvatske iz 1947.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963.

Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974.

Ustav Socijalističke Republike Hrvatske iz 1974.

Ustav Republike Hrvatske

Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske

Ustavna odluka o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske

The Question of Croatian Statehood and the Right to Self-Determination and Secession in Yugoslavia (1918-1991)

AUTHOR: Matej Tolić¹

SCIENTIFIC REVIEW

Received: March 13th, 2021.

Accepted: April 12th, 2021

Abstract

With this article, the author analyzes the historical and legal circumstances that led to the founding of Yugoslavia in 1918, its federalization, and its disintegration in 1990/1991. with special reference to the legal significance of the Yugoslav Socialist Constitutions, and in particular the 1974 Constitution. It is well known that in the process of gaining independence from the SFRY, the Republic of Croatia invoked the alleged constitutional right to self-determination and secession, while the Yugoslav-Serbian side denied that right to Croatia on the basis of the same Constitution. Although federalism is considered the legacy of Tito's Yugoslavia, its political relevance dates back to the very beginnings of the Yugoslav state, which is also important to emphasize for a better understanding of the historical relations of the South Slavic peoples, especially Croats and Serbs. Namely, the federalization of the Yugoslav state was the political goal of the Croatian Peasant Party, which was half achieved by the establishment of the Banovina of Croatia, which significantly influenced the later structure

---

¹Master of Laws, matejtolic92@gmail.com

of communist Yugoslavia. Within the state-legal framework of Tito's Yugoslavia, the Croatian federal unit emerged as a state of the working people and a national state of the Croatian people and the Serbian people and other nationalities. In their preambles and basic principles, the socialist constitutions emphasized the right to self-determination, including the right to secede, as the basis for the unification of the Yugoslav peoples, which was at the center of controversy in the process of disintegration of Yugoslavia. Finally, the article deals with the legal foundations of the establishment of the independent Republic of Croatia and the position of the Croatian constitutionalist in relation to the Yugoslav legal heritage. In conclusion, the topic of this paper is the existence or non-existence of Croatian state law in Yugoslavia, the legal position of the Croatian federal unit in Yugoslavia, as well as the legal position of the Croatian Constitution on Yugoslav and communist heritage, but also legal aspects of political and ideological myths about the 1974 SFRY Constitution.

Keywords: *Croatia, Yugoslavia, statehood, right to selfdetermination, constitution, independence*

Introduction

The beginning of the First World War (1914-1918) was greeted by the Croatian lands as part of the Austro-Hungarian Monarchy as the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia, and Dalmatia, whose legal position within the Monarchy was regulated by the Croatian-Hungarian settlement of 1868. The settlement recognized the position of the Croats of the political people of that separate state within the Hungarian-Croatian Kingdom and the Monarchy under the Ban and the Parliament, and thus it was considered that the “Croatian question” in the Monarchy was finally resolved.² However, due to the centralist aspirations of Hungarian and Austrian politics and the division of Croatian lands, Croatian politics persisted in improving Croatia’s position in the Monarchy. One part of the Croatian political elite turned to dialogue with Austria, insisting on a trialistic arrangement of the Habsburg Empire, while one part of the Croatian political elite turned to Yugoslavia to resolve the national question. Despite the fact that the Franks received guarantees from Emperor Karl I on the unification of Croatian lands within the trialistic state system in the last days of the First World War, on October 29, 1918, the Parliament decided to sever all state-legal ties with the former Monarchy. After the disintegration of the Habsburg state, the Parliament, on the wings of the euphoria of the expected national liberation, declared the inclusion of the Triune Kingdom in the State of Slovenes, Croats, and Serbs, which included Croatian lands within the Austro - Hungarian Monarchy, Slovenia and Vojvodina. On December 1, 1918, the delegation of the People’s Council of the State of SCS read to the regent Aleksandar Karađorđević the previously compiled “Address,” which proclaimed the unification of the State of SCS with

---

² Raič, Marko: „Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije“, *Obnova*, No. 2, 2014, p. 165 - 175

the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Montenegro. This act was carried out without the knowledge of the Croatian Parliament as the supreme legislative body, which has not yet discussed the conditions for the future unification of the South Slavic countries, nor has the Parliament ever sanctioned the act of unification with the Kingdom of Serbia. Thus was founded the state of South Slavic peoples, which will be called “Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes” (since 1921 “Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes”), and which in 1929 will change into “Kingdom of Yugoslavia”. Under the Yugoslav name, the state will exist until 1991, but it will become a communist federal republic after the Second World War. The political and legal position of the Croatian people in the new state was specifically regulated on two occasions: the establishment of the Banovina of Croatia and the establishment of the People’s (Socialist) Republic of Croatia.

In its existence, the Yugoslav state did not solve the “Croatian question”, which is why it disintegrated twice in the circumstances of great world political turmoil. Today’s Croatian Constitution, i.e., the so-called The Christmas Constitution, gives a seemingly contradictory and contradictory position of the Yugoslav legal heritage and considers it a historical state-legal sequence that continues to the Triune Kingdom, but at the same time excludes it. In this paper, I will try to analyze the importance of the Yugoslav Croatian statehood in relation to the Croatian state-legal tradition and the existence of an independent and sovereign Republic of Croatia. Namely, in daily social debates on the topic of Croatian statehood and its right to independence, its Yugoslav statehood is most often emphasized, which is partly caused by the lack of research on this topic. Constitutional science is generally satisfied with the constitutional solution, and the Yugoslav forms of Croatian statehood

are taken as a historical sequence that begins with the establishment of Croatian principalities from the 7th century, from which the Kingdom of Croatia emerged. Also, this paper seeks to give a new perspective, supported by scientific interpretations from Yugoslav and foreign sources, but from the Croatian Constitution and constitutional laws and declarations of Parliament from 1991.

The legal position of Croatia in Yugoslavia until 1939

In the new state, the position of Croats deteriorated, and national disenfranchisement continued in worse forms than was the case in Austro-Hungary. The central Belgrade government and court pursued a pronounced anti-Croatian policy, disenfranchising the Croatian people politically, culturally, and economically, and a special role was played by the repressive apparatus in the form of the gendarmerie, the army, and the police, which violently dealt with any attempt to resist Yugoslav-Unitarian policies using torture, beatings, murders, and assassinations. The source of such a policy was in the Greater-Serbian part of the political scene of the Kingdom of Serbia, but also in the official ideology of the new state called “integral Yugoslavism” according to which the inhabitants of the new state are ethnic and ethnic, and Croats, Serbs, and Slovenes are tribes within the Yugoslav people, which was, in fact, an ideological fiction based on a romantic interpretation of the early medieval history of the South Slavic peoples. In the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, Croats were denied national identity, and Croatian statehood was abolished for the first time in history.

Despite the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, Croats retain their political institutions and symbols of statehood; ban and Parliament, even though the Belgrade government deprived them of all real powers. The King dissolved the Parliament in November 1920, and on July 3, 1921, the last Croatian Ban, Dr. Tomislav Tomljenović, had to resign from the Ban’s honor because it was abolished by the Vidovdan Constitution and a new function of a royal governor in Croatia was established, which was taken over by Juraj Demetrović.³

---

³ Horvat, Rudolf: *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992, p. 112.

The Croatian people in a difficult political situation mostly give their political confidence to the program of the Croatian (Republican) Peasant Party (HSS) of Stjepan Radić, in which one of the most important goals is to resolve the Croatian issue in the new state. In order to organize ethnic relations, Radić advocated a (con) federalist and republican organization of the state. After entering the government in 1925, Radić determined himself as a federalist but recognized the Monarchy and the Vidovdan Constitution. The first ten years of the new Yugoslav state were marked by political unrest, staged trials, physical violence, assassinations, and assassinations organized by the government, all culminating in the Assembly assassination by Puniša Račić against HSS representatives on June 20, 1928. After the parliamentary assassination and the death of Stjepan Radić, as a result of his wounds, the HSS

leadership was taken over by Dr. Vladko Maček, who would be the unquestionable leader of the Croatian people until the outbreak of the April War. During Maček's leadership, the HSS grew from a peasant movement into a general national movement, and membership from the ranks of the peasantry spread to the citizens. The Kingdom of Yugoslavia entered the 1930s as a state of unresolved national issues, with an emphasis on the "Croatian question", but Montenegrins, Bulgarians, Macedonians, and Albanians were also dissatisfied with their position in Yugoslavia. Problems are piling up in the economy, especially among Serbian Prečani peasants and in Serbia, who have been pressured by debts from loans they received as support for the regime through government efforts in state and private monetary institutions.⁴ At that time, Croats were already in a difficult economic situation due to Belgrade's usual unfavorable economic and fiscal policies towards Croatian countries. In addition to poor domestic economic policies, the Yugoslav economic crisis was further deepened by the Great Depression, which in 1929 led to the collapse of world economies.

On the occasion of the deepening political instability of the state caused by the Assembly assassination, King Alexander I introduced the January 6 dictatorship in 1929 and suspended the Vidovdan Constitution from 1921 in order to try to solve the national problem. Thus, on October 3, 1929, the "Law on the Name and Division of the Kingdom into Administrative Areas" was passed. With the new law, the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes changed its name to the Kingdom of Yugoslavia, and the new administrative reorganization divided the state into nine banovinas bearing hydrographic names in order to finally resolve the national question by not mentioning ethnonyms on behalf of the state and administrative units. The Croats received two banovinas with a Croat

---

⁴ Pilar, Ivo: *Uvijek iznova Srbija*, Consilium, Zagreb, 1997., p. 36.

majority: Primorska and Savska. With the new division, the Croatian people experienced another disappointment. In his critique of Yugoslavia and Serbian domination, Ivo Pilar writes about the new administrative division:

“Croats quickly realized that they were offered only a completely free concession called banovina, but the historical institution of the Ban was degraded and completely eradicated. Whereas once the bans were viceroys, “proreges,” they are now degraded to ordinary district superiors without any autonomy. The division itself was made in such a way that Serbs would have a majority in six, Croats in two, and Slovenes in one banovina. Thus, five and a half million Serbs, who make up only about 42% of the state’s total population, gained 72% of the entire state territory under their political rule. At the same time, the former single territory of Bosnia and Herzegovina, which in the new state behaved like a sick child, as it once did in Austro-Hungary, was divided into four banovinas, one of which, Vrbaska, received with a cleverly arranged division operated, with a Serbian majority, like a wedge between two Croatian banovinas, Savska and Primorska”⁵

Also, Pilar points out the annexation of the districts of Vukovar, Vinkovci, Županja, Šid, and Mitrovica to the Drina Banovina with its headquarters in Sarajevo as a national injustice inflicted on Croats during the new administrative structure.⁶ It should be added to Pilar’s comment that the Boka Kotorska and Dubrovnik areas were annexed to the Zeta Banovina with its headquarters in Cetinje, thus annexing the ethnic and historical Croatian territory to an administrative unit consisting of Montenegro and Eastern Herzegovina with a majority Serb population. Such amputations and unnatural changes to the borders of Croatian historical countries and the Ban on the use of national names and symbols inflict-

⁵ Ibid., p. 55.

⁶ Ibid., p. 54.

ed new injustice by the authorities, especially as Serbs continued to retain national symbols using the Serbian Orthodox Church flag under the pretext of freedom of religion.⁷ In order to improve the reputation of the government and the state further damaged by his personal dictatorship, on September 3, 1931, Alexander I proclaimed the Octroic Constitution, which he “gifts” to his peoples, ending the dictatorship, but in essence, the dictatorship is legally confirmed as a constitutional document.

From the new legal, administrative and political situation, it was clear how the January 6 dictatorship and the 1931 constituted constitution led to the disintegration of Yugoslavia. In terms of national issues, the political situation has become further aggravated by the establishment of the Croatian separatist organization “Ustasha - Croatian Revolutionary Movement” (UHRO) in response to the assassination and dictatorship. The Ustashes further destabilized the state with a series of military-terrorist actions, especially the assassination of Alexander I in Marseille on October 9, 1934, which they carried out in cooperation with the Internal Macedonian Revolutionary Organization (VMRO).

In the HSS after Radic’s death and the introduction of the dictatorship, resistance to centralism intensified, and some party members went into political emigration to advocate a solution to the “Croatian question” such as Juraj Krnjevic and August Kosutic. However, the party leadership continues to insist on the transformation of Yugoslavia into a federal state without questioning its legal integrity. Meanwhile, the issue of the federalization of Yugoslavia finds its supporters among Serbs and their more moderate politicians. Thus, Pribicevic’s Independent Democratic Party (SDS), one of the builders of Yugoslavia and a party that stood on

---

⁷ Ibid., p. 59.

the lines of integral Yugoslavia and gendarme terror, became an advocate of the state's federalization as the only way to solve the national crisis. Svetozar Pribicevic, as the party leader, writes from political exile:

„...if the Yugoslav name of the state must be paid for by the loss of national and human freedoms, then it is paid too expensively... It is not the primary name of the system, but the main thing is that the state is organized so that Croats and Slovenes are as satisfied as Serbs.“⁸

The movement for the federalization of Yugoslavia gained even more importance on the political scene when the president of the Slovenian People's Party, Dr. Anton Korošec, gave a statement on New Year's Eve 1933, known as “Ljubljana Punctuations”, to the foreign media in five points. In Yugoslavia it should have its own national identity through distinct national characteristics and national status.⁹ The statement was important for Slovenes and for members of the HSS and SDS because another of the founders of the Yugoslav state joined the demands for national equality through the federalization of the state. Dr. Korošec's statement contained five points, just like the joint statement of the HSS and SDS of November 7, 1932, entitled “Zagreb Punctuation”, which called for the reorganization of the state on the principle of abolishing the domination of one people.¹⁰

The HSS and SDS formed the Peasant-Democratic Coalition (SDK), which on October 8, 1937, concluded an agreement with the United Serbian Opposition (USO), which consisted of the People's Radical Party, the Democratic Party, and the Agrarian Party. Although the notion of federalization is not directly mentioned in the program of the Agreement, in point IV. The political intentions of

⁸Tudman, Franjo: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji - Knjiga druga (1929.-1941.)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., p. 80.

⁹ Op.cit. Pilar, Ivo, p. 66.

¹⁰ Op.cit. Horvat, Rudolf, p. 518.

the new alliance are clear:

“Our parties, aware that they represent both the Serbian people and the Croatian people, stand on the position that the final hour has come, to end all non-democratic systems and regimes once and for all, and to enable Croats and Serbs and Slovenes to agreeably organize their state union to the equal satisfaction of Serbs, Croats, and Slovenes.”¹¹

In the 1930s, therefore, a political climate was created to resolve national issues through the federalization of the state. Such attitudes will be joined by Bosnian Muslims from the Yugoslav Muslim Organization, bringing the Sarajevo punctuation. In Montenegro, the federalization program is supported by Montenegrin federalists Dr. Sekula Drljević. During the strengthening of the federalist movement, the regime’s terror did not abate, moreover, it took even worse forms through rigged trials and assassinations of Croatian political activists and peasants, while on the other hand, Croatian separatists organized a series of terrorist actions.¹² Due to the escalation of political violence, the HSS also organized paramilitary security detachments through the Civil and Peasant Protection to protect party gatherings and leaders.

---

¹¹ Op.cit. Horvat Rudolf, p. 589.

¹² In the book „Hrvatska na mučilištu“, historian and Radić supporter Dr. Rudolf Horvat described all the murders, unjust fiscal policies, torture, assassinations and staged trials of the royalist regime, terrorist actions of Croatian right-wing nationalist youth and Ustasas, but also violent demonstrations by HSS and communist activists and gives a good insight into the level of violence and injustice that accompanied Yugoslav political life and I recommend it to those who want to understand the full nature of the royalist regime. (op.a.)

Banovina Hrvatska and its legal position in the Kingdom of Yugoslavia

After the Governorship headed by Prince Pavle Karađorđević removed Prime Minister Milan Stojadinović and his government, on December 11, 1938, elections were held for the National Assembly, at which a single list of the SDK and USO was published. The SDK list caused disappointment among some Croats because, in addition to the political leaders of the Croatian people, the lists also included proven supporters of the regime who carried out political terror against Croats, such as Petar Živković and Bogoljub Jevtić.¹³ However, despite the presence of Serbian unitarians on the opposition's electoral lists and electoral manipulation, the opposition coalition achieved an excellent election result, and the HSS imposed itself as the exclusive representative of the Croatian people. Maček described the election result as a confirmation of the Croatian people's united will for freedom.¹⁴

On February 4, 1939, the Governorship handed over the mandate to form a new government to Dragiša Cvetković of the Yugoslav Radical Union (JRZ), a former minister in Stojadinović's government. Cvetković believed that the Croatian question must be resolved through dialogue and not through state terror.¹⁵ Realizing that a new world conflict is on the doorstep and the independence of Slovakia, which Croatian nationalists welcomed, the Belgrade government understands that for the survival of Yugoslavia, it must be ready to make concessions to the Croatian leadership.

In order to resolve the "Croatian issue", the Prime Minister of the new government, Cvetković, started negotiations with Vladko

---

¹³ Horvat, Rudolf, p. 597.

¹⁴ Ibid., p. 599.

¹⁵ Ibid., p. 603.

Maček and the HSS, which will be interrupted several times due to various pressures from Serbian politics and the social elite towards Cvetković. Serbian resistance appeared in the ruling JRZ and among some opposition politicians, as well as in the Serbian Orthodox Church and the Serbian Cultural Club (SKK), a supra-party elitist association whose goal was to take care of the position of the Serbian people throughout Yugoslavia. On the other hand, the Ustashas, Croatian nationalists, and home guards considered the ideal historical moment for Maček to declare an independent Croatian state.

Negotiations began in April 1939, and a draft Agreement was passed on April 27, which was final, but the Governorate refused to approve it due to the upcoming visits of Prince Paul to Hitler and Mussolini.¹⁶ Negotiations eventually lasted until August 1939 with several interruptions, primarily due to disagreements over the borders and powers of the future autonomous unit. There was an open question of borders in particular, in the case of Bosnia and Herzegovina and Vojvodina for which Maček proposed special autonomy, or in the alternative, to be divided according to national key between the Banovina of Croatia and the rest of Yugoslavia in which case the Croatian border would run on Subotica - Sarajevo - Herceg Novi.¹⁷ Maček did not benefit from the fact that his political allies in other nations opposed such a solution until yesterday, insisting that a solution on all future autonomies be reached immediately in the same negotiations, nor the fact that his coalition partners from the SDS thought that Croatia should have as little autonomy as possible and sought the smallest possible range of borders, primarily believing that within the borders of the future Croatian unit should not be Dubrovnik and that Dalmatia should have a separate autonomy.¹⁸ At the same time, some Serbi-

¹⁶ Boban, Ljubo: *Hrvatske granice 1918. – 1993.*, Školska knjiga, HAZU, Zagreb, 1993., p. 40.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

an politicians, the Serbian Orthodox Church, the SKK, and Chetnik associations began obstructing the negotiations. On February 10, 1939, Croatian Serbs in Zagreb founded the Serbian Patriotic Society “Krajina”, which demanded from Cvetković the separation of “Serbian” municipalities in the Banovina of Croatia into a separate Serbian autonomous unit “Krajina”, about which they printed a brochure in Krajina, “which project will be revived by the” Log Revolution “in 1990.¹⁹ After failing to break off negotiations or win Serbian autonomy in the Banovina of Croatia, SKK is launching a political campaign under the slogan “Serbs for Reunion.” Thus, the Serbian Cultural Club in Vukovar and other cities and towns with a significant share of Serbs in the population initiates petitions and campaigns for their separation from Croatia, as well as those municipalities that must be part of Serbia for the interests of the Serbian people. Croatian municipalities and cities where they did not exist until 1938. In that direction, the Serbian propaganda, centered in Belgrade, published a series of articles that the Croatian leadership called out for fascism and clericalism, and terror against the Serb population.²⁰

Despite all the difficulties, the negotiations ended with the Cvetković-Maček Agreement of August 24, 1939, and the Royal Governor’s Office, at the suggestion of the government according to Article 116 of the 1931 Constitution of the Kingdom of Yugoslavia, passed a Decree on the Banovina of Croatia,²¹ which contained 16 articles which regulated the territorial scope of the Banovina of Croatia and its competencies. According to Art. I. Regulations the territory of the new autonomous unit consisted of the Savska and Primorska banovina, and the districts of Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik, and Fojnica, which tried to cover most of the territories where Croats make up the majority.

¹⁹ Nazor, Ante: „Kontinuitet velikosrpske politike i uloga Hrvatske u obrani BIH od velikosrpske agresije i spašavanju Muslimana u BIH 1990-ih na primjeru Bihaća“, *National security and the future*, 3(19), 2018., p. 56.

²⁰ Regan, Krešimir: „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska“, *Journal of Contemporary History*, no. 2., 2008., p. 397-424

²¹ Horvat, Rudolf, p. 608-612

Furthermore, Article II. The decrees stipulate that the scope of the Banovina includes “affairs of agriculture, trade, industry, forests and ores, buildings, social policy and public health, physical education, justice, education, and internal administration. The Banovina of Croatia remains competent for all affairs, which according to the currently valid regulations fall within the competence of the Banovina “, and Article III. the Banovina is given financial independence, but it is not defined to what extent, but a new regulation is determined, which will regulate this issue.

The Decree re-installed the symbols of Croatian state law; Ban and Parliament. However, the King and Parliament are designated as legislative bodies and the Ban as the executor of the King’s legislative will, and it is determined that the Ban must sign every legal document that the King brings for the Banovina area in order for it to have legal validity. Despite the fact that the Parliament was established as the highest legislative body of the Banovina of Croatia, in its short existence, no elections were called for the Parliament due to the delay of the central authorities despite Maček’s insistence. In addition, it is important to note that in the absence of Parliament, the King was responsible for passing laws in the Banovina area. According to the Decree, judicial power is exercised by courts and renders judgments “In the name of the king”, and judges are appointed by Royal Decree. As for the function of the Ban, all the affairs of the Banovina fall within his jurisdiction, and he is appointed to office and dismissed by the King with the co-signature of the new Ban. The great victory of the Croatian Peasant Party was the provision of the Decree from Art. X. by which the police service, which until then had been in the function of intimidating opponents of the central government, was subordinated to Ban. The Decree designates the Constitutional Court

as having jurisdiction in the form of potential legal differences between the Banovina and the central government. When the Banovina was founded, there was a doubt about the appointment of the first Ban. Two candidates emerged from the Croatian Peasant Party. The party champion from its beginnings and son-in-law of Stjepan Radić, August Košutić and Ivan Šubašić, a prominent lawyer, Thessaloniki volunteer, a friend of the Karađorđević family and holder of the highest state decorations. Although Maček's personal choice was Košutić, he was unacceptable to the central government and the court, primarily because of his emigration, where he cooperated with Pavelić. Thus, Ivan Šubašić was appointed to the position of a Ban.

Apart from the rejection of the settlement by Croatian nationalists, it was also rejected by Serbian social circles in Serbia and Prečani. For the Serbian social and political elite, the Agreement marked the beginning of the disintegration of Yugoslavia and the breakup of state unity, while for Croatian nationalists, it represented betrayal and capitulation to the Serbs. In 1940, the Serbs prepared a draft of the structure of the federal unit called "Serbian Lands", which, along with Serbia, Macedonia, and Montenegro, would include parts of BiH and Vojvodina with its headquarters in Skopje, while Belgrade would be the capital of Yugoslavia. Macek, JMO, Montenegrin federalists, and Vojvodina Croats refused to establish a Serb unit to that extent, which additionally contributed to Serb negative mood towards Banovina.²² The communists had a negative attitude towards the Agreement, considering the new arrangement as an agreement between the Serbian and Croatian bourgeoisie. After the end of the Second World War, the communist assessment of the Banovina of Croatia changed, and Tuđman wrote in his doctoral dissertation from the perspective of a Marxist intellectual:

---

²²Tuđman, Franjo, p. 287-288

“In essence, despite the half-heartedness of the Agreement and the danger of the reactionary regime trying to abuse it to consolidate the bourgeois order, the very fact that the Agreement was an introduction to the reorganization of the centralist-hegemonic state and a positive contribution to solving the internal national-political problem allowed the Communist Party to expand the basics of the struggle for the recognition of the national rights of all the peoples of Yugoslavia, and for the democratization of the political life of the country. As current demands of the legal, political struggle of the working classes, the CPY set: the application of the Decree on the Banovina of Croatia to other countries and historical provinces of Yugoslavia,...”²³

It is evident that Tudjman is giving credit to Maček for the beginning of the federalization of Yugoslavia, emphasizing that this only gave an additional reason for the Communist Party to persist in its program.

With the establishment of the Banovina of Croatia, any other pro-Yugoslav option could not achieve a return to the old unitarian system, not even the Greater Serbia one, as Tomislav Jonjić points out.²⁴ Also, Jonjić correctly points out the constitutional and legal inconsistencies of the Banovina of Croatia. According to Article 116 of the Constitution of the Kingdom of Yugoslavia of 1931, “in the event of war, mobilization, riots, and rebellion, which would jeopardize the public order and security of the state or when public interests are so generally endangered, the King may, in that exceptional case, order by Decree to temporarily take all extraordinary, necessary measures in the whole Kingdom or in one of its parts, regardless of constitutional and legal regulations.”²⁵ Based on the cited article, the Governor’s Office, instead of the minor King Peter

---

²³ Ibid., p. 284

²⁴ Jonjić, Tomislav: „Planovi federalizacije Jugoslavije“ Republika Hrvatska, year. XLVI, September 1997., No. 196., p. 58.

²⁵ „Ustav Kraljevine Jugoslavije“, Collection of the Official Gazette, Vol. XLIV, Croatian printing house, Split, 1931.

II, passed the Decree on the Banovina of Croatia, which was not a constitutional solution to the Croatian question, but a provisional without revision of the constitutional order of Yugoslavia.²⁶ Namely, the Decree could receive a guarantee of survival only after it was confirmed by the National Assembly in accordance with paragraph 2 of Article 116 of the Constitution, which never happened, although the Agreement stipulated that the definitive competencies of the Banovina of Croatia would be determined only during the state reorganization and that the competencies and position of the Banovina will be guaranteed by a special constitutional provision which cannot be changed without the consent of the Banovina. Therefore, the survival of the Banovina of Croatia depended exclusively on the political situation. In addition, the authorities delayed and slowed the transfer of power to the Ban and Parliament. The constitutionality of the Banovina was the subject of scientific controversy immediately after its creation, the then-contemporary prominent legal scholars of the Zagreb and Belgrade Faculty of Law, whose opinions and views were conflicting.²⁷

According to the “Source Basis” of the Constitution of the Republic of Croatia, the establishment of the Banovina of Croatia was declared proof of Croatian state independence in the Kingdom of Yugoslavia, which is a wrong conclusion of the author of the Constitution. Namely, the Croatian-Hungarian settlement recognized the status of a separate state in a real union with Hungary, while the 1939 Agreement agreed that the Banovina of Croatia would be created by merging the existing administrative units with the Croatian majority into a separate administrative unit, i.e., without the status of a separate state - legal unit. Furthermore, the ban and the Parliament are returned to Croatia by a banovina settlement, but the ban and the Parliament do not inherit the traditions of Croa-

²⁶ Op.cit. Jonjić, Tomislav., p. 44

²⁷ Širotković, Hodimir – Margetić Lujko: *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb, 1988.*, p. 268.

tian statehood in the period from the Middle Ages to 1918, except in the name. In the Banovina of Croatia case, it would be more truthful to speak of proof of Croatian national identity because its establishment defeated the policy of integral Yugoslavia, and the Croats were again recognized as separate people, not a tribe within the Yugoslav people. Although Maček and his associates promised to extend autonomy to the army and finances, its existence was interrupted by the April War, in which the Yugoslav army was defeated in just twelve days, and Croats responded to the call of nationalists and Ustashas and did not participate in the uprising within the military ranks, which shows that they had no motive to defend Yugoslavia even with their separate Banovina.

The Independent State of Croatia and Yugoslav Federalism in the Second World War

After the outbreak of the April War in Zagreb, a member of the Homeland Ustasha movement, Colonel Slavko Kvaternik, proclaimed the Independent State of Croatia on April 10, 1941, on behalf of the head of the Ustasha movement, Ante Pavelić. From the position of the leader of the Croatian people, Maček, who refused to take over the leadership of the new state after the proclamation of the Independent State of Croatia, nevertheless called on the people and administration of the Banovina of Croatia to make themselves available to the new government.

The Ustashes regulated the new state following the Ustasha ideology, which was a fusion of Starcevic's orthodoxy and fascism, and those elements of Croatian political life who were not members and sympathizers of the Ustasha movement, but were opponents of the Yugoslav state idea, also participated in the new political, social and cultural life. The official ideology of the Ustasha government will introduce terror that will result in racial policies against Jews, Roma, and Serbs and political persecution of dissidents among Croats.

With the establishment of the Independent State of Croatia, the new government immediately took a legal position towards the Kingdom of Yugoslavia. Pavelić himself wrote about the Ustasha understandings of Croatian state law in his memoirs during the second emigration, quoting his position from the time of the NDH: "The issue of the Karadjordjevic dynasty in Croatia does not exist legally" *de jure* " , and now not even" *de facto* " ! According to the old constitution of the Croatian nation, the kings of Croatia were

always elected by a legitimate electorate of a certain time. Thus King Tomislav was elected, and thus all his successors were elected until 1102, because at that time, the right of inheritance by birth had not yet been established. However, when the medieval right of inheritance was introduced, the choice was unconditionally necessary with the extinction of the dynasty, and in Croatia, a new dynasty was never enthroned and recognized. The Karadjordjevic dynasty was never elected by any legislative body of the empire, or by any illegal - or legal body.”²⁸

Furthermore, commenting on the delegation of the National Council and the act of unification of December 1, 1918, Pavelić interprets:

„By this act, the Karadjordjevic dynasty did not become the dynasty of the Kingdom of Croatia, nor did the Croatian people submit to it, because, “first” - neither the National Council, nor a constitutional act, since that Council was exclusively an administrative body, and “second”, such a statement contained that act.

The Karadjordjevic dynasty was never elected nor in any way proclaimed the dynasty of Croatia and the Croatian people. The “de facto” situation from December 1, 1918, to April 10, 1941, was completely illegal, so today, we cannot dethrone a dynasty that “de jure” never existed in Croatia. “²⁹

As the head of the Independent State of Croatia, Pavelić denies any legality and constitutionality of the situation that lasted from 1918 to 1941 therefore, he denies any state identity and the Banovina of Croatia, which was his position even before the establishment of the Independent State of Croatia. Furthermore, Pavelić claims in his memoirs that the only dynasty that the Parliament

²⁸ Pavelić, Ante: „Doživljaji – Kako sam osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku“, Despot Infinitus, Zagreb, 2015., p.144

²⁹ Ibid, p. 145.-146

could dethrone was the Habsburg dynasty, which was never legally dethroned by the Parliament, which shows that Pavelić considered the NDH the legal successor of the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia, and Dalmatia.³⁰ In this direction, the NDH government passed the “Legal Provision on May 15, 1941, on Zvonimir’s Crown,” which determined that the sovereignty of the NDH was the historical crown of King Zvonimir, and Zvonimir’s crown would be offered to the Italian ruling dynasty of Savoy, i.e., Prince Aimone, Duke of Spoleto.³¹

As the next act of confirming his legal understanding of Croatian statehood, Pavelić decided to convene a session of Parliament to which representatives elected by Croats in the 1938 elections, living representatives from 1918, and members of the Ustasha movement were invited. Thus, despite the non-recognition of Yugoslavia, the Ustashes recognize the will of the Croatian people expressed in 1938 and recognize the status of MPs from 1918, given that legally this convocation was never dissolved. After some time, due to parliamentary criticism of the Ustasha regime, Pavelić stopped convening the Croatian National Parliament.

After the capitulation of the Yugoslav Army, resistance to the Axis Powers and the new Croatian authorities in the NDH continues; the “Yugoslav Army in the Homeland” consists of a small number of officers of the Kingdom of Yugoslavia who wanted to offer active resistance to the Germans, which are being joined in Serbia and the Independent State of Croatia by members of pre-war Chetnik associations and Chetnik military units. At the head of the resistance movement was Colonel Dragoljub Mihailović-Dražić, who represented the armed forces of the government in exile and had the support of Great Britain and after the United States. The

---

³⁰ Ibid.

³¹ Matković, Hrvoje: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Publisher, P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002., p. 156.

political program of Dragoljub Mihajlovic's Chetnik movement was contained in the political brochure "Homogeneous Serbia" by Stevan Moljevic, a Banja Luka lawyer and prominent member of the Serbian Cultural Club who became Dragoljub Mihajlovic's political adviser during the war. Moljevic believes that the new world war is an opportunity for Serbia to correct the "mistakes" from 1918, and this time to determine the borders of the Serbian ethnic country. According to Moljevic, the post-war Greater Yugoslavia would consist of a Slovene autonomous unit, a Croatian autonomous unit that would include the "remnants of the remnants of the Croatian Kingdom" and central Slavonia separated from the motherland by Serbian territory. In particular, in relation to Croats, Moljević points out that, for the future happiness of the people in Yugoslavia, population exchanges should be carried out, but Stevan Moljević's theoretical ideas were carried out on the ground through mass killings and ethnic cleansing of the Croatian Catholic and Muslim population by Mihajlovic's Chetnik army.

After the German attack on the Soviet Union, a partisan resistance movement led by the Communist Party of Yugoslavia and its leader Josip Broz Tito emerged in Yugoslavia. At the beginning of the war, Tito's and Mihajlovic forces formed a political alliance that their mutual war would disrupt due to ideological and strategic differences and by the collaboration of the Chetniks with the Axis Powers. In the interwar period, the Yugoslav communists officially took several positions on the state reorganization of Yugoslavia, which were in essence completely contradictory. In the first years of the existence of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, the Yugoslav communists called for the overthrow of the monarchy and the establishment of a centralist Yugoslav republic.³² At the Third National Conference of the CPY, the principle of self-deter-

---

³² Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (I)“, „Politički zatvorenik“, No. 87, June 1999., p.19.

mination of the people was adopted, but the reason was the decline in support for the Party, which until then ignored national problems in Yugoslavia, considering it a “tribal conflict” or “hegemony of the Serbian tribe” which would resolve via class revolution. Croatian communists, in particular, advocated the principle of federalization, realizing that communism in Croatia has no future if it insists on neglecting national issues due to the class and social orientation of the Communist Party.³³ At the Third Party Congress held in Vienna in May 1926, the Yugoslav Communists, on the instructions of the Comintern, accepted the program of founding a “federation of workers’ and peasants’ republics in the Balkans.”³⁴ After the proclamation of the January 6 dictatorship in February 1929, the Croatian Communists in the CPY called on the workers and peasants to revolt and establish independent nation-states, including Croatia, but only as a transitional form into an imaginary Soviet Balkan federation.³⁵ However, all the interwar attitudes of the Yugoslav communists regarding national self-determination were conditioned by the attitude of the Soviet Union, which was a matter of political tactics to achieve a socialist revolution, which is why the CPY could not impose itself as a political option that could solve national and social issues within Yugoslavia.³⁶

During World War II, the Communists pursued their own federal political program, primarily based on Leninist and Stalinist views of federalism. Therefore, they establish legislative bodies as national anti-fascist councils in future federal units and the Anti-fascist Council of the People’s Liberation of Yugoslavia (AVNOJ) as the supreme political body of the partisan movement. At the second session, AVNOJ adopted a Declaration confirming the federal principle of the new state structure.³⁷

³³ Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (III)“, „Politički zatvorenik“, No. 90, September 1999., p.14-15

³⁴ Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (V)“, „Politički zatvorenik“, No. 92, November 1999., p. 13

³⁵ Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (VI)“, „Politički zatvorenik“, No. 93, December 1999., p. 23

³⁶ Ibid.

³⁷ Mratović, V., Filipović, N., Sokol, S.: *Ustavno pravo*, University publisher Liber., Zagreb, 1977., p. 160

In Croatia, according to the instructions of AVNOJ, the National Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Croatia (ZAVNOH) was established as the supreme federal body. During the war, and especially after the capitulation of Italy, the partisan movement through well-organized propaganda, the policy of the broad popular front, violence of the Ustashas and their allies, and violent recruitment became a numerically significant resistance movement. Although Yugoslavia actually disintegrated in the April War, it did not legally cease to exist and was represented through the Government in exile in London and Dragoljub Mihajlović as the resistance leader. After the royalists lost the trust of the Western allies, Tito and the partisans took over the leading resistance movement in Yugoslavia, which led to the formation of the Tito-Šubašić government in November 1944 establishment of Democratic Federal Yugoslavia.

In March 1945, the Šubašić-Tito government proclaimed a Democratic Federal Yugoslavia still a monarchy with Peter II as king and Tito as prime minister. However, such a constitutional and legal position did not derive from the Octroic constitution but from the agreements concluded by Tito and Šubašić.³⁸ Within the DFJ, under the political program of the CPY and the views expressed in the work of AVNOJ, federal units were established, i.e., the Federal State of Croatia, which was represented through ZAVNOH.³⁹ Within communist Croatia, the work of the Parliament, which emerged from ZAVNOH, began without democratic elections, and by 1990 it would be the highest legislative body of the Croatian federal unit composed exclusively of Croatian communists in the spirit of the left-wing one-party system. Communist terror against political enemies began during the war, culminating in the postwar period when the Communists de jure had not yet

---

³⁸ Op.cit. Sirotković – Margetić, p. 371

³⁹ Ibid., p. 372

established their full power and ensured the consolidation of the dictatorship through the mass liquidations of defeated armies and civilians. After the end of the war, the elections for the Constituent Assembly were held on November 11, 1945, in an atmosphere of communist terror, and the People's Front list won, marking the legal end of the monarchist system of Yugoslavia and the reorganization of the state into the Federal People's Republic of Yugoslavia (FNRY), which was proclaimed on November 29, 1945.

The constitutional position of Croatia in communist Yugoslavia

The elections of November 1945 established the Constituent Assembly, which adopted the first Constitution of the Federal People's Republic of Yugoslavia on January 31, 1946. The constitution confirmed the new state republican federal system, and the state was divided into six republics (Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia, and Macedonia) and two autonomous provinces within Serbia (Vojvodina and Kosovo). Within the Second Yugoslavia, the People's Republic of Croatia was founded, which received its own republican constitution on January 18, 1947.

Article 1 of the new federal constitution defined the FPRY as a "federal people's state of republican form, a community of equal peoples who, based on the right to self-determination, including the right to secede, expressed their will to live together in a federal state."⁴⁰ In comparison, Article 1 of the Republic Constitution of the People's Republic of Croatia defines it as a people's state of the republican form. Furthermore, Article 2 of the Croatian Constitution states the following:

"Achieving in their liberation struggle, in fraternal unity with the Serbs in Croatia, and in the common struggle of all the peoples of Yugoslavia, their nation-state - the People's Republic of Croatia, the Croatian people, expressing their free will and the right to self-determination - including the right to secede and unification with other people's - united based on the principle of equality with other peoples of Yugoslavia and their people's republics: the People's Republic of Serbia, the People's Republic of Slovenia, the People's Republic of Bosnia and Herzegovina, the People's Republic of

---

⁴⁰New FNRJ Constitution, Edition "Official List of FNRJ", p. 51

Macedonia and the People's Republic of Montenegro into a joint federal-state The Republic of Yugoslavia. "⁴¹

In the same section of the republican constitution, the "Basic Principles" define the territory of the new Croatian federal unit as "the area of the current area of Dalmatia and the current districts: Osijek, Slavonski Brod, Daruvar, Bjelovar, Varaždin, Zagreb, Sisak, Karlovac, Sušak and Gospić, and the area of the city of Zagreb."⁴² These borders still exist today as the borders of the internationally recognized Republic of Croatia, which were then determined to the detriment of the Croatian people and the Croatian federal unit.⁴³ In order to further understand the constitutional position of the People's Republic of Croatia, it is important to single out the constitutional provisions from Art. 10. which stipulates that the People's Republic of Croatia exercises state power sovereignly, transferring to the Federal People's Republic of Yugoslavia only those rights which are determined by the Constitution of the Federal People's Republic of Yugoslavia. The sovereign rights of the People's Republic of Croatia, its security, as well as the social and political system are under the protection and defense of the Federal People's Republic of Yugoslavia and Art. 11. which is in accordance with Art. 2. It is determined that Serbs and Croats are equal peoples in the People's Republic of Croatia, while other peoples have the status of national minorities whose Art. 14. Recognize all the rights that adopted the position of ZAVNOH expressed in Article 1 of the Declaration on the Fundamental Rights of Peoples and Citizens of Democratic Croatia, which defines that the Croatian and Serbian people in Croatia are equal while national minorities are guaranteed all rights to national life.

In Art. 12. The Constitution emphasizes that any act of direc-

⁴¹ „Zbirka zakona, uredaba i naredaba NRH - Ustav NRH“, „Narodne novine“, Zagreb 1947.

⁴² Ibid.

⁴³ Usp. Boban, Ljubo, p.53-60

tion against the independence, equality, and sovereignty of the Croatian people is unconstitutional and against the equality of Croats and Serbs, which in essence corresponded to Art. 10. of the federal constitution, which prohibited any act directed against the freedom of the people. The new constitution was not written in the spirit of integral Yugoslavism, which communist Yugoslavia broke with, and the new ideological dogma that replaced integral Yugoslavism was “brotherhood and unity.”

The Federal Constitution in Art. 44. the powers of the federal state over the republics are determined, and further articles stipulate that in case of disagreement, the legal provisions of the republic and the federation strengthen the legal force and enjoy the regulations of the federation. As for determining the territory of the federation, it is in Art. 45. defined as the entire territory of all republics and provinces and as a single state territory.

It is clear from the constitutional provisions of the 1946 Constitution that the FPRY was determined as a federal republic of all South Slavic peoples who consumed their right to self-determination and secession in the People’s Liberation Struggle by uniting in the federation of Yugoslavia. In the same way, in Art. 2. The Croatian Constitution defines the Croatian right to self-determination, including the right to secede and associate with other nations, as a right consumed by the participation of Croats in the partisan movement. Despite the constant emphasis on sovereignty and independence, the Republic of the Federal People’s Republic of Yugoslavia was defined as a single state territory, which in constitutional and legal terminology means its indivisibility. The Constitution of 1946 was, in essence, a rewritten and adapted Constitution of the USSR from 1936, better known as the “Stalin Constitution”, but which, un-

like the Constitution of 1946 in Art. 17. gives all Soviet republics a unilateral right of secession without any conditions.⁴⁴ Like many other liberal provisions of Stalin's constitution, the cited provision was a "dead letter on paper," especially given that some Soviet republics were militarily occupied and deprived of their independence by annexation to the Soviet Union. Moša Pijade, as a political and legal authority, says in the explanation of the 1946 Constitution that the right to self-determination, including secession from the Constitution, does not legally legalize secession. An important source of law in Yugoslavia were the speeches and opinions of Josip Broz Tito, as the supreme leader, who emphasized the new Yugoslavia as "monolithic".⁴⁵

Due to new political and ideological circumstances conditioned by the severance of the alliance with the Soviets and the emergence of the Non-Aligned Movement, the Yugoslav leadership adopted a new federal constitution on April 7, 1963, giving constitutional legal force to self-government as a fundamental value of the Yugoslav state and society. A few days later, the federal constitutional republics proclaimed their own republican constitutions to align with the new constitution. With the new constitution, the state changed its name to the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (hereinafter SFRY) and the People's Republic of Croatia to the Socialist Republic of Croatia (hereinafter: SRH).

Concerning the Yugoslav peoples, the right to self-determination, including the right to secede, is mentioned in Art. I. Basic principles:

"The peoples of Yugoslavia, starting from the right of every people to self-determination, including the right to secede, based on common struggle and free will in the national liberation war and

---

⁴⁴ Radan, Peter: „Secession and Constitutional Law in the Former Yugoslavia“, „University of Tasmania Law Review“, Vol 20, No 2, 2001., p. 191

⁴⁵ Ibid., p. 190

socialist revolution, and in accordance with their historical aspirations, are aware that their brotherhood and unity common interest, they united into a federal republic of free and equal peoples and nationalities and created a socialist federal community of working people - the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in which in the interest of each people separately and all together they realize and provide: socialist social relations and protection of the socialist social system, national freedom and independence, brotherhood and unity of peoples and solidarity of working people, opportunities and freedoms for all-round development of human personality and rapprochement of people and peoples in accordance with their interests and aspirations on the way to creating richer culture and civilization, unification and harmonization of efforts to develop the material basis of the social community and the well-being of the people, combining their own aspirations with the advanced aspirations of mankind, the unique basis of the economic and political system to achieve common interests and equality of peoples and peoples, working people and peoples of Yugoslavia this is established in the common interest by this constitution, and in all other respects - in the socialist republics.”⁴⁶

It is clear from the previous article that the new constitution defined the right of the Yugoslav peoples to self-determination, including the right to secede, as a right consumed by the peoples of Yugoslavia by uniting into socialist Yugoslavia and thus achieving final national liberation and equality. Moreover, the constitution stipulates that it is in the interest of all peoples to strengthen brotherhood and unity further, and the existence of the SFRY is indicated as the realization of national freedom for all its peoples. The new federal constitution, the right to self-determination and secession, in which the notion of the right to self-determination of peoples in

---

⁴⁶ Constitution of SFRY, “Savremena administracija”, Belgrade, 1964, p. 3

Article VII of the “Basic Principles” refers to other peoples in the sense that Yugoslavia will internationally support peoples in their right to self-determination, especially in the fight against colonialism and national oppression, which was essentially a constitutional evaluation of the Yugoslav policy of non-alignment, and does not apply to the peoples and national minorities in the SFRY.

According to the Constitution of 1946, the territory of the SFRY was determined as unique and composed of all the territories of the socialist republics, and the federation is competent and responsible for the protection of sovereign rights and equality of peoples maintaining the political and social order of the republic. In addition to protecting the rights of the republics, the federation is explicitly designated as responsible for the protection of the sovereignty, independence, territorial integrity, security, and defense of Yugoslavia, and according to Articles 252 and 255 of the Constitution, it is the duty of the people and the JNA.

With the 1963 Constitution, Yugoslavia decided to move away from the Soviet bloc by giving legal and ideological legitimacy to self-governing socialism, while the people’s right to self-determination and secession under the new constitution did not differ significantly from that of the 1946 Constitution and was still associated with the communist revolution. According to Djordjevic, “the people of Yugoslavia exercised this right on the basis of a common struggle and freely expressed will in the national liberation war and the socialist revolution, uniting into a federal republic of free and equal peoples and nationalities, which they created and later developed, and are developing today, as a socialist federal community of working people.”⁴⁷ Furthermore, the 1963 constitution retains the current interpretation of the republic’s subordination

---

⁴⁷ Đorđević, Jovan: *Ustavno pravo*, „Savremena administracija“, Beograd, 1967., p. 100

relationship and defines it as an integral part of Yugoslav territory that is not a sovereign state but a socio-political community in which the working people exercise sovereign rights. Moreover, republics must not make such decisions that would economically or politically create a barrier between it and other republics.⁴⁸ Thus, we can conclude that any arbitrariness of the republic was unconstitutional and illegal, especially one that would endanger the political and economic order of the federation.

After the enactment of the 1963 Constitution, Yugoslavia would enter a political and economic crisis. In addition to the deepening economic problems, Yugoslavia, despite its federal structure, was plagued by national issues and centralization. After the Brijuni Plenum and the fall of Aleksandar Ranković, there was a greater dynamics of political life. New circumstances led to the awakening of Croatian national consciousness, especially among intellectuals and students, and the SKH political leadership launched a broad social campaign to decentralize the state and increase the republic's independence in state and economic affairs, which the central authorities called the Mass Movement (MASPOK). After a meeting in Karadjordjevo on November 29, 1971, the Croatian political leadership withdrew its demands and resigned from political office, and the communist authorities initiated thousands of fabricated proceedings against MASPOK participants, i.e., the Croatian Spring, while terrorist actions were taken abroad against political opposition on a larger scale than ever before it would last until 1991. In the period from 1963 to 1974, the Yugoslav legislature passed as many as 42 amendments due to the constant expansion of self-governing bodies in the political and economic system, which was the reason for the new constitution since the political crisis was resolved using repressive apparatus.

---

⁴⁸ Ibid., p. 456-458

After the stabilization of the regime through repressive measures taken against communist dissidents and the anti-communist movement within MASPOK, the SFRY adopted a new and last federal constitution on February 21, 1974, which will be in force until the breakup of Yugoslavia. The new constitution defines the right of the people to self-determination with the right to secede in the same way as in the previous Constitution: “The peoples of Yugoslavia, starting from the right of every people to self-determination, including the right to secede, on the basis of their freely expressed will in the common struggle of all peoples and nationalities in the national liberation war and socialist revolution, and aware of their historical aspirations fraternities and unity in the common interest, together with the nationalities with which they live, united into a federal republic of free and equal peoples and nationalities and created a socialist federal community of working people - the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in which, in the interest of each people and nation all of them together, achieve and ensure socialist social relations based on the self-government of working people and the protection of the socialist self-governing system, national freedom and independence, brotherhood and unity of peoples and nationalities, unique interests of the working class and solidarity you and freedoms for the all-round development of the human person and for the rapprochement of people and nations and nationalities, in accordance with their interests and aspirations on the way to creating an increasingly rich culture and civilization of socialist society, unifying and harmonizing efforts to develop the material basis of socialist society socio-economic relations and the unique foundations of the political system, which ensure the common interests of the working class and all working people and the equality of peoples and nationalities, combining their own aspirations with the advanced aspirations of mankind...”⁴⁹

⁴⁹ „Ustav SFRJ – Ustavi socijalističkih republika i pokrajina i ustavni zakoni, registar pojmova“, „Prosveta“, Beograd, 174., p. 3

In relation to the territory of the SFRY, Art. 5. It is established that it is unique and consists of the territories of all republics and provinces, but the same article stipulates that the external border of the SFRY may be changed only with the consent of all republics and provinces while the border of the republic can be changed only with the consent of the republic. However, in the further constitutional text, some provisions could be violated by a unilateral act of secession, such as the provision from Article 203, which prohibits the use of constitutional freedoms in a way that leads to national or religious hatred. Then in Art. 237. obliges the citizens of Yugoslavia to defend its territorial integrity, while Article 244 expressed the territorial integrity of the SFRY as a constitutional value realized and ensured by the peoples of Yugoslavia.

The new constitution, like the previous one from 1963, was written with a mixture of legal vocabulary and ideological Marxist vocabulary, but the number of articles increased to a total of 406 articles, making it the most extended constitutional text in the world, making it very difficult and illegible for legal laymen.

The Constitution of the SRH from 1974 repeats the same ideological formula in the basic principles as in the previous republican and federal constitutions: "The Croatian people, together with the Serbian people and nationalities in Croatia, in accordance with their historical, libertarian aspirations, won national freedom, the power of the working class and the working people in a joint struggle with other peoples and nationalities of Yugoslavia in the national liberation war and socialist revolution and established its state - the Socialist Republic of Croatia and on the basis of the right to self-determination, including the right to secede and associate with other peoples, by their freely expressed will, and to protect their national

independence and freedom, freedom, all peoples and nationalities living in the Socialist Republic of Croatia, ensuring the building of a socialist society and all-round social and national development, convinced that the further strengthening of the brotherhood and unity of the peoples and nationalities of Yugoslavia is in their common interest, voluntarily united with other peoples and nationalities in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in which, in the interest of each people and nationality separately and all together, it realizes and ensures...”⁵⁰

Furthermore, Art. 1. The SRH is defined as the national state of the Croatian people, the state of the Serbian people, and the state of other nationalities within the SFRY, thus resolving the national question, but the national question in Yugoslavia had no political significance, and the federal republics were established primarily to implement international socialism. It is clear from the federal constitution that they interpreted the socialist republics as states in which the bearer of sovereignty is the working people, i.e., the working class and not the nation, in accordance with Art. 3: “A socialist republic is a state based on the sovereignty of the people and on the government and self-government of the working class and all working people, and a socialist self-governing democratic community of working people and citizens and equal peoples and nationalities.”⁵¹

Like the Yugoslav constitution, the 1974 Croatian constitution did not make any significant changes to the position of the Croatian people or republic regarding sovereignty or the right to unilateral secession. Moreover, the new constitution reaffirmed the separate position of the Serb people in Croatia, but the sovereign republic was still a working people as in previous constitutions, while the socialist republics were not sovereign states but part of a single Yu-

---

⁵⁰ Ibid., p. 279

⁵¹ Ibid., p. 12

goslav territory as defined in Art. 2 of the Federal Constitution and Article 4 of the Republic Constitution.

The 1974 constitution will be a stumbling block between the republics and provinces in the coming years, culminating in a significant constitutional crisis initiated by Serbian communists. The reasons for adopting the new constitution have been a frequent subject of legal and political debates that continue to this day. Moreover, in this sense, the current interpretation is that Tito, together with the party leadership, wanted to ensure the peaceful disintegration of Yugoslavia, especially after the experience of the Croatian Spring. However, such motives are denied by contemporaries and participants in political events. Bilandžić states that the 1974 Constitution was a natural legal sequence after the 1963 Constitution and subsequent amendments, and that the 1974 Constitution was an ideologically and legally credible successor to the latter and did not go beyond Tito's political intentions and that the idea of a new constitution with Tito and a small circle of associates appeared in the mid - the 1960s, shortly after the adoption of the 1963 Constitution.⁵² Therefore, according to Bilandžić, the spring events did not motivate the party leadership to change its ideological direction and adopt a new constitution, which is logical from legal and historical experience. Namely, after the Belgrade and Croatian hardline communists broke the Croatian people's movement, there was no need to respect their demands, giving them constitutional legitimacy. Finally, the historical and legal experience of the birth of states and constitutions teaches us that no state was created with the aim of disintegrating, so Tito's motive for adopting a new constitution was not to ensure the peaceful disintegration of Yugoslavia, especially since the 1974 Constitution an identical incomplete and unclear definition of "the right to self-determination including the right to

⁵² Bilandžić, Dušan: „Geneza ideje o Ustavu iz 1974. godine“, „Politička misao“, Vol. XXI/1984/, No. 4, p. 73-77

secede". The revolutionary nature of the 1974 Constitution was reflected in its conferral of more powers on the republics, that is, it was determined that decisions at the federal level would be made by agreement, which was primarily inspired by self-governing socialism as the ideological dogma of Titoist socialism. That the constitution-maker did not intend to give the republics the right to secede is evident from several constitutional and legal scientific texts on the nature of the Yugoslav constitution, but the absence of constitutional laws regulating political processes in the event of secession. In relation to the rights to self-determination with the right to secede, it is clear from the text of the Constitution that the same applies to the peoples of the SFRY and not to the republics, as Tomac explains. Moreover, Tomac relates the 1974 Constitution to the principles of AVNOJ and presents it as an extension of the communist revolution that is in constant improvement of Yugoslav federalism and the state system until the moment when Yugoslavia ceases to be a state and becomes a self-governing community.⁵³ It is clear from the above that this is a constitutional legitimation of the Yugoslav type of socialism and not the affirmation of national or republican rights or the constitutional and legal solution of the coming disintegration of Yugoslavia and national revolutions.

In relation to the constitutional right to self-determination with the right to secede, the then Yugoslav legal science also gave its position.

Thus, the Legal Encyclopedia of Yugoslavia states: "In the Yugoslav socialist federal self-governing community, the emphasis is certainly not and cannot be on secession, but on brotherhood and unity, on a community that provides common and special interests."⁵⁴ However, not only science dealt with the issue of the legality of the

⁵³ Tomac, Zdravko: „Jugoslavenski federalizam“, „Politička misao“, Vol. XXIII/1986/, No. 3, p. 4-14

⁵⁴ „Pravna enciklopedija 2, O-Z“, Contemporary Administration, Belgrade, 1989, 1239.

unilateral secession of the Yugoslav republics, but also the Constitutional Court of Yugoslavia, and on several occasions declared secession illegal. However, such an attitude was characteristic not only of Yugoslavia, but also of democratic federations such as the United States and Canada, whose Supreme Courts also took a position on the illegality of the unilateral secession of the federal state. Moreover, the United States carried out a military invasion and forcibly restored to its composition the federal states that in 1861 declared independence within the Confederate States of America.⁵⁵

Taking into account all Titoist federal and republican constitutions, it is clear that Yugoslavia was a territorially unique and indivisible state consisting of states - socialist republics that voluntarily joined the federation by participating in the communist revolution in order to achieve their independence, national equality, and economic progress through self-governing socialism. The constitutional provisions indicate that the external border of the SFRY could not be changed without the consent of all republics and provinces, which clearly indicates its indivisibility as well as the constitutional duty of each of its citizens to defend the integrity of Yugoslavia. Likewise, the republican constitution of the SRH, like other republics, defined it as an integral part of the SFRY, and its statehood was linked to the statehood of the SFRY and its integrity.

---

⁵⁵ Usp., Radan, Peter, p. 181-183

Legal foundations of Croatia's independence

At the end of the 1980s, the constitutional crisis and the efforts of the Serbian leadership to derogate from the 1974 constitutional changes provoked resistance from the Slovene and Croatian communists, but also to the strengthening of the democratic movement in Croatia. The SKH, despite resistance to Milošević, did not take the breakup of Yugoslavia as a realistic political solution. Under the pressure of public opinion, and the collapse of communism in Central and Eastern Europe, they passed amendments to the constitution that allow for multi-party elections in which the Croatian Democratic Union wins a convincing victory. The new multi-party Parliament is writing a new Croatian constitution, which was passed on December 22, 1990, which is why it is called the Christmas Constitution. Giving legitimacy to the independence of Croatia, the writer of the Christmas Constitution in "Basic Provisions" chronologically cites the Croatian legal sequence, citing the Banovina Hrvatska as a confirmation of state independence and the decision of ZAVNOH and the special position of Croatia based on Tito's constitutions. However, in the exact text, the constitutional writer denies the legality of the existence of the Yugoslav state, emphasizing that the Parliament never sanctioned unification. The following text emphasizes the break of the modern Croatian state with the socialist political system at a historical turning point, based on the will of the Croatian people expressed in democratic elections.⁵⁶

Furthermore, the writer of the constitution invokes legal reasons starting from generally accepted principles in the modern world and the inalienability and indivisibility, non-transferability and inexhaustibility of the right to self-determination and state

⁵⁶ <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>, "Constitution of the Republic of Croatia" accessed, 25 January 2021

sovereignty of the Croatian people, including stability of the international order, the Republic of Croatia is established as a national state of the Croatian people and states belonging to other peoples and minorities, who are its citizens: “Serbs, Muslims, Slovenes, Czechs, Slovaks, Italians, Hungarians, Jews, and others, who guarantee equality with citizens Croatian nationality and the exercise of national rights in accordance with the democratic norms of the UN and the free world”.⁵⁷ Consequently, the Croatian leadership relies on the principles of international law that guarantee the right to independence of Croatia. However, in the Final and Transitional Provisions, more precisely in Art. 140. points out that, despite the promulgation of the constitution, Croatia remained in the SFRY until the decision of the Croatian Parliament.⁵⁸ It is precisely based on Art. 140 of the Constitution, on June 25, 1991, the Croatian Parliament passed the Constitutional Decision on the Independence and Sovereignty of the Republic of Croatia, and on the same day passed the Declaration on the Proclamation of the Sovereign and the Independent Republic of Croatia.⁵⁹ In the Constitutional Decision, the legislator does not refer to the legal acts of the former state, which is superfluous considering that it refers to the new Croatian constitution and even derogates from them by unilaterally taking over all the powers that the SFRY had under the Constitution. Before adopting the Christmas Constitution, there was no explicit legal basis in socialist constitutional acts for the Parliament to declare independence, and the definition of the Republic of Croatia as an integral part of Yugoslavia was omitted from the Christmas Constitution.

In the latter Declaration in Art. IV states that “under the previous constitutions of the FPRY and SFRY, the Republic of Croatia had the right to self-determination, including the right to secede.”

---

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Narodne novine, 56/90

⁵⁹ Narodne novine, 31/91

But also states that it derives its right from thirteen centuries of statehood and that the SFRY was forcibly imposed on the Croatian people. The Brijuni Declaration postponed the application of the Constitutional Decision on the Independence and Sovereignty of the Republic of Croatia and imposed a moratorium on it for three months, which expired on October 7, 1991. The next day, October 8, 1991, Parliament passed a Decision terminating all state ties with other republics and provinces of SFRY and, as a legal basis, presents the will of the citizens expressed in the referendum of May 19, 1991, and the Constitutional Decision and Declaration.

It is evident that from the stated position, the Croatian legislator takes, in some places, a contradictory position towards the socialist constitutions. But, in its essence, the Christmas Constitution is a negation of the former republican and federal constitutions, which is evident from the constitutional definition of sovereignty as inalienable, indivisible, and non-transferable. Furthermore, the right to self-determination is defined in the text of the preamble as inexhaustible, which was not the case in the Yugoslav constitutions, and the adoption of the Christmas Constitution laid the foundations for Croatian constitutionalism, which springs from liberal-democratic and Western political and legal sources, but rather, Yugoslav constitutionalism and federalism based on the unilateral imposition of a constitutional order within a Leninist federal doctrine that viewed the national question exclusively in the context of achieving the Marxist revolution.

On the other hand, on the occasion of the Day of the Serbian Uprising in 1990, the rebel Serbs adopted a Declaration on the Sovereignty and Autonomy of the Serbian People, explicitly quoting the federal constitution on the right of peoples to self-determina-

tion and secession and the constitutional provisions of the SRH. On the one hand, this was not a misinterpretation of the constitutional text, but the fact is that such a constitution did not bind the new Croatian state because it had already started writing a new constitution. Communist constitutions were from the very beginning a “dead letter on paper” which did not guarantee the rights of the people or the individual. As indicated in all constitutional documents on the declaration of independence of the Republic of Croatia, the state often violated them.

From the then political circumstances of the coming war, it is logical that the Croatian leadership in its negotiations with the JNA and the then Yugoslav communist leadership had to refer to the constitutional provisions of the then constitutions, although according to all cited sources of Yugoslav law the act of independence was illegal. It must be borne in mind that at that time, the SFRY, and therefore its legal order, enjoyed the support of the international community. However, all the ambiguities of the Yugoslav constitutions, despite the existence of the Badinter Commission, were resolved only by an armed conflict, i.e., the victory of the Croatian army over the Yugoslav aggressor and then the liberation of the state territory occupied by domestic Serbian terrorists. Seen from a Yugoslav perspective, I repeat that the Croatian leadership led an illegal rebellion against Yugoslavia, but that does not mean that it was so from the perspective of international law because the international legal order can give legal legitimacy and legality to governments that come to power by rebellion, war or coup. According to the principles of international law, such governments can be legal and legitimate, and the then Croatian government confirmed its legitimacy and legality with free elections and a referendum, which any previous communist government did not do.

After the disintegration of Yugoslavia in the war, unilateral secession in the Yugoslav constitution attracted the interest of foreign legal experts. Thus, Radan states that taking into account all constitutional provisions on the integrity of Yugoslavia and the immutability of its external borders, one cannot speak of the constitutionality of unilateral secession of Yugoslav republics, which is confirmed in the political work of Yugoslav executive bodies and the case-law of the SFRY Constitutional Court. Moreover, Radan compares Yugoslavia to Canada and the United States and clarifies that no federation considers the act of unilateral secession to be constitutional.⁶⁰ Concerning the constitutional right to self-determination and secession, Detrez assesses that this right was “hypothetical in nature as long as Yugoslavia existed as a stable state”. Among other things, he points out that the cited law is stated only in the preamble of the 1974 Constitution, which is essential considering that the constitutional science of the preamble is not considered a legally binding text of the constitution. Furthermore, at the time of the disintegration of Yugoslavia, Detrez pointed out as an essential legal fact that many republics, including Croatia, adopted their constitutions that replaced the federal constitution so that it had no legal force in the territories of the republics that declared secession. Detrez sees one of the reasons for the constitutional inconsistencies in the ideological vocabulary of the Yugoslav constitutionalists in which the term “people” has at least three meanings.⁶¹ In his critique of Yugoslav federalism and constitutionalism, Bagwell states that most Yugoslav legal experts claim that the right to secession cannot be presumed in the constitutional text and points out that the constitutional text emphasizes the “duty of loyalty” that obliges citizens to defend the country’s integrity. Bagwell states that Pijade interpreted that the Constitution does not guarantee the right to secession, but in the case of a gram-

---

⁶⁰ Usp. Radan Peter, p. 181-204

⁶¹ Detrez, Raymond: *The Right to Self-Determination and Secession in Yugoslavia: A Hornets’ Nest of Inconsistencies*, *Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective*, Oxford Press, 2003., p. 112-132

matical interpretation of the constitution, there may be a right to secession but only in revolution or counter-revolution. Thus, the separation from Yugoslavia by one of the communist government's leading persons was considered only in the case of a violent turn in the state. Bagwell confirms the thesis that the constitutional law of the Yugoslav people was consumed in World War II through the National Liberation War under the 1946 constitution and that later the Federal Executive Council declared any unilateral secession a violent change in the Yugoslav constitutional order. Finally, Bagwell concludes that the only legal basis for Croatia's secession in the summer of 1991 was the Christmas Constitution, as contained in the text of the constitutional documents by which Croatia declared independence.⁶² However, there were other views, so Iglar states that there may have been a constitutional republican right to self-determination and secession, but Croatia and Slovenia did not have this right according to the international legal order, although it was necessary to recognize them solely for a peaceful solution to the armed conflict. Despite his position, Iglar also states that numerous provisions of the 1974 constitution significantly limited the right to secession, and only with the adoption of their constitutions in 1990 did Croatia and Slovenia gain the right to independence. However, Iglar also allows for the possibility that both Croatia and Slovenia could prove an unequal position in the SFRY, which would entitle them to secession under the 1970 Declaration of Friendly Relations, and that both republics met the basic requirements of statehood with separate ethnicities, identity, language, culture and religion, and specific boundaries.⁶³ Degan mentions the Declaration, as stated earlier, as an instrument of international law that the creation of a state by secession from another state cannot be excluded entirely.⁶⁴

⁶² Bagwell, Ben: „Yugoslavian Constitutional Questions: Self-Determination and Secession of Member Republics“, Georgia Journal of International and Comparative Law, Vol 21, No. 3, 1991. p.489-523

⁶³ Iglar, Richard F.: „The Constitutional Crisis in Yugoslavia and the International Law of Self-Determination: Slovenia's and Croatia's Right to Secede“, Boston College International and Comparative Law Review. Vol XV, No 1, 1992 p. 213-239

⁶⁴ Degan, Vladimir – Đuro: Medunarodno pravo, Školska knjiga, Zagreb, 2011., p.235

The beginning of international legal activism on the issue of Yugoslav constitutions can be marked by the establishment of the Arbitration (Badinter Commission) which was supposed to resolve the constitutional crisis of the SFRY composed of constitutional judges of the European Union led by French lawyer Robert Badinter, which was a kind of innovation of the international community. The Commission issued several legal opinions related to the disintegration of Yugoslavia. However, according to Roth, it essentially decided on the interpretation of the constitutional right to self-determination, i.e., the legal position of the Croatian and Slovenian leadership and the legal and political position of the Yugoslav and Serbian leadership. Roth cites the vagueness of the Yugoslav constitutions and cites the opinion of Zoran Oklopčić, according to which it has never been determined whether the right to secession belongs to the ethnic communities or the working people of the republics. However, according to Roth, all ambiguities can be resolved by adopting Michele Pomerance's position that peoples' rights to self-determination and secession are the legal basis for establishing communist Yugoslavia, not for its disintegration.⁶⁵ The Commission finally issued ten opinions presented to the international community, and already in the first opinion, they clearly pointed out that the Yugoslav federation was falling apart. Thus, the Badinter Commission took the legal position of Croatia and Slovenia, which claimed that there was no secession but dissolution. Such an understanding has established that there are no longer federal bodies and, therefore, no federation. If there is no federation, there is no legal obligation to respect the federal constitution. In this sense, Domljan points out that Badinter himself publicly stated that the only legally relevant act for the Commission was the Christmas Constitution, and concerning the communist notion of Croatian statehood, Domljan says the following:

⁶⁵ Roth, Brad R.: „Ne-konsenzualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Badinterove komisije u retrospektivi“ *Politička misao*, god 52., br. 1, 2015. p. 48-78

”In the left-wing press, there were claims that Croatia owed the recognition primarily to documents from the communist era, the conclusions of ZAVNOH and the constitution from 1974, and that the Arbitration Commission based its decisions on them. If it were not for the 1974 constitution, there would be no free Croatia - that is how the thesis roughly goes. That is the complete opposite of the truth. The communists had forty years old to create a Croatian state, and they did not do so. Even if they had ruled for another forty years, they would not have done so for the simple reason that they did not see the creation of the Croatian state as their historical task but the spread of proletarian internationalism. Moreover, even worse, for them, an independent Croatian state was a retrograde idea, contrary, as they thought, to natural and historical laws, as evidenced by Tito’s terrible sentence that the Sava would sooner flow upstream rather than Croatia becoming independent. That is why there could be no talks or settlements with communism or, to put it more simply - communism and the Yugoslavia created on it had to disappear in order for Croatia to live!”⁶⁶

The only legacy of AVNOJ Yugoslavia was the borders of the independent Republic of Croatia, which the new state inherited following the principle of international law *uti possidetis*, which the international community applied in independent colonial states. As for the legal personality of Yugoslavia, the Badinter Commission considered it non-existent at the time of disintegration and that each republic created by the disintegration of Yugoslavia retained part of that legal personality. Based on this position, the Commission refused to recognize the right of Croatian Serbs to secede from Croatia, believing that the republic’s borders established a legal personality that Serbs in the SRH, therefore, did not have.⁶⁷ On the one hand, the Commission did not recognize the legal pro-

⁶⁶ <https://www.matica.hr/vijenac/414/raanje-hrvatske-drzave-2562/>, Domljan, Žarko: „Radanje hrvatske države“, accessed 31. January 2021

⁶⁷ Op.cit. Roth, Brad, R.

visions of the former SFRY. On the other hand, it gave the republics a legal personality that they did not have in the former SFRY, accepting the Croatian and Slovenian position that the republics existed before the federation incorrect, i.e., fiction especially in the Croatian case whose borders are damaged, especially concerning Bosnia and Herzegovina and Serbia. The end of the work of the Arbitration Commission, which will later be the subject of criticism by the professional public, legally ended the disintegration of Yugoslavia in favor of Slovenia and Croatia, to the detriment of Yugoslav communist dogmatists and Greater Serbia extremists who were especially revolted by the Commission's opinion. BiH does not have the right to self-determination and secession, which it will resolutely reject through an armed uprising, although this position will not be respected by the international community in the later years of the war, proposing the Z4 plan and recognizing the Republika Srpska.

Conclusion

Yugoslavia as a state was a product of the will of the victorious countries of the First World War, which they confirmed after the victory in the Second World War. Its survival was strongly linked to the authoritarian regimes that governed it and the stability of the international political order, which is evident because Yugoslavia really fell apart twice with the outbreak of World War II and the collapse of the communist bloc when it ceased to exist as a subject of international law. Thus, it should be emphasized that *de jure* Yugoslavia disintegrated only once, in 1991, given that the international legal order did not recognize the states created by the occupation of Yugoslavia. Therefore, Yugoslavia in its existence should be viewed as a single state-legal entity, and use the colloquial names First (monarchist) and Second (Tito's) Yugoslavia only to indicate a change in the internal structure and regime of the state, because today in public the same colloquial names are used to distinguish two separate states, which is a legally incorrect conclusion.

During the existence of Yugoslavia, the most critical internal political issue for Croats and Croatian politicians was the so-called national question, that is, the "Croatian question" which divided Croatian politics into supporters of two solutions: the solution of the Croatian question within the framework of Yugoslavia and the solution of the Croatian question with the establishment of an independent Croatian state. Proponents of Croatian national independence within the Yugoslav state saw the solution in the federalization of Yugoslavia and established the Banovina of Croatia in 1939 and during the Second World War, the Federal State of Croatia (later the People's Republic of Croatia, i.e., the Republic of Croatia). Unlike communist Croatia, the Banovina of Croatia

did not have a regulated constitutional and legal status. However, its advantages were that it was defined as a separate autonomous unit of the Croatian people in Yugoslavia, and there were significant political, economic and religious freedoms compared to communist Croatia. On the other hand, socialist federal Croatia was founded as a state of Croatian and Serbian people, subordinated to the communist dictatorship in which the bearer of sovereignty was the working people represented in SKH as an integral part of SKJ, and it did not have its foundations in the historical statehood of the Croatian people but in the victory of communism in the Second World War.

In their legally non-binding part, the Titoist federal constitutions emphasized the right of the Yugoslav peoples to self-determination, which included secession. However, it is clear from the constitutional texts that there was no constitutional right of republics and peoples to unilaterally declare the severance of state-legal ties with Yugoslavia based on constitutional powers, which would be contrary to their legal and political purpose established in order to prevent the disintegration of Yugoslavia by resolving the national question, and not to accelerate it. Even the Croatian socialist constitutional-legal science defined the establishment of the Croatian federal unit and its statehood as a revolutionary process that took place in parallel to the building of federal bodies and federal statehood, and are inextricably linked to the National Liberation War, and it is the formation of federal units in this context that represents the right to self-determination of the people. In that direction, the mentioned legal experts pointed out that the statehood of a nation is reflected not only in the right to self-determination but also in self-government, which did not exist outside the framework of the constitutional order of the SFRY.⁶⁸ Yugoslav

---

⁶⁸ Op.cit., Mratović, Filipović, Sokol, p.163-164

legal and political science unanimously cited the creation of a special type of Yugoslav self-governing socialism as the motivation for leading the 1963 and 1974 constitutions. Degan described socialist Yugoslavia as a federation in which the unit and its citizens “were not an independent subject of decision-making” until 1971 when the republics were given the right to connect independently with foreign organizations, but not the right to diplomatic relations and representation in the UN and political organizations like the republics of the Soviet Union had.⁶⁹ The validity of socialist constitutions should also be called into question here. Although representative bodies passed them, i.e., the Parliament of the SRH and the National Assembly of the SFRY, the notorious fact is that the convening of representative bodies was the will of the communist dictatorship, not the people of Yugoslavia, and thus the Croatian people. Moreover, the constitutional provisions were not adhered to by the government either, as is evident from some constitutional guarantees such as the right to freedom of speech, press, religion, etc., which did not exist in everyday life.

Croatia acquired its right to independence by adopting the Christmas Constitution in Art. 140. With the then constitution, Croatia denied all the values of the Yugoslav constitutions and joined the circle of Western countries. By amending the Constitution, the Republic of Croatia also valued our Yugoslav and communist past in Art. 135 of the Constitution prohibits any future association in the Yugoslav and Balkan state alliances in any form.⁷⁰

The Christmas Constitution as the foundation of Croatian independence is supported by the opinions of the Badinter Commission, which legal experts have criticized. However, the fact is that the principle of people’s self-determination is a very sensitive issue for the

---

⁶⁹ Op.cit. Degan, Vladimir – Đuro, str. 254-255

⁷⁰ <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>, „Ustav Republike Hrvatske“ accessed 31. January 2021.

international order, but Croatian independence has legal bases in international legal acts as it was stated. Indeed, the most significant merits in the process of independence are the merits of Croatian volunteers from the ZNG, MUP, and HOS, who successfully rejected Serb-communist aggression until Croatia's international recognition, thus imposing the existence of an independent Croatian state as a fact to international recognition after which the Republic of Croatia became a subject of international law starting on October 8, 1991. Concerning the aggression, it should be noted that ideological formulations of the right to self-determination but also other constitutional fictions without foundation in real political life, such as the proclamation of a separate position of Serbs in Croatia, contributed to the escalation of the conflict, as a reason for JNA aggression thousands of lives lost in the war and war crimes of the JNA and Serbian paramilitaries.

Perhaps the grammatical contradictions of the constitutional provisions of the Croatian constitution and the unnecessary mention of the socialist period lead to daily debates and politicization of the topic of the Croatian position in Yugoslavia. Therefore, in the event of a change in the Constitution, the constitutional writer should change the preamble of the Croatian constitution and state law based on the state tradition of the Croatian crown, the right to self-determination of the Croatian people, and victory in the Homeland War and skip the period between 1918 and 1990, thus excluding all undemocratic regimes from its legal history as Slovakia did. Such a solution would also satisfy the constitutional-legal criterion of state succession because state law arising from the state-legal tradition of the Kingdom of Croatia is not identical to the state-legal foundations of the Banovina of Croatia and SRH, given that Yugoslavia drew its legal integrity as a subject of internatio-

nal law from the statehood of the Kingdom of Serbia, i.e., by the decision of the European powers on the recognition of the independence and sovereignty of Serbia at the Berlin Congress in 1878. If the Croatian legislator and constitutional-legal science insisted on state law from the period of Yugoslavia, it would mean at the same time renunciation of Croatian state law and the beginning of our state and constitutional history with the Kingdom of Serbia as a legal ancestor, which would contradict even “Basic Provisions”. Therefore, the choice of Croatian legal science and politics remains whether the modern Croatian state will affirm itself as the legal successor of the Croatian state created in the Middle Ages within European culture and tradition, which is confirmed by the democratic declaration of the Croatian people and victory in the Homeland War or within a Balkan artificial creation marked by dictatorships that took tens of thousands of lives.

In conclusion, this paper presents a new perspective of recent Croatian legal history that gives a new interpretation of the legal foundations of the modern Croatian state, omitting the legacy of the communist Yugoslav regime, relying on the constitutional interpretation of SFRY constitutional experts and international legal experts who studied Yugoslav constitutions during the constitutional crisis and its international relevance during the Homeland War, but also during the trials before the International Tribunal for the Former Yugoslavia. Indeed, it is clear from the above texts that Yugoslav, and even then Croatian, constitutional experts saw in the new constitution only one stage in developing self-governing socialism, but not a legal basis for secession. It was only with the disintegration of Yugoslavia that an interpretation emerged which sought to give the 1974 Constitution a state-building significance for the former Yugoslav republics, which shows that such an atti-

tude was taken because of external and internal political circumstances at the time, and not because the right to self-determination along with secession was an inalienable constitutional right of the people of the former SFRY. Furthermore, as already mentioned, the international profession took the same position, stating that the right to self-determination in the context of Tito's constitutions was a kind of excuse for the existence of Yugoslavia. Indeed, the constitutional position of the Croatian people in Yugoslavia and the affirmation of its statehood within Yugoslav constitutionalism is still an insufficiently researched topic, and each of the three socialist constitutions deserves a thorough scientific analysis for a better understanding of modern Croatian history but also for future relations between Croatia and neighboring former Yugoslav republics, Serbia and Bosnia and Herzegovina due to unresolved legal, border, and diplomatic issues that have remained unresolved since the breakup of Yugoslavia and the resolution of the "Croatian issue" in BiH. The decision of the Croatian people and the victory in the Homeland War defeated the idea of Yugoslavia, but it still exists in certain spheres of political, cultural, and scientific life, while it is clear that it has not lost its appeal to the international community through its policy towards former republics and forced regionalization and defining the Western Balkans as a political concept, ignoring the fact that Yugoslav ideology, in its integral and communist form, was a spark of bloody wars and suffering of all South Slavic peoples and a justification for the existence of violent and authoritarian totalitarian regimes.

Literature:

Books:

- Boban, Ljubo: *Hrvatske granice 1918. – 1993.*, Školska knjiga, HAZU, Zagreb, 1993.
- Degan, Vladimir – Đuro: *Međunarodno pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.,
- Đorđević, Jovan: *Ustavno pravo*, „Savremena administracija”, Beograd, 1967.
- Horvat, Rudolf: *Hrvatska na mučilištu*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Matković, Hrvoje: *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2002.
- Mratović, V., Filipović, N., Sokol, S.: *Ustavno pravo*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1977
- Pavelić, Ante: *Doživljaji – Kako sam osnovao Nezavisnu Državu Hrvatsku*, Despot Infinitus, Zagreb, 2015
- Pilar, Ivo: *Uvijek iznova Srbija*, Consilium, Zagreb, 1997,
- Sirotković, Hodimir – Margetić Luj: *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb, 1988.,
- Tuđman, Franjo: *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji – Knjiga druga (1929.-1941.)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
- Pravna enciklopedija 2*, O-Ž, Savremena administracija, Beograd, 1989.

Scientific papers and articles:

- Bagwell, Ben: „Yugoslavian Constitutional Questions: Self-Determination and Secession of Member Republics”, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol 21, No. 3, 1991.
- Bilandžić, Dušan: „Geneza ideje o Ustavu iz 1974. godine”, „Politička misao”, Vol. XXI/1984/, No. 4
- Detrez, Raymond: *The Right to Self-Determination and Secession in Yugoslavia: A Hornets' Nest of Inconsistencies*, „Contextualizing Secession: Normative Studies in Comparative Perspective”, Oxford Press, 2003.
- Iglar, Richard F.: „The Constitutional Crisis in Yugoslavia and tje International Law of Self-Determination: Slovenia's and Croatia's Right to Secede”, *Boston College International and Comparative Law Review*. Vol XV, No 1, 1992.
- Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (I)”, „Politički zatvorenik”, br. 87, lipanj 1999.

Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (III)”, „Politički zatvorenik”, br. 90, rujan 1999.

Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (V)”, „Politički zatvorenik”, br. 92, studeni 1999.

Jonjić, Tomislav: „Komunisti iz Hrvatske i hrvatska država (VI)”, „Politički zatvorenik”, br. 93, prosinac 1999.

Jonjić, Tomislav: „Planovi federalizacije Jugoslavije” Republika Hrvatska, god. XLVI, rujan 1997.

Nazor, Ante: „Kontinuitet velikosrpske politike i uloga Hrvatske u obrani BIH od velikosrpske agresije i spašavanju Muslimana u BIH 1990-ih na primjeru Bihaća”, *National security and the future*, 3(19), 2018.

Radan, Peter: „Secession and Constitutional Law in the Former Yugoslavia”, *University of Tasmania Law Review*, Vol 20 No 2, 2001

Raič, Marko: „Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije”, *Obnova*, broj 2., 2014.

Regan, Krešimir: „Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska”, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., 2008

Roth, Brad R.: „Ne-konsenzualna disolucija država u međunarodnom pravu: Inovacija Baidinterove komisije u retrospektivi” *Politička misao*, god 52., br. 1, 2015. str. 48-78

Tomac, Zdravko: „Jugoslavenski federalizam”, *Politička misao*, Vol. XXIII/1986/, No. 3, str. 4-14.

Law regulations:

Constitution of the Kingdom of Yugoslavia from 1931.

Constitution of the Federal People's Republic of Yugoslavia from 1946.

Constitution of the People's Republic of Croatia from 1947.

Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia from 1963.

The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia from 1974.

The Constitution of the Socialist Republic of Croatia from 1974.

Constitution of the Republic of Croatia

Declaration on the Proclamation of the Sovereign and Independent Republic of Croatia

Constitutional decision on the sovereignty and independence of the Republic of Croatia

Gorski Karabah: sukob dug više od tri desetljeća

AUTOR: Iva Blažević¹

PRETHODNO PRIOPĆENJE

Zaprimljeno: 25. ožujka 2021.

Prihvaćeno: 12. travnja 2021.

Sažetak

Od početka 1988. godine traje sukob između Azerbajdžana i Armenije, oko spornog područja Gorski Karabah. Izrastao je iz unutardržavnoga sukoba, a od početka devedesetih godina i raspada Sovjetskoga Saveza, ima i međudržavni opseg. Sukob je svoj vrhunac doživio ratom 1992. – 1994. Nakon toga je potpisan mirovni sporazum koji nikada nije u potpunosti zaključen. Stoga je sukob eskalirao četverodnevni ratom 2016., a potom i ratom 2020. godine. Kroz Skupinu Minsk Organizacije za europsku sigurnost i suradnju, u rješavanje sukoba uključena je i međunarodna zajednica. Više od dva desetljeća Skupina Minsk, kojom predsjedavaju Ruska Federacija, Francuska i Sjedinjene Američke Države, sudjeluje u procesu rješavanja sukoba u Gorskomu Karabahu, ali do konačnoga rješenja još se nije stiglo. U radu je opisan sukob između Armenije i Azerbajdžana oko Gorskog Karabaha, kao i brojni pokušaji Skupine Minsk u konačnom rješavanju tog sukoba. Zaključak drži kako je sukob, iako se opisuje kao „zamrznuti”² i dalje fluidan, opasan i u svakomu trenutku može ponovno eskalirati.

Ključne riječi: *Gorski Karabah; Armenija; Azerbajdžan; sukob; Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS); Skupina Minsk*

¹ univ. spec. oec., blazevic1989@outlook.com

² Pojam „zamrznuti” odnosi se na situaciju u kojoj je ratni sukob završio, ali gdje mirovni sporazum nije doveo do konačnoga rješenja koji bi zadovoljio sukobljene strane.

Uvod

Područje poznato pod nazivom Gorski Karabah predmet je rasprave između Azerbajdžana i Armenije dug niz godina. Premda se nalazi unutar teritorija Azerbajdžana, isti je pod kontrolom Armenije.³ Sukob oko ovoga spornog područja započeo je par godina prije nego su države stekle nezavisnost od Sovjetskoga saveza 1991. godine, čime isti prerasta iz unutardržavnoga u međudržavni sukob. Nažalost, ni nakon više od trideset godina nije postignuto konačno rješenje oko Gorskoga Karabaha. Iako su tijekom godina zaključeni brojni mirovni sporazumi, nasilje nikada nije u potpunosti prestalo te su napetosti i dalje vrlo visoke. Pregovori u kojima su sukobljene strane sudjelovale nisu doveli do konačnoga rješenja, a na predmetnom području sukoba tijekom godina su se dogodila brojna kršenja prekida vatre. S ciljem postizanja konačnoga rješenja sukoba u Gorskomu Karabahu, početkom devedesetih godina 20. st. osnovana je Skupina Minsk od strane Organizacije za europsku sigurnost i suradnju. Skupina, kojom predsjedaju Sjedinjene Američke Države, Ruska Federacija i Francuska, organizirala je velik broj sastanaka čelnika Azerbajdžana i Armenije, na kojima je iznosila svoje prijedloge za rješavanje sukoba, međutim sukobljene strane nisu prihvatile nijedan.

Cilj je ovoga rada prikazati opseg samoga sukoba, kao i ulogu međunarodne zajednice u njegovu rješavanju, polazeći od pretpostavke kako prijedlozi izneseni od strane međunarodne zajednice nisu pridonijeli postizanju konačnoga rješenja koji bi bio prihvatljiv za obje strane. Takav razvoj događaja uzrokovao je brojna kršenja mirovnih sporazuma i prekida vatre tijekom godina, iz čega proizlazi kako će proći još dosta vremena prije nego se konačno riješi spor oko Gorskoga Karabaha.

---

³ Zarrilli, Luca, *The Nagorno-Karabakh unsettled conflict. Between ethnic and geopolitical issues*, Geographica Slovenica (2001.), 231.

Eskalacija krize

Nakon što početkom dvadesetog stoljeća Azerbajdžan i Armenija padaju pod sovjetsku vlast (Crvena armija ulazi u Baku u travnju 1920. godine,⁴ dok je sovjetska vlast u Erevanu uspostavljena u studenome iste godine⁵), započinje politička borba za Gorski Karabah, nakon što je pretežno armensko stanovništvo Gorskoga Karabaha protiv svoje volje pripojeno u sastav Azerbajdžana od strane sovjetskih vlasti. Iako se u početku činilo kako se stanje počinje okretati u korist Armenije, nakon što je 2. prosinca 1920. godine donesena odluka o prijelazu Gorskoga Karabaha pod armensku vlast, ubrzo je vodstvo Azerbajdžana promijenilo mišljenje i počelo ulagati nove napore za uspostavom kontrole nad Gorskim Karabahom. Četiri mjeseca kasnije, u Moskvi je sklopljen Sporazum o prijateljstvu između Sovjetskoga Saveza i Turske, koji je između ostaloga uključivao i odredbu o prijelazu Gorskoga Karabaha pod vlast Azerbajdžanske SSR.⁶ Boljševici su nakon ove odluke okupili sedmeročlanu komisiju za Južni Kavkaz, takozvani Kavburo, čiji su članovi 4. srpnja 1921. godine izglasovali uključivanje Gorskoga Karabaha u Armensku SSR,⁷ no već je sljedećeg dana azerbajdžansko vodstvo prosvjedovalo protiv ove odluke, pa ju je Kavburo tada preinačio i pristao na ostanak Gorskoga Karabaha u Azerbajdžanskoj SSR.⁸

Usprkos odluci o ostajanju u sastavu Azerbajdžanske SSR, početkom dvadesetih godina još uvijek nije bilo u potpunosti riješeno pitanje statusa Gorskoga Karabaha. Napokon je, Dekretom iz Bakua 7. srpnja 1923. godine, donesena odluka o dodjeli regiji

⁴ Yusifova, Shabnam, *The Recognition of the Independence of Azerbaijan Democratic Republic in Paris Peace Conference and the Attitude of Iran*, *Mediterranean Journal of Social Sciences* (2014.), 361.

⁵ Altstadt, Audrey, *The Azerbaijanis Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Hoover Institution Press, Stanford (1992.), 119.

⁶ Pustilnik, Marina, *Caucasian Stresses*, Transition (1995.), 17.

⁷ Goldenberg, Suzanne, *Pride of Small Nations - The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books, London (1994.), 159.

⁸ Kruger, Heiko, *The territorial Status of Nagorno-Karabakh*, *The Nagorno-Karabakh Conflict*, (2010.), 16.

statusa autonomne oblasti unutar Azerbajdžana, unatoč žalbama koje su stizale s armenske strane.⁹ Mjesec dana kasnije, glavni grad autonomne oblasti preseljen je iz Shushe u Khankendi,¹⁰ a grad je preimenovan u Stepanakert. Autonomna oblast Gorski Karabah službeno je proglašena u studenome 1924. godine.¹¹

Posljedično na takvu odluku, armenske su elite i dalje pokušavale preokrenuti situaciju u svoju korist i nagovoriti Moskvu na predaju Gorskoga Karabaha Armenskoj SSR. Nakon što 1936. godine dolazi do raspuštanja Zakavkaskе Federacije,¹² dolazi i do daljnega udaljavanja Gorskoga Karabaha od Armenije, a jedini administrativni kontakt između njih je sada bila činjenica da su oboje pripadali Sovjetskomu Savezu.¹³ Svi pokušaji ujedinjenja Gorskoga Karabaha i Armenije tijekom toga razdoblja potisnuti su i takvi-ma će ostati kroz cijelo vrijeme trajanja Sovjetskoga Saveza sve do kraja osamdesetih godina, kada dolazi do eskalacije krize.

Naime, krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća, posebno uz reforme tadašnjega sovjetskog predsjednika Mihaila Gorbačova, poznatijega pod nazivima glasnost i perestrojka, stvara se jedno novo, otvorenije ozračje u kojemu je bilo sigurnije izraziti svoje zahtjeve. Tako je Armenska akademija znanosti u kolovozu 1987. godine pripremila peticiju, sa stotinama tisuća potpisa, kojom je tražila prijenos područja Gorskoga Karabaha u sastav Armenske SSR.¹⁴ Nastavno na ovu peticiju počinju se množiti daljnji zahtjevi za ujedinjenjem Gorskoga Karabaha s Armenijom.

Nekoliko mjeseci kasnije, u veljači 1988. godine, na izvanred-

⁹ Lorusso, Marilisa. *A deepening and widening conflict: the Nagorno-Karabakh dispute and the regional context*. Istituto per gli studi di politica internazionale (2016.), 2.

¹⁰ Niftaliyev, Ilgar. *Formation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region as a vivid manifestation of the Bolshevik policy of nation building*. Heritage (2012.), 54.

¹¹ Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. 127.

¹² Postojala je od 1922. do 1936. godine, a sastojala se od tri sovjetske republike: Armenije, Azerbajdžana i Gruzije.

¹³ Mutafian, Claude. *The Caucasian Knot – the History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*, Zed, London (1994.), 145.

¹⁴ Libaridian, Gerard. *The Karabagh File. Documents and Facts, 1918. – 1988.*, Zoryan Institute, Cambridge Toronto (1988.), 83

noj sjednici Vrhovnoga vijeća Gorsko-karabaške administrativne oblasti, upućen je apel Vrhovnomu vijeću Armenije, Azerbajdžana i Sovjetskoga Saveza s peticijom za premještaj regije iz Azerbajdžanske SSR u Armensku SSR. Nakon što do očekivanih promjena nije došlo, karabaški Armenci su u kolovozu 1989. godine osnovali Nacionalno vijeće i potvrdili svoj cilj ujedinjenja s Armenijom, na što su posljedično prepucavanja između naoružanih bandi postala pravilom, a ne iznimkama.

Nakon što su Azerbajdžan i Sovjetski Savez odbili još jedan zahtjev za pripojenje Sovjetske Armenije s regijom Gorski Karabah, takozvani *miatsum*,¹⁵ armenski je parlament 1. prosinca 1989. donio odluku o ujedinjenju Armenije i Gorskoga Karabaha. Azerbajdžan je na takav razvoj događaja odgovorio još radikalnijim mjerama,¹⁶ što je potaknulo brojna krvoprolića i etničko čišćenje Armenaca u azerbajdžanskim gradovima, prvo u Sumqayitu, zatim u Kirovabadu i Shamkhoru, a kasnije i u Bakuu te duž cjelokupnoga teritorija Azerbajdžana gdje je god bilo Armenaca.¹⁷

Nakon proglašenja nezavisnosti većine republika Sovjetskoga Saveza, Karabaško nacionalno Vijeće je dana 2. rujna 1991. godine proglasilo nezavisnu republiku Gorski Karabah.¹⁸ Naime, prava novonastalih država usvojena su posebnim zakonom, prema kojemu se narodi bivšega Sovjetskog Saveza imaju pravo ujediti u državu putem referenduma, što je u konačnici namjeravao iskoristiti i sâm Gorski Karabah. Tako je 10. prosinca 1991. godine u nazočnosti međunarodne zajednice održan referendum u Gorskomu Karabahu, kojemu je prisustvovalo 82,2 % ukupnoga broja birača,

¹⁵ *Miatsum* je koncept i slogan korišten tijekom karabaškoga pokreta krajem osamdesetih i početkom devedesetih godinaprošlog stoljeća, što je posljedično dovelo do rata u Gorskomu Karabahu, koji je trajao od 1992. do 1994. godine. Ideja je nastala među Armencima, koji su bili nezadovoljni time što područje, naseljeno pretežno armenskim stanovništvom, ostaje pod upravom Azerbajdžana te su tražili njegovo premještanje u sastav Armenije

¹⁶ Mouradian, Claire, *The Mountainous Karabakh Question: Inter-Ethnic Conflict or Decolonization Crisis?*, Armenian Review (1990.), 245

¹⁷ Kaufman, Stuart, *Ethnic Fears and Ethnic War In Karabagh*. University of Kentucky (1998.), 29.

¹⁸ Vaserman, Arie i Ginat, Rami, *National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno Karabakh*, Studies in Conflict and Terrorism (1994.), 355.

a 99,89 % tih sudionika izbora glasalo je za nezavisnost. I dok su u ranijoj fazi Armenci iz Armenije i karabaški Armenci zagovarali savez dvaju entiteta pod vlašću Erevana, stanje se nakon proglašenja nezavisnosti promijenilo te su karabaški Armenci zagovarali nezavisnu državu.¹⁹ Armenija je podupirala pravo na samoodređenje karabaških Armenaca, sukladno čemu armenska vlada nije više bila odgovorna za postupke istih, niti im je mogla nametati bilo kakvu politiku.

Dodatno, raspadom Sovjetskoga Saveza dolazi do gubitka jedinoga čimbenika koji je situaciju u Gorskomu Karabahu mogao držati pod kontrolom. Kada su Azerbajdžan i Armenija stekli nezavisnost, granice koje su imali unutar Sovjetskoga Saveza postale su međunarodnim granicama, a unutardržavni sukob pretvorio se u međudržavni, sukob dviju suverenih država.²⁰ Povlačenjem snaga bivšega Saveza, iako nezavisna republika, Gorski Karabah je postao poprištem sukoba između Armenije i Azerbajdžana, koji su tijekom godina prerasli u pravi rat.

---

¹⁹ Uzer, Umut, *Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict*, Journal of Muslim Minority Affairs (2012.), 250.

²⁰ Shaw, Malcolm, *The heritage of States: The principle of "uti possidetis juris" today*, British Yearbook of International Law (1997.), 75.

Ratni sukobi

Jedan od događaja koji je dodatno pridonio eskalaciji ratnih sukoba u Gorskomu Karabahu odnosi se na protjerivanje stanovništva iz dviju država. Azeri, koji su u to vrijeme živjeli u Armeniji, njih oko 300 000, bili su prisiljeni pobjeći iz Armenske SSR, kao posljedica rastućih protu-azerbajdžanskih osjećaja od strane Armenije. S druge strane, ove događaje je pratilo i protjerivanje Armenaca iz Bakua i drugih azerbajdžanskih gradova i sela.²¹

Nakon raspada Sovjetskoga Saveza, sukobi između Armenije i Azerbajdžana oko područja Gorski Karabah postaju sve češća pa su Armenci početkom 1992. godine odlučili svu svoju energiju usmjeriti na regiju Agdam, glavno azerbajdžansko naselje na istoku Gorskoga Karabaha, kao i na regije Fuzuli i Jabrayil, na jugu i jugoistoku. U roku od nekoliko dana, masivni napad na Agdam probio je azerbajdžansku obranu i uskoro je cijelo područje bilo pod opsadom. Nakon duge opsade i teških borbi, Armenci su zauzeli grad, a civilno stanovništvo bilo je prisiljeno pobjeći. Ubrzo nakon opsade Agdama, Armenci koncentriraju trupe na područja Fuzuli i Jabrayil. Fuzuli je strateški bio neizmjerljivo važan za Azerbajdžan, s obzirom na to da isti predstavlja ulaz u pojas teritorija koji prolazi južno od Gorskoga Karabaha i proteže se skroz do armenske granice s Iranom na jugu. Ofenziva nije dugo trajala, a Armenci dodatno preuzimaju kontrolu i nad koridorom Lachin, koji povezuje Armeniju s Gorskim Karabahom. Iako su pred kraj 1993. godine azerbajdžanske snage pokrenule veliku protuofenzivu, ista je ubrzo zaustavljena i bila prisiljena na povlačenje.

Nakon što je postalo jasno da je rat nemoguće zaustaviti bez sudjelovanja treće strane, tadašnji ruski ministar obrane najavio je

---

²¹ Kruger, *The territorial Status of Nagorno-Karabakh*, 15.

u svibnju 1994. godine prekid vatre. Tako su ministri obrane Armenije i Azerbajdžana, kao i šef Ministarstva obrane oružanih snaga karabaških Armenaca, potpisali Sporazum o prekidu vatre 12. svibnja 1994. godine u Biškeku, glavnomu gradu Kirgistana, čime je rat u Gorskom Karabahu okončan. Područje Gorskoga Karabaha je završetkom rata palo pod armensku vlast, koja je također preuzela kontrolu i nad sedam azerbajdžanskih provincija koje su korištene kao tampon zone oko enklave.²²

Armenija i Azerbajdžan su se, u godinama koje su uslijedile nakon sklopljenoga primirja 1994., i dalje međusobno smatrale neprijateljima. Razgovori u koje su sukobljene strane bile uključene nisu bili uspješni, u zoni sukoba tijekom godina su se dogodila brojna kršenja sporazumnoga prekida vatre, a najgori nasilni sukob tijekom toga vremena svakako je četverodnevni rat, koji je izbio u travnju 2016. godine.²³

Sukob je izbio 2. travnja i završen je 6. travnja. Isti ne iznenađuje, s obzirom na to da je prekid vatre, donesen početkom 1994. godine, zapravo bio prilično nestabilan te nije pronašao odgovarajuće i konačno političko rješenje za Gorski Karabah.²⁴ Naime, Azerbajdžan je u nekoliko navrata, izravno ili neizravno, zaprijetio povlačenjem iz pregovora jer je bio nezadovoljan svojim statusom quo i tijekom pregovornih procesa. U konačnici se odlučio za ratnu opciju, zahvaljujući kojoj je uspio preuzeti neka područja koja su do tada bila pod okupacijom armenskih trupa. Prekid vatre postignut je 6. travnja 2016. godine, uz posredovanje Moskve, ali i dalje bez konačnoga i trajnoga rješenja za Gorski Karabah.²⁵ Premda je isti on i pokrenuo, Azerbajdžan je u konačnici u travanjskomu

²² De Waal, Thomas, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press, New York (2003.), 285.

²³ Askerov, Ali, *Shadows of the April 2016 war: Armenia and Azerbaijan back in a deadlock?*, Eurasia Daily Monitor (2019.), 56.

²⁴ Lorusso, A *deepening and widening conflict: the Nagorno-Karabakh dispute and the regional context*. 1.

²⁵ Schmidt, Hans-Joachim, *The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh*, OSCE Yearbook (2016.), 112.

okršaju pretrpio teške gubitke za relativno male teritorijalne dobitke. Također nije uspio promijeniti status quo u regiji, a izgubio je previše vojnika i vojne opreme.

Iako je oružani sukob 2016. godine uspješno zaustavljen, i dalje su rasle tenzije između dviju država oko područja Gorski Karabah. I Armeniji i Azerbajdžanu je bilo od strateške važnosti postići konačno rješenje ovoga spora, ali nijedna strana nije bila spremna na ustupke i gubitak teritorija, već je mislila da je rješenje moguće postići samo vojnim putem. Tako je Armenija 12. srpnja 2020. godine napala Tovuz, grad smješten izvan regije Gorski Karabah, koji je od strateške važnosti za Azerbajdžan, s obzirom na to da se nalazi na sjecištu glavnih energetske transportnih ruta. Napad je predstavljao jedan od najvećih i najsmrtonosnijih obračuna od eskalacije krize u travnju 2016. godine. Sukobi u Tovuzu izazvali su porast nacionalizma i domoljublja u Azerbajdžanu, koji je doveo do uličnih prosvjeda i neviđenoga pritiska na vladu za nastavak vojnih akcija za povratak okupiranih teritorija u Gorskomu Karabahu.

Sukob iz srpnja 2020. godine pokrenuo je masovne prosvjede u Bakuu, a tisuće prosvjednika iz Azerbajdžana pozvali su državu na rat s Armenijom. Nakon masovnih prosvjeda, koji su započeli 27. rujna, Azerbajdžan, Armenija i Gorski Karabah proglasili su ratno stanje i počeli novačiti svoje trupe.²⁶ Azerbajdžan je u rujnu 2020. godine uspio povratiti zauzeta područja,²⁷ a nakon šest tjedana krvavoga oružanog sukoba, opet je Ruska Federacija bila ta koja je posredovala u postizanju primirja između Armenije i Azerbajdžana. Predsjednik Azerbajdžana i premijer Armenije su, uz nazočnost predsjednika Ruske Federacije, potpisali mirovni sporazum 10. studenoga 2020. godine, kojim su stale borbe na svim bojišnicama.

²⁶ Russell, Martin, *Armenia and Azerbaijan on the brink of war*, European Parliamentary Research Service (2020).

²⁷ Ayca, Ergun, Valiyev, Anar i Dergisi, *Panorama, An Account on Karabakh War: Why Now and Then What?* (2020.), 2.

Sukob između Azerbajdžana i Armenije oko spornoga područja Gorski Karabah se, kada je izbio prvi put početkom devedesetih godina prošloga stoljeća, jedno izvjesno razdoblje smatrao unutarnjim sukobom, posljedično na što se međunarodna zajednica u njegovo rješavanje uključila tek naknadno. Nakon što se uvidjelo da države sukob neće riješiti same i mirnim putem, Organizacija za europsku sigurnost i suradnju²⁸ je osnovala Skupinu Minsk²⁹, koja je tijekom godina organizirala brojne sastanke između predsjednika Armenije i Azerbajdžana s ciljem postizanja konačnoga rješenja u Gorskomu Karabahu. Nažalost, Skupina nije bila uspješna u postizanju svoga cilja, a jedino je Ruska Federacija, kao jedan od supredsjedatelja, posredovala u rješavanju ratnih sukoba i postizanju primirja.

²⁸ Zapravo se radi o Konferenciji za europsku sigurnost i suradnju, pod kojim je nazivom Organizacija za europsku sigurnost i suradnju djelovala do 1994. godine.

²⁹ Zourabian, Levon, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, *The Journal of Post-Soviet Democratization* (2006.), 254.

Uloga Skupine Minsk u rješavanju sukoba

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju je 1992. godine osnovala Skupinu Minsk kako bi potaknula mirovne pregovore za rješavanje sukoba u Gorskomu Karabahu.³⁰ Pod mandatom Skupine Minsk je Gorski Karabah, dokumentom usvojenim na *summitu* u Budimpešti, stekao pravo sudjelovanja u pregovorima, kao dodatni sudionik.³¹ Međutim, bez obzira na usvojeni dokument, na status Gorskoga Karabaha se i dalje gledalo iz drugačije perspektive Armenije i Azerbajdžana. Azerbajdžan je i dalje odbijao izravno razgovarati s dužnosnicima Gorskoga Karabaha, dok je Armenija, s druge strane, inzistirala u tomu kako su upravo Azerbajdžan i Gorski Karabah dva prvobitna sudionika u sukobu te sukladno tomu isti moraju i riješiti.³²

Nakon što su u Lisabonu 1996. godine ustoličeni supredsjedatelji Skupine Minsk: Ruska Federacija, Francuska i Sjedinjene Američke Države, pripremljeni su prijedlozi za postizanje konačnoga rješenja, koji je obuhvaćao sljedeće točke: oslobađanje sedam azerbajdžanskih okupiranih regija te regulaciju statusa Gorskoga Karabaha. Svi su prijedlozi uključivali načelo teritorijalne cjelovitosti i za Armeniju i za Azerbajdžan, kao i pravni status Gorskoga Karabaha zasnovan na samoodređenju. Na taj način bi se Gorskomu Karabahu dodijelio najviši stupanj samouprave unutar Azerbajdžana te zajamčila sigurnost cjelokupnoga stanovništva.³³ Glavni razlog prigovora od strane Armenije bila je teritorijalna cjelovitost Gorskoga Karabaha koji je prema ovim prijedlozima ostao u Azerbajdžanu, na što su posljedično predloženi principi, zbog armenskoga protivljenja, ostali tek mrtvo slovo na papiru.

³⁰ Askerov, Ali, *The Nagorno Karabakh Conflict- The Beginning of the Soviet End*. University of North Carolina at Greensboro (2020.), 55.

³¹ Kruger, *The territorial Status of Nagorno-Karabakh*, 20.

³² Zourabian, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, 256.

³³ Abilov, Shamkhal, *OSCE Minsk Group: Proposals and failure, the view from Azerbaijan*, Insight Turkey (2018.), 143.

Predsjedatelji OEES-ove Skupine Minsk godinu dana kasnije iznijeli su novi prijedlog, zasnovan na postupnomu rješavanju sukoba. Prijedlog se odnosio na povlačenje armenskih trupa iz područja Gorskoga Karabaha, povratak raseljenih osoba, smještaj mirovnih snaga na okupiranim područjima te raspravu o konačnom statusu Gorskoga Karabaha.³⁴ Prvi prijedlog, podnesen u lipnju 1997. godine, nazvan je „paket poslova“, dok je drugi, predložen u rujnu 1997. godine, nazvan „korak po korak“.³⁵ I dok je prvi prijedlog zahtijevao sporazum o konačnom statusu Gorskoga Karabaha, prijedlog „korak po korak“ je bio usredotočen na mirovni sporazum, povlačenje oružanih snaga s zauzetih područja, povratak raseljenih osoba u njihove domove i normalizaciju odnosa između Armenije i Azerbajdžana, uključujući ponovno otvaranje trgovine i komunikacijskih veza.³⁶ Ovakav pristup nije bio prihvatljiv za Armeniju, koja nije željela riskirati dotadašnje ratne dobitke te se nije složila ni s jednim od prijedloga.³⁷

Nakon što prijedlozi, predstavljeni 1997. godine, nisu postigli nikakve konkretne rezultate, Sjedinjene Američke Države su 26. travnja 1999. godine u Washingtonu pokrenule izravne pregovore između predsjednika Azerbajdžana i Armenije, koje je odobrila Skupina Minsk, međutim, ni ovdje nisu postignuti nikakvi konkretni rezultati. Pregovori na razini azerbajdžanskih i armenskih ministara vanjskih poslova nastavljeni su u Pragu 16. travnja 2004. godine³⁸ te su nakon toga, u razdoblju između 2004. i 2005. godine, ministri dviju država održali jedanaest sastanaka i razgovarali o potankostima nove inačice mirovnoga plana o rješavanju sukoba. I premda se početkom 2006. godine činilo kako je dogovor blizu, naknadni sastanci dvojice predsjednika završili su neuspjehom,

³⁴ Astourian, Stephan, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia*, Soviet and Post-Soviet Studies Paper (2000.), 1-2.

³⁵ Hopmann, Terrence, *Minsk Group mediation of the Nagorno-Karabakh conflict: Confronting an "Intractable Conflict"*, OSCE Yearbook (2014.), 167.

³⁶ Zourabian, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, 253.

³⁷ Askerov i Matyok, *The Upper Karabakh predicament from the UN resolutions to the mediated negotiations: Resolution or hibernation?*, 156.

³⁸ Zourabian, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, 254.

uključujući mirovne pregovore u Rambouilletu početkom veljače 2006. i sastanak u Bukureštu u lipnju 2006. godine.

Nov pokušaj rješavanja situacije u Gorskomu Karabahu u okviru Skupine Minsk, vidljiv je u obliku vođenja pregovora na OE-SS-ovom Ministarskom vijeću u Madridu u studenom 2007. godine. Takozvani „madridski principi“, doneseni na navedenom Vijeću, trebali su poslužiti kao formula oko koje bi uslijedili pregovori. Madridski principi su se tako odnosili na povratak područja Gorskoga Karabaha pod azerbajdžansku vlast i povlačenje armenskih trupa iz Azerbajdžana; uspostavu privremenoga statusa za Gorski Karabah, koji bi mu osiguravao samoupravu i prolaz prema Armeniji; utvrđivanje konačnoga statusa armenskoga stanovništva u Gorskomu Karabahu referendumom; pravo svih raseljenih osoba i izbjeglica na povratak svojim bivšim mjestima prebivališta te međunarodna sigurnosna jamstva koja bi uključivala mirovnu operaciju.³⁹

U prosincu 2009. godine je usvojena zajednička izjava supredsjedatelja Skupine Minsk i ministara vanjskih poslova Armenije i Azerbajdžana, u kojoj su isti izvijestili o napretku u postizanju zajedničkoga razumijevanja oko madridskih principa i izrazili spremnost svojih država za rad na rješavanju preostalih otvorenih pitanja. Nažalost, pitanja nisu riješena te ni ovi pokušaji nisu urodili postizanjem konačnoga rješenja.⁴⁰ Godinu dana kasnije, na sastanku u Astrahanu, održanome krajem listopada 2010. godine, uz pomoć Skupine Minsk postignut je vrlo značajan korak u okviru unaprjeđenja odnosa sukobljenih strana. Naime, predsjednici Armenije i Azerbajdžana složili su se s razmjenom zarobljenika i omogućenjem povratka posmrtnih ostataka poginulih. Također je na ovom sastanku naglašena važnost poštovanja principa mirnoga rješavanja sukoba diplomatskim i političkim putem.⁴¹

³⁹ De Waal, Thomas, *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press, New York (2010.), 129.

⁴⁰ Jović-Lazić, Ana, Jelisavac-Trošić, Sanja i Jazić, Aleksandar, *In the light of bilateral relations of OSCE Minsk group member countries* (2011.), 588.

⁴¹ Jović-Lazić, Jelisavac-Trošić, i Jazić, *In the light of bilateral relations of OSCE Minsk group member countries*, 590.

Usprkos svima gore navedenim pokušajima od strane Skupine Minsk, još uvijek nije postignuto konačno mirno rješenje sukoba u Gorskomu Karabahu. Kao jedan od razloga za teškoće u pronalženju konačnoga rješenja, često se navode različiti interesi koje ključni međunarodni i regionalni sudionici imaju na ovom području, a rad Skupine dodatno opterećuju i učestali oružani sukobi. Dodatan razlog neuspjeha Skupine Minsk jest činjenica da su se skoro svi razgovori vodili isključivo preko nje te je bilo malo nezavisnih kontakata između vođa Armenije i Azerbajdžana. Naime, takav mehanizam ima nekoliko slabosti, poput činjenice kako se Skupina sastaje u rijetkim trenucima, a ne intenzivno; kako je intenzitet razgovora obično srednje razine i ne daje se maksimum kako bi se postigli konačni ciljevi; kako se odvija između tri strane (Francuske, Ruske Federacije i Sjedinjenih Američkih Država) na što posljedično nerijetko dolazi do neslaganja u mišljenjima. Sukobi, koji su izbili 2016. i 2020. godine, između ostaloga su predstavljali poruku Skupini Minsk kako treba intenzivirati svoje napore u posredovanju i postizanju konačnoga rješenja. Iako se očekivalo da će ponovne eskalacije sukoba dovesti stranke za pregovarački stol i povećati aktivnost Skupine Minsk, na kraju je jedino Ruska Federacija bila aktivna u rješavanju sukoba.

Činjenica da problem Gorskoga Karabaha još uvijek nije riješen predstavlja vrlo ozbiljnu prijetnju sigurnosti cijeloga područja, kao i težak teret njegovomu ukupnom političkom i gospodarskom razvitku. Napredak k mirnom rješenju sukoba ostaje preduvjetom normalizacije i unaprjeđenja međusobnih odnosa Armenije i Azerbajdžana. Iako je Skupina Minsk bila uspješna kao posrednik, ona tijekom godina svojim djelovanjem nije uspjela približiti stavove sukobljenih strana koje su obje pregovorima očekivale dobiti „sve ili ništa”. Drugim riječima, Skupini Minsk je nedostajao učinkovit

pristup koji bi doveo do prihvaćanja rješenja u kojemu niti jedna strana ne bi bila ni gubitnik niti dobitnik u cijelosti. Na temelju svega navedenoga moguće je zaključiti da, usprkos neuspjehu Skupine Minsk u postizanju konačnoga rješenja, i dalje postoji obveza njezina djelovanja s ciljem osiguranja uvjeta za mir i stabilnost u Gorskomu Karabahu te bez obzira na sve, ista mora nastaviti sa svojim djelovanjem.

Zaključak

Područje Gorskoga Karabaha dug je niz godina središtem sukoba između Armenije i Azerbajdžana. Isti predstavlja najnasilniji produženi etnički sukob, koji potječe još s početka stoljeća i uspostave Sovjetskoga Saveza. Nakon godina zavisnosti o Moskvi i potiskivanja problema, raspadom Sovjetskoga Saveza države su se vratile na stare napetosti i sukobe, koji su rezultirali ratnim sukobima 1992., 2016. i 2020. godine. S ciljem rješavanja sukoba u Gorskomu Karabahu osnovana je i Skupina Minsk u okviru Organizacije za europsku sigurnost i suradnju. Premda je Skupina tijekom godina iznijela brojne prijedloge, do današnjega dana nije postignuto konačno rješenje.

Moguće je zaključiti kako treće strane uključene u ovaj mirovni proces ne pridonose postizanju konačnoga mirnog rješenja. Takozvani „negativni” mir, koji je na području Gorskoga Karabaha postignut, samo prividno rješava stanje, koje u svakomu trenutku može proizvesti nove valove nasilja koji će dovesti do obnove rata. Neosporna je činjenica da takva situacija, gdje nema rata, ali ni konačnoga mira, neće trajati vječno. Skupina Minsk, usprkos neuspjehu, mora nastaviti sa svojim djelovanjem i nuditi rješenja za situaciju u Gorskomu Karabahu. Samo mirnim putem se može postići trajno rješenje, a dok god sukobljene strane nisu i same spremne na to, potrebno je sudjelovanje treće strane.

Literatura

Abilov, S. (2018). 'OSCE Minsk Group: Proposals and failure, the view from Azerbaijan', *Insight Turkey*, 20(1), str. 143-164.

Altstadt, A. L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Hoover Institution Press, Stanford.

Askerov, A. (2019). 'Shadows of the April 2016 war: Armenia and Azerbaijan back in a deadlock?', *Eurasia Daily Monitor*, 16(45).

Askerov, A. (2020). *The Nagorno Karabakh Conflict- The Beginning of the Soviet End*. University of North Carolina at Greensboro, str. 55-82.

Askerov, A. i Matyok, T. (2015). 'The Upper Karabakh predicament from the UN resolutions to the mediated negotiations: Resolution or hibernation?', *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(1). str. 154-164.

Astourian, S. H. (2000). 'From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia', *Soviet and Post-Soviet Studies Paper*, str. 1-2.

Ayca, E, Valiyev, A. i Dergisi, P. (2020). *An Account on Karabakh War: Why Now and Then What?*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/345672363_An_Account_on_Karabakh_War_Why_Now_and_Then_What

De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press, New York.

De Waal, T. (2010). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press, New York.

Goldenberg, S. (1994). *Pride of Small Nations - The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books, London.

Hopmann, T. P. (2014). 'Minsk Group mediation of the Nagorno-Karabakh conflict: Confronting an "Intractable Conflict"', *OSCE Yearbook*, str. 167-179.

Jović-Lazić, A. i Jelisavac-Trošić, S. i Jazić, A. (2011). 'Nagorno Karabakh in the light of bilateral relations of OSCE Minsk group member countries', 63, str. 583-612.

Kaufman, S. J. (1998). *Ethnic Fears and Ethnic War In Karabagh*. University of Kentucky.

Kruger, H. (2010). 'The territorial Status of Nagorno-Karabakh', *The Nagorno-Karabakh Conflict*, str. 1-92.

Libaridian, G. (1988). *The Karabagh File. Documents and Facts, 1918-1988*, Zoryan Institute,

Cambridge Toronto.

Lorusso, M. (2016). *A deepening and widening conflict: the Nagorno-Karabakh dispute and the regional context*. Istituto per gli studi di politica internazionale.

Mouradian, C. (1990). 'The Mountainous Karabakh Question: Inter-Ethnic Conflict or Decolonization Crisis?', *Armenian Review*, 43(2-3), str. 243-249.

Mutafian, C. (1994). *The Caucasian Knot – the History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*, Zed, London.

Niftaliyev, I. (2012). 'Formation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region as a vivid manifestation of the Bolshevik policy of nation building', *Heritage*, 3(10), str. 50-55.

Pustilnik, M. (1995). 'Caucasian Stresses', *Transition*, 1(1), str. 16-18.

Russell, M. (2020). *Armenia and Azerbaijan on the brink of war*, European Parliamentary Research Service. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/659267/EPRS_ATA\(2020\)659267_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/659267/EPRS_ATA(2020)659267_EN.pdf)

Schmidt, H. J. (2016). 'The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh', *OSCE Yearbook*, str. 111-123.

Shaw, M. N. (1997). 'The heritage of States: The principle of "uti possidetis juris" today', *British Yearbook of International Law*, 67, str. 75-154.

Uzer, U. (2012). 'Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict', *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2), str. 245-252.

Vaserman, A. i Ginat, R. (1994). 'National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno Karabakh', *Studies in Conflict and Terrorism*, 4(1), str. 345-362.

Yusifova, S. (2014). 'The Recognition of the Independence of Azerbaijan Democratic Republic in Paris Peace Conference and the Attitude of Iran', *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 5(19), str. 355-364.

Zarrilli, L. (2001). 'The Nagorno-Karabakh unsettled conflict. Between ethnic and geopolitical issues', *Geographica Slovenica*, 34(1), str. 231-242.

Zourabian, L. (2006). 'The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?', *The Journal of Post-Soviet Democratization*, 14(2), str. 252-265.

Nagorno - Karabakh - a conflict lasting for more than three decades

AUTHOR: Iva Blažević

PRELIMINARY COMMUNICATION

Received: March 25th, 2021

Accepted: April 12th, 2021

Abstract

Since the beginning of 1988, there has been a conflict between Azerbaijan and Armenia over the disputed Nagorno-Karabakh region. It grew out of the interstate conflict, and since the beginning of the 1990s and the collapse of the Soviet Union, it has an interstate dimension. Although the conflict culminated in the war between 1992 and 1994, after which a peace agreement was signed, it was never fully concluded, but further escalated with the four-day war in 2016, as well as the war in 2020. The international community is involved in resolving the conflict through the Minsk Group of the Organization for Security and Co-operation in Europe. For more than two decades, the Minsk Group, co-chaired by the Russian Federation, France, and the United States, has been involved in the Nagorno-Karabakh conflict resolution process, but no final solution has been reached. The paper describes the conflict between Armenia and Azerbaijan over Nagorno-Karabakh, as well as numerous attempts by the Minsk Group to finally resolve the conflict, concluding that, although described as “frozen”,¹ the conflict is fluid, dangerous and can escalate at any moment.

---

¹ The term “frozen” refers to a situation in which the war ended, but where the peace agreement did not lead to a final solution that would satisfy the conflicting parties.

Keywords: *Nagorno-Karabakh; Armenia; Azerbaijan; conflict; Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE); Minsk Group*

Introduction

The area known as Nagorno-Karabakh has been the subject of debate between Azerbaijan and Armenia for many years. Although located within the territory of Azerbaijan, it is under Armenian control.² The conflict over this disputed area began a few years before the states gained independence from the Soviet Union in 1991, growing from an intra-state to an inter-state conflict. Unfortunately, even after more than thirty years, no final solution has been reached on Nagorno-Karabakh. Although numerous peace agreements have been concluded over the years, the violence has never wholly stopped, and tensions remain very high. Negotiations in which the conflicting parties participated did not lead to a final solution, and numerous ceasefire violations have occurred in the area of conflict over the years.

In order to reach a final solution to the conflict in Nagorno-Karabakh, the Minsk Group was established by the Organization for Security and Co-operation in Europe in the early 1990s. The group, chaired by the United States, the Russian Federation, and France, organized a large number of meetings between the leaders of Azerbaijan and Armenia, at which they presented their proposals for resolving the conflict, but the conflicting parties did not accept any.

The aim of this paper is to present the scope of the conflict itself, as well as the role of the international community in resolving it, starting from the assumption that the proposals made by the international

---

² Zarrilli, Luca, *The Nagorno-Karabakh unsettled conflict. Between ethnic and geopolitical issues*, Geographica Slovenica (2001.), 231.

community did not contribute to reaching a final solution acceptable to both parties. Such developments have caused numerous violations of peace agreements and ceasefire over the years, suggesting that it will be long before the Nagorno-Karabakh dispute is finally resolved.

Crisis escalation

After Azerbaijan and Armenia fell under Soviet rule in the early twentieth century (the Red Army entered Baku in April 1920³, while Soviet rule in Yerevan was established in November of the same year⁴), a political struggle for Nagorno-Karabakh began after the predominantly Armenian population Nagorno-Karabakh, against its will, was annexed to Azerbaijan by the Soviet authorities. Although at first, it seemed that the situation was beginning to turn in Armenia's favor, after the decision to transfer Nagorno-Karabakh to Armenian rule was made on December 2nd, 1920, the Azerbaijani leadership soon changed its mind and began making new efforts to establish control over Nagorno-Karabakh. Four months later, a Friendship Agreement was signed in Moscow between the Soviet Union and Turkey, which included, among other things, a provision on the transfer of Nagorno-Karabakh to the rule of the Azerbaijani SSR.⁵ After this decision, the Bolsheviks convened a seven-member commission for the South Caucasus, the so-called Kavburo, whose members voted on July 4th, 1921, to include Nagorno-Karabakh in the Armenian SSR⁶, but the next day the Azerbaijani leadership protested against this decision, so Kavburo then modified it and agreed to stay in Nagorno-Karabakh in the Azerbaijani SSR.⁷

³ Yusifova, Shabnam, *The Recognition of the Independence of Azerbaijan Democratic Republic in Paris Peace Conference and the Attitude of Iran*, Mediterranean Journal of Social Sciences (2014.), 361.

⁴ Altstadt, Audrey, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Hoover Institution Press, Stanford (1992.), 119.

⁵ Pustilnik, Marina, *Caucasian Stresses*, Transition (1995.), 17.

⁶ Goldenberg, Suzanne, *Pride of Small Nations - The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books, London (1994.), 159.

⁷ Kruger, Heiko, *The territorial Status of Nagorno-Karabakh*, The Nagorno-Karabakh Conflict, (2010.), 16.

Despite the decision to remain part of the Azerbaijani SSR, the status of Nagorno-Karabakh was still not fully resolved in the early 1920s. Finally, by a decree from Baku on July 7th, 1923, a decision was made to grant the region the status of an autonomous region within Azerbaijan, despite complaints from the Armenian side.⁸ A month later, the autonomous region's capital was moved from Shusha to Khankendi⁹, and the city was renamed Stepanakert. The autonomous region of Nagorno-Karabakh was officially proclaimed in November 1924.¹⁰

As a result of such a decision, the Armenian elites continued to try to turn the situation in their favor and persuade Moscow to hand over Nagorno-Karabakh to the Armenian SSR. After the dissolution of the Transcaucasian Federation¹¹ in 1936, Nagorno-Karabakh was further distanced from Armenia, and the only administrative contact between them was now the fact that they both belonged to the Soviet Union.¹² All attempts to unite Nagorno-Karabakh and Armenia during that period were suppressed and will remain so throughout the existence of the Soviet Union until the end of the 1980s, when the crisis escalated.

Namely, at the end of the 1980s, especially with the reforms of the then Soviet President Mikhail Gorbachev, better known as Glasnost and Perestroika, a new, more open atmosphere was created in which it was safer to express one's demands. Thus, in August 1987, the Armenian Academy of Sciences prepared a petition, with hundreds of thousands of signatures, requesting the transfer of the Nagorno-Karabakh region to the Armenian SSR.¹³ Further demands for

---

⁸ Lorusso, Marilisa. A deepening and widening conflict: the Nagorno-Karabakh dispute and the regional context. Istituto per gli studi di politica internazionale (2016).

⁹ Niftaliyev, Ilgar, *Formation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region as a vivid manifestation of the Bolshevik policy of nation building*, Heritage (2012.), 54.

¹⁰ Altstadt, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. 127.

¹¹ It existed from 1922 to 1936, and consisted of three Soviet republics: Armenia, Azerbaijan, and Georgia.

¹² Mutafian, Claude. *The Caucasian Knot – the History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*, Zed, London (1994), 145.

¹³ Libaridian, Gerard, *The Karabagh File. Documents and Facts, 1918. – 1988.*, Zoryan Institute, Cambridge Toronto (1988), 83.

the unification of Nagorno-Karabakh with Armenia are beginning to multiply on this petition.

A few months later, in February 1988, at an extraordinary session of the Supreme Council of the Gorbo-Karabakh administrative region, an appeal was sent to the Supreme Council of Armenia, Azerbaijan, and the Soviet Union with a petition to transfer the region from the Azerbaijani SSR to the Armenian SSR. After the expected changes did not occur, the Karabakh Armenians established the National Council in August 1989 and reaffirmed their goal of unification with Armenia, to which consequent skirmishes between armed gangs became the rule rather than the exception.

After Azerbaijan and the Soviet Union rejected another request for the annexation of Soviet Armenia with the Nagorno-Karabakh region, the so-called *miatsum*,¹⁴ the Armenian parliament decided on December 1st, 1989, to unite Armenia and Nagorno-Karabakh. Azerbaijan responded to such developments with even more radical measures,¹⁵ prompting numerous bloodsheds and ethnic cleansing of Armenians in Azerbaijani cities, first in Sumqayit, then in Kirovabad and Shamkhor, and later in Baku, and throughout Azerbaijan wherever there were Armenians.¹⁶

Following the declaration of independence of most of the republics of the Soviet Union, on September 2nd, 1991, the Karabakh National Council declared the independent republic of Nagorno-Karabakh.¹⁷ Namely, the rights of the newly formed states were adopted by a special law, according to which the peoples of the former Soviet

---

¹⁴ *Miatsum* is a concept and slogan used during the Karabakh movement in the late 1980s and early 1990s, which consequently led to the war in Nagorno-Karabakh, which lasted from 1992 to 1994. The idea arose among Armenians, who were dissatisfied with the fact that the area, inhabited mainly by Armenians, remained under the administration of Azerbaijan and demanded its transfer to Armenia.

¹⁵ Mouradian, Claire, *The Mountainous Karabakh Question: Inter-Ethnic Conflict or Decolonization Crisis?*, Armenian Review (1990.), 245.

¹⁶ Kaufman, Stuart, *Ethnic Fears and Ethnic War In Karabagh*. University of Kentucky (1998.), 29.

¹⁷ Vaserman, Arie i Ginat, Rami, *National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno Karabakh*, Studies in Conflict and Terrorism (1994.), 355.

Union have the right to unite into a state through a referendum, which Nagorno-Karabakh itself intended to use in the end. Thus, on December 10th, 1991, in the international community's presence, a referendum was held in Nagorno-Karabakh, which was attended by 82.2% of the total number of voters, and 99.89% of those participants voted for independence. While in the earlier phase, Armenians from Armenia and Karabakh Armenians advocated an alliance of the two entities under the rule of Yerevan, the situation changed after the declaration of independence, and Karabakh Armenians advocated an independent state.¹⁸ Armenia supported the right to self-determination of the Karabakh Armenians, according to which the Armenian government was no longer responsible for their actions, nor could it impose any policy on them.

In addition, the collapse of the Soviet Union led to the loss of the only factor that could keep the situation in Nagorno-Karabakh under control. When Azerbaijan and Armenia gained independence, the borders they had within the Soviet Union became international borders, and the intra-state conflict turned into an interstate, a conflict of two sovereign states.¹⁹ With the withdrawal of the forces of the former Alliance, although an independent republic, Nagorno-Karabakh has become the scene of conflicts between Armenia and Azerbaijan, which have escalated into a real war over the years.

---

¹⁸ Uzer, Umut, *Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict*, *Journal of Muslim Minority Affairs* (2012.), 250.

¹⁹ Shaw, Malcolm, *The heritage of States: The principle of "uti possidetis juris" today*, *British Yearbook of International Law* (1997.), 75.

Armed conflicts

One of the events that further contributed to the escalation of war conflicts in Nagorno-Karabakh refers to the expulsion of the population from the two countries. Azeri, who at that time lived in Armenia, about 300,000 of them, were forced to escape from the Armenian SSR as a result of growing anti-Azerbaijani feelings by Armenia. On the other hand, these events followed the expulsion of Armenians from Baku and other Azerbaijani cities and villages.²⁰

After the collapse of the Soviet Union, the conflicts between Armenia and Azerbaijan around the area of Nagorno-Karabakh became more and more frequent, and Armenians in early 1992 decided all their energy to the region of Agdam, the main Azerbaijan settlement in the east of the Nagorno-Karabakh, as well as the regions of Fuzula and Jabrayil, the south and southeast. Within a few days, the massive attack on Agdam pierced Azerbaijan's defense, and soon, the whole area was under her siege. After a long siege and heavy fight, Armenians took the city, and the civilian population was forced to flee.

Soon after the siege of Agdam, Armenians concentrate troops on the territories of Fuzuli and Jabrayil. Fuzuli was strategically immensely important for Azerbaijan, given that the same represents the entrance to the belt of the territory that passes south of the Nagorno-Karabakh and stretches through the Armenian border with Iran in the south. The offensive did not last long, and Armenians further assumed control over the Lachin corridor, connecting Armenia with the Nagorno-Karabakh. Although before the end of 1993, Azerbaijani forces initiated a major counteroffensive, they were soon stopped and forced to withdraw.

---

²⁰ Kruger, *The territorial Status of Nagorno-Karabakh*, 15.

After it became clear that the war was impossible to stop without the involvement of a third party, the Russian Defense Minister announced a ceasefire in May 1994. Thus, the Ministers of Defense of Armenia and Azerbaijan, as well as the head of the Ministry of Defense of the Armed Forces of Karabakh Armenians, signed an agreement on the ceasefire on May 12th, 1994, in Bişkek, the main town of Kyrgyzstan, ending the war in Nagorno-Karabakh. The area of Nagorno Karabakh has fallen under the Armenian government, which also assumed control in seven Azerbaijan provinces that were used as a buffer zone around the enclave.²¹

In the years that followed after the peace deal of 1994, Armenia and Azerbaijan still considered each other enemies. The conversations in which the conflicting sides were involved were not successful, and in the conflict zone, numerous ceasefire violations have occurred over the years, and the worst violent conflict during that time is undoubtedly the four-day war, which broke out in April 2016.²²

The conflict broke out on April 2nd and ended on April 6th. It is not surprising that the ceasefire was actually pretty unstable at the beginning of 1994 and did not find the appropriate and final political solution for Nagorno-Karabakh.²³ Namely, on several occasions, directly or indirectly, Azerbaijan threatened with pulling out of the negotiations due to dissatisfaction with its status quo, even during the negotiating processes. Ultimately, Azerbaijan decided on the war option, thanks to which it managed to take over some areas under the occupation of Armenian troops. The ceasefire was reached on April 6th, 2016, with Moscow mediation, but still without a final and persistent solution for Nagorno-Kara-

²¹ De Waal, Thomas, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press, New York (2003.), 285

²² De Waal, Thomas, *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press, New York (2003.), 285

²³ Lorusso, *A deepening and widening conflict: the Nagorno-Karabakh dispute and the regional context*. 1.

bakh.²⁴ Although they initiated it, Azerbaijan ultimately suffered severe losses for relatively small territorial gains. They also failed to change the status quo in the region and lost too many soldiers and military equipment.

Although the armed conflict in 2016 was successfully stopped, there were still tensions between the two countries around the Nagorno-Karabakh area. Moreover, it was of strategic importance for Armenia and Azerbaijan to achieve the final solution of this dispute, but no party was ready for the concessions and loss of territory but thought that the solution could only be achieved by the military route. Thus, Armenia attacked Tovuz on July 12th, 2020, located outside the Nagorno-Karabakh region, which is of strategic importance for Azerbaijan since it is located on the intersection of the primary energy transport routes. The attack was one of the largest and deadly clashes since the escalation of the crisis in April 2016. Conflicts in Tovuz caused an increase in nationalism and patriotism in Azerbaijan, which led to street protests and unseen pressure on the government to continue military actions for the return of occupied territories in Nagorno-Karabakh. After mass protests, which started on September 27th, Azerbaijan, Armenia, and Nagorno-Karabakh proclaimed the war and recovered their troops.²⁵ In September 2020, Azerbaijan managed to regain occupied areas,²⁶ and after six weeks of bloody armed conflict, the Russian Federation again mediated the truce between Armenia and Azerbaijan. With the presence of the Russian Federation president, the President of Azerbaijan, and prime minister of Armenia signed the Peace Agreement on November 10th, 2020, which ended the fights on all the battlefields.

The conflict between Azerbaijan and Armenia around the controversial area of Nagorno-Karabakh, when it broke out for the

²⁴ Schmidt, Hans-Joachim, *The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh*, OSCE Yearbook (2016.), 112.

²⁵ Russell, Martin, *Armenia and Azerbaijan on the brink of war*, European Parliamentary Research Service (2020.).

²⁶ Ayca, Ergun, Valiyev, Anar i Dergisi, *Panorama, An Account on Karabakh War: Why Now and Then What?* (2020.), 2.

first time in the early 1990s, was considered for a certain period, an internal conflict, consequently as the international community involved only subsequently. After seeing that the state conflict will not solve itself peacefully, the organization for European security and cooperation²⁷ has established a group of Minsk,²⁸ which has organized numerous meetings between the presidents of Armenia and Azerbaijan over the years aim of achieving a final solution in Nagorno-Karabakh. Unfortunately, the group was not successful in achieving its goal, and the only Russian Federation, as one of the co-chairs, mediated in solving war conflicts and achieving a truce.

---

²⁷ In fact, it is the Conference on European Security and Cooperation, under which the Organization for Security and Cooperation in Europe operated until 1994.

²⁸ Zourabian, Levon, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, The Journal of Post-Soviet Democratization (2006.), 254.

The role of the Minsk Group in solving the conflict

The Organization for European Security and Cooperation established a group of Minsk in 1992 to encourage peace negotiations to resolve conflicts in Nagorno-Karabakh.²⁹In the mandate of Minsk, the Nagorno-Karabakh, with a document adopted at the summit in Budapest, gained the right to participate in the negotiations as an additional participant.³⁰However, regardless of the adopted document, the status of the Nagorno-Karabakh was still viewed from a different perspective of Armenia and Azerbaijan. Azerbaijan still refused to talk directly to the officials of the Nagorno-Karabakh, while Armenia, on the other hand, insisted that Azerbaijan and Nagorno-Karabakh were two original participants in the conflict, and accordingly, the same must be solved.³¹

After the co-chairs of the Minsk Group were enthroned in Lisbon in 1996: Russian Federation, France, and the United States, proposals were prepared to achieve the final solution, which included the following points: the release of seven Azerbaijan occupied regions and the regulation of the status of Nagorno-Karabakh. All proposals included the principle of territorial integrity and for Armenia and Azerbaijan and the legal status of Nagorno-Karabakh based on self-determination. In this way, Nagorno-Karabakh was awarded the highest level of self-government within Azerbaijan and guaranteed the security of the entire population.³² The main reason for the objection by Armenia was the territorial integrity of the Nagorno-Karabakh, who, according to these proposals, re-

²⁹Askerov, Ali, *The Nagorno Karabakh Conflict- The Beginning of the Soviet End*. University of North Carolina at Greensboro (2020.), 55

³⁰Kruger, *The territorial Status of Nagorno-Karabakh*, 20.

³¹Ayca, Ergun, Valiyev, Anar i Dergisi, *Panorama, An Account on Karabakh War: Why Now and Then What?* (2020.), 2.

³²Abilov, Shamkhal, *OSCE Minsk Group: Proposals and failure, the view from Azerbaijan*, Insight Turkey (2018.), 143.

mained in Azerbaijan, as consequently the proposed principles, due to Armenian opposition, remained the dead letter on paper.

A year later, the chairmen of the OSCE Minsk Group put forward a new proposal based on a gradual resolution of the conflict. The proposal concerned the withdrawal of Armenian troops from the Nagorno-Karabakh region, the return of displaced persons, the deployment of peacekeepers in the occupied territories, and a discussion on the final status of Nagorno-Karabakh.³³ The first proposal, submitted in June 1997, was called a “business package”, while the second, proposed in September 1997, was called “step by step”.³⁴ While the first proposal called for an agreement on the final status of Nagorno-Karabakh, the step-by-step proposal focused on a peace agreement, the withdrawal of armed forces from occupied territories, the return of displaced persons to their homes, and the normalization of relations between Armenia and Azerbaijan, including the reopening of trade and communication links.³⁵ This approach was not acceptable for Armenia, which did not want to risk the gains of the war so far and did not agree with any of the proposals.³⁶

After the proposals, presented in 1997, did not achieve any concrete results, the United States of America launched direct negotiations in Washington launched direct talks between the presidents of Azerbaijan and Armenia, which the Minsk Group approved, however, no concrete results have been achieved here either. Negotiations at the level of Azerbaijani and Armenian foreign ministers resumed in Prague on April 16th,³⁷ 2004, after which, between 2004 and 2005, the two countries’ ministers held eleven meetings to discuss the details of a new version of a peace plan for resolv-

³³ Astourian, Stephan, *From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia, Soviet and Post-Soviet Studies Paper* (2000.), 1-2.

³⁴ Hopmann, Terrence, *Minsk Group mediation of the Nagorno-Karabakh conflict: Confronting an “Intractable Conflict”*, OSCE Yearbook (2014.), 167.

³⁵ Zourabian, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, 253.

³⁶ Askerov i Matyok, *The Upper Karabakh predicament from the UN resolutions to the mediated negotiations: Resolution or hibernation*, 156.

³⁷ Zourabian, *The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?*, 254.

ing the conflict. Although the deal seemed imminent in early 2006, subsequent meetings between the two presidents ended in failure, including the Rambouillet peace talks in early February 2006 and the Bucharest meeting in June 2006. A new attempt to resolve the situation in Nagorno-Karabakh within the Minsk Group is visible in the form of conducting negotiations at the OSCE Ministerial Council in Madrid in November 2007. The so-called “Madrid Principles”, adopted by the said Council, were to serve as a formula for negotiations. The Madrid Principles thus referred to the return of the Nagorno-Karabakh region to Azerbaijani rule and the withdrawal of Armenian troops from Azerbaijan; the establishment of temporary status for Nagorno-Karabakh, which would ensure its self-government and passage to Armenia; determining the final status of the Armenian population in Nagorno-Karabakh by referendum; the right of all displaced persons and refugees to return to their former places of residence, and international security guarantees that would include a peacekeeping operation.³⁸

In December 2009, a joint statement was adopted by the Minsk Group Co-Chairs and the Foreign Ministers of Armenia and Azerbaijan, in which they reported on progress in reaching a common understanding of Madrid’s principles and expressed their countries’ readiness to work on remaining outstanding issues. Unfortunately, the issues have not been resolved, and even these attempts have not yielded a final solution.³⁹ A year later, at a meeting in Astrakhan in late October 2010, with the help of the Minsk Group, a very significant step was taken in improving the relations between the conflicting parties. Namely, the presidents of Armenia and Azerbaijan agreed to exchange prisoners and allow the return of the remains of the dead. The importance of respecting the principle of peaceful resolution of conflicts

³⁸ De Waal, Thomas, *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press, New York (2010.), 129.

³⁹ Jović-Lazić, Ana, Jelisavac-Trošić, Sanja i Jazić, Aleksandar, *In the light of bilateral relations of OSCE Minsk group member countries* (2011.), 588.

through diplomatic and political means was also emphasized at this meeting.⁴⁰

Despite all the attempts as mentioned above by the Minsk Group, a final peaceful solution to the Nagorno-Karabakh conflict has not yet been reached. One of the reasons for the difficulties in finding a final solution is often the different interests that key international and regional actors have in this area, and frequent armed conflicts further burden the work of the Group. An additional reason for the failure of the Minsk Group is the fact that almost all talks were conducted exclusively through it, and there were few independent contacts between the leaders of Armenia and Azerbaijan. Namely, such a mechanism has several weaknesses, such as the fact that the Group meets at rare moments rather than intensively; how the intensity of the conversation is usually of a medium level and no maximum is given to achieve the ultimate goals; how it takes place between the three sides (France, the Russian Federation, and the United States), which consequently often leads to disagreement. The conflicts, which erupted in 2016 and 2020, were, among other things, a message to the Minsk Group that it should intensify its efforts to mediate and reach a final solution. Although a renewed escalation of the conflict was expected to bring the parties to the negotiating table and increase the activity of the Minsk Group, in the end, only the Russian Federation was active in resolving the conflict.

The fact that the Nagorno-Karabakh problem is still unresolved poses a grave threat to the security of the entire region, as well as a heavy burden on its overall political and economic development. Progress towards a peaceful solution to the conflict remains a precondition for the normalization and improving relations be-

---

⁴⁰ Jović-Lazić, Jelisavac-Trošić, i Jazić, *In the light of bilateral relations of OSCE Minsk group member countries*, 590.

tween Armenia and Azerbaijan. Although the Minsk Group has been successful as a mediator, over the years, it has failed to bring closer the views of the conflicting parties, who both expected to gain “all or nothing” through negotiations. In other words, the Minsk Group lacked an effective approach that would lead to the acceptance of a solution in which neither side would be either a loser or a winner in its entirety. Based on all the above, it can be concluded that, despite the failure of the Minsk Group to reach a final solution, there is still an obligation to act in order to ensure conditions for peace and stability in Nagorno-Karabakh, and it must continue to operate.

Conclusion

The Nagorno-Karabakh region has been the center of the conflict between Armenia and Azerbaijan for many years. It represents the most violent prolonged ethnic conflict, dating back to the turn of the century and the establishment of the Soviet Union. After years of dependence on Moscow and suppression of the problem, with the collapse of the Soviet Union, the states returned to the old tensions and conflicts, which resulted in the wars of 1992, 2016, and 2020. In order to resolve the conflict in Nagorno-Karabakh, the Minsk Group was established within the Organization for Security and Co-operation in Europe. Although the Group has made a number of proposals over the years, no final solution has been reached to date.

It can be concluded that the third parties involved in this peace process are not contributing to a final peaceful solution. The so-called “negative” peace, which was achieved in the Nagorno-Karabakh region, only seemingly resolves the situation, which at any moment can produce new waves of violence that will lead to the resumption of war. It is indisputable that such a situation, where there is no war, but no final peace, will not last forever. The Minsk Group, despite its failure, must continue to operate and offer solutions to the situation in Nagorno-Karabakh. Only a peaceful solution can be reached, and as long as the conflicting parties are not ready for it themselves, the participation of a third party is needed.

LITERATURE

- Abilov, S. (2018). 'OSCE Minsk Group: Proposals and failure, the view from Azerbaijan', *Insight Turkey*, 20(1), str. 143-164.
- Altstadt, A. L. (1992). *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under Russian Rule*. Hoover Institution Press, Stanford.
- Askerov, A. (2019). 'Shadows of the April 2016 war: Armenia and Azerbaijan back in a deadlock?', *Eurasia Daily Monitor*, 16(45).
- Askerov, A. (2020). *The Nagorno Karabakh Conflict- The Beginning of the Soviet End*. University of North Carolina at Greensboro, str. 55-82.
- Askerov, A. i Matyok, T. (2015). 'The Upper Karabakh predicament from the UN resolutions to the mediated negotiations: Resolution or hibernation?', *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(1). str. 154-164.
- Astourian, S. H. (2000). 'From Ter-Petrosian to Kocharian: Leadership Change in Armenia', *Soviet and Post-Soviet Studies Paper*, str. 1-2.
- Ayca, E, Valiyev, A. i Dergisi, P. (2020). *An Account on Karabakh War: Why Now and Then What?*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/345672363_An_Account_on_Karabakh_War_Why_Now_and_Then_What
- De Waal, T. (2003). *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York University Press, New York.
- De Waal, T. (2010). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press, New York.
- Goldenberg, S. (1994). *Pride of Small Nations - The Caucasus and Post-Soviet Disorder*, Zed Books, London.
- Hopmann, T. P. (2014). 'Minsk Group mediation of the Nagorno-Karabakh conflict: Confronting an "Intractable Conflict"', *OSCE Yearbook*, str. 167-179.
- Jović-Lazić, A. i Jelisavac-Trošić, S. i Jazić, A. (2011). 'Nagorno Karabakh in the light of bilateral relations of OSCE Minsk group member countries'. 63, str. 583-612.
- Kaufman, S. J. (1998). *Ethnic Fears and Ethnic War In Karabagh*. University of Kentucky.
- Kruger, H. (2010). 'The territorial Status of Nagorno-Karabakh', *The Nagorno-Karabakh Conflict*, str. 1-92.
- Libaridian, G. (1988). *The Karabagh File. Documents and Facts, 1918-1988*, Zoryan Institute,

Cambridge Toronto.

Lorusso, M. (2016). *A deepening and widening conflict: the Nagorno-Karabakh dispute and the regional context*. Istituto per gli studi di politica internazionale.

Mouradian, C. (1990). 'The Mountainous Karabakh Question: Inter-Ethnic Conflict or Decolonization Crisis?', *Armenian Review*, 43(2-3), str. 243-249.

Mutafian, C. (1994). *The Caucasian Knot – the History and Geo-Politics of Nagorno-Karabagh*, Zed, London.

Niftaliyev, I. (2012). 'Formation of the Nagorno-Karabakh Autonomous Region as a vivid manifestation of the Bolshevik policy of nation building', *Heritage*, 3(10), str. 50-55.

Pustilnik, M. (1995). 'Caucasian Stresses', *Transition*, 1(1), str. 16-18.

Russell, M. (2020). *Armenia and Azerbaijan on the brink of war*, European Parliamentary Research Service. Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/659267/EPRS_ATA\(2020\)659267_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/659267/EPRS_ATA(2020)659267_EN.pdf)

Schmidt, H. J. (2016). 'The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh', *OSCE Yearbook*, str. 111-123.

Shaw, M. N. (1997). 'The heritage of States: The principle of "uti possidetis juris" today', *British Yearbook of International Law*, 67, str. 75-154.

Uzer, U. (2012). 'Nagorno-Karabakh in Regional and World Politics: A Case Study for Nationalism, Realism and Ethnic Conflict', *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(2), str. 245-252.

Vaserman, A. i Ginat, R. (1994). 'National, Territorial or Religious Conflict? The Case of Nagorno Karabakh', *Studies in Conflict and Terrorism*, 4(1), str. 345-362.

Yusifova, S. (2014). 'The Recognition of the Independence of Azerbaijan Democratic Republic in Paris Peace Conference and the Attitude of Iran', *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 5(19), str. 355-364.

Zarrilli, L. (2001). 'The Nagorno-Karabakh unsettled conflict. Between ethnic and geopolitical issues', *Geographica Slovenica*, 34(1), str. 231-242.

Zourabian, L. (2006). 'The Nagorno-Karabakh Settlement Revisited: Is Peace Achievable?', *The Journal of Post-Soviet Democratization*, 14(2), str. 252-265.

Marko Paradžik

Razgovor s prof. dr. sc. Zrinkom Erent-Sunko

Životopis prof. dr. sc. Zrinke Erent-Sunko:

Prof. dr. sc. Zrinka Erent-Sunko rođena je 1965. u Zagrebu, gradu koji neizmjereno voli i u kojemu je završila osnovnu školu klasičnoga usmjerenja kao i isto srednjoškolsko obrazovanje, što joj je omogućilo rano upoznavanje antike kroz čitanje i prevođenje originalnih tekstova. Na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 1990. god., obranivši diplomski rad iz Međunarodnog prava pod nazivom „Međunarodno-pravna zaštita Sredozemnog mora”. Zbog ljubavi prema knjigama upisala je i odslušala sve kolegije na studiju bibliotekarstva na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nakon studija radila je u Stručnoj službi tadašnjega Izvršnoga vijeća Grada Zagreba kao stručni suradnik na pravnim poslovima vezanima uz vlasništvo i zakup nekretnina te pri Ministarstvu uprave i pravosuđa položila stručni ispit.

Na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu zaposlena je od 1997. na Katedri opće povijesti prava i države, a nakon poslijediplomskoga studija iz građanskopravnih znanosti na Pravnom

fakultetu u Zagrebu, stekla je titulu magistre znanosti obranivši 2003. rad iz Obiteljskoga prava na temu „Pravni položaj žene kroz povijest i suvremeno europsko obiteljsko pravo”. Akademski naslov doktorice znanosti stekla je 2007. god. obranivši doktorsku disertaciju iz pravne povijesti pod nazivom „Atenske demokratske institucije i njihov odraz na socijalne pojave”. Uz kolegij Opća povijest prava i države, nositeljica je kolegija Povijest novovjekovnih političkih teorija i Razvitak europskih integracija i institucija na petoj godini studija. U svomu znanstveno-istraživačkom radu bavi se povijesno-pravnim sustavima propitujući temelje koje su oni postavili za izgradnju pozitivnog prava, a središnja tema njezinoga znanstveno-istraživačkog rada su teme vezane uz europske pravne sustave, posebice istraživanja vezana uz značaj starih kodifikacija, organizaciju vlasti i uprave kroz povijest, nastanak i razvitak pojedinih instituta građanskoga prava, uvjetovanost razvitka pravnih sustava ekonomskim razvitkom, posljedice koje gospodarski dosezi imaju na izgradnju i razvitak pravnih sustava, nastanak i razvitak europskih integracija i institucija te posebice pravni položaj žena u povijesti. Bila je članica uredništva Zbornika Pravnog fakulteta u Zagrebu, a trenutačno je članica uredništva Zbornika Veleučilišta u Šibeniku te Hrvatskog društva za međunarodno pravo i Hrvatsko-kanadskog akademskog društva.

Od 2009. obnaša dužnost predstojnice Katedre za opću povijest prava i države. Udana je i majka jednoga studenta koji je, za razliku od nje, skloniji prirodnim i tehničkim znanostima. U slobodno vrijeme bavi se promicanjem prava žena i zaštitom djece, a od očekivanja ne ističe ništa osim onoga, da njezini studenti cijene svoju struku te poprave i unaprijede sve ono što ona i njezin naraštaj nisu uspjeli.

Koliko je važno poznavati povijest prava i države, odnosno koliko daleko u povijest treba ići kako bismo razumjeli suvremena zbivanja, suvremenu državu i pravo?

Nisam od onih koji misle da se bez povijesti ne može živjeti, i da se bez povijesti ništa ne zna. Međutim, bez poznavanja okolnosti u kojima je neka država nastala i razvijala se, čimbenika koji su na to utjecali, ljudskih reakcija, uzroka i posljedica, odnosa među društvenim skupinama i pojedincima te uređenja tih odnosa, država i pravo ostaju samo društvene pojave opisane oskudnim definicijama. Državu ne čine samo ljudi i prostor, a pravo nije samo ukupnost pravila. Država i pravo su složeni, osjetljivi, rekla bih prije organizmi, nego mehanizmi. Živi su i promjenjivi. I ovisni o mnoštvu čimbenika od kojih brojni nisu voljni. Povijest nam velikim dijelom otkriva sadašnjost, a u nekoj mjeri znanstvene predvidivosti ona može djelomično otkriti i budućnost. Poznavanje države, državnih ustanova, običaja i prava u nekim državama staroga, pa i srednjega vijeka, mijenja predrasude. Neki društveni odnosi i neki pravni instituti iz povijesti pokazuju da nismo daleko odmakli, ako uopće i jesmo.

Na što mislite kada spominjete zavisnost države i pravnoga sustava o nevoljnim čimbenicima?

Na situacije kada na državu, funkcioniranje vlasti i pravni sustav utječe primjerice neka pandemija poput kuge u srednjemu vijeku, koja je ubila gotovo polovicu stanovništva, ili danas Covid-19, koji nam je donio „novo normalno“. To može biti i neka vremenska nepogoda, tsunami, ili porast morske razine zbog klimatskih promjena i potonuće teritorija, što se kao mogućnost spominje kod Maldiva.

Jesu li republika i monarhija dva različita i međusobno suprotstavljena tipa države u povijesti?

Različiti jesu, ali suprotstavljeni ne moraju biti. Monarhija se razvijala od neograničene ka ustavnoj i parlamentarnoj vlasti, a ima i različitih republika zavisno o funkciji poglavara države. Na kraju krajeva, važno je samo ono što je Aristotel utvrdio za svrhu polisa: dobro življenje. Engleska je bila monarhija i monarhija je i ostala, Francuska je pak bila monarhija koja je mnogima bila uzor, ali je zbog određenih čimbenika to krajem 18. st. prestala biti, postavši uzorom za rušenje monarhije.

Kada i zašto se u povijesti prvi put javljaju nacionalne države?

Ideja nacionalne države razvija se od 18. st., a nastaje kada su ispunjene pretpostavke za isticanje povijesno uobličenoga osjećaja zajedništva, dok nacionalne države nastaju u 19. st. Primjerice Njemačka je nastala ujedinjenjem 1871. Ovakav je odgovor tek naznaka onoga što je potrebno kako bi se odgovorilo na pitanje: „Zašto?” Valjalo bi početi s pojmom nacije, nacionalnoga pokreta koji je išao prije nacionalne države...

Koje su nam prve države poznate, i ukratko po kojim se bitnim odrednicama one razlikuju u pitanju ustrojstva vlasti od današnjih modernih država?

To su prve države u području Eufrata i Tigrisa te kasnije gradovi-države na području Sredozemlja. Bile su to robovlasničke države. Život je bio jednostavan, stanovništvo se uglavnom bavilo poljoprivredom, manje trgovinom i obrtima. Društvo se dijelilo na slobodne i neslobodne, a slobodni opet prema bogatstvu, zanimanjima itd. Konkretno državnopravne sustave treba promatrati kroz odrednice vremena kojima pripadaju. O sličnostima i

razlikama s modernim državama možemo samo uvjetno govoriti. Danas nema slobodnih i neslobodnih, nema robovlasništva, iako se strašni brojevi spominju kada se govori o *traffickingu*, odnosno ljudima koji su u nekoj vrsti ropstva i ropstvu sličnomu položaju. Danas ima sustava koji su slični suvremenima, ali ima i onih koji se međusobno razlikuju kao da su stoljeća između njih. No zajedničko je državi, društvu, nekad i danas, da i dalje postoje sve negativne pojave: ratovi, ubojstva, silovanja, pljačke, incest... Sve te pojave i dalje postoje unatoč svim potpisanim konvencijama, bilateralnim i multilateralnim sporazumima, međunarodnim humanitarnim organizacijama, razvitku svijesti, tehnološkomu napretku i „humanizaciji”.

Često se govori o tome kako demokracija kao sustav upravljanja državom vuče svoje podrijetlo iz antike, odnosno Grčke. Razlikuje li se današnja demokracija od tadašnje demokracije?

Bila sam fascinirana atenskom demokracijom pa sam na toj sam temi i doktorirala. Brojni izvori zamjeraju isključenost robova, žena i stranaca iz demokratskog odlučivanja u atenskomu polisu, ali ja mislim da tu demokraciju, kao i sve povijesne pojave, moramo ocijeniti u pripadajućem joj vremenu i svim karakteristikama toga vremena. Atena je živjela demokraciju dok je bilo entuzijazma, a kada je entuzijazam i opći interes zamijenila plaća za sudjelovanje u odlučivanju i kada su osobni interesi do te mjere narasli, da su nadrasli interese Atene kao polisa, demokracija je izgubila sjaj. Pitanje sudjelovanja u vlasti i tada je bilo usko vezano uz odgovornost, a u nekomu se trenutku pitanje odgovornosti izgubilo. Ima li to ikakve veze sa suvremenom demokracijom? Odgovor se sâm nameće. No, pretjerano je bezuvjetno uspoređivati demokraciju nekada i onu danas. Atenski je polis imao glasačko tijelo od 20 000 do 40 000, a cijeli polis u prosjeku od 90 000

do 120 000 stanovnika. U glasačkomu tijelu borba za preživljavanje i prostorna udaljenost nisu svima dopuštale sudjelovanje u radu Skupštine, Vijeća i sudova. To ne možemo uspoređivati sa suvremenim demokratskim državama koje su i veličinom teritorija i brojem stanovnika neusporedivo veće. Neposrednu je demokraciju zamijenila posredna. Međutim, čini se da je povjerenje u posrednu demokraciju posljednje vrijeme sve manje, pa se građani sve više okreću referendumima. Razlika između nas i entuzijastičnih Atenjana jest ta da smo, čini se, pomalo umorni od demokracije, ili ju možda uzimamo „zdravo za gotovo”.

U kojim se državama pojavila prvi put u povijesti trodioba vlasti?

Ideja podjele vlasti javila se kao potreba i izraz borbe građanstva za ograničenjem apsolutne vlast vladara. Najpoznatiji zastupnik načela podjele vlasti bio je Montesquieu koji je, kao dobar poznavatelj rimske povijesti, isticao važnost prava za slobodu građana i stoga ga postavio iznad trenutne vlasti. U Njemačkoj se temeljem promišljanja iz 19. i 20. st. o obveznosti pravnih propisa i za tijela koja ga donose kao posljedica razvila doktrina pravne države, dok se u Engleskoj razvila doktrina vladavine prava. Ideja Škole prirodnoga prava, čijim je Montesquieu bio predstavnikom, utjelovila se u *Izjavi o pravima čovjeka i građanina* koju je kralj morao potpisati 1789. Međutim, vlast engleskoga kralja bila je ograničena i puno prije. Naime, 1100. je Henrik I u Krunidbenoj povelji morao potvrditi (!) prava koja su plemstvu pripadala po običaju. Ta je povelja već pokazala da o kruni stvarno odlučuje plemstvo, i da se kruna stječe pod uvjetima, a ne samim rođenjem. Pitanje prirode kraljeve vlasti, odnosa kralja i vlasti te vlasti i prava bit će konkretizirano 1215. u dokumentu bez kojega se ne može razgovarati o engleskoj ustavnosti – *Magni Carti*.

Možete li objasniti značenje *Magne Carte Libertatum* u razvitku države i prava općenito?

Radi se o dokumentu ustavnopravnoga značenja, u kojemu je određeno kako svakomu slobodnom čovjeku sudi sud njemu jednakih, tzv. porota, te nitko ne može biti osuđen bez zakonite presude, ali, još značajnije, *Magna Carta* potvrđuje pravo na pobunu, otpor ugnjetavanju, *ius resistendi*, u slučaju kada kralj ne poštuje zakon, odnosno pravo. Zakon pak nije djelo kralja, već je nastao kao izraz običajnosti i sudske prakse. Dakle, zakon je iznad kralja jer ga on i čini kraljem, kako je to navedeno u jednomu engleskom traktatu iz 13. st. U *Magni Carti* spominje se kako baruni među sobom biraju dvadeset petoro onih koji će ih predstavljati. Time se uvodi predstavničko tijelo. O svakoj odredbi *Magne Carte* može se zasebno govoriti. No, valja poznavati okolnosti u kojima je *Magna Carta* donesena i događaje koji su uslijedili 150 godina nakon njezina donošenja te činjenicu kako je u stotinjak godina potvrđivana nekoliko puta. Pozivanje na *Magnu Cartu* i *common law* od strane Coke-a u sukobu sa Jamesom I nije bilo slučajno, kao ni njezin utjecaj na Peticiju prava i atmosferu Puritanske revolucije. Preteča je to akata suvremene engleske ustavnosti, ali i francuske Ustavne povelje Louisa XVIII., donesene 1814. Stubbs je u 19 st. smatrao da je sva ustavna povijest Engleske zapravo komentar *Magne Carte*. Treba spomenuti i njezino značenje u američkoj revoluciji. Za razvitak prava i sloboda, odnosno države i prava općenito, ovaj je dokument od ogromnoga značenja.

Po čemu je SAD kao država specifična u povijesti u odnosu na druge federacije?

Tu je federativnost odredio povijesni razvitak kolonija koje su postale države i njihova borba za samostalnost, ali i krilatica *E Pluribus Unum*. Specifične su prije svega po načinu nastanjiva-

nja, odnosno doseljavanja ljudi različitih nacionalnosti i vjerskih pripadnosti, koji su imali povjerenja u vlastite sposobnosti nezvezano uz vlastita podrijetla. Potom, po brzini suprotstavljanja engleskomu parlamentu i kruni. Različiti i udaljeni od matica iz kojih su došli, izrasli su u jednu naciju, zahvalni za mogućnost koju im je dalo američko tlo. Nije im trebalo dugo ni za shvaćanje da konfederacija nije rješenje njihovih potreba, iako je ona bila dobra priprema za jače veze između sastavnica. Na kraju su SAD posebne i po tomu što je još na snazi ustav iz 1789. Očito su očevi Ustava i stvaratelji takve federacije bili toliko dalekovidni, da isti Ustav daje okvire federaciji i nakon više od 220 godina. Kada je donesen federalni Ustav, SAD su imale 3,9 milijuna stanovnika, a sada imaju preko 320 milijuna. Tu dalekovidnost teško je objasniti. Od tada do danas trebalo je prijeći određeni put. Osim toga, SAD su, poput Engleske, a različito od Francuske, primjer određenoga državnopravnog slijeda sa srednjeg vijeka, ali i primjer nastanka novoga. Kada su SAD nastale nije bilo svih država, one su nastale na području na kojemu državnosti nije bilo, i to tako da su se pod određenim uvjetima preobrazili iz „teritorija” u države. Nove su države preuzele organizaciju starih, pa je na taj način, što možda nije bilo za očekivati, nastavljen kontinuitet. Podjela je nadležnosti, i horizontalna i vertikalna, bila u samim temeljima ustavne misli, ponavljam dalekosežne. To ne znači da je to idealan sustav, niti da bi neke druge federacije mogle funkcionirati na isti način. Povijesni je razvitak s nizom čimbenika, od kojih ću samo spomenuti položaj i veličinu, učinio svoje. Puno je ljudi iz Hrvatske otišlo u Ameriku. Ne znam nikoga tko se svojim korijenima nije utkao u taj federalni sustav. Na stranici ellisland.com može se doznati kada je, od kuda i kojim brodom neki doseljenik stigao u SAD.

Kakav je bio povijesni razvitak Švicarske kao države?

Povijesni razvitak neke države teško je sažeti u par rečenica, a taj se povijesni razvitak može pratiti čak od mira u Verdunu 843. Ipak, treba započeti od kraja 13. stoljeća kada su Uri, Unterwalden Schwyz, sklopili obrambeni savez protiv Habsburgovaca. Nakon toga slijede brojna i burna događanja: proširenje saveza, (npr. Zürich, Basel i dr.), priznanje konfederacije, stjecanje nezavisnosti, vjerski sukobi u 16. st., prijenos revolucionarnoga francuskog duha, proglašenje Helvetske republike, Ustav po uzoru na Francusku, pad Napoleona pa proglašenje neutralnosti, Bečki kongres 1815., sukob među savezima kantona, ustavi 1848. i 1874., neutralnost u Prvom i Drugomu svjetskom ratu te niz drugih događaja od kojih svaki opet ima svoje uzroke i posljedice. Ne mogu ne spomenuti kako su tek 1971. u većini švicarskih kantona žene dobile pravo glasa. Posljednji „tvrđi” kanton pravo glasa ženama dao je prije tek 30 godina. Borbe i zahtjeva za pravo glasa žena bilo je i prije, ali se na referendumima glasovalo protiv.

Je li Francuska revolucija pridonijela boljem položaju žena i mogućnosti sudjelovanja u upravljanju državom?

Žene su (ali ni u tom slučaju sve), računale na ravnopravnost, ali nisu ju uspjele ostvariti Francuskom revolucijom. Iako su sudjele u revoluciji i jurišale s muškarcima na Bastillu, na kraju su ostale prevarene i nisu postale građankama. Olympe De Gouges, autorica *Deklaracije o pravima žene i građanke*, pisane po uzoru na *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina*, smaknuta je na giljotini. Jednostavno nisu bili dozreli uvjeti za ravnopravnost. Europske su države tada 90% bile poljoprivredne, žene nisu bile obrazovane, težak rad ih je iscrpljivao, čuvale su djecu i obavljale domaćinske poslove bez pomoći uređaja. Muško stanovništvo bilo je pošteđeno briga o djeci i kućanskim poslovima, ali uvjeti života

bili su teški i za muškarce. U Francuskoj se od Revolucije do Treće republike često mijenjala politička klima, za Treće republike došlo je do rata s Pruskom, a potom i Prvoga te Drugoga svjetskog rata. Zakoni doneseni neposredno nakon Revolucije pomalo su bili poboljšali položaj žena, no revolucionarni entuzijazam je brzo splasnuo kao i volja dozvoliti ženama sudjelovanje u javnom životu i izjednačavanje u onomu privatnom. Građanski zakonik ženi određuje podređenu ulogu, pod skrbništvom je muža, bez njegove suglasnosti ne može otuđiti imovinu, zaključiti ugovor, svjedočiti na sudu. Tek su od 1897. žene mogle svjedočiti pri zaključenju pravnih poslova. Iako neostvarena, ideja ravnopravnosti, ženski klubovi te podrška nekih filozofa i prosvjetitelja, osnažili su žene i dali im novi vjetar u leđa. Ne može se stoga reći da Francuska revolucija nije pridonijela ili barem potaknula daljnju borbu za bolji položaj žena. Međutim, od toga mjesta do prava glasa i ustavne ravnopravnosti žene, čekao je dalek put. Još dalji je put do mogućnosti upravljanja nekim poduzećem ili sudjelovanja u upravljanju državom. Ali to je već druga tema.

Može li se usporediti položaj žena u povijesti i danas, posebice s obzirom na natpise koji se u novije vrijeme javljaju o seksualnom uznemiravanju i nasilju? Kakva je uloga države?

Usporedba je nažalost u korist povijesti. Ljudi o tome imaju predrasude. U srednjem vijeku nije bilo državnih ustanova koje su brinule o pravima žena, a ni mehanizama koji bi, kao danas, trebali nadzirati poštovanje pravne regulative i postupanje državnih tijela. Stoga se ne može procjenjivati uloga države prema onim kriterijima prema kojima to činimo danas. Položaj žene bio je određen običajem koji se poštovao. Nisu svi običaji bili loši. Primjerice prava i obveze bili su u srednjem vijeku kod Germana regulirani s leges, zbirkama običaja u kojima je bilo

više ili manje utjecaja rimskoga prava. Neke od tih zbirki za silovatelja propisuju kaznu bičevanja i zapljenu imovine, a počinitelj je morao ostatak života služiti kao rob oštećenju. U usporedbi s dvije–tri godine koje danas može dobiti silovatelj, ova se kazna silovanoj ženi sigurno čini pravednijom, što ne umanjuje ni mogućnost da je ovakva kazna zapravo bila usmjerena osiguranju položaja oca obitelji, skrbnika ili gospodara. Grci nisu birali za stratege muškarce koji su se nečasno odnosili prema ženama, a svjedočanstva potvrđuju da je postojala i određena humanizacija ratovanja tj. da su se poštovala pravila poštude žena i djece. Danas međunarodna zajednica ima priliku svjedočiti pomoru žena i djece u zbje govima, otmicama djevojčica iz nekih afričkih škola, a u nekim područjima cvjeta trgovina seksualnim robljem. U posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj je ubijeno preko 100 žena. U odnosu prema onomu što se događalo u povijesti, ne znam kako to objasniti.

Komunistička Kina, bivši Sovjetski savez pa i bivša „Druga” Jugoslavija imali su jednostranački sustav i posebno jaku izvršnu vlast u svojim državama. Koliko je to dobro za učinkovitost državne vlasti u vidu postizanja blagostanja državljana, i u krajnjoj liniji za razvitak gospodarstva unutar države?

Radi se ipak o tri različita sustava, i posve različita po svomu povijesnom razvitku, ali nijedan nije poznat po blagostanju državljana. Kako ne bismo bili suhoparni i previše povijesnim činjenicama opterećeni, mogu reći da ne znam baš one koji bi se u to „blagostanje” vratili, ma koliko mana uočavali u zapadnim demokracijama. Na kraju, i sama rođena i mladost provela u tomu sustavu, dakle imala sam priliku svjedočiti razvitku gospodarstva 70-ih i u posljednjoj fazi prije demokratskih promjena, kada se već bolje živjelo.

Komunisti su u svojoj eshatologiji u budućnosti čovječanstva vidjeli prestanak postojanja država, premda su u praksi kroz socijalizam u smislu prijelaznog razdoblja snažno koristili državu kao oblik organizacije. Koliko je realna budućnost odumiranja države, s obzirom na to da je država konstanta u povijesti, baš kao neke druge društvene pojave (npr. stratifikacija, religija, društvene podjele itd.)?

Mogućnost odumiranja države imali smo priliku vidjeti sada kada su se zbog pandemije svi zatvorili u svoje granice, unatoč globalizaciji i integracijama. Komunisti su također predvidjeli svijet u kojemu će sve biti zajedničko i svatko uzimati prema potrebama. Međutim, to nije u ljudskoj prirodi. Iz dosadašnjega, povijesnoga iskustva, odumiranje države se ne čini ni vjerojatnim niti potrebnim. Ali, na to bi pitanje svakako bolje odgovorio netko tko se bavi teorijom države i prava. Radije govorim o onome što je bilo, ili onome što jest. Poznavanje povijesti pri ovom pitanju i predviđanju ne može dati svojstvo zbiljskoga.

Smatram da danas u svijetu imamo dvije tendencije u pogledu budućnosti država. Jedna ide u smjeru sve većega povezivanja država u međunarodne organizacije (npr. UN) i različite vrste saveza (npr. NATO), s mogućnošću nastanka svjetske vlade i planetarne države (G7, G20), dok druga tendencija ide u smjeru potencijalnoga separatizma odnosno fragmentacije država, obzirom da neke države okupljaju više naroda (npr. Kina, Ruska federacija itd.). Možemo li primjenom analogije iz povijesti predvidjeti mogućnost nastanka novih država u budućnosti, bilo onih globalnih nad-država, ili stvaranja novih država raspadom onih postojećih?

Devedesetih godina 20. stoljeća raspale su se Čehoslovačka, SSSR,

SFRJ. Stvaranje novih država raspadom postojećih je moguće. U ovom mi trenutku na pamet padaju težnje Katalonije. Moguće je i stvaranje novih država spajanjem postojećih. Njemačka i Italija nastale su u 19. st. ujedinjenjem malih državica. Analogijom iz povijesti može se doći do određenih zaključaka. Međutim, planetarna država i svjetska vlada? Vi vidite tu mogućnost? Budućnost je i za deset godina, i za pet stotina. Katkada je teško reći što će biti i za godinu ili dvije, a nitko ne može znati što će se zbiti u nekoj daljoj budućnosti.

Je li povijesno gledano Europska unija država, ili država u razvitku?

Europska unija povijesno gledano nije država, a ni država u razvitku. Za razumijevanje Europske unije, njezinoga nastanka i razvitka, nužno je poznavanje povijesnih prilika u Europi u 20. stoljeću. Tu prije svega mislim na međuratno, odnosno poslijeratno razdoblje. Integracije, odnosno savezi, postojali su na europskomu tlu i u staromu vijeku. Jedan od primjera je Delsko-atički savez. Na prostoru Europe u srednjemu vijeku postojala je i jedna velika država, Franačka. Brojni su filozofi, pravnici, političari, povjesničari, naglašavali ideju mira i potrebu suradnje između europskih kršćanskih zemalja. Zbog posljedica Prvoga svjetskog rata misao o suradnji prerasla je u pitanje osiguranja mira i stabilnosti, i kao posljedica se javila zamisao neke vrste ujedinjenja kao jamca političke sigurnosti i gospodarskoga napretka. Umjesto dotadašnjega ratovanja, a radi očuvanja suvereniteta i ostvarenja nekih nacionalnih interesa, ojačala je ideja suradnje europskih država kako bi se nacionalni interesi trajnije i kvalitetnije zaštitili. Ta je suradnja s druge strane podrazumijevala i određeno ograničenje suvereniteta.

Nakon Drugoga svjetskog rata zamisao ujedinjenja je ojačala, te se javljaju dva modela moguće zajednice europskih država:

„unionisti” zagovaraju ideju ujedinjenja po uzoru na SAD, a „federalisti” ju vide u zajednici država koje surađuju na načelima intergovernmentalizma i nadnacionalizma. I među „federalistima” je bilo razlika. Jedni su bili za brzu preobrazbu u europsku federaciju, dok su drugi, među kojima i Jean Monnet i Robert Schumann, bili za postupnu integraciju po pojedinim sektorima, s ciljem nastanka Europske unije. Svaki savez, pa i ovaj, nastao je iz određenoga interesa. Možda je nespretno, ali je slikovito usporediti savez sa brakom. Nastaje zbog interesa i prestaje kada ga više nema. Također prestaje kada sâm sebi postane svrhom. Čini mi se da možemo reći kako je, kao i u braku, bitno imati zajedničke ciljeve, ali i očuvati vlastitu cjelovitost i osobnost. Nositeljica sam predmeta Razvoj europskih integracija i institucija. Namjera uvođenja toga izbornog kolegija je bila studentima objasniti i približiti put i razloge nastanka EU-e, od europske ideje, preko Pariškoga i Rimskih ugovora, do Ugovora iz Maastrichta. Kolega dr. sc. Ivan Obadić je pak nositelj modula Jeana Monneta, Development of European Integration and Institutions. Tim projektom, u kojemu je suradnik i dr. sc. Miran Marelja, nastojimo pridonijeti osnaženju kolegija kako bi studenti što bolje poznavali institucionalni i normativni razvitak europske integracije i njezinih kulturnih, gospodarskih, političko-diplomatskih i međunarodnih vidova.

Kada i gdje se u povijesti javljaju stranke kao organizacije koje se natječu u osvajanju vlasti u državi?

Borba za vlast u državi nastala je i prije nastanka stranaka tj. organizacija. Naime, prije političkih stranaka postojale su razne političke skupine koje su jasno isticale svoje zajedničke interese i ciljeve, iako nisu imale službene političke programe i hijerarhiju, odnosno vodstvo. Primjerice u Ateni su nakon Solonovih pro-

mjena na političkomu tlu djelovale aristokratska i demokratska struja. U engleskomu parlamentarnom sustavu postojala je još od Viteškoga parlamenta u 2. polovici 17. st. podjela na torijeve i vigovce. U 19. st. se u Engleskoj uspostavljaju stranke, pa prvo nastaju Konzervativna i Liberalna. Slično je i u SAD-u. Prvo su postojale razne političke skupine, primjerice u američkim su se kolonijama razlikovali rojalisti od onih koji to nisu bili, a kasnije federalisti i antifederalisti. Kasnije se uspostavljaju Demokratska i Republikanska stranka, koje kao takve i danas poznajemo. Zanimljivo je i kako je u SAD-u, iz Socijalističke radničke stranke (nastale 1875.), 1901. izrasla Socijalistička stranka, a potom je izdvajanjem iz nje 1919. nastala Komunistička stranka. O političkim skupinama u Francuskoj može se govoriti već od prve Skupštine 1791. U Domu poslanika 1830. postoje legitimisti, orleanisti, bonapartisti, republikanci. Stranke nastaju u 19. st. Političke skupine, bolje reći pokreti i stranke, u Rusiji nastaju također u 19. st. Tako je Ruska socijaldemokratska radnička partija nastala 1898., a 1912. se razdijelila na dva dijela. Ukratko, stranke kao suvremene organizacije koje se bore za ostvarenje svojih programa, a zapravo vlast, postoje od 19. st., ali jednako su važne i puno ranije nastale skupine političkih istomišljenika, povezanih istim interesima.

Koje su činjenice najvažnije za poznavanje neke države u povijesti, a i danas? Na koji način Vi promatrate te činjenice i postoji li nešto što biste posebno naglasili?

Kao pravnica polazim od Ustava i zakonskih odredbi, ali to nije dovoljno. Ustav jamči pravo na rad, ali to ne znači da su svi građani u državi zaposleni. Zakon o sigurnosti prometa na cestama određuje maksimalnu dopuštenu brzinu, ali broj ljudi koji svakodnevno gine zbog prebrze vožnje pokazuje da su te odredbe

često mrtvo slovo na papiru. Treba znati i običaje i kulturu. Treba poznavati pravnu i povijesnu zbilju. Države u staromu i srednjemu vijeku možemo upoznati samo kroz tuđa viđenja i zapise, pa ovdje treba biti oprezan. Autori su pristrani, a viđenja pod različitim „opterećenjima”. Prema studentima se često izražavam s „izgleda”, „pretpostavlja se”, „taj izvor navodi”. Neka područja društvenoga života nikada nećemo moći pouzdano znati, primjerice koliko je ljudi stradalo u gulazima ili preminulo u zatvorima SSSR-a. Osim toga, što je vrijeme dalje svaka je slika mutnija, a neke se i namjerno zamućuju. Mi se pak često ponašamo kao da sve pouzdano znamo i prenosimo dalje. Svakodnevni život i odnosi među ljudima, važan su pokazatelj društvenoga života, funkcioniranja države. Državu i pravo u povijesti upoznajemo kroz originalne izvore i znanstvenu literaturu, ali država se može, iako uz dosta opreza, upoznati i kroz povijesne romane. Bolje bi bilo reći da se književnošću može „uhvatiti” atmosfera u koju se potom mogu smjestiti znanstvene činjenice. Prije svega mislim na „klasike”, ali osobno volim i povijesne krimiće. Englesku u 12. st. dobro je opisala Ariana Franklin, C. J. Sansom je pak dobro prikazao Englesku za crkvene reformacije, a Nicholas Remin je pisao o događajima polovicom 19. st. u Veneciji, na način koji mora zainteresirati i onoga tko povijest ne voli. Društvene odnose, funkcioniranje tijela vlasti i državu u povijesti približava nam i kinematografija. Za Italiju 30-ih godina 19. st. neizostavan je Fellinijev *Amarcord*, a Francusku u doba revolucije prikazao je J. Renoire u *La Marseillaise*. Daljnje nabranje knjiga i filmova ne bi imalo kraja.

Međutim, saznanja o državi i pravu u povijesti nemaju smisla ako se ne koriste kako bismo unaprijedili suvremeno življenje. Ako izjavim da ne postoje dokazi da su se u staromu vijeku u Grčkoj (što uključuje i gorje Tajget), djeca više izlagala i ostavljala nego

što se to u svijetu čini danas, to treba biti snažnim pokretačem za djelovanje u smjeru bolje pravne regulacije te primjene i djelovanja mehanizama nadzora državnih ustanova današnjice. Činjenice o državi i pravu u povijesti same za sebe ne znače ništa. Povijest pravnici trebaju poznavati, ali živjeti trebaju u sadašnjosti.

Marko Paradžik
Conversation with prof. dr. sc. Zrinka
Erent-Sunko

Biography of prof. dr. sc.
Zrinke Erent-Sunko:

Prof.dr.sc. Zrinka Erent-Sunko was born in 1965 in Zagreb, a city she loves immensely. She finished elementary school and the same high school education, which allowed her to learn antiquity early by reading and translating original texts. She graduated from the Faculty of Law, the University of Zagreb, in 1990. defending a diploma thesis in International Law entitled “International Legal Protection of the Mediterranean Sea.” Because of her love for books, she enrolled in Librarianship at the Faculty of Philosophy in Zagreb, attending all courses. After graduating, she worked in the Professional Service of the then Executive Council of the City of Zagreb as an expert associate in legal matters related to real estate ownership and lease. She passed the professional exam at the Ministry of Administration and Justice.

She is an employee at the Faculty of Law, the University of Zagreb, since 1997, at the Department of General History of Law and State. After her Postgraduate Studies in Civil Law at the Faculty of Law in Zagreb, she obtained a master’s degree in 2003, defend-

ing her work in Family Law “The Legal Status of Women through History and Contemporary European Family Law.” She obtained the academic title of Doctor of Science in 2007. when she defended a doctoral dissertation in legal history entitled “Athens Democratic Institutions and Their Reflection on Social Phenomena.” In addition to the course General History of Law and the State, she teaches History of Modern Political Theories and Development of European Integration and Institutions in the fifth year of study. She deals with historical and legal systems in her scientific research, questioning the foundations they have laid for building positive law. The central themes of her research are topics related to European legal systems, especially research related to the importance of old codifications, organization of government, and administration. Through the history, emergence, and development of certain institutes of civil law, the conditionality of the development of legal systems by economic development, the consequences that economic achievements have on the construction and development of legal systems, the emergence and development of European integration and institutions and especially the legal position of women in history. She was a member of the editorial board of the Proceedings of the Faculty of Law in Zagreb and is currently a member of the editorial board of the Proceedings of the Polytechnic of Šibenik and the Croatian Society for International Law and the Croatian-Canadian Academic Society. She is married and the mother of a student who, unlike her, is more inclined to the natural and technical sciences. In her spare time, she is involved in promoting women’s rights and protecting children. She emphasizes no particular expectations other than that her students value the profession and repair and advance all that she and her generation have failed to do.

How important is it to know the history of law and the state, or how far into history we need to research to gain insight into contemporary events, the current state, and law?

I am not one of those who think that one cannot live without history and that nothing is known without history. However, without knowing the circumstances in which a state was formed and developed, the factors that influenced it, human reactions, causes and consequences, relations between social groups and individuals, the regulation of these relations, the state and law remain only social phenomena described by concise definitions. The state is not only made up of people and space, and law is not just the totality of rules. The state and law are complex, sensitive, and I would say organisms rather than mechanisms. They are alive and changeable. Dependent on many factors, many of which are involuntary. History essentially reveals the present to us, and to some extent, scientific predictability can partly reveal the future. Knowledge of the state, state institutions, customs, and rights in some states of the old and even the Middle Ages changes prejudices. Some social relations and some legal institutes from history show that we have not come far if anywhere at all.

What do you mean when you mention the dependence of the state and the legal system on involuntary factors?

I mean the situations when the state, the functioning of government, and the legal system are affected, for example, by a pandemic like the Plague in the Middle Ages, which killed almost half the population, or today COVID-19, which brought us a “new normal.” It could also be a weather disaster, a tsunami, or rising sea levels due to climate change and the sinking of territories, which is mentioned as a possibility in the Maldives nowadays.

Are the republic and the monarchy two different and mutually opposed types of state in history?

They are different, but they do not have to be opposed. The monarchy developed from unlimited to constitutional and parliamentary, and different republics depend on the function of the head of state. After all, only what Aristotle said about the purpose of the polis, good living, matters. England was a monarchy and remained a monarchy. France was a monarchy that was a model for many, but due to certain factors, it ceased to be at the end of the 18th century, becoming a reason for overthrowing the monarchy.

When and why do nation-states first appear in history?

The idea of the nation-state was in development since the 18th century, and it emerged when the preconditions for emphasizing the historically shaped sense of community were met, and nation-states emerged in the 19th century. Germany was formed by unification in 1871. This answer is only an indication of what is needed to answer the question "Why?". We should start with the notion of the nation, the national movement that went before the nation-state.

What are the first states known to us, and in short, how do they differ significantly in terms of the structure of government from today's modern states?

These are the first states in the Euphrates and Tigris area and later city-states in the Mediterranean area. They were slave-owning states. Life was simple, and the population was mainly engaged in agriculture, less in trade and crafts. Society was divided into free, unfree, and free again according to wealth, occupations, etc. Specific state legal systems should be viewed through the determinants of the time to which they belong. We can only speak con-

ditionally about the similarities and differences with modern states. Today there are no free and unfree, no slavery, although terrible numbers are mentioned when it comes to trafficking, that is, people in some slavery and slavery-like position. Some systems are similar to modern ones, but some differ from each other as if they were centuries between them. Nevertheless, what the state, society, then and today, have in common is that all negative phenomena still exist: wars, murders, rapes, robberies, incest. All these phenomena still exist despite all signed conventions, bilateral and multilateral agreements, international humanitarian organizations, development awareness, technological progress, and “humanization.”

It is often said that democracy as a governing system has its origins in Antiquity, that is, in Greece. Is today’s democracy different from the democracy of that time?

I was fascinated by Athenian democracy, so I got my doctorate on that topic. Many sources resent the exclusion of slaves, women, and foreigners from democratic decision-making in the Athens polis. However, I think that Athenian democracy, like all historical phenomena, must be judged in the corresponding time and all the characteristics. Athens lived a democracy while there was enthusiasm, but when salary replaced that enthusiasm and general interest to participate in decision-making and when personal interests grew to such an extent that they outgrew Athens’ interests as a polis democracy lost its luster. The issue of participation in government was still closely linked to responsibility, and at some point, the issue of responsibility was lost. Does this have anything to do with modern democracy? The answer is self-evident. However, it is an exaggeration to compare democracy then and today unconditionally. The Athenian polis had a voting body of 20,000

to 40,000, and the entire polis averaged about 90,000 to 120,000 inhabitants. In the electorate, the struggle for survival and spatial distance did not allow everyone to participate in the Assembly, the Council, and the courts. We cannot compare this with modern democracies, which are incomparably larger in size and population. Direct democracy has been replaced by indirect democracy. However, trust in indirect democracy seems to be declining lately, so citizens are increasingly turning to referendums. The difference between enthusiastic Athenians and us is that we seem to be a little tired of democracy, or maybe we take it for granted.

In which countries the three divisions of power did it appear for the first time in history?

The idea of the division of power appeared as a need and expression of the struggle of the citizens to limit the ruler's absolute power. The most famous proponent of the principle of separation of powers was Montesquieu, who, as a good connoisseur of Roman history, emphasized the importance of rights for citizens' freedom and therefore placed him above the current government. In Germany, based on 19th and 20th centuries reflections on the obligation of legal regulations and the bodies that enacted them, the doctrine of law developed as a consequence. In contrast, in England, the doctrine of the rule of law developed. The idea of the School of Natural Law, of which Montesquieu was a representative, was embodied in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, which the King had to sign in 1789. However, the power of the English King was limited much earlier. Namely, in 1100, Henry I in the Coronation Charter had to confirm (!) The rights that belonged to the nobility according to custom. This charter has already shown that the nobility really decides the crown and that the crown is acquired under conditions and not by birth itself. The

question of the nature of the King's power, the relationship between the King and the power, and that power and law will be concretized in 1215 in a document without which one cannot speak of English constitutionality - the Magna Carta.

Can you explain the significance of the Magna Carta Libertatum in the development of the state and law in general?

It is a document of constitutional significance which stipulates that every free man is tried by a court equal to him, i.e., a jury, and that no one can be convicted without a lawful judgment, but, more importantly, the Magna Carta affirms the right to rebellion, resistance to oppression, *ius resistendi*, in case the King does not obey the law. The law, on the other hand, is not the work of a king but was created as an expression of custom and court practice. Thus, the law is above the King because he makes him King, as stated in an English treatise from the 13th century. In the Magna Carta, it is mentioned that the barons choose from among themselves twenty-five to represent them. That introduces a representative body. Each provision of the Magna Carta can be discussed separately. However, it is vital to know the circumstances in which the Magna Carta was adopted and the events that followed 150 years after its adoption, and the fact that it was confirmed several times in a hundred years. The reference to Magna Carta and common law by Coke in the conflict with James I was not accidental, nor was its impact on the Law Petition and the atmosphere of the Puritan Revolution. It is the forerunner of modern English constitutionalism and the French Constitutional Charter of Louis XVIII, passed in 1814. Stubbs in the 19th century considered that all the constitutional history of England was, in fact, a commentary on the Magna Carta. Its significance in the American Revolution should also be mentioned. For the

development of rights and freedoms, i.e., the state and rights in general, this document is of great importance.

How is the United States state-specific in history concerning other federations?

The colonial historical development determined this federation that became states and their struggle for independence and the motto “E Pluribus Unum.” They are specific primarily to how they settled, i.e., immigrated people of different nationalities and religions who had confidence in their abilities regardless of origin. Then, by the speed of opposition to the English Parliament and the Crown. Different and distant from the queens from which they came, they grew into one nation, grateful for the opportunity given to them by American soil. It did not take them long to realize that confederation was not the solution to their needs, even though it was good preparation for stronger ties between the constituents. In the end, the USA is specific in that the constitution from 1789 is still in force. Obviously, the fathers of the constitution and the creators of such a federation were so far-sighted that the same constitution provides the framework for the federation even after more than 220 years. When they passed the federal constitution, the United States had a population of 3.9 million and now has over 320 million. That foresight is hard to explain. From then until today, a particular path had to be crossed. In addition, the United States, like England and unlike France, is an example of a specific state-legal sequence from the Middle Ages and an example of the emergence of a new one. When the United States was in creation, not all states were created; they were created in an area where there was no statehood so that they were transformed from “territories” into states under certain conditions. The new states took over the organization of

the old ones, and thus, which may not have been to be expected, continuity was ensured. The division of competencies, both horizontal and vertical, was at the core of constitutional thought, I repeat, far-reaching. This does not mean that it is an ideal system nor that some other federations could function in the same way. Historical development with many factors, I will only mention position and size, has done its thing. Many people from Croatia went to America. I do not know anyone who has not rooted their roots in that federal system. At ellisland.com, you can find out when from where, and by which ship an immigrant arrived in the United States.

What was the historical development of Switzerland as a state?

The historical development of a state is difficult to summarize in a few sentences, and this historical development is traced back to the peace of Verdun in 843. However, it should begin at the end of the 13th century when the Uri, Unterwalden Schwyz, formed a defensive alliance against the Habsburgs. Many tumultuous events followed this: the expansion of the alliance (e.g., Zurich, Basel, etc.), the recognition of the confederation, the acquisition of independence, religious conflicts in the 16th century, the transmission of the French revolutionary spirit, the proclamation of the Helvetic Republic. France, the fall of Napoleon and the declaration of neutrality, the Congress of Vienna in 1815, the conflict between the cantonal alliances, the constitutions of 1848 and 1874, neutrality in the First and Second World Wars... and several other events, each with its causes and consequences. I cannot fail to mention that it was not until 1971 that women received the right to vote in most Swiss cantons. The last "hard" canton gave women the right to vote only 30 years ago. There have been struggles for women's suffrage and demands before, but referendums have voted against it.

Did the French Revolution contribute to a better position for women and opportunities to participate in governing the country?

Women (but not all in that case) counted on equality but failed to achieve it with the French Revolution. Although they took part in the Revolution and stormed with the men on the Bastille, they were eventually deceived and did not become citizens. Olympe De Gouges, the author of the Declaration of the Rights of Woman and Citizen, modeled on the Declaration of the Rights of Man and Citizen, was executed by guillotine. The conditions for equality were simply not ripe. European countries at that time were 90% agricultural, and women were not educated; hard work exhausted them, they looked after children and did household chores without the help of appliances. The male population was spared the care of children and household chores, but living conditions were difficult for men as well. In France, the political climate frequently changed from the Revolution to the Third Republic; for the Third Republics, there was a war with Prussia, and then the First and Second World Wars.

Laws enacted immediately after the Revolution had somewhat improved the position of women, but revolutionary enthusiasm quickly waned, as did the will to allow women to participate in public life and equalize in private. The Civil Code assigns a secondary role to the wife; she is under the husband's custody, without the husband's consent, she cannot alienate property, conclude a contract, testify in court. It was not until 1897 that women were able to testify in concluding legal cases. Although unfulfilled, the idea of equality, women's clubs, and the support of some philosophers and educators empowered women and gave them a new wind in their backs. Therefore, it cannot be said that the French Revolution did not contribute to or at least encourage a further struggle for a better position for women. However, there was a

long way to go from that place to women's suffrage and constitutional equality. An even further path is the possibility of running a company or participating in the management of the state. However, that is another topic.

Can the position of women in history be compared today, especially given the recent articles on sexual harassment and violence? What is the role of the state?

The comparison is, unfortunately, in favor of history. People have prejudices about it. In the Middle Ages, there were no state institutions that cared about women's rights, nor mechanisms that, as today, should control the observance of legal regulations and the actions of state bodies. Therefore, the state's role cannot be assessed according to the criteria according to which we do it today. The position of a woman was determined by a custom that was respected. Not all customs were terrible, e.g., rights and obligations were in the Middle Ages with the Germans regulated by *leges*, collections of customs in which there was more or less the influence of Roman law. Some of the collections prescribe punishing rapists through flogging, confiscation of property, and the perpetrator had to serve the slave for the rest of his life. Compared to the two or three years that a rapist can get today, this punishment certainly seems fairer to a raped woman, which does not diminish the possibility that such a punishment was actually aimed at securing the position of the father of the family, guardian, or master. The Greeks did not choose men who treated women dishonestly as strategists, and the testimonies confirm that there was a certain humanization of warfare, i.e., that the rules of sparing women and children were respected. Today, the international community has the opportunity to witness the deaths of women and children in refugees, the abduction of girls from

some African schools, and the sex slave trade in some areas. In the last few years, over 100 women have been killed in Croatia. Concerning what has happened in history, I do not know how to explain it.

Communist China, the former Soviet Union, and even the former Yugoslavia had a one-party system and an extreme executive power in their countries. How good is this for the efficiency of state government in achieving the well-being of citizens and ultimately for the development of the economy within the state?

These are, however, three different systems and quite different in their historical development, but none is known for the well-being of its citizens. Not to be dry and too burdened with historical facts, I can say that I do not know those who would return to this “prosperity” no matter how many flaws they notice in Western democracies. In the end, I was born and spent my youth in that system, so I had the opportunity to witness the economic development in the 70s and the last phase before the democratic changes when life was already better.

The communists saw through communist eschatology the cessation of the existence of states in the future of humanity. However, in practice, through socialism as a transitional period, they powerfully used the state as a form of organization. How realistic is the future of the extinction of the state given that the state is a constant in history just like some other social phenomena (e.g., stratification, religion, social divisions, etc.)?

We had the opportunity to see the state’s demise due to the pandemic when everyone has closed in on their borders despite globalization and integration. The Communists also envisioned

a world where everything would be shared, and everyone would take it as needed. However, it is not in human nature. From past historical experience, the demise of the state seems neither probable nor necessary. However, that question would undoubtedly answer someone who deals with the theory of state and law much better. I prefer to talk about what was or what is. Knowledge of history in this matter of prediction cannot give the property of the real.

I believe that today in the world, we have two tendencies regarding the future of states. One tendency goes in the direction of increasing integration of states into international organizations (e.g., UN) and different types of alliances (e.g., NATO) with the possibility of a world government and a planetary state (G7, G20). In contrast, the other tendency goes in the direction of potential separatism; in other words, some states' fragmentation as some of them have more different peoples (e.g., China, Russian Federation, etc.). Can we apply an analogy from history to predict the possibility of the emergence of new states in the future, either those global superpowers or the creation of new states by the disintegration of existing states?

In the 1990s, Czechoslovakia, the USSR, and the SFRY disintegrated. The creation of new states by the disintegration of existing ones is possible. At this moment, the aspirations of Catalonia come to my mind. It is also possible to create new states by merging existing ones. Germany and Italy emerged in the 19th century with the unification of small states. By analogy from history, we can make certain conclusions. But a planetary state and a world government? Do you see that possibility? The future is in ten years and in five hundred. Sometimes it is hard to say what it will be in a year or two, and no one can know what it will be in some distant future.

Historically, is the European Union a state or a state-in-making?

The European Union has historically been neither a state nor a state-in-making. For understanding the origin or the development of the European Union, it is necessary to know the historical circumstances in Europe in the 20th century. I am thinking here primarily of the interwar or post-war period. Integrations, or alliances, existed on European soil in ancient times. One example is the Attic-Del Alliance. In the area of Europe in the Middle Ages, there was one large state, France. Many philosophers, lawyers, politicians, historians have emphasized the idea of peace and the need for cooperation between European Christian countries. Due to the consequences of the First World War, the idea of cooperation grew into the issue of ensuring peace and stability, and as a consequence, an initiative for some unification emerged as a guarantor of political security and economic progress. Instead of the previous war, and for preserving sovereignty and the realization of some national interests, the idea of protecting national interests more permanently and with better quality through the cooperation of European states was strengthened. This cooperation, on the other hand, implied a specific limitation of sovereignty.

After the Second World War, the idea of unification strengthened, and two models of a possible community of European states emerged: the “unionists” advocated the idea of unification modeled on the United States, and the “federalists” saw it as a community of states cooperating on the principles of intergovernmentalism and supranationalism. There were also differences between the “federalists.” Some were in favor of a rapid transformation into a European federation. In contrast, others, including Jean Monnet and Robert Schumann, favored gradual integration in individual sectors to create the European Union. Every alli-

ance, even this one, arose out of particular interest. It may be awkward, but it is pictorial to compare a union to a marriage. It arises out of interest and ceases when it is no more. It also ceases when it becomes a purpose in itself. It seems that we can say that, as in marriage, it is essential to have common goals, but also to preserve one's integrity and personality.

I teach the course Development of European Integration and Institutions. The intention for introducing this elective course was to explain to students and bring closer the path and reasons for the emergence of the EU, from the European idea, through the Paris and Rome Treaties to the Maastricht Treaty. Colleague, Ph.D. Ivan Obadić is the holder of the Jean Monnet Module Development of European Integration and Institutions. We are working on this project, in which the associate and dr. sc. Miran Marelja contributes to strengthening the course so that students can better know the institutional and normative development of European integration and its cultural, economic, political-diplomatic, and international aspects.

When and where in history do parties appear as organizations competing to seize power in the state?

The struggle for power in the state dates back to before forming parties, i.e., organizations. Namely, before political parties, various political groups clearly emphasized their common interests and goals, although they did not have official political programs and hierarchy, i.e., leadership. E.g., in Athens, after Solon's changes, aristocratic and democratic currents operated on political soil. There has been a division into Tories and Whigs since the Knights' Parliament in the second half of the 17th century in the English parliamentary system. In the 19th century, parties were formed in England, and the Conservative and Liberal

parties were formed first. It is similar in the United States. First, there were various political groups; for example, in the American colonies, the royalists differed from those who were not, and later the federalists and anti-federalists. Later, the Democratic and Republican parties are formed, which we know as such today. In the USA, it is also interesting from the Socialist Workers' Party (formed in 1875), in 1901 the Socialist Party, and then by separating from it in 1919, the Communist Party was formed. Political groups in France can be talked about since the first Assembly in 1791. There are legitimists, Orleansists, Bonapartists, and Republicans in the House of Representatives in 1830. Parties were formed in the 19th century. Political groups, or rather movements and parties in Russia, also emerged in the 19th century. Thus, the Russian Social Democratic Workers' Party was formed in 1898, and in 1912 split into two parts. In short, parties as modern organizations fighting for the realization of their programs, in fact, the government, have existed since the 19th century. However, they are equally important and much earlier formed groups of politically like-minded people connected by the same interest.

What facts are most important for knowing a country in history and even today? How do you view these facts, and is there anything you would particularly emphasize?

As a lawyer, I start from the Constitution and legal provisions, but that is not enough. The constitution guarantees to work rights, but that does not mean that all citizens are employed. The Road Traffic Safety Act sets the maximum speed limit, but the number of people who die every day due to speeding shows that these provisions are often a dead letter on paper. You need to know both customs and culture. You need to know the legal/historical reality. We can get to know the states in the old and middle ages

only through other people's views and records, so we should be careful here. The authors are subjective, and the views are under different "loads." I often tell students phrases like "it looks like," "it is assumed," "that source states." We will never be able to know specific segments of social life reliably. E.g., how many people died in gulags or died in prisons in the USSR. In addition, the further away the time, the more blurred each image is, with some blurred on purpose.

On the other hand, we often act as if we know everything reliably and pass it on. In everyday life, relations between people are an important indicator of social life and the state's functioning. We get to know the state and law in history through sources and scientific literature, but we can gain insight about the state, although with much caution, through historical novels. It would be better to say that literature can "capture" the atmosphere in which it can place scientific facts. First of all, I mean "classics," but I personally also like historical crime stories. Ariana Franklin well described England in the 12th century. Sansom, in turn, portrayed England well for the Church Reformation, and Nicholas Remin wrote about the events of the mid-19th century in Venice in a way that must interest even those who do not like history. Social relations, the functioning of government, and the state in history are brought closer to us by cinema. For Italy in the 1930s, Fellini's *Amarcord* was indispensable, and J. Renoire portrayed France in *La Marseillaise* at the time of the Revolution. Further enumeration of books and films would have no end.

However, knowledge of the state and law in history does not make sense if it is not used to advance modern living. Suppose I say that there is no evidence that in ancient times in Greece (which includes the Tayget Mountains), children were more exposed and left than they do in the world today. In that case, it

should be a strong impetus to act towards better legal regulation and enforcement and the functioning of control mechanisms of state institutions today. The facts about the state and law in history mean nothing in themselves. Lawyers need to know the history, but they need live in the present.

Ideja države u filozofiji Lava Nikolajeviča Tolstoja

AUTOR: Edi Radan mag. theol., mr. art.¹

Zaprimljeno: 12. veljače 2021.

Prihvaćeno: 18. travnja 2021.

Sažetak

Predmet ovoga rada ideja je države promotrena kroz idejnu prizmu velikana ruske književnosti i filozofije, Lava Nikolajeviča Tolstoja, u kontekstu ruske religiozne filozofije (s kraja 19. st.), kod koje posebno naglašavamo intuitivnost i mističku koncepciju svijeta nasuprot pozitivizmu i racionalizmu, posebice kroz komentar njenoga najistaknutijega predstavnika i osnivača, Vladimira Solovjeva. Tolstojeva misao u tekstu se vrjednuje kao inicijativa za društvenu reformu po aksiološkomu ključu „izvornoga kršćanstva” koje je u srži Tolstojeva radikalnog odnosa prema državi, čovjeku i društvu u cjelini, što se izjednačava s konceptom religijskoga anarhizma. Tolstojevski promišljena država trebala bi biti reformirana prema projektu Kraljevstva Božjeg, umjesto tek posredničke uloge između čovjeka i Boga, zajedno s dogmatskom i institucionalnom Crkvom kojoj Tolstoj upućuje brojne kritike u okvirima religijskoga anarhizma, nakon čega dolazi do konačnoga razlaza i Tolstojeva izopćenja.

Ključne riječi: *država, religijski anarhizam, ruska religiozna filozofija, nenasilje, kršćanstvo*

---

¹ Edi Radan mag. theol., mr. art., Prva privatna gimnazija s pravom javnosti, 42000 Varaždin, srednja Graditeljska škola 40000 Čakovec, ediradan11@gmail.com

Uvod

U ovom radu nastoje se na sažet i jezgrovit način prikazati osnovne točke koncepta države u filozofiji Lava N. Tolstoja, koje su nerazdvojive od pogleda na društvo i vjeru. Konceptu se pristupa kroz presjek ondašnje socioekonomske situacije, kao i misaonih okvira unutar kojih se Tolstoj razvijao. Promatraju se i različiti filozofsko-politički utjecaji koji su do Rusije toga vremena dolazili sa Zapada, osobito iz Njemačke (njemački klasični idealizam) i Francuske.

Usput se problematika obrađuje kroz okvire Šestovljeve, Solovjvljeve i Merežkovskijeve misli. Ukoliko Tolstojevo filozofsko-teološko djelovanje promatramo iz perspektive političke teologije, neizbježno je detaljnije obraditi fenomen kršćanskoga anarhizma, koji je svojevrstan jezik Tolstojeva intelektualnoga djelovanja nakon njegove „velike duhovne krize”. Jezgra njegova kršćanskoga anarhizma izložena je u djelima „Ispovijest” i „Kraljevstvo Božje u vama”, o kojima će biti riječi u nastavku teksta. U središtu Tolstojeva interesa stoje i teme karakteristične za pripadnika ruske religiozne filozofije: problemi zla te pitanje pobožanstvenjenja čovjeka i svijeta, kroz koje se ocrtavaju dinamika i priroda promišljanja svih problema na kojima se zaustavlja pozornost ovoga mislioca.

Iz toga možemo zaključiti i kako je Tolstojeva filozofija države naglašeno obilježena problemom zla te kroz svoje odgovore na problem zla u svijetu on postepeno gradi svoju radikalnu, prepoznatljivu sliku reformiranoga društva, društva pročišćenoga od bilo kojega oblika represivne vlasti – ni države niti dogmatske institucionalne religije – koja je u Tolstojevu matičnom podneblju istoznačna s Ruskom pravoslavnom Crkvom. Država promišljena u

okviru Tolstojevoga religijskoga anarhizma dolazi pod utjecaj radikalne kritike prije svega zbog represivne i nasilne prirode njenih institucija, koje su u suprotnosti s njegovim imperativom nenasilja na kojemu počiva njegova inicijativa za društvenu promjenu koja bi dovela do teokratske vlasti, odnosno do zamjene ljudske vlasti Božjom, što se u potpunosti može pojmiti jedino uvidom u koncept „ruske mesijanske ideje”.

Tolstojeva pozornost usmjerena je na nijekanje zemaljskih ustanova i preispitivanje potrebe za institucionalnim posredništvom između Boga i čovjeka (u ovomu potonjemu nikako nije prvi, već nastavlja niz i tradiciju kritike preuzete iz većega broja vjerskih skupina). Pozornost koja je usmjerena na ono buduće, kojemu dolazimo ususret, povežujemo s ruskom intelektualnom sredinom s kraja 19. st., koja po mišljenju velikoga Berdjajeva pozornost usmjerava ili na prošlost ili na budućnost, ali nikako ne stoji u sadašnjosti (koja je odviše mučna i teška). Prije nego se osvrnemo na glavna imena i obilježja ruske religiozne misli unutar koje promatramo Tolstojeve koncepte političke teologije i religijskoga anarhizma, pokušat ćemo dati osnovni uvid u napetu socijalno-političku situaciju Rusije za razdoblja sazrijevanja ovoga velikana ruskog duha.

Socijalno-političko ozračje razvitka Tolstojeve filozofije

U 19. stoljeću na ruskomu tlu dolazi do značajnijih reformi koje uzrokuju novo političko ozračje, svojevrsan *zeitgeist* koji će oblikovati okvir u kojemu se odvija Tolstojevo misaono-duhovno putovanje. U to vrijeme uočava se oblikovanje jedne nove inteligencije koju ruski filozof Berdjajev opisuje kao „klasu ljudi u potpunosti posvećenih idejama, koji su bili spremni za svoje ideje ići u zatvor, na robiju i u smrt”.²

Navedena skupina posebice se isticala svojim naglašenim moralnim načelima. Istu etičku prevlast kasnije vidimo i u Tolstojevom opusu, koji neki opisuju kao „tiraniju etike” zbog njezine upadljive dominacije nad svim filozofskim pitanjima. Ozračje nabujale metafizičke perspektive krajem 19. st. misaoni je prostor u kojemu dozrijeva „Posljednji Tolstoj”, Tolstoj koji se, nakon velike duhovne krize izložene u nizu djela do kraja njegova života, smješta oko pitanja smrti, smisla života i „istinskoga kršćanstva”. Nagovještaj duhovne krize o kojoj je ovdje riječ mogao se naslutiti u kapitalnomu književnom djelu „Ana Karenjina”, gdje autor kroz lik Levina progovara: „Bez znanja i svijesti o tome što sam ja i zašto sam ovdje na zemlji ne može se živjeti. A znati toga ja ne mogu, prema tome ne mogu živjeti.”³

U pripovijetci „Smrt Ivana Ilijiča” na sličnomu tragu zaključuje kako „(...) Beznadna svijest o životu koji neprestano odlazi, ali koji još uvijek nije otišao; ona uvijek ista, strašna, mrska smrt, koja se neprestano natkriljuje nada nj i koja je jedina stvarnost, i ona uvijek ista laž. Pa šta onda znače dani, tjedni, i sati?”⁴

² N. Berdjajev, *Ruska ideja*, Prosveta, (1987.), str. 29.

³ Lav N. Tolstoj, *Ana Karenjina*, (1946.), knj. 2., str. 284.

⁴ Lav N. Tolstoj, *Obiteljska sreća, Polikuška, Smrt Ivana Ilijiča, Vlast tame, Plodovi prosvjete, Živi leš, Uspomene* (1961.), str. 184.

Okvir unutar kojega se razvijao Tolstojev misaoni svijet Zenjkovski opisuje kao vrijeme „prevladavanja sekularne orijentacije na bazi naturalizma i pozitivizma”. Naime, ruski se sekularizam odlikovao izrazitom religioznom obojenošću te je, čak i ondje gdje se stopio s krajnjim i dosljednim materijalizmom, ostajao prožet određenom religioznom psihologijom. Iz toga se razloga ne treba čuditi kako je slabljenje koncepta filozofije povezane s tendencijama sekularizma na ruskome tlu vrlo često vodilo prihvaćanju temeljnih kršćanskih ideja, odnosno preuređenju cjelokupnoga pogleda na svijet u duhu kršćanstva. Čini se kako su upravo Nikolaj I. Pirogov (1810. – 1881.) i Lav N. Tolstoj najsajjniji primjeri takve kritike sekularizacije i prihvata kršćanstva u misaonomu i književnomu svijetu Rusije druge polovice 19. stoljeća. U povijesno-političkomu smislu, Tolstojevo vrijeme jest vrijeme carskoga samodržavlja i dominacije ruske vlasti, plemstva i Pravoslavne crkve (kmetsvo je ukinuto 1861. godine), koje vodi do razvitka osjećaja krivnje u plemstvu. U Rusiji se stoga javljaju svojevrsni „plemići pokajnici” – knez Dmitrij Nehljudov iz „Uskrsnuća” primjer je takvoga plemića. Nehljudov se vraća iz grada na selo i uočava: „Da se sva volja naroda, ili barem glavni, najbliži razlog narodnoj nevolji sastoji u tom što nije u njegovim rukama zemlja koja ga hrani, nego u rukama onih koji se koriste tim pravom na zemlju i žive od rada toga naroda.”⁵

Tolstoj je rođen tri godine nakon poznatoga Dekabrističkog ustanka, i njegova je mladost protekla u ozračju natopljenome duhovnim posljedicama na dotadašnje stanje u ruskome društvu, koje je živjelo s jedne strane u okvirima službene Crkve (ortodoksija, autokracija, nacionalni duh), dok su s druge strane stajali pripadnici mlađih naraštaja, okrenuti prosvjetiteljstvu, odbijajući izvana nametnut sustav vjerovanja.⁶

⁵ Lav N. Tolstoj, *Uskrsnuće*, Zagreb (1975.), str. 218.

⁶ Josip Berdica „Tolstojevo mjesto u ruskoj religioznoj filozofiji, Prolegomena u mišljenje” *Diaconvensia* XVIII.(2010.) str. 140.

U kontekstu ruskoga 19. stoljeća oblikuje se i izrasta ono što nazivamo ruskom religijskom filozofijom. Iako je religijska ideja u ruskoj misli (posebice u književnosti) bila prisutna već duže vrijeme, u prvom redu kroz eshatološke i apokaliptičke ideje, ona biva metodološki i idejno zaokruženom tek djelatnošću antipozitivističkih i antinaturalističkih mislilaca (prvenstveno V. Solovjova) i književnika filozofsko-duhovnoga predznaka, među kojima su najistaknutiji Dostojevski i Tolstoj.

Ruska religijska filozofija

Ruski filozof, kršćanski personalist i egzistencijalist Nikolaj Berdjajev konferencijom naziva „Ruska religiozna misao”, održanom u Italiji početkom 19. stoljeća, reagira na članak Benedetta Crocea u kojemu navedeni estetičar tvrdi kako Rusija zapravo nema jednu filozofiju i filozofsku kulturu.⁷ Berdjajev u replici Croceovoj izjavi ističe jednu vrlo važnu misao za daljnje izlaganje. Naime, ulazeći u polemiku sa Croceom, Berdjajev zastupa stav kako su Rusi svoju filozofiju razvili kroz književnost, kroz književnost filozofirali, ističući naravno Dostojevskoga i Tolstoja kao najsjajnije primjere. Na taj način naglašena je neraskidiva povezanost ruske književnosti i filozofske misli, kojima možemo pripisati zajedničke nazivnike socijalnoga angažmana, religioznosti, intuitivnosti i mističke koncepcije svijeta, nasuprot racionalizmu i galopirajućemu pozitivističkom svjetonazoru toga vremena (kraj 19. i početak 20. st.).

Navedena su obilježja zapravo izvorni dijelovi ruske religiozne filozofije, dok je sâm filozofski oblik bitno obilježen utjecajem njemačkoga klasičnoga idealizma (Schelling, Hegel) kao domi-

⁷ Petar Zdravko Balajić, „Ruska religiozna misao”, „Semion Frank, Il pensiero religioso Russo da Tolstoj a Losskij, „Vita e pensiero”, Milano, 1977. ”, *Crkva u svijetu*, Vol. 13. (1978.), str. 180.

nantne filozofske struje na ruskim i srednjoeuropskim katedrama toga vremena, i koji možemo iščitavati u sklopu širega zapadnoga tehnološkoga i misaonoga utjecaja na Rusiju koji je uvjetovan složenim povijesnim okolnostima. Europska dominantna filozofska struja toga vremena radikalno se razlikuje od ruskoga filozofiranja, prvenstveno zbog utkanosti nad-znanstvene intuitivne koncepcije u rusko misaono tkivo, koja svoj izričaj želi ispoljiti u samom životu, daleko od suhoparne kabinetske spekulacije ili strogo metodološke, naglašeno racionalne filozofske tendencije. Ruski je filozofski svjetonazor u svom filozofskom izričaju praktičan, teži učiniti svijet boljim i sretnijim, a ne iscrpno ga razumijevati i shvatiti ga težnjom prema nekom realizmu; protivi se bilo kojemu obliku čistoga idealizma, subjektivizma ili individualizma; naginje duhovnomu kolektivizmu želeći cijelu stvarnost svesti u skladnu cjelinu.⁸ Želja za uplivom u ono što je ovdje i sada istovjetna je s Tolstojevim filozofskim namjerama kada govori o radikalnoj promjeni društveno-religijskoga ustroja metodom nenasilja.

Pri temi ruske religijske filozofije potrebno je svakako naglasiti i misticizam. Mističko je promatranje neposredno, stečeno bez posredovanja suda ili zaključka, toga racionalnoga oblika koji Rusi snažno izbjegavaju. To se znanje ne tiče vanjskih pitanja ovoga svijeta, koje ne zahvaća ni nas ni naša duhovna stanja, nego je to znanje o unutarnjim pitanjima koja se rađaju bez pomoći vanjskih osjetila. Mistik usmjeruje svoju pozornost na jedan objekt spoznaje, posebice na Boga, i tada filozofija postaje teozofijom, koja prezire apstraktnu i progresivnu spoznaju, u vrhunskoj spoznaji želi se pobožanstveniti i razmatra samo Boga, a stvari ovoga svijeta samo ukoliko se odnose na Boga.⁹

Središnje mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji pripada nedvoj-

⁸ Slavko Platz, „O doprinosu i važnosti ruske religiozne filozofije za filozofsku misao općenito“, *Diaconvensia* (2010.), str. 24.

⁹ Slavko Platz, „O doprinosu i važnosti ruske religiozne filozofije za filozofsku misao općenito“, *Diaconvensia* (2010.), str. 25.

beno Vladimiru Solovjovu, ruskomu mistiku, pjesniku i publicistu koji je hrvatskomu filozofskom krugu relativno nepoznat i neobrađen, što je posebno razočaravajuće jer je on dio svojih djela objavio na relaciji Zagreb–Đakovo, pod pokroviteljstvom velikoga Josipa Jurja Strossmayera s kojim je nalazio zajednički jezik, prvenstveno u pitanju slavenskoga jedinstva i kršćanskoga ekumenskoga projekta. Isticali su principe koji su do izražaja i punoće došli tek u praksi II. Vatikanskog sabora.

Solovjov filozofski koncept isprepleten je s književnim estetičkim impulsom neoromantizma, čiji je tipični izraz bio simbolizam, još jedan idejni stup ruske religijske filozofije. Solovjov, na tragu kasnije uspostavljenoga religijskoga anarhizma, utopiju „spušta” s neba na zemlju, učeći kako je savršeno društvo moguće i ovdje, unutar procesa povijesti i vremenitosti, za razliku od institucionalne i dogmatske Crkve koja Kraljevstvo Božje promatra onkraj ovoga svijeta, i s onu stranu materije; i u tomu se skoro poravnava s mišlju još jednoga punokrvnog predstavnika ruske religiozne filozofije, Lavom Šestovom, kojemu, baš kao i Lutheru, nije potrebna Crkva kao posrednica između Boga i ljudi. Šestov, uz krajnje neprijateljski stav prema sekularizmu i utjecaju orijentalno-semitskih strujanja, zagovara dopiranje do Boga kritikom uma (tu uočavamo utjecaje Humea i Husserla).

Solovjov, s druge strane, vlastitu radikalnu kritiku države i Crkve usmjerava prema političkomu utopizmu „slobodne teokracije”, unutar koje se mogu iščitati apokaliptičke inspiracije. Koncept slobodne teokracije snažna je i izvorna Solovjovljeva ideja koja je privukla i Merežkovskoga, koji nedvosmisleno kritizira kršćanstvo ostvareno u Crkvi.

Linija društvene angažiranosti i želje za radikalnom društvenom reformom, koja se može pratiti od začetaka ruske religiozne filozofske misli, jedan od svojih najkonkretnijih izričaja nalazi upravo u konceptu religijskoga anarhizma Lava Nikolajeviča Tolstoja.

Ideja kršćanskoga anarhizma

Za velik broj ruskih filozofa iskonsko pitanje smisla života, no izričito u povijesnim prostorno-vremenskim okvirima, bilo je ključno. Lav Nikolajevič Tolstoj taj je osoban filozofski problem kroz svoje misaono i egzistencijalno hodočašće načinio općim. U Tolstojevoj recepciji nove „ruske ideje” vidimo istaknutu socijalno-etičku komponentu, na temelju koje on gradi cijeli filozofsko-teološki idejni korpus u razdoblju nakon velike duhovne krize, koju nazivamo „Posljednji Tolstoj”. Sažetak ethosa „Posljednjeg Tolstoja” možemo iščitati iz novele „Kozaci”, gdje zapisuje „[J]unak moje pripovijetke, koga volim svom svojom dušom, koga sam nastojao prikazati u svoj njegovoj ljepoti, koji je svagda bio, koji jest i koji će biti divan – to je istina (rus. pravda, op. a.)”¹⁰ Nagovještaje „tolstojevske metafizike” možemo iščitati u epskomu djelu „Rat i mir”, kroz lik Pjera Bezuhova (pod utjecajem lika jednostavnoga ruskog seljaka-vojnika Platona) kroz kojega Tolstoj progovara o vlastitoj duhovnoj preobrazbi, koju obilježava iskorak u pronalaženju smisla i iznašanje jednoga širega aksiološkog okvira koji će se postupno iskristalizirati u konkretniji duhovno-misaoni stav. U tomu romanu Tolstoj zapisuje: „I dok ima života, ima i naslade u poznanju božanstva. Voljeti život, to znači voljeti boga. Najteže je, ali i najveća sreća, voljeti ovaj život u svojim patnjama, u patnjama bez krivice.”¹¹

U tomu istomu djelu kroz lik Pjera progovara: „U ropstvu, u ba-

¹⁰ Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kozaci; Kavkaskе pripovijetke; Sevastopoljske pripovijetke”, Matica hrvatska, Zagreb, (1976.), str. 152.

¹¹ Lav Nikolajevič Tolstoj, „Rat i Mir”, Beograd (1946.), str. 164.

raci, Pjer je saznao ne razumom, nego svim svojim bićem, životom, da je čovjek stvoren da bude sretan, da je sreća u njemu samom, u podmirivanju prirodnih, čovječjih potreba, i da sva nesreća potiče ne iz oskudice nego iz obilja; ali sad, za ove posljednje tri nedjelje pohoda, saznao je još jednu novu, utješnu istinu – saznao je da nema na svijetu ničeg strašnog.”¹²

Ovoj ključnoj fazi za razumijevanje njegove misaone jezgre prethodio je „Rani Tolstoj” koji je uživao u životu, koji u slavi i bogatstvu stvara velika umjetnička djela koja i dan danas tvore sâm vrh svjetske književnosti.¹³ Političke okolnosti u ondašnjoj Rusiji unutar kojih Tolstoj stupa na europsku filozofsku pozornicu obilježavaju carsko samodržavlje koje djeluje u simbiozi s Pravoslavnom crkvom, što dovodi do krize iz koje izranja njegov koncept „Radikalnog anarhističkog pacifizma”.¹⁴

Poznato je kako anarhistička misao u simbiozi s kršćanskom ima dugu tradiciju i prije stupanja Tolstoja na filozofsku pozornicu. Leonard I. Krimerman i Lewis Perry u „Patterns of Anarchy” tvrde kako je njegovo glavno religijsko djelo „Kraljevstvo božje u vama” bilo pokušaj sustavnoga objašnjenja ove tradicije, i njegov spis usmjeren protiv države.¹⁵ Prema ovim autorima, Tolstoj u tradiciju radikalnoga inzistiranja na bespotrebnosti posrednika između Boga i čovjeka dolazi kasno, stoga ne može biti smatran prvoborcem ideje „kršćanskoga anarhizma”.¹⁶ Kao jedan od njegovih bitnih prethodnika na liniji kršćanskoga anarhizma svakako se ističe Adin Ballou, američki pobornik pacifizma, socijalizma i abolicionizma, poznat i kao osnivač Hopedale Communityja, koji kroz objašnjenje Kristova koncepta nenasilja dolazi do ideje duhovne obnove poje-

¹² Lav Nikolajevič Tolstoj, „Rat i Mir”, Beograd (1946), str. 157.

¹³ Josip Berdica, „Tolstojevo mjesto u ruskoj religioznoj filozofiji, Prolegomena u mišljenje” *Diaconvensia* XVIII. (2010.), str.

¹⁴ Berdica, „Tolstojevo”, str. 148.

¹⁵ Leonard I. Krimerman, Lewis Perry, *Patterns of Anarchy, A collection of writings on the Anarchist Tradition* (1966.), str. 140.

¹⁶ Krimerman, Perry, *Patterns*, str. 140.

dinca unutar društva, koji bi osobnom promjenom i izvršavanjem viših principa potaknuo masovnu promjenu usmjeravajući društvo prema Kraljevstvu Kristovom. Pod Ballouovim utjecajima Tolstoj razvija mišljenje po kojemu je uvođenje „Zakona ljubavi” (principa prijeko potrebnoga za radikalnu društvenu promjenu) moguće samo moralnom i etičkom savršenošću pojedinaca.

Josip Berdica zaključuje kako bit anarhizma utemeljenoga na religijskim postavkama leži prije svega u njegovim motivima. Glavni je poticaj oslobađanje čovjeka od svih društveno-politički uvjetovanih i ugnjetavačkih elemenata koji umanjuju, obezvrjeđuju ili pak dokidaju čovjekovu slobodu, a sve na temelju stožernoga koncepta – ljubavi.¹⁷

Unutar tolstojevski shvaćenoga kršćanskog anarhizma, koncept nenasilja isprepleten s mistikom ima dominantan položaj. Dušan Bjelić, komentirajući filozofski koncept „u pozadini” „Ane Karenjine”, zaključuje: „Nasilje uvijek može racionalno opravdati, ali nenasilje se racionalno ne može objasniti i ono uvijek ima uzrok u jednoj mističnoj vezi čovjeka i kozmosa”.¹⁸

Ideja kristološki inspiriranoga nenasilja i miroljubivoga prihvaćanja sudbine (orkestrirane „odozgo”), koji stoje kao odgovor besmislu civilizacijskoga/povijesnoga nasilja, provlači se kroz većinu Tolstojeva književnoga opusa.

Prisila ostvarena kroz pravo i zakone prepoznata je kao zlo, čime se Tolstojev intelektualni *ethos* postavlja u ravan s teodicejom ruske religijske filozofije, koja problem zla prepoznaje kao dominantan

¹⁷ Josip Berdica, *Religijski anarhizam Lava N. Tolstoja* (2018.), str. 58.

¹⁸ Dušan Bjelić, „Tolstoj i Ruski revolucionarni pokret” *Sociologija*, vol XXIV br. 4 (1982.).

filozofski problem. Ukoliko je prisila obilježena kao zla, potrebno je ukloniti njene instrumente, ali nenasilnim putem koji je središte tolstojevski shvaćenoga anarhističkog impulsa. Tolstoj u više navrata kritizira anarhističku nasilnu revolucionarnu metodu, stoga je potrebno razlikovati njegov anarhizam od klasičnoga anarhizma i vulgarno revolucionarne anarhističke metode, koja koristi nasilje kao oruđe promjene za uspostavu novoga društvenog poretka.

Središnji aspekt radikalne društvene kritike usmjerene prema državi bilo je izjednačavanje državnih i religijskih ustanova s konceptima represije i nasilja. Tako shvaćena država bila je od samoga početka shvaćena kao stvarnost koju je potrebno zamijeniti drugom, savršenijom inačicom. Tolstoj državni birokratski aparat drži izvorom depersonalizacije i otuđenosti pojedinca koji, uljuljkan udobnošću mediokritetstva i osrednjosti, upada u neku vrstu konfekcijske stvarnosti, pa tako poznatoj noveli „Smrt Ivana Iljiča” istoimenoga protagonista portretira kao „suvišnog člana najrazličitijih ustanova” u kojima se dobivaju „fiktivna mjesta i nefiktivne tisućice”.¹⁹

Kada govorimo o Tolstojevu odnosu prema samoj ideji države, potrebno je naglasiti kako težište Tolstojeve filozofije nije na pukomu dokidanju države, već prije na njenoj kristijanizaciji i aksiološkomu prevrjednovanju po ključu „izvornoga kršćanstva”. Na temelju shvaćanja teza „izvornoga kršćanstva” Tolstoj iščitava nedopustivost svakoga oblika prisile i nasilja. Čemu među ljudima, čiji bi jedini zakon trebala biti ljubav (kršćanima), služi institucija utemeljena na sili, vladanju i zlouporabi jednih nad drugima? Tolstoj se u čudu pita (i odgovara): „Zar je ljudima tijesno živjeti na tom divnom svijetu, pod tim neizmjernim zvjezdanim nebom? Zar se može usred te čarobne prirode zadržati u u duši čovjekovoj čuv-

¹⁹ Lav N. Tolstoj, *Obiteljska sreća, Polikuška, Smrt Ivana Iljiča, Vlast tame, Plodovi prosvjete, Živi leš, Uspomene* (1961.), str. 153.

stvo mržnje, osvete ili strasti za uništavanjem sebi sličnih? Sveg zla u čovjekovu srcu moralo bi, čini se, nestati u dodiru s prirodom – tim najneposrednijim izražajem ljepote i dobra.”²⁰

Isusov govor na gori jedna je od temeljnih inspiracija „izvornoga kršćanstva” i središnja točka onoga što nazivamo „tolstojevskim moralom”, nerijetko kritiziranim od strane suvremenika. Primjer „tolstojevskoga morala” (baziranoga na Isusovu govoru na gori interpretiranome u smislu ljudske potrebe za stalnim samousavršavanjem i približavanjem Bogu) nalazimo u djelu „Kreutzerova Sonata”. U tomu ostvarenju Tolstoj, po ključu kritike braka, obitelji i spolne ljubavi, radikalno interpretira moralni kršćanski nauk koji, kada brak komentira kao čisti proizvod ljudske institucije – Crkve, koji čovjeku kroz posredstvo individualne (spolne ljubavi) sprječava ostvarenje višega ideala, ujedinjenja svih ljudi, dovodi skoro i do maniheizma. U tomu smislu Crkvi upućuje kritiku zbog prilagodbe ljudskim slabostima te upozorava ljude: „U tome i jest nesreća što, kad jedanput dopustiš samom sebi da spuštaš ideal prema svojoj slabosti, ne možeš naći granice na kojoj treba stati”.²¹

Dalje na tragu kritike legalizma, piše kako čovjek koji ispovijeda Kristov nauk nalikuje na „čovjeka koji nosi svjetiljku pred sobom, na duljem ili kraćem štapu: svjetlo je uvijek pred njim, i uvijek ga potiče da ide naprijed i iznova otkriva pred njim novi, primamljivi, osvjetljeni prostor”.²² Time se naglašava štetnost ograničavanja ljudske slobode od strane zakona, jer se ljudsko djelovanje svodi na puko podvrgavanje propisanim normama koje se izjednačavaju s državnom represijom odnosno nasiljem prema pojedincu, gdje državni instrumentarij nastupa protiv navedenih etičkih postulata. Tolstoj državni aparat stoga smatra protukršćanskom institucijom.

²⁰ Bjelić, „Tolstoj”, str. 242–243.

²¹ Lav N. Tolstoj, „Kreutzerova sonata; Mećava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži Murat”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975.), 258.

²² Lav N. Tolstoj, „Kreutzerova sonata; Mećava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži Murat”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975.), 255.

Političke implikacije i suvremeni odjeci

Iako sâm Tolstoj nije bio djelatni političar, političke su implikacije njegova idejnog korpusa dalekosežne. Prema austrijskom filozofu Stefanu Zweigu, Tolstojev poziv za uvođenje novoga društvenog poretka potaknuo je pokrete kao što su Ruska revolucija i Gandhijeva kampanja za oslobođenje Indije.²³ Svojevrsna teologizacija politike, odnosno plasiranje političkih tema kroz teološku prizmu, gradi paralele s kasnije uspostavljenom političkom teologijom Johanna Baptista Metza, prije svega odnosom prema pojmu zla u svijetu, kao i nekim nedavnim političkim konceptima. Metz problem novije teologije tako vidi u tomu što se društvenoj dimenziji kršćanske poruke ne daje zaslužena pozornost, pa se riječ „navještavati” niti ne shvaća kao riječ upućena društvu.

Općenito gledano, pacifistička linija Tolstojeve ideje potiče nas na preispitivanje suvremenih koncepata pravde i morala, i kako bi u svijetu brojnih sigurnosnih, ekonomskih i etičkih izazova pojedinac trebao preko osvješćivanja važnosti vlastitoga izbora (primjerice kojemu proizvodu kao potrošači dajemo prednost, ili kojoj političkoj opciji kao glasači dajemo prednost) pokrenuti lanac društvene i političke promjene.

Ipak, nismo svi u mogućnosti odlučivati o vlastitim izborima odnosno, sociološki rečeno, nemamo jednakost startne pozicije. Upravo zbog toga Tolstojeve opaske (u svijetu koji je drastično drugačiji od onoga u kojemu je sâm djelovao) donekle su „oštrije” naslovljene prema egzistencijalno više osiguranim slojevima društva. Spomenuti slojevi povlašteni su širim izborom i samim time većom odgovornošću u post-modernom društvu koje sve više obilježavaju nestabilnosti i nesigurnosti. Kršćanin se u Tolstojevu

²³ Zweig, 1963; Fraiman-Morris, (2007.), 108– 115.

viđenju *teo-politike* oslobađa ljudske vlasti: „Priznavanjem jedino Božje vlasti, zakona koji mu je otkrio Krist. On tu vlast spozna je u sebi i pokorava se samo njoj.”²⁴

Tostoj na jednomu mjestu poručuje kako „nikom ne dolazi na um da je priznavanje veličine koja se ne mjeri mjerom dobra i zla samo priznavanje svoje ništavosti i neizmjerne sićušnosti. Nama, s mjerom dobra i zla koju nam je Krist dao nema ništa što se ne mjeri. I nema veličine ondje gdje nema jednostavnosti, dobra i istine.”²⁵ Iz ovoga primjera kristološki utemeljene tolstojevske moralne poruke i poziva na osnovne vrijednosti jednostavnosti, dobra i istine, daju se iščitati smjernice za post-moderno vrijeme ugroženoga aksiološkog predznaka u kojemu egzistiramo.

²⁴ Lav N. Tolstoj, *Kraljevstvo Božje u vama: ili kršćanstvo ne kao mistično učenje, već kao novi svjetonazor*, (2013.) str. 157.

²⁵ Lav N. Tolstoj, „Rat i Mir”, Beograd (1946.) str. 172.

Zaključak

Ukupan sentiment ruske religiozne filozofije mogao bi se sve-
sti pod zajednički nazivnik antisekularizma, na što se nadovezuju
različiti koncepti reforme društva i države. Tolstojeva prethodno
obrađena filozofsko-teološka misao mogla bi se sažeti u pojmo-
vima dinamike, kretanja i hodočašća. Uvijek u egzistencijalnomu
nemiru, uvijek u potrazi za dubinama smisla, Tolstoj kroz pisanu
riječ predstavlja osobno mistično iskustvo putovanja bitka ka ko-
načnom eshatonu. Na tomu tragu David Patterson u predgovoru
izdanja Tolstojeve „Ispovijedi” piše: „Njegov život više je obilje-
žen traženjem nego nalaženjem!” Zaista, svrha kojoj je težio više
se otkriva u potrazi, nego u otkriću, i postavljanje pitanja o životu
životnije je nego odgovor na ista.

Prema svome iskustvu, javno promišljenoga na stranicama
vlastitih tekstova, stoje idejni naputci i poticaji za reorganizaciju
društva, društvenih odnosa i države kao takve. Tolstojeva ogromna
misao, koja je bila svojevrsna pobuna protiv moralne degradacije
društva i čovjeka, ostavljena je kao ostavština za iščitavanje budu-
ćim naraštajima koji društvo i društvene odnose promišljaju prije
svega kroz etičke kategorije, jer etika je ključna filozofska disci-
plina za razumijevanje Tolstojeva zahvata u pitanje države, crkve i
čovjeka kao cjeline.

U samomu zaključku ovoga kratkog izlaganja potrebno je napo-
menuti kako se u konceptu tolstojevskoga nenasilnoga religijskoga
anarhizma ne radi o pukomu nijekanju i odbacivanju države, već
prije o pozivu na njezino dubinsko prevrjednovanje po aksiološkom
ključu, na temelju kategorija etike izvornoga kršćanstva i obliko-
vanja ljudske vlasti prema teokratskomu uređenju božanske vlasti.

Spomenuto se prevrjednovanje države nikako ne smije miješati s posvećenjem državne vlasti, jer je ono antipod Tolstojevoj filozofiji.

Ostavština Tolstojevoga filozofsko-teološkog stava, raspoređena unutar obimnoga književnog korpusa, stoji i kao nacrt za jednu suvremenu etiku, etiku unutar okvira post-moderne u kojoj je čovjek nerijetko sveden na puki ateizirani objekt (tehnosfere i krupnoga kapitala). Solovjov svu tjeskobnost ateiziranoga društva oslikava u izjavi kako biti bez Boga znači biti samoubojica. Za one okrenute životu, koji tragaju za etičkim i aksiološkim rješenjima unutar često mučne zagonetke suvremenoga potrošačkog društva, jasnopoljanski sijedi starac svojom teološki natopljenom antropologijom i prakseologijom nudi svjež poticaj za novo promišljanje čovjeka, koje produbljuje dinamiku suvremenoga, često malaksaloga kršćanskog pastorala (posebice na Zapadu). Tolstojevi teološko-filozofski koncepti, sadržani prvenstveno u materiji nastaloj nakon „velike duhovne krize”, nude alternativu Nietzscheovu proglasu o smrti Boga, vraćajući suvremenoj kršćanskoj poruci vitalnost i snagu, prijeko potrebnu za putovanje na dionicama post-modernoga vremena i prostora.

LITERATURA

Petar Zdravko Balajić, „Ruska religiozna misao”, „Semion Frank, Il pensiero religioso Russo da Tolstoj a Losskij, „Vita e pensiero”, Milano, 1977. ”, Crkva u svijetu, Vol. 13. (1978).

Dušan Bjelić, „Tolstoj i ruski revolucionarni pokret”, Sociologija, vol XXIV br. 4 (1982).

Josip Berdica, „Religijski anarhizam Lava N. Tolstoja”, Jasenski i Turk, Zagreb (2018).

Josip Berdica, „Tolstojevo mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji Prolengomena u mišljenje”, Diaconvensia XVIII (2010).

Josip Berdica, „Kroz filozofiju do smisla života: Slučaj Tolstoj” Prigodom godišnjice smrti (1910-2010), Obnovljeni život, (2010).

Josip Oslić, „Temeljni aspekti filozofije religije kod Vladimira Solovjeva s posebnim osvrtom na predavanja o „bogočovještvo”, Diaconvensia XVIII (2010).

Leonard I. Krimerman, Lewis Perry, „Patterns of Anarchy:A Collection of writings on the Anarchist Tradition”,Anchor books, New York (1966).

Slavko Platz, „O doprinosu i važnosti ruske religiozne filozofije za filozofsku misao općenito”, Diaconvensia (2010).

Lav Šestov, „Duša i egzistencija”, Sfairos (1989).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kraljevstvo Božje u vama:ili kršćanstvo kao ne kao mistično učenje, već kao novi svjetonazor”, Zagreb, Sipar (2013).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Rat i Mir”, Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd (1946).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Ana Karenjina”, kn. 1-2. Matica Hrvatska, Zagreb (1946).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Obiteljska sreća, Polikuška, Smrt Ivana Iljiča, Vlast tame, Plodovi prosvjete, Živi leš, Uspomene”, Matica Hrvatska, Zagreb (1961).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kreutzerova sonata; Mečava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži Murat”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kozaci; Kavkaske pripovijetke; Sevastopoljske pripovijetke”, Izabrana djela L. N. Tolstoja, Sv. 8, Matica hrvatska, Zagreb (1976).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Uskrsnuće” ,Matica Hrvatska, Zagreb (1975).

The idea of the state i the philosophy oh Lav Nikolaevich Tolstoy

AUTHOR: Edi Radan mag. theol., mr. art.¹

Received: February 13th, 2021

Accepted: April 18th, 2021

Abstract

The subject of this paper is the idea of the state observed through the ideological prism of the great Russian literary writer and philosopher, Lev Nikolayevich Tolstoy, taken in the context of Russian religious philosophy (from the end of the 19 century), where we must particularly emphasize the intuitive and mystical conception of the world as opposed to positivism and rationalism, especially through the commentary of its most notable representative and founder Vladimir Solovyov. Tolstoy's idea is evaluated in the text as an initiative for a social reform according to the axiological key of 'original Christianity', which is at the core of Tolstoy's radical relationship towards the state, man, and society as a whole, which is equated to the concept of religious anarchism. A state conceptualized by Tolstoy needs to be reformed in accordance with the project of The Kingdom of God as opposed to existing as a medium between man, and God, together with a dogmatic and institutionalized Church, towards which Tolstoy directs much criticism in the manner of religious anarchism, after which it comes to a final divergence and Tolstoy's excommunication.

Key words: *state, religious anarchism, Russian religious philosophy, non-violence, Christianity*

---

¹Edi Radan mag. theol., mr. art., First Private Gymnasium with Public Law, 42000 Varaždin, High School of Architecture 40000 Čakovec, ediradan11@gmail.com

Introduction

This paper seeks to present briefly and concisely the essential points of the conception of the State in the philosophy of Leo N. Tolstoy, which are inseparable from the view of society and religion. The concept is approached through a cross-section of the then socio-economic situation as well as the thought frameworks within which Tolstoy matured. Various philosophical and political influences that came to Russia from the West, primarily from Germany (German classical idealism) and France, are also considered.

Along the way, the issue is seen through the optics of Shestov, Solov, and Merezhkovsky's thoughts. If we look at Tolstoy's philosophical-theological work from the perspective of political theology, we will inevitably deal in more detail with the phenomenon of Christian anarchism, which is a kind of language of Tolstoy's intellectual activity after the „great spiritual crisis”. The core of Tolstoy's Christian anarchism is set out in the works „Confession” and „The Kingdom of God in You”, which will be discussed in more detail below. At the center of Tolstoy's interest are topics characteristic of a member of Russian religious philosophy, and these are primarily problems of evil and questions of the deification of man and the world through which the dynamics and nature of reflection on all problems on which this thinker's attention stops.

From this, we can conclude that Tolstoy's philosophy of the state is impregnated with the emphasis on the problem of evil and that through the answers to the problem of evil in the world, Tolstoy gradually builds his radical recognizable image of a reformed society, a society purified of any form of repressive power, whether state or dogmatic institutional religion, which in Tolstoy's home-

land is synonymous with the Russian Orthodox Church. The state conceived within Tolstoy's religious anarchism is influenced by radical criticism primarily because of its institutions' repressive and violent nature, which are contrary to Tolstoy's imperative of non-violence, on which rests his initiative for social change that would lead to theocratic power, that is, to the replacement of human power by God, which can be fully understood only by insight into the concept of „Russian messianic idea” Tolstoy's attention is focused on the denial of earthly institutions and on questioning the need for institutional mediation between God and man (in the latter, he is by no means the first, but continues the series and tradition of criticism taken from a number of religious groups). We associate the attention, focused on the soon-to-arrive future, with the Russian intellectual environment from the end of the 19th century, which in the opinion of the great Berdyaev focuses on either the past or the future and does not stand in the present (which is too painful and burdensome). Before we look at the main characteristics and protagonists of Russian religious thought within which we look at Tolstoy's concepts of political theology and religious anarchism, we will try to give fundamental insight into the tense socio-political situation in Russia in a period that coincides with the maturation of this great Russian spirit.

Socio-political environment of maturation of Tolstoy's philosophy

In the 19th century, significant reforms that caused a new political atmosphere were undergoing on the Russian soil, a kind of zeitgeist that will shape the framework in which Tolstoy's thought-spiritual journey takes place. At that time, the formation of a new intelligence was noticed, which the Russian philosopher Berdyaev characterized as „a class of people fully committed to ideas, who were ready for their ideas to go to prison, slave labor, and death.”²

This group stood out in particular with its emphasized moral principles. We later see the same ethical supremacy in Tolstoy's opus, which some characterize as the „tyranny of ethics” because of its conspicuous dominance over all other philosophical questions. End of the 19th century and the ambiance of swollen metaphysical perspectives is the space of thought in which the „Last Tolstoy” grows up, Tolstoy who, after a great spiritual crisis station the ideas set forth in works for the rest of his life around the question of death, the meaning of life, and „true Christianity”. The hint of the spiritual crisis we are talking about here was hinted at in the capital literary work of Anna Karenina, where through the character of Levin Tolstoy, he speaks, „Without knowledge and awareness of what I am and why I am here on earth, one cannot live. And that I cannot know, so I cannot live.”³

In the short story „Death of Ivan Ilijich,” he concludes on a similar track that (...) „A hopeless awareness of a life that is constantly going away, but which has not yet gone; the always same, terrible, hateful death, which constantly swarms upon it and which is the only reality, and always the same lie. So what do days, weeks, and hours mean?”⁴

² N. Berdjajev, *Ruska ideja*, Prosveta, (1987.), p. 29.

³ Lav N. Tolstoj, *Ana Karenjina*, (1946.), vol. 2. , p. 284.

⁴ Lav N. Tolstoj, *Obiteljska sreća, Polikuška, Smrt Ivana Iljiča*, Vlast tame, Plodovi prosvjete, Živi leš, Uspomene (1961.), p. 184.

Zenkovski describes the framework within which Tolstoy's world of thought developed as a time of „overcoming secular orientation based on naturalism and positivism.” Namely, Russian secularism was characterized by a pronounced religious coloration and, even where it merged with extreme and consistent materialism, it remained imbued with certain religious psychology. For this reason, it should come as no surprise that the weakening of the concept of philosophy associated with the tendencies of secularism on Russian soil very often led to the acceptance of fundamental Christian ideas, i.e., the rearrangement of the whole worldview in the spirit of Christianity. It seems that exactly Nikolai I. Pirogov (1810-1881) and Leo N. Tolstoy are the most brilliant examples of such a critique of secularization and acceptance of Christianity in Russia's thought and literary world in the second half of the 19th century. In the historical-political sense, Tolstoy's time was a time of imperial autocracy and domination of the Russian government, nobility, and the Orthodox Church (serfdom was abolished in 1861), which led to the development of the feeling of guilt in the nobility. In Russia, therefore, there is a kind of „penitent nobles” - Prince Dmitry Nekhlyudov from „Resurrection” is an example of such a nobleman. Nekhlyudov returns from the city to the countryside and notices: „That all the trouble of the people, or at least the main, closest cause of the people's trouble, is that it is not in their hands the land that feeds them, but in the hands of those who use that right to land and live from the work of that people.”⁵

Tolstoy was born three years after the famous Decembrist uprising, and his youth was spent in an atmosphere soaked in spiritual consequences for the previous situation in Russian society, which lived on the one hand within the official Church (orthodoxy, autocracy, national spirit), while on the other members of the younger

---

⁵ Lav N. Tolstoj, Uskrsnuće, Zagreb (1975.), p. 218.

generations stood by, embracing the Enlightenment, rejecting the externally imposed belief system.⁶

In the Russian 19th century context, what we call Russian religious philosophy is taking shape and growing. Although the religious idea has been present in Russian thought (especially in literature) for a long time, primarily through eschatological and apocalyptic ideas, it is methodologically and ideologically rounded only by the activity of antipositivist and antinaturalist thinkers (primarily V. Solovyov) and writers of philosophical and spiritual significance, among which the most prominent are Dostoevsky and Tolstoy.

---

⁶ Josip Berdica „Tolstoevo mjesto u ruskoj religioznoj filozofiji, Prolegomena u mišljenje” *Diaconvensia* XVIII.(2010.) p. 140.

Russian religious philosophy

The Russian philosopher, Christian personalist, and existentialist Nikolai Berdyaev reacted to a conference called „Russian Religious Thought” in Italy in the early 19th century to an article by Benedetto Croce in which the esthetician claims that Russia does not actually have a single philosophy and philosophical culture.⁷ In reply to Croce’s statement, Berdyaev points out one critical thought for further exposition. Namely, entering into a polemic with Croce, Berdyaev advocates the view that the Russians developed their philosophy through literature, philosophized through literature, pointing out, of course, Dostoevsky and Tolstoy as the most brilliant examples. In this way, the inseparable connection between Russian literature and philosophical thought is emphasized, to which we can attribute common denominators of social engagement, religiosity, intuition, and mystical conception of the world, as opposed to rationalism and the galloping positivist worldview of the time (late 19th and early 20th centuries). These features are, in fact, the original parts of Russian religious philosophy, while the philosophical form itself is essentially marked by the influence of German classical idealism (Schelling, Hegel) as the dominant philosophical current in Russian and Central European departments of the time, and which we can read as part of a broader Western technological and thought influence on Russia which is conditioned by complex historical circumstances. The European dominant philosophical current of the time is radically different from Russian philosophizing, primarily because of the meta-scientific intuitive conception woven into Russian thought fabric, which seeks to express itself in life itself, far from dry cabinet speculation or strictly methodological, emphatically rational philosophical tendencies. The Russian philosophical worldview

⁷Petar Zdravko Balajić, „Ruska religiozna misao”, „Semion Frank, Il pensiero religioso Russo da Tolstoj a Losskij, „Vita e pensiero”, Milano, 1977.”, *Crkva u svijetu*, Vol. 13. (1978.), p. 180

is in its philosophical expression practical, striving to make the world better and happier, rather than exhaustively understanding it and comprehending it by striving for some realism; opposes any form of pure idealism, subjectivism, or individualism; it leans towards spiritual collectivism, wanting to reduce the whole reality to a harmonious whole.⁸ The desire to influence what is here and now is identical with Tolstoy's philosophical intentions when he speaks of a radical change in the socio-religious structure by the method of non-violence.

On the topic of Russian religious philosophy, it is necessary to emphasize mysticism. Mystical observation is direct, acquired without the mediation of a court or a conclusion, that rational form which the Russians strongly avoid. This knowledge does not concern the external issues of this world, which affects neither us nor our spiritual states, but it is the knowledge of internal issues born without the help of the external senses. The mystic directs his attention to one object of cognition, especially God, and then philosophy becomes theosophy, which despises abstract and progressive cognition. In supreme revelation, it seeks to deify and consider only God and the things of this world only if they relate to God.⁹

The central place in Russian religious philosophy undoubtedly belongs to Vladimir Solovyov, a Russian mystic, poet, and publicist who is relatively unknown and uncultivated to the Croatian philosophical circle, which is especially disappointing because he published some of his works on the Zagreb-Đakovo route under the auspices of the great Josip Juraj Strossmayer with whom he found a common language, primarily in the matter of Slavic unity and the Christian ecumenical project. They emphasized the principles that came to the fore and fullness only in the practice of

⁸ Slavko Platz, „O doprinosu i važnosti ruske religiozne filozofije za filozofsku misao općenito”, *Diaconvensia* (2010.), p. 24

⁹ Slavko Platz, „O doprinosu i važnosti ruske religiozne filozofije za filozofsku misao općenito”, *Diaconvensia* (2010.), p. 24

the II. Vatican Council. Soloviev's philosophical concept is intertwined with the literary aesthetic impulse of neo-romanticism, whose typical expression was symbolism, another ideological pillar of Russian religious philosophy. Solovyov, in the wake of later established religious anarchism, „descends” utopia from heaven to earth, teaching that perfect society is possible here, within the process of history and temporality, as opposed to the institutional and dogmatic Church that sees the Kingdom of God beyond this world, from the other side of the matter; and in this, he is almost aligned with the thought of another full-blooded representative of Russian religious philosophy, Leo the Sixth, who, just like Luther, does not need the Church as a mediator between God and men. Šestov, with an extremely hostile attitude towards secularism and the influence of Oriental-Semitic currents, advocates reaching out to God through a critique of the mind (this is where we see the influences of Hume and Husserl).

On the other hand, Soloviev directs his own radical critique of the state and the Church toward the political utopianism of „free theocracy” within which apocalyptic inspirations can be read. The concept of free theocracy is a strong and original Soloviev's idea that also attracted Merezhkovsky, who unequivocally criticizes Christianity realized in the Church. The line of social engagement and desire for radical social reform, which can be traced back to the beginnings of Russian religious-philosophical thought, finds one of its most concrete expressions precisely in Leo Nikolayevich Tolstoy's concept of religious anarchism.

The idea of Christian anarchism

For many Russian philosophers, the primordial question of the meaning of life, but explicitly in historical space-time frameworks, was crucial. Leo Nikolajevič Tolstoj made this personal philosophical problem general through his thought and existential pilgrimage. In Tolstoj's reception of the new „Russian idea” we see a prominent socio-ethical component, on the basis of which he builds the entire philosophical-theological ideological corpus in the period after the great spiritual crisis, which we call „The Last Tolstoj”. A summary of the ethos of „The Last Tolstoj” can be read from the novella „Cossacks”, where he writes, „The hero of my story, whom I love with all my soul, whom I tried to show in all its beauty, who always was, who is and who will be wonderful - that is the truth (rus. pravda, op. a.)”¹⁰ Hints of „Tolstoj's metaphysics” can be read in the epic work „War and Peace”, through the character of Pierre Bezukhov (influenced by the character of a simple Russian peasant-soldier Plato) through which Tolstoj speaks of his own spiritual transformation, marked by a step in finding meaning and finding a broader axiological framework that will gradually crystallize into a more concrete spiritual-thought attitude. In that novel, Tolstoj writes: „And while there is life, there are pleasures in the knowledge of the deity. To love life means to love God. It is the hardest, but also the greatest happiness, to love this life in one's sufferings, in sufferings without guilt.”¹¹

In this same work, through the character of Pierre, he speaks: „In slavery, in the barracks, Pierre learned not by reason, but by all his being, by his life, that man was created to be happy, that happiness is in himself, in meeting natural, human needs, and that all misfortune arises not from scarcity but abundance; but now,

¹⁰ Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kozaci; Kavaskie pripovijetke; Sevastopoljske pripovijetke”, Matica hrvatska, Zagreb, (1976.), p. 152

¹¹ Lav Nikolajevič Tolstoj, „Rat i Mir”, Belgrade (1946.), str. 164.

in these last three weeks of the campaign, he has learned another new, comforting truth — he has learned that there is nothing terrible in the world.¹²

This key stage for understanding his core of thought was preceded by „Early Tolstoy” who enjoyed life, who in fame and fortune created great works of art that still form the very top of world literature.¹³ At the time Tolstoy entered the European philosophical stage, the political circumstances in Russia marked the tsarist autocracy acting in symbiosis with the Orthodox Church, leading to the crisis from which his concept of „Radical Anarchist Pacifism” emerged.¹⁴

It is known that anarchist thought in symbiosis with Christian thought has a long tradition even before Tolstoy entered the philosophical stage. Leonard I. Krimerman and Lewis Perry, in „Patterns of Anarchy,” claim that his major religious work „The Kingdom of God in You” was an attempt to explain this tradition systematically, and his writings were directed against the state.¹⁵ According to these authors, Tolstoy came late in the tradition of radically insisting on the needlessness of a mediator between God and man, so he cannot be considered a pioneer of the idea of „Christian anarchism.”¹⁶ One of his important predecessors in the line of Christian anarchism is Adin Ballou, an American supporter of pacifism, socialism, and abolitionism, also known as the founder of the Hopedale Community, who, through an explanation of Christ’s concept of non-violence, comes to the idea of the spiritual renewal of the individual within society, who, through personal change and the execution of higher principles, would encourage mass change by directing society towards the Kingdom of

¹² Lav Nikolajevič Tolstoj, „Rat i Mir”, Belgrade (1946.), str. 157.

¹³ Josip Berdica, „Tolstojevo mjesto u ruskoj religioznoj filozofiji, Prolegomena u mišljenje” *Diaconvensia* XVIII. (2010.), str. 148

¹⁴ Berdica, „Tolstojevo”, p. 148.

¹⁵ Leonard I. Krimerman, Lewis Perry, *Patterns of Anarchy, A collection of writings on the Anarchist Tradition* (1966.), p. 140.

¹⁶ Krimerman, Perry, *Patterns*, p. 140.

Christ. Under Ballou's influence, Tolstoy developed the view that the introduction of the „Law of Love” (a principle indispensable for radical social change) was possible only by individuals' moral and ethical perfection.

Josip Berdica concludes that the essence of anarchism based on religious beliefs lies primarily in his motives. The primary stimulus is the liberation of man from all socio-politically conditioned and oppressive elements that diminish, devalue or abolish human freedom, all on the basis of a central concept - love.¹⁷

Within Tolstoy's understood Christian anarchism, the concept of non-violence intertwined with mysticism has a dominant position. Dušan Bjelić, commenting on the philosophical concept „in the background” of „Ana Karenina”, concludes: „Violence can always be rationally justified, but non-violence cannot be rationally explained, and it always has a cause in a mystical relationship between man and the cosmos.”¹⁸ The idea of Christologically inspired non-violence and peaceful acceptance of destiny („orchestrated” from above), which stand in response to the futility of civilization-al/historical violence, runs through most of Tolstoy's literary work.

Coercion realized through law and laws is recognized as evil, thus placing Tolstoy's intellectual ethos on a par with the theodicy of Russian religious philosophy, which recognizes the problem of evil as the dominant philosophical problem. If coercion is marked as evil, it is necessary to remove its instruments, but in a non-violent way that is the center of Tolstoy's anarchist impulse. If coercion is marked as evil, it is necessary to remove its instruments, but in a non-violent way, the center of the Tolstoy-understood anarchist impulse. Tolstoy has repeatedly criticized the anarchist

¹⁷ Josip Berdica, *Religijski anarhizam Lava N. Tolstoja* (2018.), p. 58

¹⁸ Dušan Bjelić „Tolstoj i Ruski revolucionarni pokret” *Sociologija*, vol XXIV nr. 4 (1982).

violent revolutionary method, so it is necessary to distinguish his anarchism from classical anarchism and the vulgar revolutionary anarchist method, which uses violence as a tool of change to establish a new social order.

A central aspect of radical social criticism directed at the state was equating state and religious institutions with the concepts of repression and violence. The state thus understood was understood from the very beginning as a reality that needed to be replaced by another, more perfect version. Tolstoy considers the state bureaucracy to be a source of depersonalization and alienation of an individual who, lulled by the comfort of mediocrity and averageness, falls into a kind of ready-made reality, thus the well-known novella „Death of Ivan Ilyich” portrays the protagonist of the same name as a „superfluous member of various institutions” in which „fictitious places and non-fictitious thousands” are obtained.¹⁹

When we talk about Tolstoy’s attitude towards the very idea of the state, it should be emphasized that the focus of Tolstoy’s philosophy is not on the mere abolition of the state but instead on its Christianization and axiological reevaluation according to „original Christianity”. Based on his understanding of the „original Christianity” thesis, Tolstoy reads the inadmissibility of all forms of coercion and violence. What is the purpose of an institution based on force, rule, and abuse over one another among people, whose only law should be love (Christians)? Tolstoy wonders (and answers): „Is it suffocating for people to live in this wonderful world, under this immense starry sky? Can a feeling of hatred, revenge, or passion for destroying one’s own kind be kept in one’s soul in the midst of this magical nature? All evil in man’s heart should, and it seems, disappear in contact with nature - that most immediate expression of beauty and good.”²⁰

¹⁹ Lav N. Tolstoj, *Obiteljska sreća, Polikuška, Smrt Ivana Ilića, Vlast tame, Plodovi prosvjete, Živi leš, Uspomene* (1961.), p. 153

²⁰ Bjelić, „Tolstoj”, p. 242–243.

Jesus' Sermon on the Mount is one of the fundamental inspirations of „original Christianity” and the focal point of what we call „Tolstoy's morality,” often criticized by contemporaries. An example of „Tolstoy's morality” (based on Jesus' Sermon on the Mount interpreted in terms of the human need for constant self-improvement and approach to God) can be found in the work „Kreutzer's Sonata.” In this work, Tolstoy, based on the critique of marriage, family, and sexual love, radically interprets the Christian moral doctrine which, when commenting on marriage as a pure product of human institution - the Church, which prevents man through individual (sexual love) realization of a higher ideal, unification of all people, leads almost to Manichaeism. In this sense, he criticizes the Church for adapting to human weaknesses and warns people: „This is the misfortune that, once you allow yourself to lower the ideal to your weakness, you cannot find the limits on which to cease.”²¹

Further on, following the critique of legalism, he writes that a man who professes the doctrine of Christ resembles „a man who carries a lamp before him, on a longer or shorter staff: the light is always before him, and always encourages him to go forward and rediscover before him a new, alluring, illuminated space”²² This emphasizes the harmfulness of the restriction of human freedom by law, because human action is reduced to mere submission to prescribed norms equated with state repression or violence against the individual, where state instruments oppose these ethical postulates. Tolstoy, therefore, considers the state apparatus an anti-Christian institution.

---

²¹ Lav N. Tolstoj, „Kreutzerova sonata; Mečava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži Murat”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975.), p. 258.

²² Lav N. Tolstoj, „Kreutzerova sonata; Mečava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži Murat”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975.), p. 255.

Political implications and contemporary echoes

Although Tolstoy himself was not an active politician, the political implications of his ideological corpus are far-reaching. According to the Austrian philosopher Stefan Zweig, Tolstoy's call for the introduction of a new social order spurred movements such as the Russian Revolution and Gandhi's campaign for the liberation of India.²³ A kind of theologization of politics, i.e., the placement of political topics through a theological prism, draws parallels with the later established political theology of Johann Baptist Metz, primarily the relationship to the concept of evil in the world, as well as some recent political concepts. Metz sees the problem of contemporary theology in the fact that the social dimension of the Christian message is not given the attention it deserves, so the word „proclaim” is not understood as a word addressed to society.

In general, the pacifist line of Tolstoy's idea encourages us to rethink contemporary concepts of justice and morality, and how in a world of numerous security, economic and ethical challenges, the individual should, through awareness of the importance of his own choice (for example, which product we prefer as consumers, or which political option we prefer as voters) to start a chain of social and political change

However, we are not all able to decide on our own choices; sociologically speaking, we do not have the equality of the starting position. Precisely because of this, Tolstoy's remarks (in a world that is drastically different from the one in which he himself operated) are somewhat „more sharply” addressed to the existentially more secure strata of society. Mentioned strata are privileged by a wider choice and thus greater responsibility in a postmodern

---

²³ Zweig, 1963; Fraiman-Morris, (2007.), p. 108- 115.

society that is increasingly marked by instability and insecurity. In Tolstoy's view of theopolitics, the Christian frees himself from human authority: „By acknowledging only God's authority, the law revealed to him by Christ. He realizes this power in himself, and that is what he obeys only.”²⁴ Tolstoy says in one place that „it never occurs to anyone that acknowledging greatness that is not measured by the measure of good and evil is merely acknowledging one's own nothingness and immeasurable tinyness. To us, with the measure of good and evil that Christ has given us, there is nothing that cannot be measured. And there is no greatness where there is no simplicity, goodness, and truth. ”²⁵

From this example of the Christologically grounded Tolstoy's moral message and call to the fundamental values of simplicity, goodness, and truth, one can read the guidelines for the postmodern time of the endangered axiological harbinger in which we exist.

²⁴ Lav N. Tolstoj, *Kraljevstvo Božje u vama: ili kršćanstvo ne kao mistično učenje, već kao novi svjetonazor*, (2013.) p. 157.

²⁵ Leo N. Tolstoy, „*Rat i Mir*”, Beograd (1946.) p. 172

Conclusion

The overall sentiment of Russian religious philosophy could be reduced to the common denominator of anti-secularism, which is followed by various concepts of society and state reform. Tolstoy's previously processed philosophical-theological thought could be summarized in terms of dynamics, movement, and pilgrimage. Always in existential unrest, always in search of the depths of meaning, Tolstoy, through the written word, represents a personal mystical experience of the battle journey towards the final eschaton. On this trail, David Patterson writes in the preface to Tolstoy's *Confession*: „His life is more marked by seeking than by finding!” Indeed, the purpose to which he aspired is revealed more in search than discovery, and asking questions about life is more vital than answering them. According to his experience, publicly thought out on the pages of his own texts, there are ideological instructions and incentives for the reorganization of society, social relations, and the state as such.

Tolstoy's vast thought, which was a kind of rebellion against the moral degradation of society and man, was left as a legacy for future generations to think about society and social relations primarily through ethical categories because ethics is a key philosophical discipline for understanding Tolstoy's intervention in the question of the state, the church, and man as a whole. In the very conclusion of this short presentation, it should be noted that the concept of Tolstoy's non-violent religious anarchism is not a mere denial and rejection of the state, but rather a call for its deep reevaluation by axiological key, based on the categories of ethics of original Christianity and the shaping of human authority according to the theocratic arrangement of divine authority. The mentioned reval-

uation of the state must not be confused with the consecration of state power because it is the antithesis of Tolstoy's philosophy. The legacy of Tolstoy's philosophical-theological position, arranged within an extensive literary corpus, also stands as a blueprint for a contemporary ethic within the postmodern framework in which man is often reduced to a mere atheized object (technosphere and big capital). Soloviev depicts all the anxiety of atheistic society in his statement that being without God means being suicidal. For those turned to life, seeking ethical and axiological solutions within the often torturous riddle of modern consumer society, the gray-haired old man with his theologically imbued anthropology and praxeology offers a fresh impetus to new human thinking, deepening the dynamics of the modern, often a faint-hearted Christian pastoral (especially in the West). Tolstoy's theological-philosophical concepts, contained primarily in the matter after the „Great Spiritual Crisis” offer an alternative to Nietzsche's proclamation of the death of God, restoring to the modern Christian message the vitality and strength essential to travel on sections of postmodern time and space.

Bibliography

Petar Zdravko Balajić, „Ruska religiozna misao”, „Semion Frank, Il pensiero religioso Russo da Tolstoj a Losskij, „Vita e pensiero”, Milano, 1977. ”, Crkva u svijetu, Vol. 13. (1978).

Dušan Bjelić, „Tolstoj i ruski revolucionarni pokret”, Sociologija, vol XXIV br. 4 (1982).

Josip Berdica, „Religijski anarhizam Lava N. Tolstoja”, Jasenski i Turk, Zagreb (2018).

Josip Berdica, „Tolstojevo mjesto u ruskoj religijskoj filozofiji Prolengomena u mišljenje”, Diaconvensia XVIII (2010).

Josip Berdica, „Kroz filozofiju do smisla života: Slučaj Tolstoj” Prigodom godišnjice smrti (1910-2010), Obnovljeni život, (2010).

Josip Oslić, „Temeljni aspekti filozofije religije kod Vladimira Solovjeva s posebnim osvrtom na predavanja o „bogočovještvo”, Diaconvensia XVIII (2010).

Leonard I. Krimerman, Lewis Perry, „Patterns of Anarchy: A Collection of writings on the Anarchist Tradition”, Anchor books, New York (1966).

Slavko Platz, „O doprinosu i važnosti ruske religiozne filozofije za filozofsku misao općenito”, Diaconvensia (2010).

Lav Šestov, „Duša i egzistencija”, Sfairis (1989).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kraljevstvo Božje u vama: ili kršćanstvo kao ne kao mistično učenje, već kao novi svjetonazor”, Zagreb, Sipar (2013).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Rat i Mir”, Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd (1946).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Ana Karenjina”, kn. 1-2. Matica Hrvatska, Zagreb (1946).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Obiteljska sreća, Polikuška, Smrt Ivana Iljiča, Vlast tame, Plodovi prosvjete, Živi leš, Uspomene”, Matica Hrvatska, Zagreb (1961).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kreutzerova sonata; Mečava; Albert; Tri smrti; Otac Sergije; Gospodar i sluga; Poslije plesa; Hadži Murat”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Kozaci; Kavkaske pripovijetke; Sevastopoljske pripovijetke”, Izabrana djela L. N. Tolstoja, Sv. 8, Matica hrvatska, Zagreb (1976).

Lav Nikolajevič Tolstoj, „Uskrsnuće”, Matica Hrvatska, Zagreb (1975).

RAZNO

Rusi i Ukrajinci za hrvatski narod

AUTOR: Andrej Samcevič¹

PREGLEDNI RAD

Zaprimljeno: 13. ožujka 2021.

Prihvaćeno: 12. travnja 2021.

Autor izražava svoju iskrenu zahvalnost na pomoći i materijalu koji su pružili Tomislav Šulj (Zagreb, Hrvatska), Konstantin Semenov (Moskva, Rusija) i upravi zajednice “Raspad Jugoslavije i vojna povijest Balkana” (društvena mreža “VKontakte”)

Tijekom ratova u Hrvatskoj i Bosni (1991. – 1995.) strani su se dobrovoljci masovno borili u oružanim jedinicama svake od strana u sukobu. Najveći broj njih bio je u redovima muslimanske vojske Bosne i Hercegovine. Ovaj je kontingent bio najhomogeniji: uglavnom govorimo o „Allahovim ratnicima” poznatima proteklih desetljeća iz Tunisa, Sirije, Katara, Saudijske Arabije i drugih arapskih i islamskih zemalja. Sastav dobrovoljaca s hrvatske strane bio je puno raznolikiji. Ovdje je prije svega riječ o stotinama dragovoljaca iz europskih zemalja (najvećim brojem iz Velike Britanije), čija je motivacija bila izuzetno raznolika. Značajan kontingent činili su ideološki borci: nacionalisti, nacionalsocijalisti i protukomunisti. Drugi nisu imali jasne političke stavove, i na Balkan su stigli vodeći se pravdom, a željom pomoći oslobodilačkoj borbi hrvatskoga naroda. Bilo je religioznih katolika, bilo je i običnih „avanturista”, kao i ljudi koje se pouzdano može nazvati plaćenicima.

Na strani Srba stajali su grčki nacionalsocijalisti iz stranke Zlatna zora, Rumunji, nekoliko Bugara i predstavnici Zapadne Europe, ali najveći kontingent činilo je nekoliko stotina dobrovoljaca

---

¹ doktor znanosti, dr. sc., ges5970@yandex.ru

iz Rusije i Ukrajine. Njihove su aktivnosti medijski bile široko pokrivene, a tijekom protekla tri desetljeća objavljen je određen broj njihovih izvještaja, zahvaljujući čemu sada postoji mišljenje kako su se naši sunarodnjaci u tim godinama mogli susresti samo na srpskoj strani bojišnice. Ali to nije tako – dobrovoljci iz Rusije, Ukrajine i Bjelorusije također su se borili u hrvatskim i muslimanskim redovima. Tako su se čak i tijekom rata u ruskomu tisku pojavile informacije kako „ruski plaćenici [djelujući na strani Srba – A.S.] koji su se borili u bivšoj Jugoslaviji kažu da su često presretali neprijateljske radio veze na čistom ruskom jeziku. Oni koji su govorili svladali su čak i ruski mat.”²

Na početku članka, doznajmo koliko li se danas zna o našim sunarodnjacima koji su se borili na strani Hrvata? Na službenim popisima Udruge stranih dobrovoljaca Hrvatskoga domovinskog rata nalaze se samo četvorica ruskih (neimenovani vojnik, ubijeni u akciji, Tatiana Bielobrk, Aleksej Trishkin i Leon Ogordnikov, ubijeni u akciji) i dva ukrajinska (Albert Borovoj i Sergej Ulisti, ubijeni u akciji) dobrovoljca. Istodobno, neka su od spomenutih prezimena iskrivljena, a ukupan broj tih ljudi zapravo je bio puno veći. Teško je utvrditi njihovu točnu nacionalnu i državnu pripadnost – mnogi od njih, posebice oni koji su stigli u prvomu ratnom razdoblju, još uvijek su nosili sovjetske putovnice, što dodatno otežava njihovu identifikaciju. Dakle, vrlo je vjerojatno da bi obojica spomenutih ukrajinskih dobrovoljaca zapravo mogli biti Rusi; a ne zaboravimo ni na etničke Slavene iz baltičkih zemalja.

Potencijalni dobrovoljci spremni na borbu na strani Hrvata pojavili su se gotovo odmah nakon izbijanja rata. Već u ljeto 1991. novine „Moskovske vijesti” napisale su kako ih je na središnjemu trgu u Kijevu ustrojio umirovljeni kapetan sovjetske vojske Vladi-

²Челноков А. За что, за кого и за сколько сражаются «наши» наемники в Югославии / «Известия» N°100 (24459), 2 июня 1995 г. С. 3

mir Filonovski, koji je u prva tri dana uspio unovačiti oko 50 ljudi. I sâm Filonovski bio je siguran da će vlade Hrvatske i Slovenije (gdje se u to vrijeme vodio „desetodnevni” rat za nezavisnost) podržati njegovu inicijativu, ali, prema vlastitim riječima: „prvo moraju to znati. Već sam bio u hrvatskoj trgovinskoj misiji u Kijevu, nadam se da će objava u “Moskovskim vijestima” ubrzati i naše raspoređivanje u Jugoslaviju.” Malo je vjerojatno da je ovaj naivni pokušaj doveo do stvarnih rezultata. Usput, u tomu je trenutku Ukrajina (za razliku od Rusije) još uvijek bila dio Sovjetskoga Saveza, čije je postojanje načelno nastavljeno.

Hrvatska vojska

Najpoznatija strana jedinica hrvatske vojske bio je Prvi međunarodni vod (FIP) koji je djelovao u istočnoj Hrvatskoj (na području Osijeka i Laslova). Uspostavio ga je bivši komsomolski aktivist i potomak nasljedne „lijeve” obitelji, Eduardo Rózsa-Flores (Mađar s očeve strane, i Bolivijac s majčine). Njegova formacija „Chico” (pozivni znak „Flores”) stvarala je dojam međunarodnih brigada španjolskoga građanskog rata, ali u njegovim redovima borili su se dobrovoljci raznih vrsta: od mladih hrvatskih iseljenika iz Australije koji su dezertirali iz redova australske vojske kako bi branili zemlju svojih predaka, do profesionalnih „pasa rata” (doslovan prijevod engleskog frazema dogs of war, opaska lektora). Kao rezultat, upravo je potonji uzrokovao odvratnu slavu za jedinicu poznatu po niskoj disciplini, okrutnosti, prepirkama i sukobima u svojim redovima. Ideološki motivirani borci u FIP-u se nisu zadržavali, radije bi se premještali u druge jedinice.

Nakon rata Flores je objavio popis od 79 ljudi koji su služili u vodu od 13. listopada 1991. do 1. kolovoza 1992. Najbrojnije skupi-

ne bile su Britanci, Francuzi, Mađari (uključujući Banat) i hrvatski iseljenici (kako je gore opisano, uglavnom iz Australije). Na popisu su i trojica vojnika koji su imali sovjetske putovnice: Vasilij Šaripov, Mihail Kaznačejev i Aleksandar Kozlenko, kao i Georgije Bondarev iz Latvije. Hrvatski povjesničar Tomislav Šulj citira riječi poljskoga dobrovoljca FIP-a Trzezbora Piekutowškoga, prema kojemu su se i Rusi, poput Poljaka, svojim ponašanjem oštro razlikovali od ostatka Floresovih boraca. I sam Piekutovsky opisuje ga kao „energičnog, dobrog zapovjednika koji je imao jasnu ideju kako organizirati jedinicu”, ali vod je, prema njegovim riječima, bio „mala strana legija grupirana po jezičnim razlikama. Čini mi se da su se Britanci i Mađari s Floresom držali razdvojeno, ali između njih je, čini se, bilo i svađa. Nekako je tamo bilo sve neobično, zavjerenički, malo blatnjavo i nije mi se baš sviđjela ova situacija od samog početka.” Kao rezultat sukoba, Trzezbora i drugi Poljak, Andrzej Olesniczak, početkom 1992. godine napustili su FIP i premjestili se u hrvatske jedinice.³

Čini se da su i Rusi donijeli sličnu odluku u to vrijeme. Najmanje dvojica njih – Bondarev i Sharipov – početkom travnja 1992. godine, tijekom bitke za bosanski Kupres, borili su se u redovima jurišnoga voda 204. vukovarske brigade hrvatske vojske. U jutro 10. travnja, na samomu početku jugoslavenskoga protunapada na grad, usred guste magle i snijega, konvoj jurišnoga voda doslovno je naletio na neprijateljske tenkove. Ubijeno je 15 vojnika, među njima četvero stranaca: Poljak Marek Pamula (koji je također ranije služio u FIP-u), Sharipov, Bondarev i još jedan ruski vojnik – Leonid Ogorodnikov (vjerojatno pripadnik Hrvatskih obrambenih snaga (Hrvatske obrambene snage, HOS)). Danas je na mjestu njihove smrti postavljena spomen-ploča.

³ Šulj T. Rat Trzezbora Piekutowškog // «Magazin za vojnu povijest» broj 32, studenog 2013. S. 59

Općenito su jedinice HOS-a bile vrlo popularne među stranim dobrovoljcima. Dva su razloga za to: s jedne strane, Hrvatska stranka prava, čije su oni bili naoružano krilo, otvoreno je proglasila nasljedovanje Republike Hrvatske od Nezavisne Države Hrvatske iz Drugoga svjetskog rata, koje svjetonazorski privlači Europske nacionaliste i nacionalsocijaliste. S druge strane, njegov se zagrebački ured nalazio pored željezničke stanice, brzo upadajući u oči tek pristiglih putnika.

Upravo se u redovima IX. bojne „Rafael Vitez Boban” našao jedan od bivših Floresovih „sovjetskih” boraca, Mihail Anatoljevič Kaznačejev (rođen 18. lipnja 1960. u Litvi). Ovaj ruski stanovnik Vilnusa imao je rijetku civilnu struku umjetnika-restauratora, i već je služio u francuskoj Legiji stranaca prije dolaska u Hrvatsku. U redove IX. bojne upisao se 25. srpnja 1992. i u njoj se borio do 30. listopada iste godine, a zatim se vratio na još dva nepotpuna mjeseca sljedeće godine (od 8. veljače do 31. ožujka 1993.).⁴

Poznato je da su, osim Kaznacheva, u IX. bojnoj služili dobrovoljci iz Ukrajine, ali općenito ima vrlo malo podataka o našim sunarodnjacima u HOS-u. Svojedobno su se u tisku širile tvrdnje kako je među njima i osnivač organizacije Legija vukodlak, koja djeluje u Moskvi (i koja se predstavljala kao nacionalsocijalistička, ali zapravo je bila polu-kriminalna), Igor Pirožok. Mogu se naći čak i u ranim radovima ozbiljnoga ruskog povjesničara i veterana bosanskoga rata (na srpskoj strani) Mihaila Polikarpova, koji je napisao da se tijekom 1991./1992. borio „u sastavu stranačke ustaške bojne” (odnosno jedne od HOS-ove bojne).⁵ Naknadno je ovu informaciju opovrgnuo sâm Polikarpov, a sada možemo s povjerenjem reći da te tvrdnje nastale samo na temelju riječi samoga Pirožka, koji je u više navrata pokazao sklonost bezobraznoj i otvorenoj informacijskoj obmani.

⁴ Uputnik vojnika IX. bojne HOS-a Mihaila Kaznačejeva. Dokument pribavljen ljubaznošću Tomislava Šulja (Zagreb, Hrvatska).

⁵ Поликарпов М. Добровольцы // «Солдат удачи» №7, 1995 г. С. 14.

Rus Vladimir i Ukrajinac Aleksandar (kolege su ga zvali jednostavno „Saša”) borili su se kao jedinica hrvatskih specijalnih snaga, nastalih nakon početka rata – kao bojna „Frankopan”. Obojica su sudjelovali u žestokim borbama na pakračkomu frontu, a u proljeće 1992. Saša je postao dio 12-člane skupine komandosa poslana za potporu hrvatskoj ofenzivi u bosanskomu Mostaru. Uz njega, u skupini je bilo i sedam Hrvata (Ante Luketić, Kreša Raguž, Robi Đuran, Tomica Baisić, Kruno Sedlar, Željko Galić i Veselko Leba), Slovenac – Joža, Poljak – Roman, Francuz Gaston Besson i Nijemac Thomas Linder, zapovjednik. U danima 18. – 20. svibnja u više od navrata napali jedno od glavnih uporišta Jugoslavenske narodne armije u gradu – „Sjeverni logor”. Bez uključivanja u blisku borbu, dobro naoružani i opremljeni specijalci, s neočekivanim su vatrenim napadima s različitih položaja nanijeli jugoslavenskom neprijatelju veliku štetu u ljudstvu i opremi. Jedini gubitak „Frankopana” bio je zapovjednik grupe Thomas Linder – 20. svibnja pao je pod šrapnelima, paljbom pokrivajući povlačenje svojih podređenih.⁶

---

⁶Bojna Frankopan // «Magazin za vojnu povijest» broj 5, kolovoza 2011. S. 62.

Hrvatsko vijeće obrane

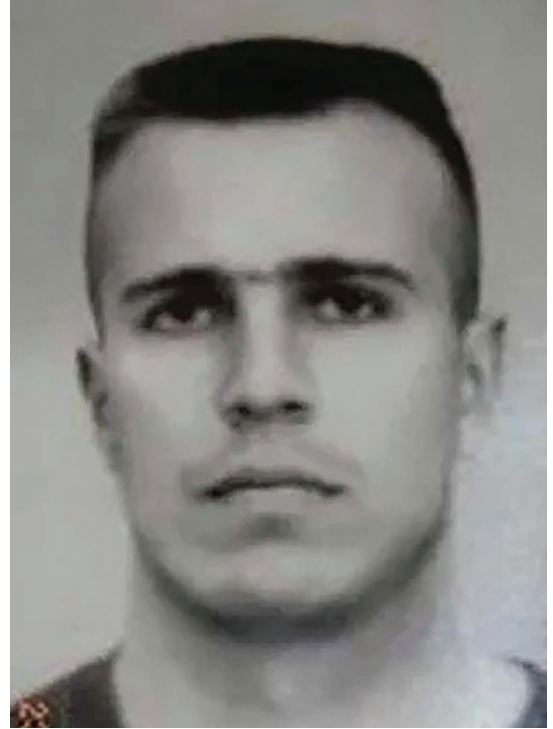
Dobrovoljci s Istoka također su se borili u vojsci bosanskih Hrvata – Hrvatskomu vijeću obrane (HVO), posebice u svojoj 101. brigadi. Jedan od njih bio je Sergej Aleksandrovič Uslistyy, koji je rođen 18. srpnja 1963. u regiji Omsk (u hrvatskim izvorima pod nazivom „Ulisti”). U redove brigade prijavio se 3. ožujka 1992. godine i u njoj služio sve do svoje smrti 1. listopada te godine, u istočnobosanskom uselu Zborište. Dva dana kasnije Srbi su zauzeli ovo naselje, a točno mjesto Sergejeva tijela i dalje je nepoznato. Međutim, vjerojatno su tijelo i dokumenti vojnika pali u ruke neprijatelja, budući da su njegovi podatci o putovnici i podatci o mjestu službe bili poznati Beogradu, koji je Uslistyy bio spomenuo na popisu stranih državljana koji su sudjelovali u bitkama na hrvatskoj strani, predanoga uredu UN-a u Ženevi. Zajedno s njime, u dokumentu se pojavljuje i njegov kolega Aleksej Borisovič Trishin (koji se na službenomu popisu dobrovoljaca pojavljuje kao „Trishkin”), rođen 6. srpnja 1964. u Novosibirsku.⁷

Bivši sovjetski padobranac Albert Vladimirovič Borovoj (rođen 1967.) također je služio u 101. brigadi. U ožujku 1992. prijavio se zagrebačkomu uredu Hrvatske muslimanske demokratske stranke, i tamo prijavio kao dobrovoljac HVO-a. U srpnju iste godine Alberta je živoga posljednji put na odmoru vidio drugi strani vojnik u slavonskobrodskom kafiću. To je bilo neposredno prije početka velikoga hrvatskog protunapada u istočnoj Bosni, i općenito se vjeruje kako ga je u tim bitkama ubio šrapnel na području Dervente (a koje su vojnici neslužbeno nazivali Dolinom smrti), vjerojatno 31. srpnja. Prema nekim izvještajima, njegova supruga rekla je prijatelju da se nije vratio iz Bosne i da više nikada nije čula ništa o svomu suprugu, a druge informacije objavljene su 23. listo-

⁷ Ujedinjeni narodi, Generalna skupština. Upotrijebite plaćenike kao sredstvo za kršenje ljudskih prava i ometanje ostvarivanja prava ljudi na samoodređenje. Bilješka glavnog tajnika. Dodatak. A/50/390/Add. 1. 29. kolovoza 1995. P. 21-22.

pada 2006. u programu „Čekaj me”, emitiranome na ruskomu Channel One. Prema riječima domaćina, Borovoj je „u svibnju 1993. od tamo [iz Bosne – A.S.] došao kući u vojnoj uniformi... A onda je veza prekinuta. Čini se da je dvije godine kasnije viđen u Budimpešti i tamo je radio u nekom baru.”

Profesionalni odbojkaš, Bjelorus Igor Anatoljevič Vasiliev, služio je u redovima 104. brigade HVO-a Bosanski Šamac od 5. rujna 1995. Rođen je 4. lipnja 1967. u Kišinjevu i nosio je čin domobrana.⁸ U početku je zajedno sa suprugom Alom i sinom Aleksandrom stigao u posavski grad Domaljevac igrati za lokalni odbojkaški klub „Veronika”. I sâm Igor izjavio je u intervjuu lokalnim novinama: „U Domaljevac sam stigao krajem 1994. [kao prije spomenuto u tekstu, vjerojatno ne prije svibnja 1995. – A.S.] s jedinom svrhom igranja odbojke. Ali kad sam vidio da su moji suborci, svaki pojedinačno, otišli na prvu crtu obrane, i ja sam se pridružio njihovim borbenim redovima i postao borac u HVO-u. Tamo su se bojali za moju sudbinu i rasporedili me u topništvo, u pozadinu, što nisam mogao prihvatiti. Pitao sam se kakav sam ja to borac, budući da nemam pušku? U pozadini nije bilo četnika, pitao sam zapovjedništvo protiv koga da se borim i zatražio da me pošalju na prvu crtu bojišnice. Za 10 dana želja mi se ostvarila.”⁹

⁸ Kserokopija putovnice Igora Vasilieva. Dokument pribavio Tomislav Šulj (Zagreb, Hrvatska).

⁹ Baotić A., Bjeloruski odbojkaš na prvoj crti protiv četnika! / «Panorama», 2. listopada 1996. S. 50.

Tatiana F. Bjelobrk, spomenuta na početku članka, služila je u istoj 104. brigadi. Nažalost, ne možemo ništa više reći o ovoj ženi. S jedne strane, podatci o njezinoj ruskoj nacionalnosti, očito, ne izazivaju sumnju, ali s druge strane, njezino čisto balkansko prezime privlači pažnju. Možda se u Bosni Tatiana udala za Hrvata.

Dobrovoljac iz Rusije, A., borio se kao snajperist na hrvatskoj strani u Bosni te se kasnije prisjetio epizode koja se dogodila za vrijeme borbi u planinama kada je, zbog straha od visine, izgubio svijest, a Srbi su grješkom pretpostavili da je mrtav. Zanimljivo je i da je sebe nazivao „plaćenikom”.¹⁰ Istodobno, možemo s povjerenjem reći da je A. primao standardnu plaću za hrvatske vojnike, u iznosu od 100–200 (obično do 150) njemačkih maraka, mršavu naknadu čak i po hrvatskim mjerilima. Dobrovoljcima iz Zapadne Europe taj novac ni na koji način ne može poslužiti kao značajan poticaj za ulazak u službu, ali već za Rusiju, Ukrajinu ili primjerice Bugarsku u prvoj polovici 1990-ih, u uvjetima posvemašnje nezaposlenosti, mjeseci kašnjenja plaća i stalnoga rasta cijena, situacija je bila drugačija. Primjerice, u Rusiji je u drugoj polovici studenoga 1992. tečaj dosegnuo 280 rubalja po jednoj marki. i nastavio je rasti i sljedeće godine.

---

¹⁰Dopis Konstantina Semenova autoru od 10. kolovoza 2020. / Osobna arhiva autora.

UNA-UNSO volonteri

Glasine o službi na hrvatskoj strani boraca ukrajinske desničarske organizacije Ukrajinjski narodni sabor – Ukrajinjska narodna samoobrana (Український національний народний радний савор – Українська народна самообрана, UNA-UNSO) postale su dovoljno raširene. Još nismo uspjeli pronaći osobne podatke o tim dobrovoljcima (iako su poznati konkretni primjeri službe pripadnika UNSO-a u vojsci bosanskih Srba). Istodobno, Mihail Polikarpov piše: „U studenom 1994. negdje u blizini grada Titov-Drvar, grupa boraca UNA-UNSO borila se na strani Srba. Još nekoliko boraca bilo je u blizini – ali s druge strane fronte, sa hrvatske strane. Vodstvo je odlučilo iskoristiti Bosnu kao “simulator” za stjecanje borbenog iskustva. Došli su ovdje zajedno, a zatim su se podijelili i birali protivnike prema svojim političkim simpatijama.”¹¹ Nakon rata, ukrajinska novinarka Viktorija Bondarenko u jednomu je od svojih članaka citirala izvjesnoga bezimenoga hrvatskog veterana koji je izjavio da su „Ukrajinci su dobri borci, dva momka iz organizacije UNA-UNSO su se borili sa mnom.”¹² Teško je jamčiti za izvor ovih riječi.

¹¹ Поликарпов М. Балканский рубеж. Русские добровольцы в боях за Сербию. М., 2018. С. 214-215.

¹² Бондаренко В. Хорватия: кирпичики войны и мира / «Зеркало недели», 24 ноября 2001 г.

Zaključak

Bilo je slučajeva kada su se ruski i ukrajinski dobrovoljci susretali u borbi sa svojim sunarodnjacima koji su se borili na strani Srba. Ruski povjesničar Alexander Okorokov opisuje incident koji se dogodio u Moskvi već 2000-ih: „Jednom kad smo se sreli s mojim starim prijateljem, oficijom specijalnih snaga koji je posjetio gotovo sve “vruće točke” u posljednja dva desetljeća, otišli smo do trgovine, za kupnju potrebnih proizvoda. Prolazeći pored odjela za meso, moj je prijatelj, bacivši letimičan pogled na prodavača koji je vješto rezao meso, učinio mu se nekako poznatim. Za sve vrijeme dok smo bili u trgovini, neprestano je vraćao pogled prema mesaru, pokušavajući se nečega sjetiti. Napokon, prolazeći po drugi put pored odjela za meso, zaustavio se i zagledao u prodavača. Reagirao je na isti način: okrenuo se i upro pogled u mog prijatelja. Desetak sekundi kasnije, mesar, stasiti Ukrajinac rumenih obraza, radosno se nasmiješio i upitao: “Što, majore, zar ne prepoznajete?” Nekoliko minuta razgovora razjasnilo je situaciju. Ispostavilo se da su se upoznali tijekom rata u Jugoslaviji. Oboje su bili dobrovoljci, samo je moj prijatelj bio na srpskoj, a mesar na hrvatskoj strani. U jednoj od bitaka rusko-srpska izviđačka skupina, kojom je zapovijedao moj prijatelj, zarobila je nekoliko Hrvata. Među njima je bio i ukrajinski dobrovoljac. Prema nepisanim ratnim zakonima, strani dobrovoljci, s gledišta suprotne strane – plaćenika, bili su podvrgnuti smaknuću. Ista je sudbina čekala i Ukrajinca. Ali nešto što moj drug nije mogao objasniti, ga je spriječilo da ne ubije zatvorenika, već da ga pošalje zajedno s drugima u stožer. I sada, deset godina kasnije, potencijalni neprijatelji jeli su zajedno, radujući se sastanku, prisjećali se rata i pili za one koji se nisu vratili iz bitke.”¹³

¹³ Okorokov A.B. Русские добровольцы. М., 2007. С. 5-6.

Općenito, ruski dobrovoljci koji su služili na srpskoj strani borili su se protiv Hrvata, radije djelujući protiv bosanskih Muslimana. Stoga gotovo sigurno možemo reći da je gore spomenuti časnik služio u malomu kozačkom odredu pod zapovjedništvom Aleksandra Maramygina, koji je bio dio vojske Srpske krajine.

Za krvavih događaja u prvoj polovici 1990-ih na Balkanu su se Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi borili s obje strane ratišta. Nesumnjivo je da ih je na hrvatskoj bilo još uvijek nekoliko puta manje nego na srpskoj, ali taj je broj ipak bio prilično značajan. Samo u našem radu spominje se više od 10 ljudi, ali to je prvi rad posvećen temi koja je samo vrh sante leda. Dakle, zahvaljujući ljubaznoj pomoći administracije skupine Propast Jugoslavije i vojna povijest Balkana (<https://vk.com/jugorat>), saznali smo ime još jednoga od njih: Vjačeslava Džojeva, koji je uspio preživjeti rat i vratiti se kući. U budućnosti ostaje procijeniti ne samo ukupan broj tih dobrovoljaca, već i detaljnije otkriti okolnosti njihovih života i motivacije. Jedno je neosporno – oni su dali svoj doprinos uspostavi hrvatske države u položaju koji ona danas zauzima na Balkanu, i nadam se da će to i dalje cijeniti hrvatska Vlada i ljudi u Hrvatskoj.

Bibliography

Baotić A., Bjeloruski odbojkaš na prvoj crti protiv četnika! / «Panorama», 2. listopada 1996.

Šulj T., Bojna Frankopan // «Magazin za vojnu povijest» broj 5, kolovoz 2011.

Šulj T., Rat Trzezbora Piekutovskog // «Magazin za vojnu povijest» broj 32, studeni 2013.

United Nations, General Assembly. Use the mercenaries as a means of violating human right and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination. Note by the Secretary-General. Addendum. A/50/390/Add. 1. 29 August 1995.

Бондаренко В. Хорватия: кирпичики войны и мира / «Зеркало недели», 24 ноября 2001 г.

В добровольцы записывают, но оружия не выдают / «Московские новости», 1991 г.

Окороков А.В. Русские добровольцы. Москва, 2007.

Поликарпов М. Балканский рубеж. Русские добровольцы в боях за Сербию. Москва, 2018.

Поликарпов М. Добровольцы // «Солдат удачи» №7, 1995 г.

Челноков А. За что, за кого и за сколько сражаются «наши» наемники в Югославии / «Известия» №100 (24459), 2 июня 1995 г.

Osobna arhiva autora

Russians and Ukrainians for the Croatian people

AUTHOR: Andrej Samcevič¹

SCIENTIFIC REVIEW

Received: March 13th, 2021.

Accepted: April 12th, 2021

Abstract

The aim of the article is to present a little-known issue of the service of Russian, Ukrainian, and Belarusian volunteers in the ranks of the Croatian army, Croatian Defense Forces and Croatian Council of Defense in 1991-1995.

Keywords: *Croatian Patriotic War, Croatia, Bosnia, foreign volunteers*

The author expresses his sincere gratitude for aid and material provided to Tomislav Šulj (Zagreb, Croatia), Konstantin Semenov (Moscow, Russia) and the administration of the community “The collapse of Yugoslavia and the military history of the Balkans” (social network “VKontakte”)

During the wars in Croatia and Bosnia (1991-1995), foreign volunteers fought en masse in the armed formations of each of the parties to the conflict. The largest number of them were in the ranks of the Muslim army of Bosnia and Herzegovina. This contingent was the most homogeneous: mainly, we are talking about the “warriors of Allah” notorious over the past decades from Tunisia, Syria, Qatar, Saudi Arabia, and other Arab and Islamic countries. The composition of the volunteers on the Croatian side was much

---

¹ PhD, ges5970@yandex.ru

more diverse. Here we are talking, first of all, about hundreds of volunteers from European countries (the largest number – from Great Britain), whose motivation was extremely diverse. A considerable contingent was made up of ideological fighters – nationalists, national socialists, and anti-communists. Others did not have clear political views and arrived in the Balkans, guided by considerations of justice, wanting to help the liberation struggle of the Croatian people. There were religious Catholics, there were also ordinary “adventurers”, as well as people who can confidently be called mercenaries.

On the side of the Serbs were Greek national socialists from the Golden Dawn party, Romanians, a few Bulgarians, and representatives of Western Europe, but the largest contingent consisted of several hundred volunteers from Russia and Ukraine. Their activities were widely covered by the media, and over the past three decades, a certain number of their memoirs have been published, thanks to which there is now an opinion that our compatriots in those years could only be met on the Serbian side of the front. But this is not so – volunteers from Russia, Ukraine and Belarus also fought in the Croatian and Muslim ranks. Thus, even during the war, information appeared in the Russian press that “Russian mercenaries [acting on the side of the Serbs — A.S.] who fought in the former Yugoslavia say that they often intercepted enemy radio communications in pure Russian. Those who spoke even mastered Russian Mat”.²

At the beginning of the article, let’s find out how much is known today about our compatriots who fought on the side of the Croats? In the official lists of the Association of Foreign Volunteers of the Croatian Patriotic War, there are only four Russians (unnamed soldier, killed in action, Tatiana Bielobrk, Aleksey Trishkin and Leon

---

²Челноков А. За что, за кого и за сколько сражаются «наши» наемники в Югославии / «Известия» №100 (24459), 2 июня 1995 г. С. 3.

Ogordnikov, killed in action) and two Ukrainians (Albert Borovoy and Sergei Ulisti, killed in action) volunteers. At the same time, some of the mentioned surnames are distorted, and the total number of these people was actually much higher. It is difficult to determine their exact national and state affiliation – many of them, especially those who arrived during the first period of the war, still carried Soviet passports, which additionally complicates identification. So, it is very likely that both of the mentioned Ukrainian volunteers could in fact be Russian. Let's not forget about the ethnic Slavs from the Baltic countries.

Potential volunteers ready to fight on the side of the Croats appeared almost immediately after the outbreak of war. Already in the summer of 1991, the "Moscow News" newspaper wrote that they were signed up on the central square of Kiev by the retired captain of the Soviet army Vladimir Filonovsky, who managed to recruit about 50 people in the first three days. Filonovsky himself was sure that the governments of Croatia and Slovenia (where the "ten-day" war for independence was going on at that time) would support his initiative, but, in his own words, "first, they need to know about it. I have already been to the Croatian trade mission in Kiev, I hope that the publication in "Moscow News" will also speed up our deployment to Yugoslavia". It is unlikely that this naive attempt has led to any real results. By the way, at that moment Ukraine (unlike Russia) was still part of the Soviet Union, which nominally continued to exist.

Croatian army

The most famous foreign formation of the Croatian army was the First International Platoon (FIP) operating in eastern Croatia (in the Osijek and Laslovo areas). It was created by a former Komsomol activist and a descendant of the hereditary “left” family Eduardo Rózsa-Flores (Hungarian on his father’s side and Bolivian on his mother’s). His formation “Chico” (call sign Flores) created under the impression of the international brigades of the Spanish Civil War, but volunteers of various kinds fought in his ranks: from young Croatian emigrants from Australia who deserted from the ranks of the Australian army to defend the land of their ancestors, to professional “dogs of war”. As a result, it was the latter who created an odious fame for the formation associated with low discipline, cruelty, squabbles and conflicts in its ranks. Ideologically motivated fighters in the FIP did not linger, preferring to be transferred to other units.

After the war, Flores published a list of 79 people who served in the platoon from October 13, 1991 to August 1, 1992. The most numerous groups were British, French, Hungarians (including Banat) and Croatian emigrants (as described above, mainly from Australia). The list also includes three soldiers who had Soviet passports: Vasily Sharipov, Mikhail Kaznacheev and Alexander Kozlenko, as well as Georgy Bondarev from Latvia. Croatian historian Tomislav Šulj quotes the words of the Polish FIP volunteer Trzeźbor Piekutowski, according to whom the Russians, like the Poles, sharply differed in their behavior from the rest of Flores’ fighters. Piekutovsky himself describes him as “an energetic, good commander who had a clear idea of how to organize a unit”, but the platoon, in his words, was “a small foreign legion grouped by language

differences. It seems to me that the British and Hungarians with Flores kept themselves apart, but between them, it seems, there were some quarrels. Somehow everything was unusual there, conspiratorially, a little muddy and I didn't really like this situation from the very beginning". As a result of the conflict, Trzeźbor and another Pole, Andrzej Olesniczak, at the beginning of 1992 left the FIP and transferred to Croatian units.³

It looks like the Russians made a similar decision around this time. At least two of them – Bondarev and Sharipov – in early April 1992, during the battle for Bosnian Kupres, fought in the ranks of the assault platoon of the 204th Vukovar brigade of the Croatian army. On the morning of April 10, at the very beginning of the Yugoslav counterattack on the city, during thick fog and snowfall, the assault platoon's convoy literally ran into enemy tanks. 15 soldiers were killed, among them four foreigners: The Pole Marek Pamula (who also previously served in the FIP), Sharipov, Bondarev and another Russian soldier – Leonid Ogorodnikov (probably a member of the Croatian Defense Forces (Hrvatske obrambene snage, HOS)). Today, a memorial stone has been installed at the place of their death.

In general, the formations of the HOS were very popular among foreign volunteers. There were two reasons for this: on the one hand, the Croatian Party of Rights, of which they were the armed wing, openly proclaimed the succession of the Republic of Croatia from the World War II-era Independent State of Croatia, thus ideologically attracting European nationalists and national socialists. On the other hand, its Zagreb office was located next to the train station, quick to catch the eye of arriving foreigners.

---

³Šulj T. Rat Trzeźbora Piekutovskog // «Magazin za vojnu povijest» broj 32, studeni 2013. S. 59.

It was in the ranks of the IX bojna “Rafael Vitez Boban” that one of the former “Soviet” fighters from Flores, Mikhail Anatolyevich Kaznacheev (born on June 18, 1960, in Lithuania), found himself. This Russian resident of Vilnius had the rare civilian profession of an artist-restorer and had already served in the French Foreign Legion before arriving in Croatia. He enrolled in the ranks of the IX bojna on July 25, 1992 and fought in it until October 30 of the same year, and then returned for another two incomplete months the next year (from February 8 to March 31, 1993).⁴

It is known that, in addition to Kaznacheev, volunteers from Ukraine served in the IX bojna, but in general there is very little information about our compatriots in the HOS. At one time, assertions were spread in the press that among them was the founder of the Werewolf Legion organization operating in Moscow (which positioned itself as a National Socialist, but in fact was semi-criminal) Igor Pirozhok. They can be found even in the early works of a serious Russian historian and veteran of the Bosnian war (on the Serbian side) Mikhail Polikarpov, who wrote that in 1991-1992. he fought “as part of the party Ustash battalion” (that is, one of the HOS bojna).⁵ Subsequently, this information was refuted by Polikarpov himself, and now we can confidently say that it arose only based on the words of Pirozhok himself, who repeatedly demonstrated a tendency to outrageous and outright disinformation.

In the ranks of the 153rd Velika Gorica brigade also served volunteers from the former USSR: Oleg Anatolyevich Senyuk, Alexei Borisovich Trishin (who appears in the official list of volunteers as “Trishkin”), Vladimir Vladimirovich Vasiliev, Sergey Novokhatny and Lithuanian Aleksandrs Lacitais (former FIP soldier).

⁴ The questionnaire of soldier of the IX bojna HOS Mikhail Kaznacheev. Document courtesy of Tomislav Šulj (Zagreb, Croatia).

⁵ Поликарпов М. Добровольцы // «Солдат удачи» №7, 1995 г. С. 14.

The Russian Vladimir and the Ukrainian Alexander (fellows called him simply “Sasha”) fought as unit of the Croatian special forces that arose after the start of the war – the bojna “Frankopan”. Both took part in fierce battles on the Pakrac front, and in the spring of 1992, Sasha became part of a 12-man commando group sent to support the Croatian offensive in Bosnian Mostar. In addition to him, the group included seven Croats (Ante Luketić, Kreša Raguž, Robioa Đuran, Tomica Baisić, Kruno Sedlar, Željko Galić and Veselko Leba), a Slovenian – Joža, a Pole – Roman, a Frenchman Gaston Besson, and the German Thomas Linder, the commander. During May 18-20, they repeatedly attacked one of the main strongholds of the Yugoslav People’s Army in the city – “Northern Camp”. Without getting involved in close combat, the well-armed and well-equipped special forces with unexpected fire raids from different positions inflicted heavy damage on the Yugoslavs in manpower and equipment. The only loss of the “Frankopans” was the commander of the group Thomas Linder – on May 20 he was killed by a shrapnel, covering the retreat of his subordinates with fire.⁶

---

⁶Bojna Frankopan // «Magazin za vojnu povijest» broj 5, kolovoz 2011. S. 62.

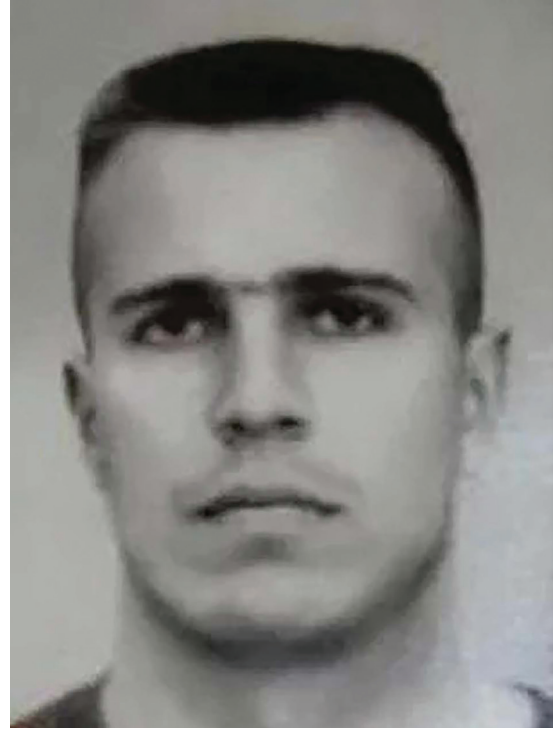
Croatian Council of Defense

Volunteers from the east also fought in the army of the Bosnian Croats – the Croatian Council of Defense (*Hrvatsko vijeće obrane, HVO*) in its 101st brigade. One of them was Sergei Aleksandrovich Uslisty, who was born on July 18, 1963 in the Omsk region (in Croatian sources referred to as “Ulisti”). He enlisted in the ranks of the brigade on March 3, 1992 and served in it until his death on October 1 of that year in the eastern Bosnian village of Zborište. Two days later, this settlement was captured by the Serbs and the whereabouts of Sergei’s body remains unknown. But, probably, the corpse and documents of the soldier fell into the hands of the enemy, since his passport data and information about the place of service became known to the official Belgrade, which mentioned Uslisty in the list of foreign citizens who participated in the battles on the Croatian side, handed to the UN office in Geneva. Together with him, his fellow Alexei Borisovich Trishin (about which we have already written earlier), born on July 6, 1964 in Novosibirsk, also appears in the document.⁷

A former Soviet paratrooper Albert Vladimirovich Borovoy (born 1967) also served in the 101st brigade. In March 1992, he reported to the Zagreb office of the Croatian Muslim Democratic Party and volunteered for the HVO there. In July of the same year Albert was last seen on vacation by another foreign soldier in a Slavonski Brod cafe. This was just before the start of a major Croatian counteroffensive in eastern Bosnia, and it is believed that in these battles he was killed by shrapnel in the Derventa area (unofficially nicknamed by the soldiers “Death Valley”), probably on July 31st. According to some reports, his wife told a friend that he had not returned from Bosnia and that she never heard anything about

⁷ „United Nations, General Assembly. Use the mercenaries as a means of violating human right and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination.” Note by the Secretary-General. Addendum. A/50/390/Add. 1. 29 August 1995. P. 21-22

her husband again, and other information was announced on October 23, 2006 on the air of the program “Wait for me”, aired on the Russian Channel One. According to the host, Borovoy “in May 1993 came from there [from Bosnia – A.S.] home in military uniform... And then the connection was cut off. It seems that two years later he was seen in Budapest and there he worked in some bar”. A professional volleyball player, Belarussian Igor Anatolyevich Vasiliev served in the ranks of the 104th Bosanski Šamac HVO brigade since September 5, 1995. He was born on June 4, 1967 in Chisinau

and held the rank of domobran.⁸ Initially, he, together with his wife Alla and son Alexander, came to the Posavina town of Domaljevac to play for the local volleyball club “Veronika”. Igor himself said in an interview with a local newspaper: “I arrived in Domaljevac at the end of 1994 [as in the text, probably not earlier than May 1995 – A.S.] with the sole purpose of playing volleyball. But when I saw that my comrades, every single one, went to the first line of defense, I also joined their fighting ranks and became a fighter in the HVO. There they were afraid for my fate and assigned me to the artillery, to the rear, which I could not accept. Wondering what kind of fighter, I am since I don’t have a rifle? There were no Chetniks in the rear, I asked the command against whom to fight and

⁸Xerocopy of Igor Vasiliev’s passport. Document courtesy (Zagreb, Croatia).

asked to send me to the front line. In 10 days, my wish came true”.⁹

Tatiana F. Bjelobrk, mentioned at the beginning of the article, served in the same 104th brigade. Unfortunately, we cannot say anything more about this woman. On the one hand, the information about her Russian nationality, apparently, does not raise doubts, but on the other hand, her purely Balkan surname attracts attention. Perhaps in Bosnia, Tatiana married a Croat.

A volunteer from Russia, A., fought as a sniper on the Croatian side in Bosnia, who later recalled an episode that occurred during the hostilities in the mountains when, due to fear of heights, he lost consciousness and was mistaken by the Serbs for dead. It is also interesting that he called himself a “mercenary”.¹⁰ At the same time, we can confidently say that A. received the standard salary for Croatian soldiers in the amount of 100-200 (usually up to 150) German marks, a scant remuneration even by Croatian standards. For volunteers from Western Europe, this money could in no way serve as a significant incentive to enter the service, but for Russia, Ukraine or, for example, Bulgaria in the first half of the 1990s, in conditions of total unemployment, months of salary delays and constant price increases, the situation was different. For example, in Russia in the second half of November 1992, the exchange rate reached 280 rubles per one mark and continued to rise the following year.

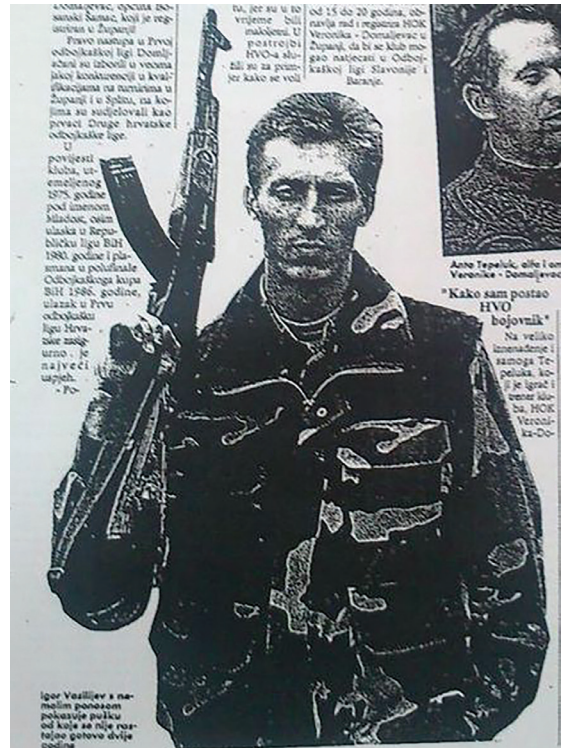
---

⁹ Baotić A., Bjeloruski odbojkaš na prvoj crti protiv četnika! / «Panorama», 2. listopada 1996. S. 50.

¹⁰ Letter from Konstantin Semenov to the author dated August 10, 2020 / Personal archive of the author.

UNA-UNSO volunteers

Rumors about the service on the Croatian side of the fighters of the Ukrainian right-wing organization Ukrainian National Assembly – Ukrainian People’s Self-Defense (*Українська національна ассамблея — Українська народна самооборона, UNA-UNSO*) have become widespread enough. We have not yet been able to find personal data about such volunteers (although specific examples of the service of UNSO members in the Bosnian Serb army are known). At the same time, Mikhail Polikarpov writes: “In November 1994, somewhere near the town of Titov-Drvar, a group of UNA-UNSO fighters fought on the side of the Serbs. Several more fighters were nearby – but on the other side of the front, on the side of the Croats. The leadership decided to use Bosnia as a “simulator” to gain combat experience. They came here together, and then split up and chose opponents according to their political sympathies”.¹¹ After the war, Ukrainian journalist Viktorija Bondarenko, in one of her articles, quoted a certain nameless Croatian veteran who said that “Ukrainians are good fighters, two guys from the UNA-UNSO organization fought with me”.¹² It is difficult to vouch for the source of these words.

¹¹ Polikarpov M. Балканский рубеж. Русские добровольцы в боях за Сербию. М., 2018. С. 214-215.

¹² Bondarenko В. Хорватия: кирпичики войны и мира / «Зеркало недели», 24 ноября 2001 г.

Conclusion

There have been cases when Russian and Ukrainian volunteers met in battle with their compatriots who fought on the side of the Serbs. Russian historian Alexander Okorokov describes an incident that happened in Moscow already in the 2000s: “Once we met with my old friend, a special forces officer who had visited almost all the “hot spots” of the last two decades, we went to a grocery store, to buy the necessary products. Passing the meat department, my friend, casting a cursory glance at the salesman, who was cleverly carving a meat carcass, thought about it. Throughout the time that we were in the store, he constantly returned his gaze to the butcher, trying to remember something. Finally, passing the meat department for the second time, he stopped and stared at the seller. He reacted in the same way: he turned and fixed his gaze on my friend. A dozen seconds later, the butcher, a stout, rosy-cheeked Ukrainian, smiled happily and asked: “What, Major, don’t you recognize?” A few minutes of conversation cleared up the situation. It turned out that they met during the war in Yugoslavia. Both were volunteers, only my friend was on the Serbian side, and the butcher was on the Croatian side. In one of the battles, the Russian-Serbian reconnaissance group, commanded by my friend, took several Croats prisoner. Among them was a Ukrainian volunteer. According to the unwritten laws of war, foreign volunteers, from the point of view of the opposite side – mercenaries, were subject to execution. The same fate awaited the Ukrainian. But something that my comrade could not explain forced him not to kill the prisoner, but to send him along with others to the headquarters. And now, ten years later, potential enemies ate together, rejoicing at the meeting, recalled the war and drank for those who did not return from the battle”.¹³

---

¹³ Okorokov A.V. Русские добровольцы. М., 2007. С. 5-6.

In general, Russian volunteers who served on the Serbian side fought against the Croats, preferring to act against the Bosnian Muslims. Therefore, we can almost certainly say that the above-mentioned officer served in a small Cossack detachment under the command of Alexander Maramygin, which was part of the army of the Serbian Krajina.

In the bloody events of the first half of the 1990s. in the Balkans, Russians, Ukrainians and Belarusians fought on both sides of the front. Undoubtedly, on the Croatian side there were still several times less than on the Serbian side, but this number was quite significant. In our work alone, more than 10 people are mentioned, but it is the first dedicated to the topic that consecrated only the tip of the iceberg. So, thanks to the kind help of the administration of the group “The collapse of Yugoslavia and the military history of the Balkans” (<https://vk.com/jugorat>), we learned the name of another of them – Vyacheslav Dzhoev, who was able to survive the war and return home. In the future, it remains to be assessed not only the total number of these volunteers, but also to reveal in more detail the circumstances of their biographies and motivation. One thing is indisputable – they have made their contribution to the establishment of the Croatian nation and state in the position that it now occupies in the Balkans, and I hope that it will still be appreciated by the government and people of Croatia.

Bibliography

- Baotić A., Bjeloruski odbojkaš na prvoj crti protiv četnika! / «Panorama», 2. listopada 1996.
- Šulj T., Bojna Frankopan // «Magazin za vojnu povijest» broj 5, kolovoz 2011.
- Šulj T., Rat Trzezbora Piekutovskog // «Magazin za vojnu povijest» broj 32, studeni 2013.
- United Nations, General Assembly. Use the mercenaries as a means of violating human right and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination. Note by the Secretary-General. Addendum. A/50/390/Add. 1. 29 August 1995.
- Бондаренко В. Хорватия: кирпичики войны и мира / «Зеркало недели», 24 ноября 2001 г.
- В добровольцы записывают, но оружия не выдают / «Московские новости», 1991 г.
- Окороков А.В. Русские добровольцы. Москва, 2007.
- Поликарпов М. Балканский рубеж. Русские добровольцы в боях за Сербию. Москва, 2018.
- Поликарпов М. Добровольцы // «Солдат удачи» №7, 1995 г.
- Челноков А. За что, за кого и за сколько сражаются «наши» наемники в Югославии / «Известия» №100 (24459), 2 июня 1995 г.
- Personal archive of the author.

Lulić, Zvonimir, Povše, Janko:
Protuzračna obrana Kvarnera, Like i Istre
u Domovinskom ratu (1991. – 1996.) (2016.)

AUTOR: Lucian Borić¹

U vlastitoj nakladi Zvonimira Lulića, ratnoga zapovjednika protuzračnih postrojbi, 2016. godine izišla je knjiga *Protuzračna obrana Kvarnera, Like i Istre u Domovinskom ratu (1991. – 1996.)*, koju je on u suautorstvu objavio s Jankom Povšeom. Knjiga je objavljena povodom obilježavanja 25. godišnjice Protuzračne obrane (PZO) Kvarnera, Like i Istre u Domovinskom ratu, broji 155 stranica, a pokrovitelji izdavanja ove monografije su Poglavarstvo Grada Rijeke, Primorsko-goranska županija i Odbor za obilježavanje 25. godišnjice PZO-a Kvarnera, Like i Istre u Domovinskom ratu. Ova monografija predstavlja još jednu u nizu sličnih o Domovinskom ratu, a svoju posebnost temelji na tome što se dotiče i nekih krajeva koji njime nisu bili izravno zahvaćeni, poput Rijeke i okolice. Domovinski rat, koliko god je moguće reći da su sjećanja na njega još svježija, još uvijek skriva odgovore na brojna pitanja, među kojima su i ona bolna i medijski aktualna o nestalim braniteljima. Paralelno s tim, o brojnim braniteljima koji su svoj doprinos dali u Domovinskom ratu u literaturi nema ni riječi spomena, a kako bi se bar u maloj mjeri otklonio taj nedostatak, potrebno je pisati monografije poput ove. Usprkos tomu što Rijeka i okolica nisu bile izravno pogođene Domovinskim ratom, velik broj branitelja s toga područja dao je doprinos na ličkom i ostalim bojištima u RH, čime također zavrjeđuju pozornost svih nas, a pogotovo mlađih naraštaja. U PZO-u su sudjelovale i žene, kojima je također u ovoj knjizi odana počast. Osim toga, ova monografija ide i korak dalje – u svomu meritumu obrađuje i onaj tehnički dio vojne povi-

¹mag. educ. hist, boriclucian@gmail.com

jesti, odnosno opremljenost HV-a u pogledu protuzračne obrane, na primjeru Kvarnera, Like i Istre, a s obzirom da se cjelokupni sadržaj monografije većim dijelom temelji, kako autori navode, na sjećanju, bilješkama i snimljenim materijalima pojedinih pripadnika 101. lap-a (laki artiljerijski puk) PZO-a i 203. trbr-a (topničko raketne brigade) PZO-a, metodološki je na nju moguće gledati i kao na primarni povijesni izvor. Prisutnost velikoga broja arhivskih slikovnih priloga i zemljovida još je jedna potvrda velike predanosti koju su autori uložili u nastanak ove monografije.

Gledajući samo naslov, netko bi se mogao zapitati i u čemu je značaj protuzračne obrane? Kao što i sami autori upozoravaju, to nije ono „što puca po zrakoplovima” (str. 14), već se radi o vrlo složnijem sustavu koji zahtijeva i vrlo stručnije objašnjenje. PZO, kako u predgovoru knjige objašnjavaju autori, predstavlja jedan od čimbenika bojnoga djelovanja koji ostalim postrojbama omogućuje učinkovito izvršenje postavljenih zadata i veću vjerojatnost preživljavanja, kako u napadu, tako i u obrani, smanjujući učinak djelovanja protivnika iz zraka. Temeljna zadaća PZO-a jest zaštititi svoje i druge postrojbe ili objekte od djelovanja protivničkih helikoptera, zrakoplova, bespilotnih letjelica te samovođenih i vođenih raketa, a primjenjuje se u postrojbama kopnenih snaga i u mornarici. Prema načinu, PZO djeluje cijevnim i raketnim oružjem, a prema obliku djelovanja PZO-a postoji: (1.) zaštita područja (*tzv. area defence*), koju provode posebne, združene postrojbe PZO-a, i (2.) vlastita zaštita (*point defence*), u nadležnosti svake pojedinačne postrojbe (pješačke, oklopno mehanizirane) i broda. S obzirom da se u većini slučajeva ovi oblici djelovanja primjenjuju kombinirano, prema navodima autora potrebno je omogućiti njihovu integraciju u funkcionalno jedinstven sustav PZO-a (str. 14). Od jednostavne i varljive prve asocijacije na spomen protuzračne obrane, deduktivnim definiranjem

toga složenoga pojma uočljivo je, dakle, kako on ostavlja prostor još brojnim istraživanjima i klasifikacijama, čemu je otvoren put svima zainteresiranima za vojnu povijest.

Nakon uvodnih riječi i zahvala Vojka Obersnela, gradonačelnika Grada Rijeke i Zlatka Komadine, župana Primorsko-goranske županije (str. 7 i 8), nastavak knjige popraćen je sljedećim poglavljima: *Uvod* (str. 11–12), *Predgovor* (str. 13–18), *Presjek političke i vojne situacije u RH 1991. – osvrt na situaciju u zračnom prostoru i PZO* (str. 19–22; s potpoglavljima *Politička i vojna situacija u RH – ljeto i jesen 1991., str. 19–20; Najvažnije zadaće i izazovi s kojim sam se susretao preuzimanjem funkcije načelnika Glavnog stožera Hrvatske vojske* (misli se na umirovljenoga stožernog generala Antona Tusa, čije je izvješće preneseno u knjizi), str. 20–21; *Težišne zadaće Glavnoga stožera HV-a u prvim danima osnivanja*, str. 21–22; *Situacija u zračnom prostoru RH i PZO*, str. 22), *Protuzračna obrana Grada Rijeke* (str. 23–34; s potpoglavljima *Izvorište PZO-a*, str. 23–25; *Izlazak na paljbene položaje*, str. 25–28; *Dolazi streljivo*, str. 28–34), 101. lap PZO (str. 35–63; s potpoglavljima *Osniva se 101. lap PZO*, str. 35–39; *Stalni preleti nad Rijekom*, str. 39–41; *Napad na Rijeku*, str. 41–45; *101. lap PZO dobiva ustroj*, str. 45–63), 203. trbr PZO (str. 64–120; s potpoglavljima *1. trd* (topničko raketni divizion) PZO – Rijeka, str. 80–101; *2. trd PZO – Gospić*, str. 102–116; *3. trd PZO – Pula*, str. 117–120), *466. dtrb* (domobranska topničko raketna bitnica) PZO – Rijeka (str. 121), *Ratni plijen u zrakoplovnoj bazi Udbina* (str. 122), *Oružani sustavi PZO i oprema 101. lap-a PZO i 203. trbr PZO* (str. 123–134; s potpoglavljima *Samovozni sustavi*, str. 125–126; *Vučni oružani sustavi*, str. 127–129; *Nepokretni oružani sustavi*, str. 130–132; *Laki prijenosni raketni sustavi*, str. 133–134), *Izvori podataka* (str. 137), *Suradnici na izradi monografije* (str. 137), *Pokrovitelji izdavanja monografije* (str. 139), *Prilozi* (str. 141–155; s potpoglavljima *Prilog 1. – Zapovjedništvo 101. lap-a PZO*, str. 143–146; *Prilog 2. – Zapovjedništvo 203. trbr PZO*, str. 147–150;

Prilog 3. – Novinski članci o pripadnicima 101. lap-a PZO i 203. trbr PZO tijekom Domovinskog rata, str. 151–155).

Uz neophodan povijesni kontekst na početku, najveći dio knjige posvećen je, kako se i očekuje, djelovanju pripadnika 101. lap-a PZO-a i 203. trbr-a PZO-a. Brojnim primjerima zorno se ukazuje na potencijalnu štetu koju je mogla prouzročiti neprijateljska strana, da PZO nije bio na razini. Zadnjim poglavljem (*Oružani sustavi PZO i oprema 101. lap-a PZO i 203. trbr PZO*) prije onih tehničkih (str. 137–155), autori neizravno ukazuju kako prostora za daljnjim istraživanjem i klasifikacijom PZO-a još ima, a slijedom svega iznesenoga, ovu knjigu preporučio bih svima zainteresiranim za Domovinski rat i vojnu povijest. Knjigu bih preporučio i svima mladima, s obzirom da je njihovo znanje, povodeći se vlastitim iskustvom a i činjenicom kako je Domovinski rat u školskim udžbenicima slabo obrađen, i dan-danas vrlo oskudno.

Lulić, Zvonimir, Povše, Janko:
Air Defense of Kvarner, Lika and Istria in
the Homeland War (1991 - 1996) (2016)

AUTHOR: Lucian Borić¹

In 2016, Zvonimir Lulić, war commander of anti-aircraft units, published the book *Air Defense of Kvarner, Lika, and Istria in the Homeland War (1991-1996)* co-authored with Janko Povše. The book was published on the occasion of the 25th anniversary of the Air Defense (PZO) of Kvarner, Lika, and Istria in the Homeland War, has 155 pages, and the sponsors of this monograph are the City of Rijeka, Primorje-Gorski Kotar County, and the Committee for the 25th anniversary of the Air Defense Kvarner, Lika, and Istria in the Homeland War. This monograph is another in a series about the Homeland War, with its uniqueness based on the fact that it touches on some areas not directly affected, such as Rijeka and its surroundings. The Homeland War, as much as it is possible to say that the memories of it are still fresh, still hides the answers to many questions, among which are the painful and media-current ones about the missing veterans. At the same time, there are no words in the literature about the numerous veterans who contributed to the Homeland War. In order to eliminate this shortcoming, at least to a small extent, it is necessary to write monographs such as this one. Even though Rijeka and its surroundings were not directly affected by the Homeland War, many veterans from that area contributed to Lika and other battlefields in the Republic of Croatia, which also deserves the attention of all of us, especially younger generations. Many women also participated in the PZO, also honored in this book. In addition, this monograph goes a step

---

¹mag. educ. hist, boriclucian@gmail.com

further - in its merits, it deals with the technical part of military history, i.e., the equipment of the HV in terms of air defense, on the example of Kvarner, Lika, and Istria, and given that the entire content of the monograph is primarily based, as the authors state, in the memory, notes and recorded materials of individual members of the 101st lap (light artillery regiment) of the PZO and the 203rd trbr (artillery missile brigade) of the PZO, it is methodologically possible to look at it as a primary historical source. The presence of a large number of archival pictorial contributions and maps is another confirmation of the tremendous dedication that the authors invested in creating this monograph.

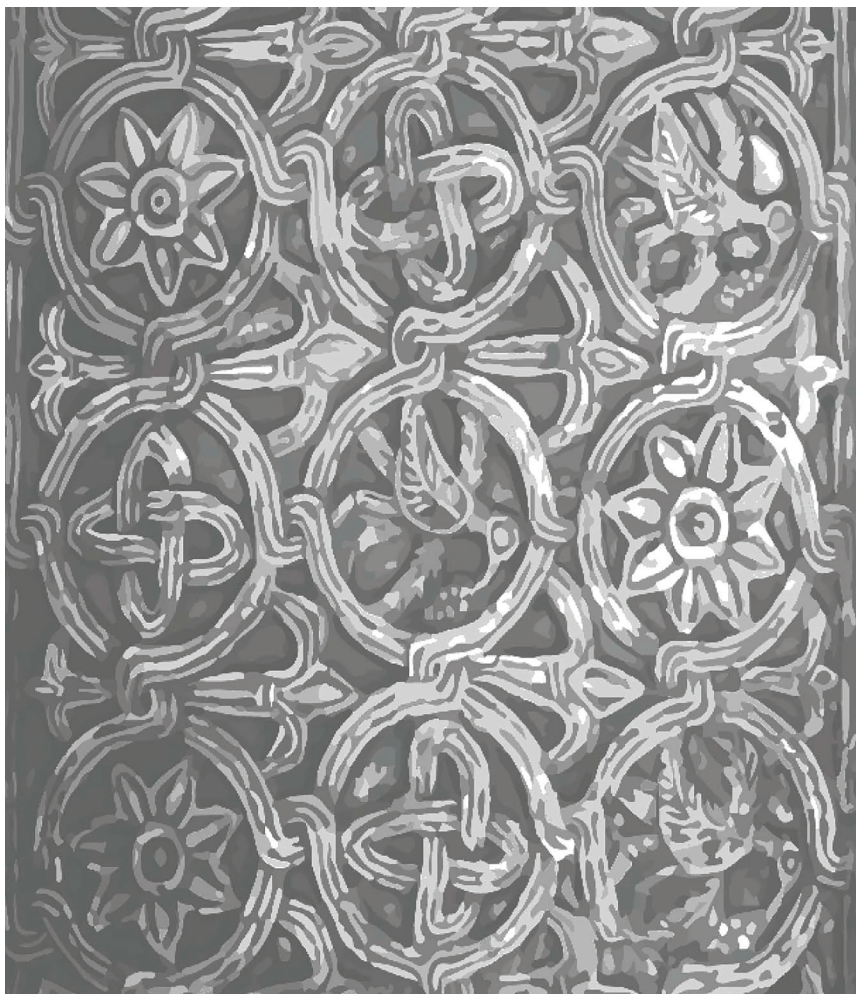
Looking only at the title, one might ask and what is the significance of air defense? As the authors themselves warn, this is not what “shoots at airplanes” (p. 14), but it is a much more complex system that requires a much more expert explanation. As explained by the authors in the foreword to the book, PZO is one of the factors of combat operations that allows other units to perform tasks efficiently and a higher probability of survival, both in attack and defense, reducing the effect of enemy action from the air. The primary task of the PZO is to protect its own and other units or facilities from the action of enemy helicopters, aircraft, unmanned aerial vehicles, and self-propelled and guided missiles, and it is integrated with ground forces and the navy. According to the method, the PZO operates with barrel and missile weapons, and according to the form of the PZO, there is: (1.) protection of the area (so-called *area defense*), carried out by special, joint PZO units, and (2.) own protection (*point defense*), under the jurisdiction of each individual unit (infantry, armored mechanized) and the ship. Since, in most cases, these forms of action are applied in combination, according to the authors, it is necessary to enable their integration into

a functionally unified PZO system (p. 14). From the deceptive and straightforward first association to the mention of air defense, the deductive definition of this complex concept shows how it leaves room for numerous more researches and classifications, which opens the way for all those interested in military history.

After introductory words and thanks from Vojko Obersnel, Mayor of the City of Rijeka and Zlatko Komadina, County Prefect of Primorje-Gorski Kotar County (pp. 7 and 8), the continuation of the book is accompanied by the following chapters: Introduction (p. 11–12), *Preface* (p. 13–18), *Cross-section of the political and military situation in the Republic of Croatia in 1991 - a review of the situation in the airspace and PZO* (p. 19–22; with subchapters *Political and military situation in the Republic of Croatia - summer and autumn 1991*, p. 19–20; *Most important tasks and challenges I faced in taking over the post of Chief of the General Staff of the Croatian Army* (referring to retired General Anton Tus, whose report was included in the book), p. 20–21; *The main tasks of the HV General Staff in the first days of its establishment*, p. 21–22; *Situation in the airspace of the Republic of Croatia and the PZO*, p. 22, *Air Defense of the City of Rijeka* (p. 23–34; with subchapters *Source of the PZO*, p. 23–25; *Setting up firing positions*, p. 25–28; *Ammunition arrives*, pp. 28–34), *101. lap PZO* (pp. 35–63; with subchapters *Tthe establishment of the 101. lap PZO* p. 35–39; *Constant overflights over Rijeka*, p. 39–41; *Attack on Rijeka*, p. 41–45; *101. lap PZO establishes structure*, p. 45–63), *203. trbr PZO* (p. 64–120; with subchapters *1. trd* (artillery and missile division) *PZO - Rijeka*, p. 80–101; *2. trd Air Defense - Gospić*, p. 102–116; *3 trd PZO - Pula*, p. 117–120), *466. dtrb* (home defense artillery and missile battalion) *PZO - Rijeka* (p. 121), *war booty at Udbina airbase* (p. 122), *PZO armed systems and equipment of the 101. Air Defense lap and 203. trbr Air Defense* (p. 123–134; with subsections *Self-propelled*

systems, p. 125–126; *Traction weapon systems*, p. 127–129; *Stationary weapon systems*, p. 130–132; *Light portable missile systems*, p. 133–134), *Data sources* (p. 137), *Contributors to the monograph* (p. 137), *Sponsors of publishing the monograph* (p. 139), *Appendices* (pp. 141–155; with subchapters *Appendix 1. - 101st PZO Command*, p. 143–146, *Annex 2 - Command 203rd trbr PZO* p. 147–150, *Annex 3 - Newspaper articles on members of the 101st lap PZO and 203rd trbr PZO during Homeland War*, p. 151–155).

With the necessary historical context at the outset, most of the book is devoted, as expected, to the work of members of the 101st PZO lap and the 203rd PZO trbr. Numerous examples clearly indicate the potential damage that the enemy side could have caused if the PZO had not performed proficiently.. In the last chapter (*Armed systems of air defense and equipment of the 101st lap PZO and 203rd PZO*), before the technical ones (pp. 137–155), the authors indirectly indicate that there is still room for further research and classification of the PZO, and following all that has been stated, I would recommend this book first to anyone interested in the Homeland War and military history. I would recommend the book to all young people, given that their knowledge, based on their own experience and the fact that the Homeland War is poorly covered in school textbooks, is still very scarce.

UMJETNOST

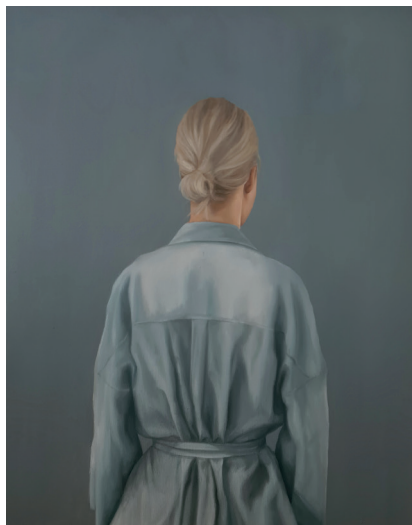
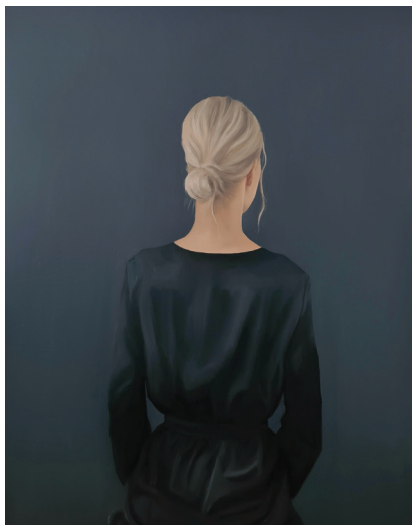

Predstavljanje likovnog opusa Monike Taborski

Monika Taborski

Rođena u Požegi, 1994. godine. Završila Srednju glazbenu školu u Požegi i stekla zanimanje glazbenika – gitarista. Godine 2017. upisuje slikarski odsjek na Akademiji likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, gdje je trenutačno studentica 4. godine slikarstva u klasi red. prof. art. Igora Rončevića. Članica Art Bottege – prvog *wine and paint* studija u Hrvatskoj. Unutar tima djeluje kao instruktor slikanja i voditelj radionica koje se zasnivaju na druženju uz slikanje i ispijanje vina pod nazivom „Pineli & Vino”. U svomu umjetničkom stvaralaštvu bavi se temama identiteta, vremena i prostora, kao i komunikacijom s promatračem kroz djelo.

U svojoj nadolazećoj seriji slika nazvanoj *Turning point*,¹ također

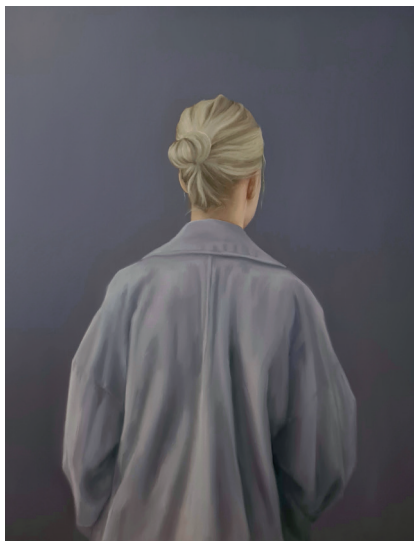
¹turning point – (eng.) prekretnica, zaokret

se bavi autoportretom kao indirektnom poveznicom vremena izolacije i prepuštenosti samima sebi, u kojemu se nalazimo. Ciklus se sastoji od osam autoportreta u tehnici ulja na platnu, dimenzija 100 x 80 cm. U vizualnom fokusu svakoga od njih je različita boja, tip i materijal odjeće, što podrazumijeva i različit slikarski pristup pri samoj izvedbi svake od tkanina, kao i eliminaciju svih informacija s pozadine koja je potkrijepljena bojom izvučenom iz središnje točke odjevnoga predmeta.

Turning point označuje specifičan i važan trenutak u kojemu se događa nekakva promjena; prekretnica, kao i doslovan dio upravo onoga trenutka koji prethodi okretanju portretirane osobe prema nama. Osim svojevrsnoga izazova tradiciji portretiranja lica, čin slikanja s leđa također možemo shvatiti i kao provokaciju čežnje za odgovorima na pitanja na koja se ne može odgovoriti, što je istovremeno i jedan oblik testa može li nam odjeća, tip tijela ili držanje portretiranoga reći onoliko o njemu, koliko nam može reći sâm izraz lica. Mi smo, kao vrsta, programirani tražiti i reagirati na lica

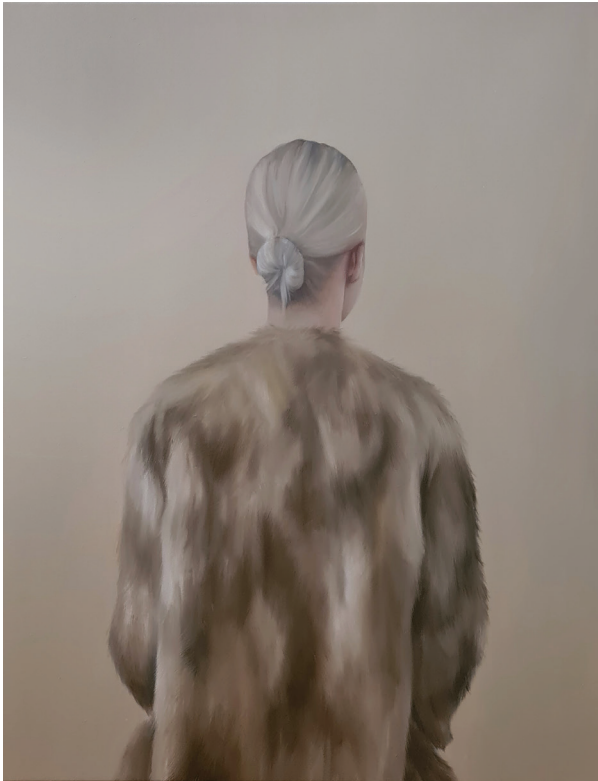
i ekspresije, i iako i dalje vidimo osobu – nešto nas unutar nas samih tjera zamisliti njezino lice, a od toga je samo malen korak da samima sebi ispričamo priču o njoj. Štoviše, gotovo je nemoguće to ne učiniti.

Namjernim zaklanjanjem lica, promatraču se omogućuje projekcija svojih vlastitih sjećanja, osjećaja i iskustava – dakle kontekst prikaza gotovo u potpunosti ovisi o onome tko ga promatra. Kako je identitet portretiranoga upitan, promatrač je primoran gledati kroz i oko motiva, u potrazi za različitim tragovima i pokazateljima o identitetu osobe. Na kraju, ne vidjeti lice subjekta tom istom subjektu dozvoljava da u isto vrijeme to na slici bude i on, i nitko i bilo tko, što ga na kraju pretvara u nešto univerzalno i transcendentno.² Posve suprotno od onoga transcendentnog, pod transcendentnim se ne misli na nešto što se nalazi onkraj ograničenoga iskustva i razumske spoznaje, nego na područje načela koje prethodno sadrže iskustvenu spoznaju, a time ujedno i predmete te

² transcendentna filozofija – oznaka koju je oblikovao Kant, a kojom je označio sustav svih vrsta spoznaje koje se a priori, prije svake empirijske predmetne spoznaje, mogu zadobiti isključivo iz čistoga uma, „silaskom“ u subjekt, odnosno refleksijom o apriornim uvjetima mogućnosti sveukupne empirije koji su prethodno dani u svijesti, i čija je funkcija usmjerena na utemeljenje obvezujuće iskustvene spoznaje.

iskustvene spoznaje.³U širem smislu, transcendentno označuje razotkrivajući karakter svake stvari, dakle ne samo predmetnu spoznaju za ljudsku svijest nego smisljeni obzor sveukupnoga razumijevanja. Taj se transcendentni a priori ne treba pretpostaviti kao nešto lišeno vremena i nepromjenjivo, nego se on oblikuje u temeljnim transcendentnim iskustvima koja istomu utemeljuju shvaćanje značenja u određenim područjima iskustva (svijet, čovječnost, religija, umjetnost, politika, itd.) te na taj način omogućuju zasebne načine razumijevanja, iskustva i djelovanja.

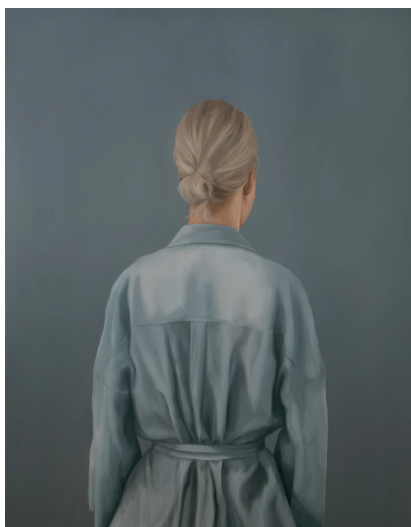
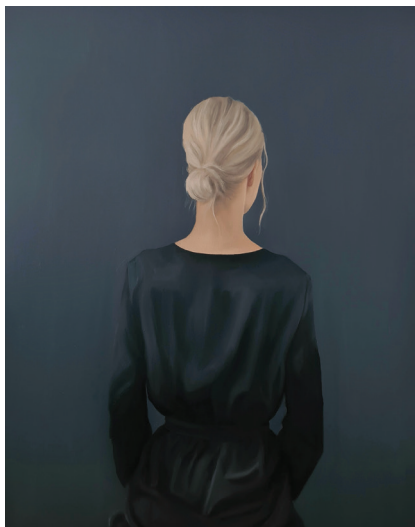

³A. Halder, M. Muller, Filozofijski rječnik, Naklada Jurčić, Zagreb (2008.)

Presentation of artistic opus of Monika Taborski

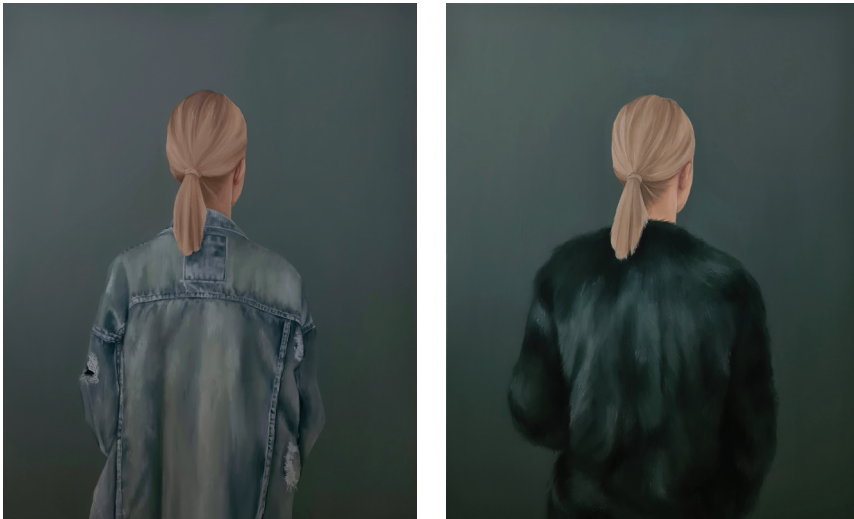
Monika Taborski

Born in Požega, 1994. she graduated from the High School of Music in Požega and acquired the profession of musician - guitarist. In 2017, she enrolled in the painting department at the Academy of Fine Arts, University of Zagreb, where she is currently a 4th year painting student in the class of red. prof. art. Igor Roncevic. Member of Art Bottege - the first wine and paint studio in Croatia. She works as a painting instructor and leader of workshops within the team based on socializing with painting and drinking wine called „Pineli & Wine”. In her artistic creations, she deals with the themes of identity, time, space, and communication with the observer through the piece. In his upcoming series of paintings called *Turning Point*,¹ she also deals with the self-portrait as an

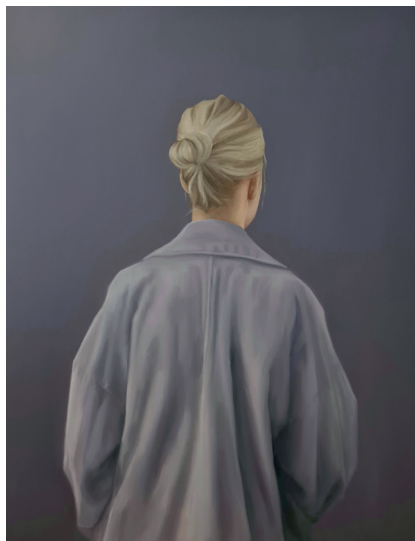
¹turning point – (eng.) prekretnica, zaokret

indirect link between the time of isolation and self-indulgence in which we find ourselves. The cycle consists of eight self-portraits in the oil on canvas technique, measuring 100 x 80 cm. The visual focus of each of them is a different color, type, and material of the clothing, which includes a different painting approach in the performance of each fabric, as well as the elimination of all information from the background supported by color extracted from the center point of the garment. *Turning point* indicates a specific and

important moment in which some change occurs; a turning point and a literal part of the very moment that precedes the turning of the person portrayed towards us. Apart from a kind of challenge to the tradition of face portrayal, the act of painting from the back can also be understood as a provocation of longing for answers to unanswered questions, which is also a form of test of whether clothing, body type, or posture can tell us so much, as far as the facial expression itself can tell us. We are, as a species, programmed to seek and respond to faces and expressions, and although we still

see a person - something within ourselves makes us imagine her face, and of that, it is only a small step to tell a story about ourselves. Moreover, it is almost impossible not to do so.

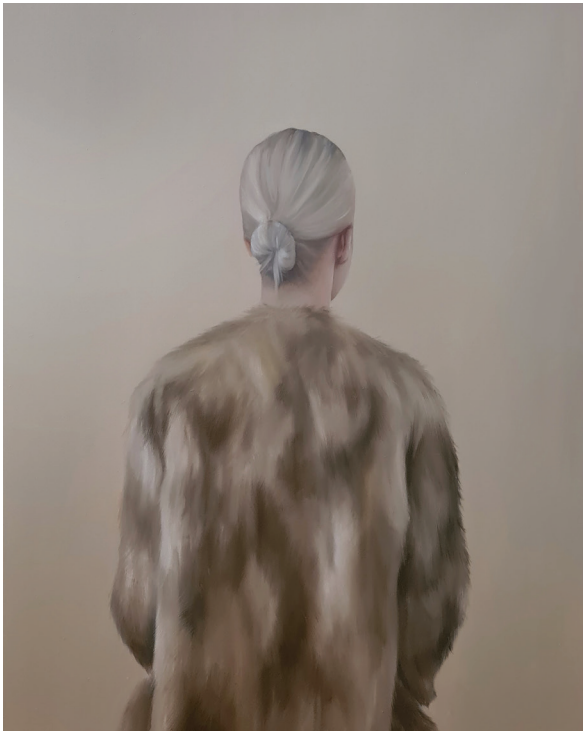
By deliberately obscuring the face, the observer is allowed to project his own memories, feelings, and experiences - so the context of the depiction depends almost entirely on the observer. As the identity of the person portrayed is questionable, the observer is forced to look through and around the motif in search of various clues and indicators of the person's identity. In the end, not seeing the face of the subject allows that same subject to be in the picture at the same time, him, no one, and anyone, which ultimately turns him into something universal and transcendental.

Quite the opposite of the transcendent², the transcendental does not mean something beyond limited experience and rational co-

---

² transcendental philosophy - a label formed by Kant, which marked the system of all kinds of knowledge that a priori, before any empirical subject knowledge, can be obtained only from pure mind, "descent" into the subject, or reflection on the a priori conditions of overall empiricism which have been previously given in consciousness, and whose function is directed to the foundation of binding experiential cognition.

gnition, but the realm of principles that previously contain experiential cognition³, and thus the objects of that experiential cognition. In a broader sense, the transcendental denotes revealing the character of everything, hence not only objective awareness for human consciousness but a meaningful horizon of overall understanding. This transcendental a priori should not be assumed as something timeless and immutable, but it is formed in fundamental transcendental experiences that establish the same knowledge of meaning in certain areas of expertise (world, humanity, religion, art, politics, etc.) and thus provide separate ways of understanding, experiencing, and acting.

³ A. Halder, M. Muller, Philosophical Dictionary, Naklada Jurčić, Zagreb (2008)

„Mank”: O filozofiji virtualnog svijeta filma

AUTOR: Andrej Kozina¹

IZVOR: [Imdb.com](https://www.imdb.com)

Fincherov „ep o modernom svijetu” *Društvena mreža*, perom Aarona Sorkina proglašen je jednim od najboljih filmova prošloga desetljeća (Između ostaloga, i od samoga Quentina Tarantina!). Posljednje vrijeme, doduše, Redatelj se više bavio serijama nego filmovima pa nam je na Netflixu dao priliku uroniti u kompleksni i fascinantni um serijskih ubojica, kroz dvije sezone (treće neće biti), serijom *Lovci na umove*. U povijest kinematografije upisao se filmovima poput *Sedam*, *Zodijak te Klub boraca*: u antologiju se upisao i svojom upotrebom digitalne kamere Viper (*Zodijak*) te prve Redice za *Društvenu mrežu*. Dalje se nije vraćao Filmu i jedan je od zagovornika digitalnoga snimanja.²

¹akozina2@gmail.com

²Podsjetimo se, prvi korak u digitalnom snimanju učinio je George Lucas, samo valja uzeti u obzir kako je rezolucija bila niti upola dobra kao ona na Filmu – no obzirom da je Lucasu trebala radi lakšeg workfloga, razumljivo je zašto je popustio. Kasnije Peter Jackson dobiva priliku testirati prvu („srodnu Filmu”) digitalnu kameru koju je proizveo vlasnik tvrtke sunčanih

Fincherov najnoviji film možete pogledati na Netflixu; s time da će i biti prikazan u nekim kinima (zbog pravila Oscara). „Dolaskom Pandemije dolazi i do radikalnih mjera vezanih uz kino distribuciju o kojima se puno priča zadnjih dana...” – sama pomisao na to kako će *blockbusteri* biti dostupni i preko platforme HBO Max (koji nije dostupan u Hrvatskoj!) i u kinu, probudila je neke duhove. Sama ideja gledanja filmova kod kuće, novija je: ranije, zbog kompleksnosti procesa „kućni film” je bio utopija – kasnije prvo na razini vrpce (16, 8), a potom i razvojem televizije – ono postaje mogućnost. Naravno, na prvi pogled gledanje filmova kod kuće čini se nedužnim činom, no ako se krivo izvede može biti pogubno za „autorski pečat”. Naime, kada i gledate film na televizoru, ne mora nužno značiti da je isti kalibriran. Općepoznata je činjenica – protiv koje se *sineasti* nastoje boriti – da se televizor kalibrira i pretjerano kako bi privukao klijente, a ne onako kako je korektno! Pravilna kalibracija ovisi o kolor *gamutu* koji televizor ima (dakle koliko boja može prikazati): imamo nekoliko opcija; REC 709 (najčešći gamut), DCI – P3 (kino), REC 2020 (4K, HDR). Sve navedene nadilazi ACES (koji je načinjen kao najširi gamut i koji, teoretski, po prikazu boja može parirati Filmu; prikazuje sve boje koje ljudsko oko vidi). ACES (Academy Color Encoding System) dostupan je u programu za montažu boje (DaVinci Resolve primjerice) ali još nije postao standard nigdje drugdje. Televizori koji vjerno prikazuju sadržaj su skupi, a iako se autori zalažu za njihovu komercijalnu dostupnost (i da se između ostalog vrati *motion blur*), on je još uvijek poznatiji filmašima nego publici. No danas, kada je taj izbor na publici (u virtualnom svijetu), smatram da bi im isto trebalo biti znano, jer sada su oni ti koji pravilnom projekcijom čuvaju film; a što su nekada činili oni zasluženi za projektore, kada se snimalo na Filmu (stavka II i III. u Kubrickovom pismu).

naočala, a cilj mu je bio da filmašima ponudi solidnu alternativu za digitalno snimanje; to je početak RED kamera. Prva službena uporaba RED kamere imala je vatreno krštenje na filmu Stevena Soderbergha *Che* (1 i 2), gdje je većina filma snimana na kameri koja je bila u testnoj fazi; na koncu zahvaljujući upravo tom probnom periodu zadovoljava ubrzo i Fincherove visoke standarde na Društvenoj mreži, a ostalo je povijest. U seriji *Lovci na umove* čak dolazi do toga da Red radi posebnu kameru po zahtjevima Finchera koja je ergonomičnija; jer se radi o tome da su uobičajene RED kamere samo „mozak” ostalo Filmaš sâm dodaje po potrebi...

December 8th, 1975

Dear Projectionist:

An infinite amount of care was given to the look of "Barry Lyndon"; the photography, the sets, the costumes; and in the careful color grading and overall lab quality of the prints, and the soundtrack - all of this work is now in your hands, and your attention to sharp focus, good sound, and the careful handling of the film will make this effort worthwhile.

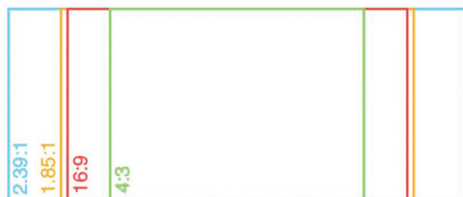
Please also note the following:

1. REEL 3B - CHANGEOVER DOTS ERROR:
  - a) The first changeover dots at the end of Reel 3B are correct.
  - b) The last changeover dots at the end of Reel 3B are not correct. They are 1 ft. 9 frames early.
  - c) We have scribed an "X" on to the print on the correct frames for the last changeover dots.
  - d) Please use the "X" as your last changeover cue, instead of the dots.
2. "Barry Lyndon" was photographed in 1-1:66 aspect ratio. Please be sure you project it at this ratio, and in no event at less than 1-1:75.
3. There should be no less than 15 foot lamberts of light on the screen, and no more than 18.
4. "Barry Lyndon" runs for three hours and four minutes (184 minutes).
5. The first half of the film runs for one hour and forty-two minutes (102 minutes).
6. There is an intermission 6 minutes into Reel Six.
7. After the intermission card, there are fourteen feet of black frame, followed by an academy leader to enable you to line up Part Two.
8. Part Two starts in Reel 6, with music, over a black screen, and after nine feet, the Part Two title fades in.
9. Part Two runs for one hour and twenty-two minutes (82 minutes).
10. Hopefully, you have been supplied with an LP record or a tape of the film score.
  - a) Please use Side 1 for the pre-film music.
  - b) During the intermission, play Side 2, starting with Band 2. You can play this for as long as you want, to the end of the record.
  - c) If you play music after the film, repeat what you did on the intermission.

Yours sincerely,

Stanley Kubrick
Stanley Kubrick

Kada govorimo o servisima koji prikazuju filmove (virtualnim kinima) ne možemo ne spomenuti omjere kadra: tako primjerice isti film gledan na Netflixu ili HBO-u ima drugačije rezanje (čak i da je namijenjen za **2.39:1** izrez – *sinemaskop*) – IMDB:

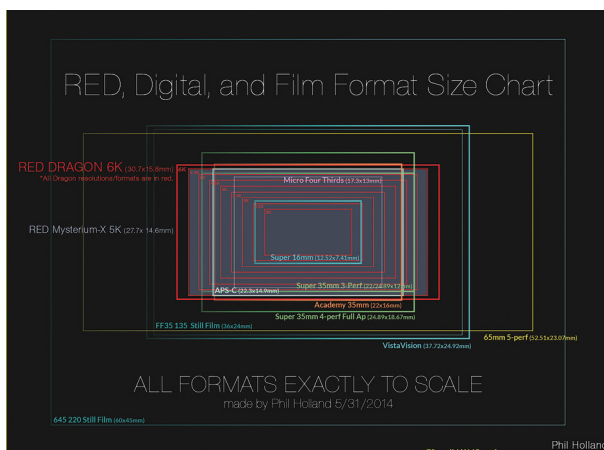

Izvor: Neil Oseman

Izrezi kadra potiču iz omjera okvira Filma (na kojem se snimala slika), jer kada je došao zvuk trebalo je i za to biti prostora:

„3. Format – tehnički postupak kojim se postiže određeni omjer slike: *standard, super 8, super 16, super 35, cinemascope, panavision, vistavision, IMAX, OMNIMAX itd.*” (Midžić 2006: 67).

Kada bi to usporedili sa rezolucijama (kojima se služimo zbog piksela / senzora), onda bi otprilike isto mogli usporediti na sljedeći način:

Izvor: Phill Holland

Sve navedeno vodi nas k tome, ako je film sniman u određenom formatu tako ga treba i gledati, jer su sve kreativne odluke done-sene s istime na umu (ovdje pripada i boja). Kao primjer pogrješ-noga prikazivanja željenoga formata, prikazat ću Vam dva prizora (ista) sa dva „virtualna kina”: HBO-a i Netflix-a iz trećeg nastavka o Harryju Potteru, jednom od najboljih po nekima, u režiji Oskarov-ca Alfonsa Cuaróna:

HBOGO:

NETFLIX:

Oba servisa malo drugačije pokazuju boje. Na Netflixu su primjericice Filmovi više zrnasti nego na HBO-u. No ono na što želimo skrenuti pažnju jest kadar, točnije koliko je on izrezan u prvom primjeru – što je vidljivo u drugom; ako autor posegne za sinemaskopom, postoji razlog zašto je to učinio, kao što bi trebao postojati za svaku stilizaciju na filmu. Dobar primjer toga objašnjenja dao je redatelj Jurskog svijeta: gdje nam on pojašnjava kako je za film odabrao omjer: **2.0 : 1** jer je želio spoj između originalnog omjera Spielberga: **1.85** (snimano je u 1.37: 1³) i spektakularnog: sinemaskopa, a pronašao ga je u omjeru koji je patentirao veliki direktor fotografije Vittorio Storaro (*Apokalipsa danas*). Tehnike prilagodbe filma 4:3 zaslonu prvih televizija bile su razne, no danas se uzima da je **16:9** najbolji za prikaz svih omjera jer ih sve sadrži, a *posljedica toga su crne trake sa strana na kojima nema informacija*; prije je omjere odlučivalo kino – hoće li se film pustiti u 1.85 formatu (jer neka platna nisu bila sinemaskop) ili pak u sinemaskopu (koji je morao prikazivati i 1.85 filmove). Danas to odlučuje „virtualno kino” u sintezi s monitorom (metaplatom) na kojemu ga gledate. Tu dakako pripada i zvuk, no nećemo dublje ulaziti u ono što je samo trebao biti uvod za pravilno pričanje o virtualnom filmu / kinu: poanta je jednostavna, kao i za filmaše i za gledatelje, film postaje binarni kôd – što mijenja pravila igre! Festivali i kina prelaze u isti; ali jesu li spremni? Vrijeme će pokazati. Ono oko čega se, vjerujem, ne trebamo brinuti jest hoće li kino opstati – jer su mislili i prije da neće...

Prva stvar koja se vidi kod *Manka*, ako ga gledamo ispravno, jest kako je sniman na akormatskom senzoru – danas, pa čak i za crno bijele filmove, češće je snimati u boji (LOG – profilu boje, slobodnom, koji hvata veliki dinamički raspon 14+) i potom u montaži micati istu – no postoji i alternativa, i Alexa ima svoju monokro-

³ Film je sniman na 35mm Filmu (negativ), horizontalno, u tom omjeru, radi efekata; a ciljani je omjer bio onaj u kojemu ga danas možemo gledati: 1.85 (malo širi od 16:9 koji ima najvjerojatnije, i Vaš zaslon).

matsku inačicu, a ima i Redica. Snimanje u crno-bijeloj tehnici, za razliku od uklanjanja boje, bolje je jer takav senzor zahvaća puno više informacija / detalja od onog uobičajenog kojega uglavnom kroje crvena, zelena i plava. *Prije, kada se željelo snimati na crno-bijelom filmu, kupili bi rolu crno-bijelog filma. Mank ne pokušava dati neku hrabru izjavu kako je prije bilo bolje, samo pokušava spojiti najbolje iz „dva svijeta”, što je za Finchera primjena analognih tehnika na digitalno snimanje, ali i suprotno.*

Film je, metafilmski, izrazito pismen; imamo stilska rješenja poput ispisa scena, fontom staroga pisaćeg stroja, zatamnjenja koje se služe svjetlima u sceni (što je proizvod reakcije Filma na svjetlo), ponekad nam se pojavi mrlja na vrpci – znalo je doći do oštećenja na projektoru – zrnatost, koju danas svi koriste, ovdje nije maksimalna već minimalna, što potom znači da ostala stilska rješenja isto dolaze do izražaja; sve je stilski postavljeno tako da nas vrati u to vrijeme, od glazbe do *filozofije života u Hollywoodu (bajronizmu)* za kojom svi čeznu – no također ne libi se pokazati tamnu stranu iste; ni na koji ju način ne romantizira. Jedino što se romantizira je lik Orsona Wellea, sličnu intervenciju imamo u filmu *Trumbo* (o poznatomu ekscentričnom scenaristu filma *Spartak*) gdje se Stanley Kubrick pojavljuje samo u elipsama; no ovdje zapravo vidimo Wellea, na setu filma, kako drži slušalicu pa na koncu i gleda samoga Manka licem u lice – Welles je prikazan romantičarski kako ga je Novi Hollywood gledao, ne stari – kao genijalca, ne luđaka – za što mislim da je dobra intervencija; iako mi se čini da je ipak bio „žrtvovan” za priču, što mi se manje sviđa – no bili su i drugi. *Ovo nije dokumentarac, nego kritika Hollywooda te fašizma umjetnosti.* Režiran je dosta sigurno, iako bez obzira na to Fincherova slojevita režija ipak nađe način za stilizaciju i te sigurnosti. Prstenaste dramaturgije; lijepo „pleše” – kao i Film o kojemu

je (*Gradanin Kane*) – između introspekcije, retrospekcije te ostalih pripovjednih tehnika kojima se služi a koje na jednoj razini metaforički predstavljaju jako dugačak i slojevit prvi nacrt, koji je Orson štrihao na ono što danas znamo. U grupi Orsona Wellesa priča se kako je dosta toga interpretacija; ali kao što i sam Mank kaže u filmu (parafraziram): „život se ne može uspješno prikazati ako se ne interpretira i stilizira”. Nekako se i meni čini da treba biti neka vrsta umjetnika kako bi se film u potpunosti razumio; jer govori o svojevrsnoj *ekscentričnosti filozofije jezika umjetnosti* koji živi u dva svijeta: osjetilnom i onom ideja; Mankova ekscentričnost rezultat je njegove umjetnosti te ista tako postaje u određenoj mjeri „fašistička” prema onima njemu bliskima: nekako fašizam umjetnika, vidljiv jako dobro u liku dirigenta u predstavi *Proba orkestra* koju sam nedavno gledao na daskama ZKM-a, potom u filmu *Fantomska nit* kod glavnog lika, a koji se pripisuje – u većoj ili manjoj mjeri – brojnim umjetnicima (Van Gogh, Tesla, Welles, Kubrick...) teško je prikazivan: tema (filozofija) života koja je ovdje, po meni barem, vrlo direktno prikazana; a opet je stilizirana tim prijelazima zatamnjenja, uvodima u scene koje su pisane scenaristički te tako maksimalnom sintezom života i umjetnosti *kao svojevrsnog opravdanja, takvog fenomena*⁴ – koji zna biti posve devijantan, što Fincher ni ne pokušava sakriti – a ni Oldman – svojom glumom, koja ima dozu *mazohizma i bahatosti* upravo zbog tog aspekta, ali nikada toliko da ne bi bila barem malo, simpatična. Hollywood ne radi puno filmova o scenaristima, *Trumbo* je jedan od rijetkih primjera, ali valja uzeti u obzir i to da, iako Trumbo ima neke karakteristike ekscentrika; poput pisanja u kadi, to nije fokus filma, fokus filma je političnost koja uvjetuje takav sustav, i pitanje trebaju li dobri scenaristi pisati loše filmove; te po koju cijenu?

⁴Ludost pronalazi opravdanost samo u rezultatu – točnije, isti mora na neki način koristiti zajednici; na prvi pogled luda ideja Georgea Lucasa, kada je postala globalnim fenomenom, dobila je svu moguću potporu – no, na isti ju je način i izgubila...

Ovdje se cijeli film bavi isključivo tom ekscentričnošću scenarista *Građanina Kanea* koji može isti biti samo na svoj način – o samom procesu snimanja tog kulturnog filma možete pogledati zanimljivi „dokumentarac” (TV film) u HBO produkciji *RKO 281*. Snimajući Film crno-bijelim sensorom, a pritom ga montirajući klasičnim tehnikama, Fincher nas zaista na jedan specifičan način stavlja u narativ postmodernizma: kritiku klasike, ali i modernosti. U svijetu koji pokušava tradicionalne vrijednosti pomiriti za modernim; ovo je svakako jedan važan film.

Najbolji način da provjerite je li Vam monitor kalibriran ili ne, jest da provjerite koji kolor *profil* ima, tako ćete znati granice – koje film nema ali digitalno ima – i obratite pažnju na crno-bijeli film, probajte se prisjetiti kino iskustva; ostale metode postoje ali su skupe, a kritički um može puno toga, samo ako se misli.

Ugodno življenje u svijetu ideja!
Andrej Kozina

Izvori:

Midžić, E. (2006.) *Govor oko kamere: Rječnik filmskog žargona, kolokvijalnih i stručnih izraza stranog podrijetla*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.

„Mank”: On the philosophy of the virtual world of film

AUTHOR: Andrej Kozina

SOURCE: *Imdb.com*

Fincher's "poem of the modern world" *The Social Network*, written by Aaron Sorkin, was named one of the best movies of the last decade (among other things, even better than Quentin Tarantino!). Lately, though, the director was more involved with the television series than movies, so he gave us a chance to immerse ourselves in the complex and fascinating mind of serial killers on Netflix, through two seasons (there won't be a third one), with the series called *Mindhunter*. In the history of cinematography, he's known for movies such as *Seven*, *Zodiac*, and *Fight Club*: and in an anthology known for his use of a digital camera Viper (*Zodiac*) and the first Redica for *The Social Network*. He did not return to Film any longer and is one of the proponents of digital recording.¹

¹ Let us remind ourselves, George Lucas made the first step in digital recording, consider how the resolution wasn't half as good as the one on the Film - but since Lucas needed it for an easier workflow, it is understandable why he slacked up. Later, Peter Jackson gets the opportunity to test the first ("related to Film") digital camera produced by the owner of a sunglasses company, and his goal was to offer filmmakers a solid alternative for digital recording; it was the beginning of the RED came-

You can watch Fincher's latest film on Netflix; with the proviso, it will be shown in some cinemas (following the rules of the Oscars). "With the arrival of the Pandemic, there's also radical measures related to cinema distribution that has been talked about a lot in recent days ..." - the very thought of how the *blockbusters* will be available through the HBO Max platform (which isn't available in Croatia!) and in cinema, has awakened some ghosts. The very idea of watching movies at home is newer: earlier, due to the complexity of the process, "home movie" was a utopia - later first at the tape level (16, 8), and then with the development of television - it became a possibility. Of course, at first glance, watching movies at home seems like an innocent act, but if done wrong, it can be disastrous for the "author's stamp". Namely, watching a movie on TV does not necessarily mean that it is calibrated. It is a well-known fact - which filmmakers try to fight against - that the TV is calibrated, and excessively so, in order to attract customers, and not as is correct! Correct calibration depends on the color *gamut* that the TV has (how many colors it can display): we have several options; REC 709 (most common gamut), DCI - P3 (cinema), REC 2020 (4K, HDR). All above goes beyond ACES (which is made as the broadest gamut and, theoretically, by color representation can compete with Film; shows all the colors that the human eye sees). ACES (Academy Color Encoding System) is available in the color editing program (DaVinci Resolve, for example), but it hasn't yet become standard anywhere else. TVs that faithfully display content are expensive, and although the authors fight for their commercial availability (and to return *motion blur*, among other things), it is still better known to filmmakers than to the audience. But today, when that choice depends on the audience (in the virtual world), I think the same should be common to them because now they are the ones who keep the Film with proper projection; something that

ra. The first official use of the RED camera had a rough start on Steven Soderbergh's film *Che* (1 and 2), where most of the film was shot on a camera that was in the test phase; at the end, thanks to that trial period, he soon satisfies Fincher's high standards in the *Social network*, and the rest is history. In the *Mind Hunter* series, Red even makes a special camera on Fincher's demand which is more ergonomic; because the usual RED cameras are just the "brain", the rest filmmaker adds by himself as needed ...

once did it those who were in charge of projectors, when recorded on the Film (paragraphs II and III in Kubrick's letter).

December 8th, 1975

Dear Projectionist:

An infinite amount of care was given to the look of "Barry Lyndon"; the photography, the sets, the costumes; and in the careful color grading and overall lab quality of the prints, and the soundtrack - all of this work is now in your hands, and your attention to sharp focus, good sound, and the careful handling of the film will make this effort worthwhile.

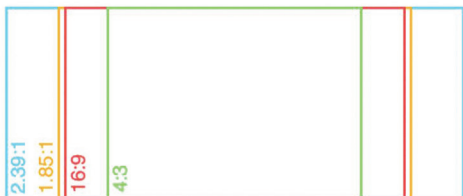
Please also note the following:

1. REEL 3B - CHANGEOVER DOTS ERROR:
  - a) The first changeover dots at the end of Reel 3B are correct.
  - b) The last changeover dots at the end of Reel 3B are not correct. They are 1 ft. 9 frames early.
  - c) We have scribed an "X" on to the print on the correct frames for the last changeover dots.
  - d) Please use the "X" as your last changeover cue, instead of the dots.
2. "Barry Lyndon" was photographed in 1-1:66 aspect ratio. Please be sure you project it at this ratio, and in no event at less than 1-1:75.
3. There should be no less than 15 foot lamberts of light on the screen, and no more than 18.
4. "Barry Lyndon" runs for three hours and four minutes (184 minutes).
5. The first half of the film runs for one hour and forty-two minutes (102 minutes).
6. There is an intermission 6 minutes into Reel Six.
7. After the intermission card, there are fourteen feet of black frame, followed by an academy leader to enable you to line up Part Two.
8. Part Two starts in Reel 6, with music, over a black screen, and after nine feet, the Part Two title fades in.
9. Part Two runs for one hour and twenty-two minutes (82 minutes).
10. Hopefully, you have been supplied with an LP record or a tape of the film score.
  - a) Please use Side 1 for the pre-film music.
  - b) During the intermission, play Side 2, starting with Band 2. You can play this for as long as you want, to the end of the record.
  - c) If you play music after the film, repeat what you did on the intermission.

Yours sincerely,

Stanley Kubrick
Stanley Kubrick

When we talk about services that show movies (virtual cinemas), we can't help but mention frame ratios: for example, the same film seen on Netflix or HBO has a different cutting (even if it is intended for **2.39: 1** cutout - *cinemascope*) - IMDB:

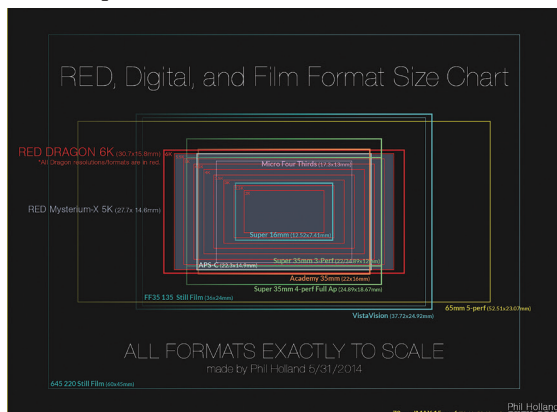

Source: *Neil Oseman*

The cutouts of the frame come from the frame ratio of the Film (on which the image was taken) because when the sound arrived, there had to be room for it: Cameraman Enes Midžić writes the following about that in the dictionary of film terminology Speech around the Camera:

„3. Format - a technical procedure by which it's achieved certain image ratio: *standard, super 8, super 16, super 35, cinemascope, panavision, vistavision, IMAX, OMNIMAX, etc.*” (Midžić 2006: 67).

If we were to compare this to the resolutions (which we use because of the pixels/sensors), then it could be approximately the same be compared as follows:

Izvor: *Phil Holland*

All the above-mentioned leads us to this: if the film was shot in a specific format, it should be viewed in that format because all creative decisions are made with that one in mind (including color). As an example of misrepresenting the desired format, I'll show you two same scenes (same) with two "virtual cinemas": HBO and Netflix, from the third sequel about Harry Potter, in some opinion one of the best, directed by Oscar winner Alfonso Cuarón:

HBOGO:

NETFLIX:

Both services show colors a little differently. On Netflix, for example, Movies are more granulated than on HBO. But what we want to draw attention to is the frame, precisely how much is cut in the first example – what is seen in the second example; if the author reaches for the cinemascope, there is a reason why he did it, as it should exist for every stylization on film. The director of *The Jurassic World* gave an excellent example of this: where he explains to us how he chose a **2.0: 1** ratio for the film because he wanted a blend between the original ratio of Spielberg: **1.85** (recorded in 1.37: 1)² and the spectacular: cinemascope, and found it in a ratio patented by the great director of photography Vittorio Storaro (Apocalypse Today). The techniques of adapting a movie to the 4:3 screen of the first televisions were various, but today it is considered that **16:9** is best for displaying all ratios because it contains them all, *resulting in black bars on the side on which there's no information*; before, the proportions were decided by the cinema - whether the film would be released in 1.85 formats (because some screens were not cinemascope) or either in cinemascope (which had to show 1.85 movies). Today it's decided by "virtual cinema" in synthesis with the monitor (meta plate) on which you watch it. Of course, sound also belongs there, but we won't go deeper into something that is supposed to be an introduction to properly talking about virtual film/cinema: the point is simple, for both filmmakers and viewers, the film becomes binary code - which changes the game's rules! Festivals and cinemas are moving into the same, but are they ready? The time will show. I believe we don't have to worry about whether the cinema will survive - because they also thought before that it wouldn't...

The first thing you see about *Mank*, if we look at him correctly, is how he was filmed on an achromatic sensor - today, even for

---

²The film was shot on 35mm Film (negative), horizontally, in that ratio, for the effects; and the wanted ratio was the one in which we can watch it today: 1.85 (slightly wider than 16: 9, which most likely is on your screen).

black and white movies, it's more common to shoot in color (LOG - color profile, free, which captures an extensive dynamic range of 14+) and then in the process of montage move the same - but there is an alternative, and *Alexa has its own monochrome version, and also Redica*. Shooting in black and white technique, as opposed to removing color, is better because such a sensor captures much more information/details than the usual one, made mainly by red, green, and blue. *Before, when you wanted to shoot in black and white movies, they would buy a black and white film roll. Mank isn't trying to make any bold statement that it was better before, he's just trying to merge the best from the "two worlds," which for Fincher is the use of analog techniques on the digital recording, but also vice versa.*

The film is, metafilmically, extremely literate; we have stylistic solutions like printing scene with font of an old typewriter, darkened parts that use lights in the scene (which is a product of how film reacts to light), sometimes there's a stain on the tape - it used to happen due to damage to the projector - the graininess, which everyone uses today, is not maximal here but minimal, which then means that other stylistic solutions also comes to expression; everything is set stylistic to take us back to that time, from music to the *philosophy of life in Hollywood (Byronism)* that everyone longs for - but also doesn't hesitate to show the dark side of it; in either way, it doesn't romanticize her. The only thing romanticized is the character of Orson Welles, the similar intervention we have in the movie *Trumbo* (about the famous eccentric screenwriter of the film *Spartacus*) where Stanley Kubrick appears only in ellipses; but here we actually see Welles, on the movie set, holding the receiver and finally looking at Mank face to face - Welles is portrayed romantically as New Hollywood viewed him, not old ones - like a genius, no lunatic - which I think is a good intervention; although it seems

to me that he was “sacrificed” for the story, which I like less - but so were others too. This is not a documentary but a critique of Hollywood and fascist art. It was directed quite safely, no matter what Fincher’s layered directing; however, it also finds a way to stylize that security. Annular dramaturgy; nicely “dances” - as well as the topic of the Film (*Citizen Kane*) - in between introspections, retrospections, and other narrative techniques which are used on one level metaphorically represent a very long and layered first draft, which Orson sketched on what we know today. In Orson Welles’ group, it is said that a lot of it is an interpretation; but as Mank himself says in the film (I paraphrase): “life cannot be successfully portrayed if it is not interpreted and stylized”. Somehow it seems to me that there need to be some kind of artist so the film would be fully understood; because it speaks of a type of *eccentricity of the philosophy of language* art that lives in two worlds: the sensory and the one of ideas; Mank’s eccentricity is result of his art and it becomes at some point “fascist” towards those close to him: somehow the fascism of the artist, visible very well in the character of the conductor in the play An orchestra rehearsal that I watched recently in Zagreb Youth Theater, then in the movie Phantom thread in the main character, which is attributed – more or less - to a number of artists (Van Gogh, Tesla, Welles, Kubrick ...) is difficult to portray: the theme (philosophy) of life that is here, in my opinion, very directly presented; and yet it is stylized by these transitions of dark parts, introductions to scenes written like scriptwriting and with maximum synthesis of life and art *like some kind of justification, such a phenomenon*³ - which can be completely deviant, which Fincher doesn’t even try to hide – neither does Oldman - with his acting, which has a dose of masochism and arrogance precisely because of that aspect, but never so much that it wouldn’t be at least a bit cute. Hollywood doesn’t do a lot of movies about screenwriters, *Trumbo*

³Madness finds justification only in the result - more precisely, it must in some way benefit the community; George Lucas’s, at first sight, crazy idea, when it became a global phenomenon, received all possible support - but in the same way, it lost it ...

is one of the rare examples, but it should also be considered that, although Trumbo has some characteristics of eccentric; like writing in a bathtub, that isn't the focus of the film, the focus is the politics that conditions such a system, and the question is whether good screenwriters should write bad films; and for what price?

Here the whole movie is based on that eccentricity of the screenwriter of Citizen Kane, who can only be the same in its own way - about the process of making that cult film, you can watch a fascinating "documentary" (TV movie) in HBO production RKO 281. Filming a movie with a black and white sensor while editing it with classic techniques, Fincher puts us, in a specific way, into the narrative of postmodernism: a critique of the classics, but also modernity. This is undoubtedly an important film in a world that tries to combine traditional values with modern ones.

The best way to check if your monitor is calibrated or not is to check which color profile it has; that way, you will know the boundaries - which movie doesn't have but digitally has - and pay attention to black and white film, try to recall a cinema experience; other methods exist but are expensive, and the critical mind can do a lot, only if one thinks.

Have a pleasant living in a world of ideas!

Sources:

Midžić, E. (2006.) *Govor oko kamere: Rječnik filmskog žargona, kolokvijalnih i stručnih izraza stranog podrijetla*. Zagreb: Croatian Film Association.

Prikaz dokumentarog filma Stepinac: Kardinal i njegova savjest (2020.)

AUTOR: Marko Paradžik¹

Novinarka i diplomirana politologinja Višnja Starešina redateljica je i scenaristica već nekoliko dokumentaraca: *Neprijatelji naroda* iz 2015. godine (dokumentarac o komunističkoj represiji u bivšoj Jugoslaviji), *Zaustavljeni Glas* iz 2010. godine (o ratnom izvjestitelju Siniši Glavaševiću i Vukovaru u Domovinskomu ratu), *Treći pohod* iz 2008. godine (o razvoju džihadista u Bosni za vrijeme Domovinskoga rata).² Zajednička obilježja svih ovih dokumentarnih filmova su njihov žanr političkoga dokumentarca, važnost teme iz perspektive Republike Hrvatske te u krajnjoj liniji izbor kontroverzne teme za dokumentarnu obradu.

Film traje 1 sat i 27 minuta, snimljen je u tehnici digitalnoga formata te je 2021. godine na Stepinčevo premijerno prikazan na HRT-u³, premda je već u 2020. godini prikazivan u kino dvorana-ma. Redateljica nije prisutna u samom filmu te se ne čuju postavljena pitanja, već samo odgovori osoba s kojima se vodi razgovor.

Razgovor sa strukom se vodio s danas preminulim povjesničarom Ivom Bancom, britanskim povjesničarom Robinom Harrisom i američkom povjesničarkom Esther Gitman. Time je dana jedna stručna povijesna analiza i razmišljanje oko ključnih pitanja odnosa Stepinca prema Antu Paveliću, Josipu Brozu Titu i Edvardu Kardelju te u krajnjoj liniji oko uloge Stepinca prema spašavanju Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Eksterijeri i interijeri su ra-

¹ Marko Paradžik, mag. iur., Dom hrvatskih veterana, Park Stara Trešnjevka 4, Zagreb, theodorospara@gmail.com

² <https://www.imdb.com/name/nm4197736/>, Pristupljeno 10.4.2021. godine

³ HRT 1, 10.02.2021.

zličiti sa svakime od tih stručnih sugovornika, i nisu bitan element u dokumentarcu. Banac je poznati povjesničar vezano za temu komunističke represije, iako moram reći da ima i onih povjesničara koji su se puno neposrednije bavili samim Alojzijem Stepincom. Spomenuti Britanac Robin Harris je definitivno jedan od njih, obzirom da je napisao knjigu *Stepinac – njegov život i vrijeme*, i iz njegovih odgovora je vidljivo da suvereno vlada temom dokumentarca. Njih bi se obojicu možda moglo proglasiti nepristranima po pitanju Stepinca jer jedan je Hrvat, a drugi Britanac koji živi i radi u Hrvatskoj te se živo zanima za njezinu povijest. Taj se pak prigovor nikako ne može uputiti međunarodno priznatoj američkoj povjesničarki židovskog podrijetla Gitman, čija knjiga nosi naslov: *Kad hrabrost prevlada: spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* Ona u dokumentarcu iznosi zanimljivu i punu predrasuda reakciju sveučilišnoj katedri u Americi, kada im je obznanila predmet svoga istraživanja.

Drugi niz sugovornika su ljudi čiji su životi neposredno vezani uz Alojzija Stepinca. Konkretno radi se o svjedočanstvo Ruth Dajč koja je na crkvenomu sudištu 17. veljače 1993. svjedočila o ulozi kardinala Alojzija Stepinca u njezinomu životu te kako ju je spasio. U pogledu njezinoga svjedočanstva dokumentarac donosi osobnije detalje, i fokusiran je na stradanja Židova za vrijeme NDH. Dokumentarac u vidu svjedočanstva u jednom trenutku poprima i karakter istraživačkoga dokumentarca, jer istražuje saznanja jedne židovske obitelji iz Izraela čija je majka i baka bila jedna od djevojčica koja je spašena posredstvom Stepinca i časnih sestara. Ovdje se otvara osobniji i emotivniji narativ sugovornika u njihovoj potrazi za istinom o povijesti svog člana obitelji.

Sam dokumentarac fokusiran je na obradu uloge Alojzija Ste-

pinca u NDH, s posebnim naglaskom na odnosu prema Židovima i potom na suđenje Stepincu za vrijeme druge Jugoslavije. Upravo je u tomu segmentu perspektive Židova o Stepincu ovaj dokumentarac izuzetno bitan. U tomu kontekstu donosi se bitna svijest Hrvatima koji željno iščekuju njegovu beatifikaciju, obzirom da im je on uzor u odnosu prema vjeri, no i kao osoba koja nijednomu režimu nije dopustila natjerati ga na djelovanje protivno njegovoj savjesti.

U nastavku ovoga prikaza donosimo nekoliko kratkih pitanja postavljenih od autora redateljici i scenaristici Višnji Starešini.

Kako ste odlučili snimiti dokumentarac na temu blaženoga Alojzija Stepinca?

Ideja o snimanju dokumentarca o kardinalu Stepincu sazrijevala je dugo i postupno. Rođena sam u tomu kraju, ni desetak kilometara od Krašića, a jedan od njegovih nećaka, koji se također zvao Alojzije Stepinac, predavao mi je fiziku u osnovnoj školi u Karlovcu. Poznavala sam još u to vrijeme dubokoga socijalizma neke njegove rođakinje i rođake, ali zapravo tada nisam znala u kojoj su mjeri oni bili politički obilježeni od strane komunističkoga režima zato što su - rođaci. Na ideju dokumentarca o kardinalu došla sam u vrijeme kada sam pripremala dokumentarac „Neprijatelj naroda“, film o poslijeratnim likvidacijama hrvatske građanske klase od strane komunističkoga režima, čiji su protagonisti bili djeca i rođaci tadašnjih „nestalih“. Troje od šestero glavnih sugovornika bilo je na različite načine izravno vezano uz kardinala Stepinca. Otac biskupa Josipa Mrzljaka, Vladimir Mrzljak koji je kao državni službenik u Vukovaru, nakon ulaska partizana u grad odveden i „nestao“, odnosno pogubljen je negdje, bio je nećak Alojzija Stepinca. Otac Ljerke Ognjanovac, Zlatko

Ognjanovac, bio je poznati zborovođa i glazbeni animator u krašićkomu kraju i dakako povezan sa nadbiskupom Stepincem, a u prvim danima poraća je uhićen, ubijen i „nestao“. Otac naše velike kantautorice i šansonijerke Lade Kos, Vinko Kos, bio je tajnik Društva hrvatskih književnika, i u vrijeme NDH je blisko surađivao s nadbiskupom Stepincem na zbrinjavanju djece bez roditelja, otišao je s bleiburškom kolonom i „nestao“. Zapravo se pokazalo – gdje god bih taknula u hrvatsku prošlost u vrijeme Drugoga svjetskog rata i nakon njega, uvijek bih naišla na – Stepinca. I tako je ostalo do današnjih dana. Na kardinalu Stepincu se i danas prelamaju ključne teme hrvatske povijesti i sama hrvatska državnost. Mislim da je to dovoljno za jedan film.

Kakve su reakcije publike na dokumentarac?

Publika koju sam ja čula, reagirala je odlično. Ona druga mi se nije javljala. Ali izvrsne su bile i reakcije kritike i struke. Osim nekoliko očekivanih izuzetaka, koje i dalje determiniraju estetika i ideologija Jakova Blaževića ili Ace Vasiljevića, kao njegove suvremenije inačice.

Po kojem ste ključu birali sugovornike u dokumentarcu?

Temeljna je ideja bila pokazati nadbiskupa Stepinca u kontekstu vremena, i osobito u međunarodnomu kontekstu. Bez toga nije moguće potpuno razumjeti Stepinca, a i ta njegova međunarodna dimenzija je u nas bila vrlo slabo istražena i skoro nepoznata. Nekako su ga stisnuli u okvire lokalnoga nadbiskupa, a po njemu se zove jedan trg na njujorškomu Manhattanu, a ako krenete istraživati arhive pronaći ćete samo u američkomu tisku više od 20 000 članaka o njemu, uglavnom iz razdoblja komunističkoga progona, ali i nekoliko vijesti o njegovim antirasnim propovjedima u vrijeme NDH, a njegovo ime nosi i jedna od najboljih

katoličkih gimnazija u SAD-u... Sugovornici su birani tako da mogu rasvijetliti i hrvatsku, i međunarodnu, ali i ljudsku dimenziju kardinala Stepinca. Zapravo je popis sugovornika bio otvoren do samoga kraja snimanja. I tako se tek u montaži dogodilo da je priča o spašavanju židovske djevojčice Renate, na koju sam naišla tijekom snimanja, postala na kraju malen, ali jedan od najdojmljivijih dijelova filma.

Koji su neki politički dokumentarci ili općenito dokumentarci drugih redatelja koji su utjecali na Vaš rad kao redateljice i scenaristkinje?

Moji su dokumentarci određeni prvenstveno pričom koju želim ispričati preko filma kao medija. To su u pravilu povijesne teme s pričom koja je drukčija od uobičajenoga *mainstreama*, koja donosi nešto novo i može komunicirati s gledateljem: kako na razini spoznaje tako i na razini emocije. Gledam dakako i dokumentarce drugih autora, ali oni nisu ti u kojima tražim uzore. Ja imam svoj film.

Koje su poteškoće u procesu pisanja scenarija za dokumentarac, s obzirom na to da je on prilično različit i otvoreniji koncept za razliku od scenarija za primjerice igrani film - primjerice ne znate što će konkretno koji sugovornik reći i što od toga možete upotrijebiti?

Ne bih to nazvala poteškoćama, ili ih barem ja tako ne doživljavam. Za dokumentarce kakve ja radim iznimno je važno imati dobru temu odnosno priču koja može nositi film, i dobro je istražiti. Scenarij je ovdje predložak, koji se kroz rad na filmu mijenja i dograđuje. Istraživanje dokumentacije i arhiva, ali i preliminarni razgovori sa širokim krugom sugovornika i potencijalnih sudionika filma zapravo su temeljni poslovi. Primjerice, u stra-

nim produkcijama imate na takvim projektima angažirane čitave timove različitih profesionalaca koji pripremaju istraživanja za scenarista i redatelja. U mom slučaju ja to radim sama. Ako obavite dobro i temeljito istraživanje, ono će vam poslužiti i pri izboru sugovornika u filmu, kao i u vođenju razgovora s njima. Tu onda više nema puno iznenađenja. Ali da, dokumentarni film je zapravo u stvaranju do završne montaže. Stoga montaža dokumentaraca zna trajati mjesecima, a ponekad i godinama.

Kakvi su Vaši daljnji planovi u vidu režiranja novih dokumentaraca i pisanja novih scenarija?

Upravo smo nedavno moj producent Ivan Maloča iz Interfilma i ja kao scenaristica i redateljica predali na natječaj HAVC-a projekt dokumentarca „Tražeći Renatu“. To je zapravo priča na koju sam naišla u Izraelu snimajući film o Stepincu, priča o židovskoj djevojčici Renati Bauer koja je na čudesne načine preživjela holokaust u NDH, nakon rata iselila u Izrael i odlučila zatajiti cijelu svoju prošlost. Danas njezini potomci zajedno sa mnom pokušavaju pronaći Renatine obiteljske korijene u Hrvatskoj te ustanoviti - tko je bila Renata i kako je preživjela? To je jedna od najfascinantnijih i najemotivnijih priča s kojom sam se srela u svomu novinarskom i dokumentarističkom radu, i nadam se da ćemo je uspjeti pretvoriti u film.

Overview of the documentary Stepinac: The cardinal and his conscience (2020)

AUTHOR: Marko Paradžik¹

Journalist and graduate political scientist Višnja Starešina has directed and written several documentaries so far: *Neprijatelj naroda* from 2015 (documentary on communist repression in the former Yugoslavia), *Zaustavljeni Glas* from 2010 (documentary about war reporter Siniša Glavašević and Vukovar in Croatian War of Independence), *Treći pohod* from 2008 (documentary about jihadists development in Bosnia during the Homeland War).²The common essence of all these documentaries is the genre of political documentary, the importance of the topic from the perspective of the Republic of Croatia, and at last, the choice of a controversial topic.

The documentary lasts 1 hour and 27 minutes, was shot in digital format and was premiered on channel HRT³ in 2021 on the day of St. Alojzije Stepinac, although in 2020, it was also shown in cinemas. The director isn't present in the movie itself and the questions asked are not heard, but only the answers of the people being interviewed.

The conversation with experts was with now-deceased historian Ivo Banac, the British historian Robin Harris and the American historian Esther Gitman. The discussions provided an expert historical analysis and reflection on the key issues of Stepinac's relationship with Ante Pavelić, Josip Broz Tito, and Edvard Kardelj, and ultimately on Stepinac's role in rescuing Jews in the In-

¹ Marko Paradžik, mag. iur., Dom hrvatskih veterana, Park Stara Trešnjevka 4, Zagreb, theodorospara@gmail.com

² <https://www.imdb.com/name/nm4197736/>, Pristupljeno 10.4.2021. godine

³ HRT 1, 10.02.2021.

dependent State of Croatia. Exteriors and interiors are divergent in each interview with the experts and aren't essential elements in this documentary. Banac is a well-known historian regarding the topic of communist repression, although I must say that there are also historians who dealt more directly with the subject of Alojzije Stepinac himself. Already mentioned, British Robin Harris is one of them since he wrote the book *Stepinac - his life and time*, and from his answers, it is evident that he masterfully conducts the documentary's theme. Both of them could perhaps be declared inconsistent on the issue of Stepinac because one is a Croat, while the other is a British who lives and works in Croatia and is very interested in its history. The afore-mentioned remark can't be addressed to the internationally recognized American historian of Jewish origin, Gitman, whose book is entitled: *(When courage prevails: the rescue and the survival of the Jews in the Independent State of Croatia 1941-1945)*. In the documentary, she presents an interesting, and full of prejudices, reaction to the university department in America when she revealed the subject of the research to them.

Another set of interlocutors are people whose lives are directly connected to Alojzije Stepinac. Specifically, this is the testimony of Ruth Dajč, who testified in the church court on February 17, 1993, about the role of Cardinal Alojzije Stepinac in her life and how he saved her. In terms of her testimony, the documentary brings more personal details and focuses more on the suffering of Jews during the NDH (The Independent State of Croatia). The documentary, in the form of a testimony, at one point becomes a research documentary as it explores the findings of a Jewish family from Israel whose mother and grandmother were one of the girls rescued thanks to Stepinac and the nuns. This opens up a more personal and emotional narrative of

the interlocutors in their search for the truth about the history of their family members.

The documentary brings archival footage (for example, recordings from the trial) properly arranged between conversations with all interlocutors and the narrator who reads directly Stepinac's speeches, which contributes to the authenticity of the documentary itself, because unlike the movie, the documentary aims to present its topic objectively and truthfully.

The documentary itself focuses on Alojzije Stepinac's role in the Independent State of Croatia, with a special accent on the attitude towards Jews and then on trial for Stepinac during second Yugoslavia. Precisely in this segment that Stepinac, from the perspective of Jews, is extremely important. In this context, he brings important awareness to Croats, who eagerly await his beatification as he is their role model in relation to religion, but also as a person who didn't give in to any regime to force him to do something against his conscience.

In the follow-up of this overview, we will present a few short questions by the author to the director and screenwriter Višnja Starešina.

How did you decide to make a documentary on the theme of Blessed Alojzije Stepinac?

The idea of making a documentary about Cardinal Stepinac matured long and gradually. I was born in that area, not even ten kilometers from Krašić, and one of his nephews also called Alojzije Stepinac, taught me physics at the elementary school in Karlovac. I knew some of his cousins at that time of deep

socialism, but at that time, I did not know to what extent the communist regime politically marked them because they were - relatives. I came up with the idea of a documentary about the cardinal at the time when I was preparing the documentary "The Enemy of the People," a film about the post-war liquidations of the Croatian bourgeoisie by the communist regime, whose protagonists were children and relatives of the then "missing." Three of the six main interlocutors were in various ways directly related to Cardinal Stepinac. The father of Bishop Josip Mrzljak, Vladimir Mrzljak, working as a civil servant in Vukovar, was taken away after the partisans entered the city and then "went missing," meaning, of course, that he was executed somewhere, was the nephew of Alojzije Stepinac. Ljerka Ognjanovac's father, Zlatko Ognjanovac, was a well-known choirmaster and musical animator in the Krašić area and, of course, associated with Archbishop Stepinac, and in the first days of the postwar period, he was arrested, killed, and "went missing." The father of our great singer-songwriter and chansonnier Lada Kos, Vinko Kos, was the secretary of the Croatian Writers' Association, and during the NDH, he worked closely with Archbishop Stepinac on caring for orphans, went with the Bleiburg column, and "disappeared." In fact, it turned out - wherever I would touch the Croatian past during the Second World War, and after it, I would always come across - Stepinac. And so it has remained to this day. Even today, key topics in Croatian history and Croatian statehood itself are still being discussed surrounding Cardinal Stepinac. I think that's enough for one movie.

What are the audience's reactions to the documentary?

The audience I heard reacted great. The other one ignored me. But the reactions from critics and the profession were also excellent. Except for a few expected exceptions, which are still determined by the aesthetics and ideology of Jakov Blažević or Aca Vasiljević, as its more modern versions.

How did you choose the interlocutors in the documentary?

The basic idea was to show Archbishop Stepinac in the context of time, and especially in the international context. Without that, it is not possible to fully understand Stepinac, and his international dimension was very poorly researched and almost unknown in our country. Somehow he was squeezed into the confines of a local archbishop, but a square in Manhattan, New York, is named after him, and if you go researching the archives, you'll find more than 20,000 articles about him in the American press alone, mostly from communist persecution, but also a few news stories about his anti-racial sermons during the NDH and one of the best Catholic high schools in the USA bears his name. The interlocutors were chosen so that they could shed light on the Croatian, the international, and human dimensions of Cardinal Stepinac. In fact, the list of interlocutors was open until the very end of filming. And so it was only in editing that the story of rescuing the Jewish girl Renata, whom I came across during filming, eventually became a small but one of the most impressive parts of the film.

What political documentaries or documentaries of other directors, in general, have influenced your work as directors and screenwriters?

My documentaries are determined primarily by the story I want

to tell through the film as a medium. These are typically historical themes with a story that is different from the usual mainstream, bringing something new and communicating with the viewer: both at the level of cognition and the level of emotion. Of course, I also watch documentaries by other authors, but they are not the ones where I look for role models. I have my own movie.

What are the difficulties in the process of writing a screenplay for a documentary, given that it is a rather different and more open concept than a screenplay for a feature film - for example, you do not know what exactly which interlocutor will say and what you can use?

I wouldn't call it difficulties, or at least I don't experience them that way. For documentaries like the ones I make, it is extremely important to have a good theme or story that the film can carry, and it is good to research. The script here is a template, which is changed and upgraded through work on the film. Researching documentation and archives and preliminary interviews with a wide range of interlocutors and potential participants in the film are the fundamental tasks actually. For example, in foreign productions, entire teams of various professionals who prepare research for screenwriters and directors, are engaged in such projects. In my case, I do it alone. If you do a good and thorough investigation, it will also help you in choosing the interlocutor in the film, as well as in conducting conversations with them. Then there aren't many surprises anymore. But yes, the documentary is actually in the making until the final editing. Therefore, editing documentaries can take months and sometimes years.

What are your further plans in the form of directing new documentaries and writing new screenplays?

Just recently, my producer Ivan Maloča from Interfilm, and I, as a screenwriter and director, submitted the documentary project “Looking for Renata” to the HAVC competition. It is actually a story I came across in Israel making a film about Stepinac, the story of a Jewish girl Renata Bauer who miraculously survived the Holocaust in the NDH, emigrated to Israel after the war, and decided to conceal her entire past. Today, her descendants are trying to find Renata’s family roots in Croatia together with me and find out - who was Renata and how did she survive? It’s one of the most fascinating and emotional stories I’ve come across in my journalistic and documentary work, and I hope we can turn it into a film.

Dear Esther - aniinteraktivna katarza

AUTOR: Dino Ljubić¹

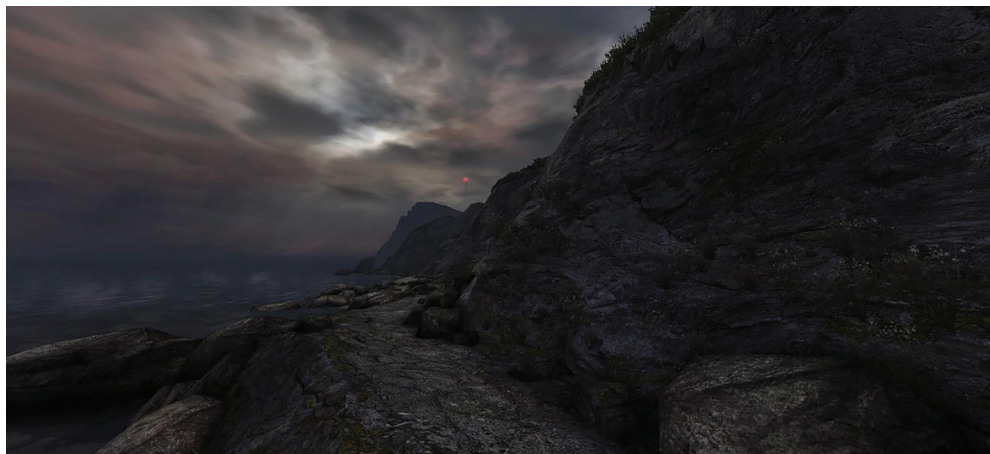
Vjerojatno ne postoji druga vrsta umjetničko-zabavnog medija, ako uzmemo u obzir medije poput knjiga, stripa ili filma, koji sadrži toliko interaktivno-narativnih segmenata koliko je to medij videoigre. Od najprimitivnijih igara poput *Tetrisa* do najnovijih i najrazvikanijih poput *Cyberpunk 2077*, interaktivnost je jedna od ključnih odrednica koja izdvaja videoigre od drugih medija. Između ostaloga, to i je razlogom zašto se tijekom cjelokupnoga povijesnog razvoja videoigara najviše usredotočilo na razvoj što složenije, inteligentnije i zabavnije vrste interaktivnosti, čiji se vrhunac možda i bliži kroz današnje tehnološke proboje u sferama virtualne stvarnosti. Imajući to na umu, prilično je bizarno te u isti tren iznimno hrabro, kada jedna tvrtka videoigara odluči izdati videoigru koja se s pojmom interakcije odnosi kao s najgorim neprijateljem, u ovom svojevrsnom zlatnom dobu videoigara gdje su vladali naslovi poput *World Of Warcrafta* i *Half Life 2*, kakvim ga dobar dio uživatelja videoigara naziva, koji bi te najvjerojatnije u početku blijedo gledali, eventualno te obasipali najotrovnijom žući za što je poznato kako su sposobni, dok bi im pokušavao objasniti tu igru gdje doslovno ništa ne radiš osim što svog protagonista odvedeš od točke A do točke B. Stoga, još je bizarnije što je ta tvrtka sa spomenutom igrom doživjela planetarni uspjeh, ni iz čega stvorila novi žanr videoigara, posprdno nazvan *Walking Simulator*, nazivom koji su dozom samo-parodije i ironije prihvatili i osnivači žanra, koji je radikalno izmijenio percepciju videoigara kao medija te po mišljenju autora recenzija, ustoličio videoigre kao jedan od najsuuperior-

---

¹uvelavristina@gmail.com

njih medija čiste umjetnosti. Tvrtka u pitanju je Thechineseroom, a igra je *Dear Esther*.

I koji vrug je zapravo *Dear Esther*? – Tako se jednom zapitao poznati, sada nažalost pokojni, Youtube kritičar Total Biscuit, koji je svoje preneraženo iskustvo igranja dijelio sa svojom publikom te u samomu početku iznimno pejorativno govorio kako *Dear Esther* jednostavno nije videoigra. Kako uopće tu igru dočarati mnogima koji o svim videoigrama i dan danas imaju pejorativan stav? Počevši od same radnje, u prvom iskustvu možda i nećemo naići na nešto posebice spektakularno: igrač ulazi u kožu protagonista koji slomljena srca i ubrzano propadajućeg zdravlja luta naizgled pustim otokom u škotskim Hebridima, prisjećajući se svoje pokojne voljene žene Esther koja je tragično poginula u automobilskoj nesreći, gdje usputno opisuje i svoje okružje, povremeno komentirajući povijest otoka i pokojjega stanovnika o kojemu je čuo. Iz perspektive igrača lišenoga i minimalne standardne ekspozicije, u igri nema nikakvoga jasnog cilja, osim što se ubrzo može zaključiti kako je radio toranj na udaljenomu brdu, koji se sa svojim crvenim signalnim svjetlom jasno ističe u modričasto-purpurnom hebridskom sutonu, predlaže kao cilj do kojeg treba doći.

Takav sinopsis ne bi osobito bio privlačan ni filmskom ljubitelju, osim možda zagriženom fanu indie umjetnosti, ali posebice za videoigre djeluje kao najgora hula, jer je velika većina igrača navikla baratati smrtonosnim oružjima uništavajući horde neprijatelja, sudjelovati u veličanstvenim političko-kriminalnim spletkama, ili upravljati masovnim vojskama, i tako bivati zasićena dopaminom i adrenalinom već i samim iščekivanjem sličnih zbivanja. Objektivno gledajući, što bi prosječnom igraču bilo zanimljivije: sudjelovati u epskomu napadu pokreta otpora na *Citadelu u Gradu 17*, kao početku svrgavanja interdimenzionalne organizacije koja je pokorila cijelu Zemlju, ili proživjeti iskustvo tugaljivoga, bezimenog čovjeka srednjih godina, koji luta jednako bezimenim i još žalosnijim otokom?

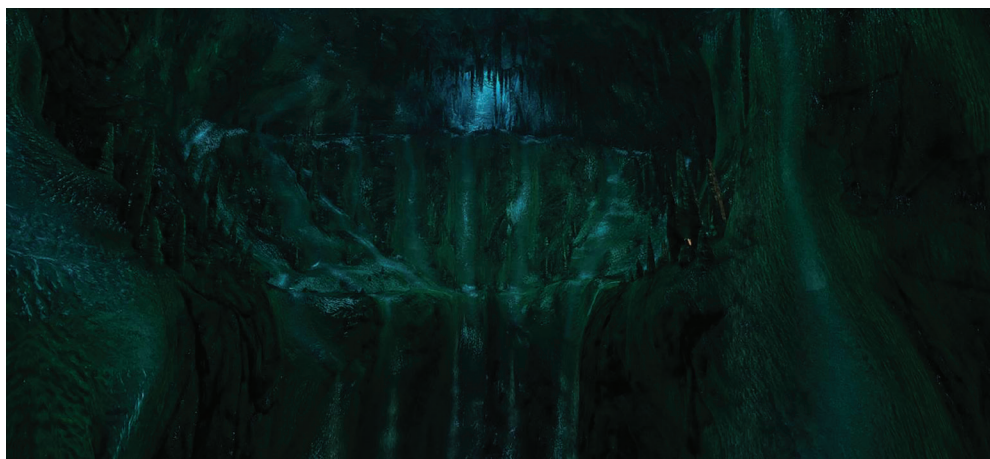
Iz više su razloga stvaraoci *Dear Esther* iz spomenute anti-ekspozicije stvorili remek-djelo u kojemu se i danas uživa i koje se kupuje. Najlakše je na početku utvrditi kako je igra grafički neopisivo predivna, od savršene igre svjetla i sjene, nevjerojatno detaljnoga krajolika kojeg je grafički umjetnik Robert Briscoe brojnim sitnim i krajnje razrađenim detaljima dodatno učinio živim i organskim, s uspješno dostignutim ciljem da i sam krajolik ispriča barem polovicu priče. Mora se naglasiti da igra izgleda predivno i u današnjim mjerilima, iako je skoro 10 godina prošlo od njezina izlaska, što je samo po sebi nevjerojatan uspjeh ako uzmemo u obzir iznimno dinamičnu prirodu razvoja grafike općenito u videoigramama. *Soundtrack Dear Esther* je također toliko kvalitetan da ga se bez problema može slušati i u njemu uživati i bez da se igra ikad pokrene. Nevjerojatno širok asortiman skladbi, počevši od iznimno melankoličnih i ogoljelih klavirskih preludija, preko epskih, više-instrumentalnih simfonijskih poema, do apstraktnih, iskrivljeno atonalnih zvukova i glasova. Soundtracku se pridružuju jednako predivni zvukovi pri-

rode, od šuštanja vjetra kroz rijetko bilje otoka, do pljuštanja valova po kamenoj hebridskoj obali, koji ostavljaju dojam neprestane akordske pratnje, toliko da je katkada teško razlučiti granicu glazbe i prirode. Jessica Curry je dokazala koliko je glazba bitna za kvalitetu videoigre, ali i koliko glazba postane drugačija kroz medij videoigre, gotovo jednako nesekvencijalna poput samoga medija. Od datuma izdavanja, iz današnje perspektive strane i daleke, 2012., nije trebalo proći dugo vremena da *Dear Esther* zbog dvoje spomenutih genijalaca pobere nagrade poput onih na dodjeli nagrada TIGA Games Industry Awards 2012., kada je ova igra osvojila Nagradu za originalnost, zajedno s nagradama za Najbolju akcijsku / avanturističku igru, Najbolji vizualni dizajn, Najbolji audio dizajn i Najbolju debitantsku igru. Igra je nominirana i za pet nagrada na 9. dodjeli British Video Video Gamesa.

Prethodno spomenuti, iz cjelokupnoga konteksta izvučeni segmenti, ma koliko predivni, sami po sebi nisu razlozima uspjeha igre *Dear Esther*. Na pozornicu ovdje stupa odlučujući, vodeći um i kreativni redatelj Thechineserooma, Dan Pinchbeck, čiji je poetski dar za riječi na razini prethodnih genija te tako i stvara dijagram monologa na međi poezije i proze, svojom vizijom krojeći radnju i tijek igre koji uspješno spaja čovjeka, glazbu i krajolik. Dan Pinchbeck je među prvima detaljno opisao i uočio fenomen osjećaja prisutnosti u igrama koji se čuti od samoga početka medija, a preko *Dear Esther* taj je fenomen odlučio izraziti do kraja, izolirajući od raznih mehanika interaktivnosti koje su zapravo posuđene od drugih, za videoigre inherentno antagonističkih. Relativno jednostavnim i prilično suptilnim trikovima, Pinchbeck jednu gotovo prozaičnu radnju uspješno pretvara u čarobno iskustvo. Kroz radnju podijeljenu na četiri poglavlja (nazvana po najprepoznatljivijim smjerokazima u krajoliku u danim poglavljima: svjetioniku,

plutači, špilji i anteni), igrač svjedoči polaganoj promjeni krajolika popraćenoj promjenom općenite percepcije stvarnosti. Sveopća pustoš otoka po pitanju ljudskih i životinjskih života popraćena je i pustoši tehnike gdje sve češći prizori nasukanih brodova i davno zaboravljenih svjetionika i plutača daju pomalo zlokoban kontrast djevičanskoj prirodi Hebrida, koje i sâm protagonist pomalo opisuje kao tumorske metastaze na zdravomu tkivu. Sâm protagonist se zapituje, zajedno s igračem, je li otok stvaran, ili pak plod njegova umirućeg uma, ili je možda već umro i nalazi se u svomu osobnom čistilištu – a možda i paklu? Igra je namjerno škrta s pravom istinom priče, koja se najizravnije predstavlja igraču kroz monologe protagonista, koji nisu uvijek isti te je i potreban i veći broj igranja od početka do kraja, kako bi igrač poslušao sve monologe te iz njih potencijalno rekonstruirao priču. Kako igrač napreduje u igri, simbolika postepeno raste i nailazi se na sve više neobičnih stvari, poput kemijske formule alkohola i dijagrama motora s unutarnjim izgaranjem ispisanih po pećinama, nepristupačnim klisurama, složenih od kamenčića ili upisanih u pijesak na plaži. Pred ulazom u duboke špilje otoka kao da se stvarnost lagano rastače, sjene sutona kao da poprimaju ljudske oblike, dok neka mjesta u klisurama, u kojima bi očekivali pronaći alge i kamenje, pronalazimo neobične knjige i nešto što izgleda kao snimka ultrazvuka utrobe, što dodatno naglašava tragediju Estherine smrti. Otok sve više izgleda kao svetište, dok se pojavljuju svijeće i ulična svetišta vrlo slična onima u našim krajevima, kada obilježimo mjesto stradanja kod prometnih nesreća svijećama, samo što osim slika preminulih ovdje svjedočimo truplima automobila i davno iskorištenih defibratora. Kako se približavamo špilji, atmosfera, šumovi i glazba postaju sve iskrivljeniji i osjećamo se kao da se spremamo spustiti u davno zaboravljene portale zagrobnoga života.

Špilje u igri, bez obzira simboliziraju li put protagonista u najdublje zakutke vlastite duše u potrazi za izbavljenjem ili zaboravom, ili su tek puka špilja jednog otoka škotske zabiti, stvarno jesu drugi svijet. Rijetko otočno cvijeće i bilje koje se njiše na vjetru zamjenjuje se nepomičnim stalaktitima i mračnim prostranstvom ispunjenim životinjskim i brodskim truplima Atlantskoga oceana, žurnim potočićima djevičanske vode. Po skromnom mišljenju autora, ovdje doživljavamo vizualni vrhunac cijele igre i sljedeći kadar odiše takvom bezvremenskom ljepotom, da se autor, kao i brojni drugi igrači, vraćao u treće poglavlje igre samo kako bi lutao unutrašnjošću otoka. Riječi, pa i slike, ne mogu to u potpunosti dočarati.

Tražeci svoj izlaz i put u nutrinama otoka, obogaljen lomovima, grozničav od infekcija, omamljen i u deliriju zbog predoziranja Diazepamom i Paracetamolom, protagonist konačno pronalazi svoj unutarnji mir i čistoću uma, ali i snagu srca oprostivši nehотиčnom ubojici svoje pokojne žene, a u konačnici i sebi samome te postane spreman graciozno i stoički prihvatiti sudbinu koju je zacrtao na vrhu radijske antene, koja ga doziva još od dolaska na otok. Osim što je kroz poglavlje to narativno objašnjeno, popraćeno je i snaž-

nom kršćanskom simbolikom učestaloga uranjanja i izranjanja iz bazena i potoka djevičanske vode, istovremeno snažno aludirajući na obred krštenja i čin uskrsnuća. To dakako nije jedini primjer snažne kršćanske simbolike kojima igra obiluje, na klisurama su jednako često osim kemijskih formula alkohola i dijagrama motora napisani i citati iz Biblije, najčešće Muke po Mateju. I ranije spomenuta svetišta posvećena prometnoj nesreći nisu jedini religijski motivi, stvaratelji igre skrivaju kršćansku simboliku u krajoliku i brodskim olupinama, a koje se mogu prepoznati jedino motreći iz određenoga položaja.

Osim vizualne i narativne transformacije, u špiljama također doživljavamo i auditornu transformaciju, instrumentalnu glazbu sve češće zamjenjuje vokalna, u obliku ženskog pjeva, kao da sama Esther pokušava utješiti neutješnoga protagonista. U međuvremenu se kroz soundtrack pojavljuju iskrivljeni ženski jecaji i nerazumljive riječi, koji simboliziraju obostranu patnju i čežnju – koliko god se protagonist želi vratiti Esther, njihova ljubav koju su dijelili je toliko jača da se čini kako i sama Esther želi probiti granicu svijetova i vratiti se njemu, simbolizirajući kako ih ni smrt u konačnici

ne može rastaviti. Glazba Jessica Curry je toliko zasićena lajtmotivom Esther, da oprezni erudit može primijetiti kako su ritam i melodija određene skladbe zapravo – Morseova šifra imena Esther. U konačnici, i ocean i svi zvukovi jesu Esther, i naš bezimni protagonist, glazba, njihovi su jecaji, a ocean njihove suze.

Otok je tijelo Esther, preneseno, ali i doslovno, jer pozorni promatrač može primijetiti da, kada kao Lazar uskrsne iz špilje i dođe na plažu osvjetljenu punom mjesecinom i legijom upaljenih svijeća, brdo na kojemu stoji radio antena zaista podsjeća na tijelo žene koja leži na boku.

U konačnici, protagonist, poput Isusa na Golgoti, započne posljednji uspon prema vrhu brda i prema crvenomu svijetlu na vrhu radio antene, praćen paklenom fugom olujnoga vjetra i neobuzdanoga orkestra i zbora, prema kojima njegova unutarnja katarza prkosni stoji kao disonantni kontrapunkt. Na vrhu u konačnici on doživi svoje oslobođenje, koje ovom prilikom neću otkriti, kao što nisam otkrio ni brojne druge zadivljujuće trenutke, koje ostavljam potencijalnim budućim pojedincima, za koje se nadam da će jed-

nom iskusiti Dear Esther, za što se nadam da će ih napisani tekst možda i potaknuti. Kao što se očito može primijetiti, ovo je više ljubavno pismo upućeno ovoj igri, nego tek njezina recenzija.

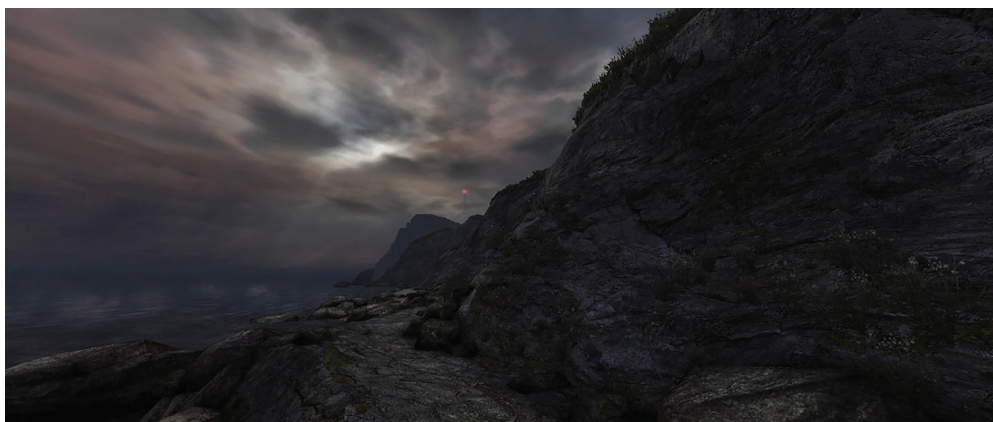
Dear Esther - Anti-interactive catharsis

AUTHOR: Dino Ljubić

There is probably no other type of art-entertainment medium if we consider media such as books, comics, or film, which contains as many interactive-narrative segments as the medium of the video game. From the most primitive games like Tetris to the latest and most acclaimed like Cyberpunk 2077, interactivity is one of the key aspects that separates video games from other media. Among other things, this is the reason why throughout the historical development of video games, the main focus has been on developing as complex, intelligent, and fun types of interactivity as possible, culminating in today's technological breakthroughs in the realms of virtual reality. With that in mind, it's pretty bizarre and at the same time extremely brave when a video game company decides to release a product that treats interaction as its worst enemy, in a kind of golden age of video games where titles like World Of Warcraft and Half-Life 2 ruled. A good part of video game connoisseurs would agree with the previous sentiment and would most likely look at you with a pale expression at first, possibly shower you with the most poisonous bile they are known to be capable of while you try to explain to them about a game where you do nothing literally but take your protagonist to the point A to point B. Therefore, it is even more bizarre when this company, with the mentioned game, experienced planetary success, created a new genre of video games out of nothing, mockingly called Walking Simulator. This name was accepted by the creators of the genre with a dose of self-parody and irony, radically changed the perception of video games as a medium, and, in the author's opinion, established video games as

a superior medium of pure art. The company in question is thechineserom, and the game is Dear Esther.

And what the hell is actually Dear Esther? As the famous, now sadly deceased, Youtube critic Total Biscuit once asked, who shared his perplexing experience of playing to his audience and at the very beginning said extremely pejoratively that Dear Esther is simply not a video game. How can you conjure up this game for many people who still have a pejorative view of all video games today? Starting with the plot itself, on the first experience, we may not come across anything particularly spectacular. The player enters the skin of a protagonist who, with a broken heart and rapidly detrimental health, wanders a seemingly deserted island in the Scottish Hebrides, remembering his late beloved wife Esther, who tragically died in a car accident, where he incidentally describes his surroundings, occasionally commenting on the history of the island and the occasional resident he has heard of. From the perspective of a player deprived of even the minimum standard exposure. There is no clear goal in the game, except that he may soon conclude that the radio tower on a remote hill, which stands out with its red signal light in a bluish-purple hebridic twilight, implies the goal to be reached.

Such a synopsis would not be particularly appealing to a film lover, except perhaps a keen fan of indie art, but especially for video games, it seems like the worst blasphemy, as the vast majority of players are accustomed to handling deadly weapons by massacring hordes of enemies, participating in grand political-criminal intrigues or maneuvering armies, and thus be saturated with dopamine and adrenaline, even with the very anticipation of such events. Objectively speaking, what would be more interesting for the average player to participate? In an epic resistance attack on the Citadel in City 17, as the beginning of the overthrow of an inter-dimensional organization that conquered the whole Earth, or to experience the sad, nameless middle-aged man wandering equally anonymous and even more mournful island?

There are several reasons why the creators of Dear Esther created a masterpiece from the anti-exposition, as mentioned earlier, which is still enjoyed and bought today. From the offset, it is easiest to describe that the game is graphically indescribably beautiful, from the perfect play of light and shadow, an incredibly detailed landscape that graphic artist Robert Briscoe further made alive and organic with many small and highly elaborate details with the successfully reached goal of making the landscape tell at least half the story. It must be emphasized that the game looks terrific by today's standards, even though almost 10 years have passed since its release, which is in itself an incredible success when we consider the highly dynamic nature of graphics development in general in video games. Dear Esther's soundtrack is also so high quality that it can be easily listened to and enjoyed without ever running the game. An extensive range of compositions ranging from extremely melancholic and sparse piano preludes, through epic, multi-instrumental symphonic poems, to abstract, distorted atonal sounds

and voices. The soundtrack is joined by equally beautiful sounds of nature, from the rustling of the wind through the rare plants of the island to the pounding of the waves along the rocky Hebrides coast that seem like a constant chordal accompaniment that is sometimes difficult to distinguish between music and nature. Jessica Curry proved how important music is for the quality of a video game and how different music becomes through the medium of the video game, almost as non-sequential as the medium itself. From the release date of *Dear Esther*, from today's foreign perspective back in 2012, it didn't take long for *Dear Esther* to pick up awards like the ones at the TIGA Games Industry Awards 2012 because of the two geniuses mentioned. The game won the "Originality Award" together with awards for "Best Action / Adventure Game," "Best Visual Design," "Best Audio Design," and "Best Debut Game." The game was nominated for five awards at the 9th British Video Video Games Awards.

The aforementioned segments drawn from the overall context, however wonderful, are not in themselves the reason for *Dear Esther*'s success. The leading mind and creative director of the thechineseroom, Dan Pinchbeck, enters the stage decisively, whose poetic gift for words is at the level of previous geniuses and thus creates a monologue diagram on the border of poetry and prose, and with his vision successfully shapes the plot and course of the game that successfully connects man, music, and landscape. Dan Pinchbeck was among the first to describe in detail and notice the phenomenon of sense of presence in games, perceived from the very beginning of the medium, and through *Dear Esther*, he decided to express this phenomenon to the end, isolating it from various interactivity mechanics borrowed from other mediums, which are inherently antagonistic towards videogames. Through a plot divid-

ed into four chapters (named after the most recognizable landmarks in the landscape in the given chapters; lighthouse, buoy, caves, and aerial), the player witnesses a slow change of landscape accompanied by a change in the general perception of reality, where the increasingly frequent scenes of stranded ships and long-forgotten lighthouses and buoys give a somewhat sinister contrast to the virgin nature of the Hebrides where the protagonist himself partially describes them as tumor metastases on healthy tissue. The protagonist himself wonders, along with the player, whether the island is real or the fruit of his dying mind, or perhaps he has already died and is in a personalized purgatory, and maybe hell? The game is deliberately stingy with the absolute truth of the story, which is most directly presented to the player through the monologues of the protagonists, which are not always the same and requires a substantial number of playthroughs from start to finish for the player to hear all the monologues and potentially construct a story from it. As the player progresses in the game, the symbolism gradually grows, and more and more unusual things are encountered, such as the chemical formula of alcohol and diagrams of internal combustion engines obturated by caves, inaccessible gorges, stacked of pebbles, or drawn in the sand on the beach. In front of the entrance to the deep caverns of the island as if reality is slowly dissolving, while the shadows of twilight seem to take human forms while some places in gorges where you would expect to find algae and stones, we find unusual books and something that looks like an ultrasound image of the womb, which additionally emphasizes the tragedy of Esther's death. The island looks more and more like a sanctuary, while candles and street shrines appear very similar to those in our region; when we mark the place of death in traffic accidents with candles, only in addition to pictures of the deceased here, we witness car bodies and long used defibrillators. As we ap-

proach the cave, the atmosphere, noises, and music become more and more distorted, and we feel as if we are preparing to descend into the long-forgotten portals of the afterlife.

The caves in the game, whether they symbolize the protagonist's journey into the farthest recesses of one's own soul in search of deliverance or oblivion, or are mere caves of one island of Scottish backwater, are genuinely another world. Rare island flowers and plants swaying in the wind are replaced by eons of motionless stalagmites and the dark expanse filled with animal and ship corpses of the Atlantic Ocean, rushing streams of pristine water. In the author's humble opinion, we experience the visual climax of the whole game, and the next frame I present exudes such timeless beauty that the author, like many other players, returned to the third chapter of the game just to wander inside the island. Words, even pictures, cannot fully convey this. Seeking his way out and the way to the interior of the island, crippled by fractures, feverish with infections, stunned and delirium from an overdose of diazepam and paracetamol, the protagonist finally finds his inner peace and purity of mind, but also the strength of heart by forgiving the involuntary killer of his late wife and forgiving himself. Eventually, he becomes ready to gracefully and stoically accept the fate he has charted on top of the aerial that has been calling to him since descending the island.

In addition to being narratively explained throughout the chapter, it is accompanied by strong Christian symbolism of frequent immersion and ascent from pools and streams of pristine water while strongly alluding to the rite of baptism and the act of resurrection. Of course, this is not the only example of the strong Christian symbolism that abounds in the game. In the gorges, in addition to the chemical formulas of alcohol and engine diagrams, quotations from the Bible are also equally often written, most often according to Matthew. Even the previously mentioned shrines dedicated to traffic accidents are not the only religious motif, the creators of the game hide Christian symbolism on the landscape and shipwrecks that can only be recognized by looking through a specific position.

In addition to visual and narrative transformation, we also experience auditory transformation in caves; instrumental music is increasingly being replaced by vocal music in the form of a female singing voice as if Esther herself is trying to comfort the inconsolable protagonist.

Meanwhile, distorted female sobs and incomprehensible words appear through the soundtrack, symbolizing mutual suffering and longing, as much as the protagonist wants to bring Esther back, the love they shared is so strong that it seems that Esther herself wants to break the boundary of the worlds and return to the protagonist, symbolizing that even death cannot ultimately separate them. Jessica Curry's music is so saturated with Esther's leitmotif, that a careful erudite may notice that the rhythm and melody of a particular composition is actually Morse's code name Esther. Ultimately both the ocean and all the sounds are Esther and our nameless protagonist, the music is their sobs, and the ocean is their tears. The island is Esther's body, figuratively but also literally, as a careful observer may notice when, like Lazarus, he rises from a cave and comes to a beach lit by the full moon and a legion of lighted candles, how the hill on which the aerial stands indeed resembles the body of a woman lying on her side. Eventually, the protagonist, like Jesus on Golgotha, begins the final ascent to the top of the hill and to the red light at the top of the aerial, accompanied by a hellish fugue of stormy wind and unbridled orchestra

and choir, to which his inner catharsis defiantly stands as a dissonant counterpoint. At the top, he finally experiences his liberation, which I will not reveal on this occasion, just as I have not exposed many other unforgettable moments, which I leave to potential future individuals, for whom I hope to experience Dear Esther one day, which I hope this written text may encourage. As can obviously be noticed, this is more of a love letter addressed to the game than its review.

KNJIŽEVNOST

Kraljeva krunidba

Perun

Netom prije svitanja mladić se probudio od uzbuđenja. Danas je bio dan njegove krunidbe. Zvijezda Danica još nije iščeznula i mladić ju je promatrao sve dok nije izblijedjela u svjetlu dana. Ustane zatim kako bi obavio ophodnju svoje uspavane pratnje. Volio je rana jutra jer su mu tada misli bile mudrije nego za kasnih večeri. U njemu je tekla vladarska krv Trpimirovića i od samoga svog rođenja osjećao je kako je pred njim slavna budućnost. Ovaj mladić bio je knez primorske Hrvatske te sa svojom pratnjom prešao dalek i težak put kako bi došao ovdje, do Duvanjskoga polja. To je polje u unutrašnjosti hrvatskoga kraljevstva izabrao za mjesto krunidbe, kako bi se što dalje proširio glas o njegovoj vlasti. Bilo je to polje puno krša, no sada u kasno proljeće, baš povodom njegova dolaska, sve je bilo zazelenjeno, tekle su brojne rječice i potoci i okolna su jezera snažno nabujala. Iz obližnjega sela ljudi su donijeli mnoštvo hrane za okrijepu. Nakon ophodnje svih svojih ljudi mladi knez je došao do ljudi s hranom. Devetorica braće iz obližnjega sela ponudiše mu kokošja jaja obojana u zelene i crvene pisanice nekim čudnim travama. Mladom knezu se to svidje i on prihvati njihov dar. Jedan od devetorice mu reče da može dobiti devet pisanica ako jednom pisanicom po vlastitom odabiru uspije razbiti svih devet ostalih sa svakim od braće. Mladi knez to nađe zabavnim i prihvati prijedlog. Izazov je trajao neko vrijeme i devetoricu braće iznenadio čistom pobjedom mladoga kneza. Rekoše mu da to nikada do sada u svom životu nisu vidjeli. On im na to odgovori kako kao budući kralj ne može izgubiti niti jednu bitku. Sva braća tada problijediše jer nisu znali da je taj mladić knez koji će se okruniti za kralja. Knez im se namjerno nije predstavio jer je volio da ljudi

s njim razgovaraju kao sebi jednakim. Braća mu se stadoše ispričavati što su ga izazvali na dvoboj pisanicama i ponude ga svježim kravljim mlijekom i sirom, što on objeručke prihvati. Zatim ih je ispitivao o njihovim životima, selu i okolnom kraju. Razgovor je trajao do točno u podne kada se sva njegova pratnja probudila i okrijepila. Knez tada pozove devetoricu braće usred polja gdje su ih svi mogli vidjeti, i reče im glasno:

- Vi ste mene u rano jutro izazvali na dvoboj pisanicama i pobijedio sam vas. Sada vas ja izazivam pred svom mojom pratnjom da stanete u krug oko mene i hrvate se sa mnom. Onaj tko me pobijedi tako da me svali i pritisne mi leđa o zemlju neka umjesto mene postane kraljem, a ja ću biti njegovim podanikom.

I kneževa pratnja i braća zaprepastiše se ovim izazovom. Njegovi budući podanici mu stanu prilaziti i moliti ga da razmisli, no on se na to naljuti i vikom ih otjera, uzvikujući kako knez koji ne drži do svoje riječi ne može biti kraljem. Devetorica braće nisu bili sigurni kuša li ih to budući kralj na neki način, ili se samo šali, no kada su vidjeli da je smrtno ozbiljan srca im se ispune žudnjom za kraljevanjem i moći. Konačno, skinu se do pasa poput njega i stanu u krug bez kraja i početka. Jedan po jedan leđima su padali na zemlju poput platnenih lutki napunjenih slamom. Devetero braće nisu znali tajnu kneževe mladosti i snage. Knez je u gradovima kojima je vladao na morskim obalama, od putnika i lotalica s drugih obala mora naučio drevno znanje hrvanja grčkim i rimskim stilom. Knez je bio neobičan mladić, volio je borbu jednako kao što je volio manuskripte. Mnogo je putovao po obalama svoga mora i učio iz crkvenih i antičkih pergamenata. Njegov položaj kneza omogućavao mu je taj luksuz. S druge strane, volio se po krčmama družiti i tući s običnim ljudima i dokazivati tako svoju snagu, pritom često prikrivajući svoj kneževski rod. Držao je kako ga znanje iz per-

gamenata ne može u potpunosti naučiti životu, stoga je volio čuti životna iskustva različitih ljudi. Tako je stekao narodnu mudrost i znanje o običajima. Iz manuskripta je stekao pismenost i znanje ravno onomu crkvenih velikodostojnika s kojima je često razmjenjivao pisanu riječ. Tim je putem uspostavio kontakt i s Rimom i s Bizantom. I jedni i drugi priznali su tako njegovu vlast u gradovima na obali mora. Mnogi ljudi sa svih neprijateljskih strana divili su se njegovomu umijeću pisanja, znanju i umijeću vladanja. Njegova žed za znanjem i mudrošću bila je jednaka njegovoj žedi za moći i vlasti. Premda je cijenio znanje i mudrost više nego moć i vlast, znao je da kao knez nikada ne bi stekao jedno, bez onoga drugoga. Od Rima je zatražio priznanje za kralja Hrvata. Isto je zatražio od Bizanta, obećavši potporu u borbi protiv njihova neprijatelja, bugarskoga cara Samuila. Kratkim protekom vremena dobio je pristanak obiju strana. Nakon toga je odlučio u unutrašnjosti svoje zemlje obaviti svoju krunidbu, kako bi ga narod po milosti Boga, od koga dolazi sva vlast, prepoznao za kralja. Dao je iskovati u zlatu krunu s tri križa i krenuo s mora na dalek put kako bi postao ono za što je rođen.

Hrvao se s posljednjim od braće – onim najmlađim. Osmorica braće još su sjedili u krugu, umorni i zadihani. Znoj na tijelima dvojice hrvača pretvarao je zemlju na njima u blato. Knez je već bio na izmaku snaga i znao je, ako uskoro ne završi borbu njegov će ga protivnik dobiti na snagu. Svu svoju preostalu snagu on usmjeri na jedan zahvat. Rukama snažno obujmi najmlađega brata oko struka, razdvoji ga nogama od tla i zatim svom težinom tresne njime na njegova vlastita leđa, izbivši mu sav zrak iz pluća. Gromoglasni uzvik oduševljenja preleti okupljenim mnoštvom. Devetorica braće bila su svladana i svi mu pruže ruke u znak priznanja njegove pobjede. Mladi knez je znao da se dobar glas daleko čuje. Sada će

se vijest o pobjedi nad devetericom braće od njih i njihovih obitelji i prijatelja prenijeti kroz čitavu zemlju. To je bilo razlogom odluke na tako opasan pothvat, po cijenu mogućega gubitka vlastite krune.

Knez je tad odlučio otići sâm do obližnje rječice oprati se od blata i prašine. Trebalo mu je malo mira kako bi pribrao misli od borbe. Dok se umivao i sušio na suncu, začuje glas ptice kukavice iz zelenoga luga na zavoju rijeke. Privuče ga taj pjev i on se približi zelenomu lugu, kad iz njega izviri lijepa djevojka u bijeloj halji. Gledala ga je nevino kao plaha košuta.

On je zapita:

- Čija si ti ljepotice mlada?
- Sestrica devetorice s kojima si se borio. Nisu mi dali ići s njima, pa sam se iskrala iz svoga vrta i došla ovdje kako bih vidjela krunidbu kralja.
- Nisi ti sestra devetorice braće, ti si moja buduća nevjesta.
- Ako je tako, onda dođi u zelen lug i upoznaj me! Lezi sa mnom na svježju zelenu travu.

Knez samouvjerenim korakom odšee u lug. Izvadi svježju jabuku koju je spremio u svomu rublju i darova mladu djevojku te zapita:

- Je li ti lijepa?
- Ljepša je od najčišćega zlata na svijetu.

Na taj odgovor uzvratu knez strastvenim cjelovom. Legoše na svježju travu i upoznahu se. Dugo vremena provedoše u zelenomu lugu, i knez je u strasti skoro zaboravio na krunidbu. Začu je povike svoje pratnje koja ga je tražila, i sjevne mu bolna spoznaja kako mora napustiti svoju dragu kako bi obavio svoju dužnost. Zagleda

se tužno u njezine duboke oči i tiho izusti:

- Ne želim otići nikada od tebe. Želim ostati ovdje zauvijek. Sva moć i vlast i znanje i mudrost, bez ljubavi žene ne vrijede ništa.
- Ne govori tako, kneže! Nisi više mladić, sada si muškarac! Ne priliči muškarcu držati se ženskih skuta, već poći u svijet i hrvati se s njime!

Knez se posrami svoje želje. Ustane i krene bez pozdrava na krunidbu. Djevojka vidje da je žalostan, pa mu na rastanku reče:

- Kneže moj, kralju moj! Zato, jer si mi jabuku zlatnu i ljubav svoju darovao, dopusti mi da ti uzvratim s dvije tajne! Moji mi snovi često kazuju budućnost, a jutros sam sanjala tvoju!
- Govori slobodno...
- Kada postaneš kralj, s dva ćeš se zmaja boriti da zadržiš svoju krunu i spasiš svoj narod. Jedan će doći sa sjevera, jedan s istoka. S onime sa sjevera borit ćeš se kod šume, s onime s istoka kod planine. Zmaja sa sjevera pobijedit ćeš ako pronađeš zelenog konja, umijeće orla i bistrinu sokola. Zmaja s istoka pobijedit ćeš ako pronađeš grmljavinu s nebeskih visina i vodu iz dubina.

Knez nije ništa shvatio od njezinih riječi, jer još nije bilo vrijeme, no urezale su mu se u srce. Napusti konačno djevojku u lugu. Sve je bilo spremno za krunidbu. Svečane halje, kruna, oprema, stijegovi, oružje i ljudstvo. Dan je bio pri kraju. Pjevalo se glasno: Kyrie eléison! Biskupu Grguru Ninskomu pripala je čast okruniti kralja u ime Boga! Knez ga je bio mudro zadužio mnogim uslugama, pa je sada zatražio da ga okruni i preda mu vlast nad Hrvatima od Boga. Grgur mu postavi krunu na glavu i glasno reče:

- *In nomine Patris et filii et Spiritus Sancti Tamisclao, regi Crouatorum!*

Knez postade kralj Tomislav. Sunce je bilo na zalasku i kralj zapovijedi neka se pripremi gozba za proslavu njegove krunidbe te se dozove puk iz svih obližnjih sela, kako bi uz dvorjane slavio i narod. Zapale se ražnji s mladom janjetinom, otvore se bačve s pivama i vinom, postave se stolovi i klupe, podignu se šatori i spusti se blaga noć te započne veselje. Kralj je radosno promatrao stijegove sjena koji su bili brojni poput sjajnih zvijezda na nebu. Ugleda devetoricu braće kako u čistomu i svečanomu ruhu dolaze na gozbu. On im priđe, i nakon što mu se pokloniše i zapita ih gdje je njihova sestra. Oni se začude otkuda mu znanje o njihovoj sestri, na što im on bez ustručavanja ispriča o njihovom susretu u zelenom lugu. Braća se u prvi mah rasrdiše na svoju sestricu jer nije poslušala njihovu zapovijed, no kralj ih umiri kada im reče kako je želi uzeti za ženu, i to već danas. Odvede ih do svoga blagajnika, i zapovijedi mu da im dâ mnoštvo krzna kuna ako mu braća odmah dovedu svoju sestru za ženidbu. Braća se brzo zaputiše po nju. Putem su razgovarali i zaključili kako bi mogli puno više dobiti za svoju sestru, premda je običaj bio da miraz donosi žena. Braća bijahu kovači a htjedoše postati zlatari, to jest gospoda, i tako skovaše plan kako za sestru dobiti darove za svoj zanat. Uđoše u svoju nastambu odvalivši silno u žurbi tri vrata, a nigdje ne pronađoše svoju sestricu. Pronašli su je u vrtu, kako bosa hoda rosnom travom i plete vijenac od cvijeća. Paun dolutao iz šume promatrao je mirno sestricu, raširenog repa s tisuću divnih boja. Sestrica je primijetila dolazak braće čim su se lastavice iz vrta razletjele. Najstariji brat joj reče:

- Maro, jedina si od svih naših devet sestrica ostala neudana. Odbila si brojne prosce. Sada je vrijeme da pođeš, i udaš se za kralja!

Vratili su se brzo s nevjestom i zatekli sve spremno za svadbu. Kralj je brzo sve uredio s nadbiskupom, i zapovijedio podanici-

ma da stanu s gozбом i upriliče svečanost. Najstariji od devetorice braće reče mu:

- Ako ti predamo svoju sestru, tražimo biti njezini djeveri i da nas se daruje zlatom i srebrom!
- Nisu li vam dosta kune koje sam vam predao? Nije li običaj da žena donosi miraz?

Kralj pitanjima razljuti najstarijega brata, i on ga seljačkom mudrošću prkosno izazove:

- Ako želiš poštovati običaje, danas na Jurjevdan je prava prilika. Evo, ako preskočiš oganj koji moja braća i ja zapalimo, onda možeš uzeti našu sestricu za ženu i zadržati kune koje si nam darovao! Ako ga ne preskočiš, onda mi zadržavamo i sestricu i kune, i svo zlato i srebro koje imaju tvoju podanici ovdje.

Kralj kratko razmisli te mu odvrati:

- Ako je jedini uvjet taj da preskočim oganj, onda pristajem na izazov!
- To je jedini uvjet!

Tako mu jednoglasno i složno odgovore braća. Kralj zatim pozove na gozbu i ples, dok oni pripreme oganj. Braća otiđoše u obližnju šumu i odsjeku najstarija i najveća debla kako bi oganj bio što veći. Dok su oni slagali drva na hrpu, kralj je smireno i veselo uz glazbu plesao s nevjestom. Dvorjani njegovi s mladoženjom i nevjestom zaplesahu kolo uz drevne uzvike: „Lado! Lado!” Braća zapale oganj visok skoro do neba, glazba i gozba stanu. Svi se okupiše oko visokoga ognja. Kralj naredi da mu se dovede njegov konj sivac i jedan vjedar pun vode. Braća se pogledaše međusobno i najstariji mu se obrati:

- Što će ti vjedar pun vode i sivac?
- Što vas briga! Vaš jedini uvjet je bio da preskočim oganj, ništa drugo niste uvjetovali kada ste bili u prilici? Ako lažem, neka okupljeni ovdje kao svjedoci reknu!

Braća se tužno međusobno pogledaju i slože se kako je kralj u pravu. Kralj polije svoju odjeću vodom i uspe se na konja. Bio je vješt u jahanju te odjaše s njim na dovoljnu razdaljinu. Zaleti se s konjem prema ognju i spretno se podigne nogama na leđa konja netom prije ognja. Na kraljevu naredbu konj se zaustavi, a on visoko preleti oganj bez opekotine. Drevno znanje mu omogući da ublaži svoj pad i ne polomi vrat. Ponovno, mnoštvo ispusti gromoglasne uzvike. Kralj je preskočio oganj, i braća ostadu bez kuna i sestrice. Najstariji brat priđe kralju i reče:

- Pošteno si svladao našu kušnju. Molimo za milost tvoju i milost Božju. U znak pomirbe primi naš dar kao miraz sestrice naše. Prsten zlatni iskovali smo od zlatnoga ključa koji je otvorao naša vrata. Srebrom smo u njega urezali pleter.

Kralj prihvati njihov dar kao miraz i njime odluči oženiti nevjestu. Odjene se u svadbenu ruho, i pod zvijezdama i mjesječinom sjajnom oženi ga biskup. Nastavi se gozba kao svadba i najboljega janjca kralj dadne njezinoj braći da se dobro najedu. Mogao ih je otjerati gladne, no bijaše on milostiv. Vрати se kralj sa ženom svojom u gradove bijele na moru, i tamo mu ona rodi mnogo sinova i kćeri. Devetero braće, kraljevi podanici, njihovi prijatelji i potomci prenesu kroz čitavo kraljevstvo priču o njegovoj krunidbi, i ta se priča do dana današnjega među Hrvatima raznosi.

Kraljev boj kod šume

Perun

S mora, iz bijelih gradova, Crvene hrvatske, trudnim hodom, krenuo je kralj na sjever u svoj prvi boj. Nadao se da mu neće ujedno biti i zadnji. Stigle su do njega zle glasine sa sjevera, kako ondje Ugari pod vodstvom svoga kralja Atila čine zvjerstva nad Hrvatima. Kralj se nije mogao i nije htio oglušiti na te glasine gnjusne. Okupio je vojsku i krenuo na dalek put. Što se više približavao svomu odredištu, to su priče o otetim mladim djevojkama i stoci bile sve glasnije.

Kralj je u miru ishodio priznanje svoje vlasti nad Hrvatskom od Bizanta i Rima, a sada je u ratu to trebao potvrditi svomu narodu. Djeca i trudna žena bili su mu dodatne brige. Obitelj čovjeka čini spremnijim za obranu domovine. Znao je da Ugari ne planiraju stati na sjeveru, i kad tad će, ako im se ne suprotstavi, stići do obale mora. Ne bi tada stradala samo njegova zemlja i narod, već i njegov rod. Žurno su jahali mladi vojnici uz kralja. Nije to bilo previše mudro zbog umora, no nevolja ne pita za mudrost previše. Putovali su i danju i noću. Narod ih je na putu darivao i krijepio onako prašnjave i blatne, pokisle i žedne.

Ubrzo su naišli na manje skupine Ugara i sukobili se s njima. Ugari su zbog brojnosti Hrvata uvijek izvlačili deblji kraj, no svako malo jedan bi uspio uteći. Tako je Atila saznao da mu dolazi kralj Tomislav s vojskom Hrvata. Atila je bio silan ratnik. Pri porodu je majčinu vrpцу, koja mu se omotala oko vrata, rastrgao vlastitim rukama. Zato mu otac nadjene ime po divljemu Hunu koji je opustošio Rimsko carstvo. I zbilja, svojim ratničkim umijećem i

žestinom Atila se nametne Ugarima za kralja kroz brojna umorstva i razbojstva. Njegov gorostasni rast i snažne udove štitila je tanka i gotovo neprobojna željezna košulja, a umjesto kacige glavu mu je prekrivala odrubljena medvjeda glava čija mu je čeljust s očnjacima štitila oči od sunca. Glavno oružje mu bijaše buzdovan. Kako bi do kraja opravdao svoje ime, odluči osvojiti kraljevstvo Hrvata. Time bi oduzeo saveznika i Bizantu i Rimu te mu tada ambiciji za moći ne bilo kraja. Poslao je zato svoje mlade vojnike preko Drave, da pljačkaju Hrvate i tako mu dovedu kralja Hrvata u zamku. Snivao je o tome kako će ubiti kralja Tomislava i potom zauzeti kraljevstvo Hrvata. Od ulovljenih Hrvata je saznao kako je mladi kralj vičan učenjaštvu i nema iskustva u ratovanju. Uzeo je stoga mladog dječaka čija je majka Hrvatica zanjela na silu s Ugari, da namami hrvatskoga kralja u boj kod šume. Dječak je jednako dobro govorio jezik Hrvata i jezik Ugara. Zamisao je bila da dovede kralja u šumu pokraj Drave, u koju će Atila skriti golemu vojsku i iznenada udariti na kralja i njegovu pratnju.

Uskoro je, nakon dalekoga puta, dječak predvečer pronašao kralja i njegovu vojsku ulogorene na livadi. Vojnici dovedu dječaka kralju, nakon što im on reče kako ima novosti o Ugarima. Kralj ga ponudi ulovljenim zecom i dadne mu da govori što zna. Dječak kazivaše ono što mu je Atila zapovijedio kazivati: Ugari s kraljom Atilom i velikom vojskom spremaju se prijeći Dravu. Savjetnici kralja tu lažnu vijest prepoznaju kao priliku, i savjetuju kralja kako bi bilo dobro pričekati odmah Atilu i Ugare na obali rijeke, tako bi bili u prednosti i mogli bi sasjeći neprijatelja pri iskrcavanju. Kralj im na to odvrati kako će razmisliti i ujutro donijeti odluku. Dječak nakon večere pođe na počinak. Zatvori oči i usne nemiran san. Probudiše ga kraljeve ruke.

- Ustaj dječaće, idemo u šetnju!
- Kamo idemo, ta tek je svanulo!?
- Idemo na brdo da pozdravimo sunce što izlazi.

Uspne se kralj uz baklju na obližnje brdo s dječakom netom prije zore. Kralj ga strogo pogleda i zapita:

- Čijega si ti roda, dječaće?
- Kako to mislite, kralju?
- Rekao si nam da ti je otac Ugar, a mati Hrvatica, pa govoriš jezik obaju naroda. Rekao si da mrziš oca Ugara jer te ostavio s majkom koju je uzeo na silu.
- Reci mi, jesi li Ugar ili Hrvat?
- I jedno i drugo.
- Ili si Ugar ili Hrvat, *tertium non datur!*
- Recite mi Vi onda, kralju, što sam?
- Ako govoriš jezik Hrvata i živiš u kraljevstvu Hrvata, voliš svoju majku Hrvaticu te priznaješ mene za svoga jedinog kralja, onda si Hrvat!

Dječak brizne u plač. Kralj ga pogladi po glavi i reče:

- Nisi ti kriv što ti je otac Ugar a majka Hrvatica, nitko od nas ne bira svoje roditelje. Mi smo svi Božja djeca i ti si moj brat. Ništa ti se loše ne će dogoditi dok god ja živim i kraljujem. Od danas ćeš biti moj podanik i dvorjanin.
- Lagao sam Vam, kralju moj! Oprost molim!
- Reci istinu i ona će te osloboditi!
- Atila i Ugari skrili su se u šumu pored obale Drave, gdje vas trebam odvesti. Vi bi ih čekali na obali, a oni bi vas s leđa iz šume napali. One koje ne bi pobili na prepad, potopili bi u rijeci. Tako biste bili u zamci, i ne bi bilo izlaza za povlačenje.
- Mene su poslali da Vas lažima k smrti dovedem.

- Ne plači više, brate Hrvate! Evo zore, evo dana, uživajmo u izlasku sunca a onda pođimo k mojim ljudima da donesem odluku o boju s tim zmijama!

Kralj okupi svoje ljude oko sebe i otkrije im što je saznao. Nekoliko njih uzvikne kako dječaka treba kazniti za izdaju, na što kralj odvratila:

- Ako dječaku samo padne vlas s glave zbog nekoga od vas, onda mu je bolje da ga grom s neba pogodi prije nego ga ja mačem zasječem. Donio sam odluku! Suočiti ćemo se s kraljem Ugara i njegovom vojskom kod šume! Izazvat ću ga na borbu jedan na jedan! Nadam se da, ako ja zmiji odsječem glavu, vama će biti lakše rep sasjeci. Dječak će biti naš glasnik po kojemu ću mu poslati poziv na boj. Neka netko od vas uzme moga bijelog konja i premaže ga travom u zelenu boju. Takvog ćete ga lakše sakriti u obližnji gaj kod livade, na kojoj ću se s Atilom sukobiti! Na moj znak potjerat ćete ga k meni na livadu. Uzmite konja vranca i pustite mu krv kojom ćete me premazati. Tako Atila neće moći vidjeti ozljede moje, u slučaju da mi ih nanese. A sada uzmimo oružje, i u boj za narod svoj!

Netom prije podneva kralj i njegovi vojnici stigli su s dječakom do šume pored rijeke. Stali su na razdaljinu dovoljnu kako ne bi upali u klopku. Ugari su se s Atilom u šumi dobro skrili, i nije im bilo ni glasa ni traga. Kralj reče dječaku:

- Slušaj me sada dobro, moraš biti hrabar, sve zavisi o tebi. Otići ćeš u šumu i reći da sam posumnjao u tvoju priču, i mučio te tako da sam ti gnjurio glavu u vjedru vode dok nisi progovorio. Moraš sve pričati glasno kako bi te i ostali ljudi oko Atila čuli, inače bi te on mogao ubiti. Reći ćeš mu da sam te poslao kako bih ga izazvao na borbu prsa o prsa. Bitku kralja s kraljem. Ako

me ubije, tada je njegovo cijelo moje kraljevstvo i moji vojnici će položiti oružje. Ako ja ubijem njega, tada će se njegovi vojnici bez njega vratiti onamo odakle su došli, i ne će više pljačkati moj narod i otimati djevojke i stoku. Tu pogodbu, koja je više njemu u korist, ne će moći odbiti kako ne bi ispao kukavica pred svojim zvijerima.

Smiren i uvjerljiv glas kralja ulije sigurnost u dječaka, pa on pođe laganim korakom u šumu. Čim je ušao u šumu, uhvate ga Ugari i odvedu Atili. Dječak glasno ispriča kako ga je kralj naučio. Atila se jedva suzdrži da mu svojim buzdovanom ne razbije glavu. Nije bio siguran govori li dječak istinu, no znao je da su njegovi momci za sobom ostavili žene i djecu te im nije do pogibelji, koliko do razbojstva. Uostalom, dječaka će, ako govori istinu, smaknuti kada se vrati ili će ga pogubiti njegovi ljudi kada ubiju kralja. Nije mogao umjesto dječaka poslati svoga čovjeka, jer se tada njegov čovjek sigurno ne bi vratio. Pošalje ga stoga natrag kralju s porukom kako prihvaća dvoboj na sredini polja gdje je jednaka udaljenost obiju strana. Zatim reče svojim ljudima:

- Kada započne borba, uzmicat ću sve bliže i bliže šumi, i na moj znak sjurit ćete se i sasjeći sa mnom kralja.

Dječak se sretno vratio Hrvatima. Kralj je započeo pripreme za borbu. Svukao se do pojasa i krvlju vranca namazao po cijelomu tijelu, hlačama i čizmama. Krv se brzo sušila na poslijepodnevnom suncu. Opasao je mač u koricama o svoj bok, i u ruke uzeo dugačko koplje. Šapnuo je nešto svom podaniku koji se brzo negdje izgubio u gomili.

Iz sjena mračne šume izišao je Atila. Onako iz daljine izgledao je poput drevne nemani u svojoj željeznoj košulji koja mu je nez-

grapno dosegala do potkoljenica i s kosmatom lubanjom medvjeda na glavi umjesto kacige. Zmija s medvjedom glavom, tako su među sobom šaptali Hrvati. I krene kralj sigurnim korakom prema sredini polja. Atila je pomalo oklijevao, no krene i on ljuto kada ga je zažarila krvavo crvena boja na kralju. Kralju se njihov hod činio kao vječnost. Uvidje kako je on nadomak sredine, dok je Atila usporio korak i prešao tek pola puta do sredine. Pusti ga da se približi još malo, i onda iznenada u nebo baci koplje. Atila pokuša pogledom popratiti putanju koplja, no sunce mu zaslijepi oči tek izišle iz šumske tame i skrivene pod medvjedom čeljusti. Koplje se spusti brzo kao munja, probode mu bedro te zabode u zemlju. Užasan urlik prolomi se čistinom. Ništa još nije bilo gotovo, zvijer je najopasnija kada je ranjena. Atilini mladići zbunjeno su iščekivali znak svoga vladara da mu se pridruže iz šume, ali Atila je bio zauzet trganjem koplja iz bedra i zemlje kako bi se oslobodio. Kralj potrči prema Atili i dâ znak podaniku skrivenome u obližnjemu manjem šumskom gaju. Iz gaja u njegovom smjeru izleti zeleni konj. Ubrzo dostigne kralja pa mu se on uspne na leđa pojurivši tako prema Atili još brže. Ugarski kralj tek je uspio slomiti gornji dio koplja u namjeri izvlačenja i drugog dijela, kroz bedro mu čvrsto zabodenoga u zemlju, no od boli i krvarenja nije primijetio kralja dok nije bilo prekasno. Kralj se na leđima konja spretno podigao na noge. Ruke je za ravnotežu raširio poput orla. U pravomu trenutku on iznad Atila skoči s konja, i oči mu bistro poput sokola naciljaju vrat neprijatelja tamo gdje ga željezna košulja ne štitaše. Hop! U jednom potezu mača iz korica odsječe mu glavu prije nego nogama dotakne tlo. Atilina glava padne mu pod noge. Kralj je digne prema Ugarima u šumi. Oni se od straha i nevjerice skameniše, a zatim polako i oprezno povuku u šumske dubine. Hrvati brzo dotrče do svoga kralja kako bi se radovali pobjedi njegovoj. „Smrt kralju Atili! Živio kralj Tomislav!” vikali su veselo Hrvati i tapšali ga po ramenima. Kralj im reče zatim:

- Hrte koje smo povelili sa sobom za lov pustite na Ugare u šumi. Lovite ih kao zečeve. Kada ih zgrabite za šiju, nemojte ih ubiti ako nema potrebe jer sam dao svoju riječ, izbatinajte ih samo dobro da zapamte Hrvate za vijeke vjekova. Gonite ih žustro da im utjerate što veći strah u kosti, kako bi se oni najbrži u bijegu dobro okupali u Dravi.

Smijeh se prolomi među Hrvatima te puste svoje hrtove na Ugare. Dječak se držao sramežljivo po strani. Nije znao što kralj sada misli napraviti s njim. Priđe mu kralj i zapita ga:

- Čijega si roda, momak?

- Hrvat!

- Kako ti je ime?

- Jarilo!

- Od danas se zoveš Ivan jer je danas Dan svetoga Ivana, bit ćeš moj ban u krajevima ovim i paziti na moj narod. Ostavit ću ti pratnju za zaštitu. Ako se ponovno ohrabre Ugari i vrate se u naše krajeve, doći ćeš po mene u bijele gradove na obalama mora. Primi od mene ovu kapu od kune, nosi je ponosno i lovi svaku nepravdu te gledaj da je u korijenu odsječeš.

Kralj mu postavi kapu od kune na glavu. Dječaku se od sreće i ushita ozari lice. Sada više nije bio bez roda, i dok god je hrvatskoga roda ispod nebeskoga svoda, pričat će se priča o kraljevu boju kod šume i banu Ivanu.

Tako je red nadvladao nered na sjeveru.

Kraljev boj kod planine

Perun

Devetero tuđinaca nađu se podno bijeloga grada na morskim obalama velikoga kraljevstva Hrvata. Jedan od njih bio je župan Zaharija iz susjedne kneževine Raške na Istoku, koja graniči s kraljevstvom Hrvata. Tuđinci su u nevolji silno molili hitan prijem kod kralja Tomislava. Njegovo je kraljevstvo doseglo snagu od 60 000 konjanika i 100 000 pješaka; 80 velikih brodova sagena, na svakome do 40 mornara-ratnika, i 100 manjih brodova kondura, na svakome 10 do 20 mornara-ratnika. Kralj Tomislav nikada nije ni pomislio na osvajanje drugih kraljevstva i zemalja sa svojom brojnomo vojskom, pa tako ni sagene ni kondure Hrvata ne polaze u rat ni protiv koga, osim ako ih netko napadne, nego tim brodovima hrvatski trgovci plove od luke do luke po neretvanskomu kraju i po dalmatinskomu zaljevu sve do Venecije. Nakon što je odbio napad Ugara na njegovo kraljevstvo na sjeveru zemlje, kralj se posvetio znanju i jačanju svoga kraljevstva u bogatstvu i blagostanju. Rimu je pomogao održati dva crkvena sabora gdje je posredovao u sporu između crkvenih velikodostojnika, a za uzvrat papa Ivan X. mu je priznao pismom titulu kralja. To priznanje bilo je dika pred svim znanim svijetom, i dovelo je narodu i zemlji mnoge koristi. Sve su to znali došiljaci iz Raške, pa su bili sigurni da kralj nema namjeru osvajati i kao kršćanin vodi samo pravedan obrambeni rat, pa tako ne će iskoristiti njihovu nevolju. Kralj ugosti tuđince u svomu dvoru pa im nakon gozbe odredi da govore kojim povodom su došli. Zaharija ustane pogleda oborenog u tlo i reče:

- Dolazimo kao susjedi čije kuće gore! Velika pošast nas je snašla! Bugarski car Simeon poslao je na nas svog velikog vojskođu Alogobotura s ogromnom vojskom Bugara. Alogobotur je sam

pobio u jednoj bitci mojih deset najboljih zapovijednika. Oni vojnici koji nisu pobijeni, oslijepljeni su na jedno oko i kao robovi odvezeni u Bugarsko carstvo sa stokom i ženama našima. Zemlju je našu pripojio svojem carstvu. Naši ljudi koji su preživjeli napad te nemani čekaju skriveni u okolici tvoga grada. Pruži nam utočište i zatraži što god želiš!

Kralj je na svomu prijestolju slušao pozorno dugu tužaljku Zaharije. Znao je da treba pomoći susjedu u gašenju požara kako požar ne bi zahvatio i njegovu kuću. Kralj otpusti Srbe bez odgovora, s obećanjem kako će im sutradan u jutarnjim satima obznaniti svoje mišljenje i odluku o pomoći u njihovoj nevolji. Brzo zatim pošalje glasnika da njegovomu savezniku, bizantskomu caru Romanu I., dojavi o nevolji Zaharije i jačanju njegova neprijatelja. Računao je da će se kao saveznik Bizanta morati sukobiti s carom Simeonom i Bugarskim carstvom, što zbog želje za moći od bugarskog cara, što zbog toga jer je saveznik Bizanta kojemu je već bugarski car nanio teške poraze. Sutradan u osvit zore okupi osam Srba i Zahariju te im reče:

- Vaš narod koji je izbjegao u moju zemlju od zvijeri s istoka dobrodošao je ostati onoliko koliko to bude potrebno. Time ću sigurno navući bijes bugarskoga cara Simeona na svoje kraljevstvo i nevolju za svoj narod, no ne tražim od vas ni zlata ni zemlje niti priznanje moje vlasti, samo tražim da uzvratite isto momu narodu ako se ikada on nađe u nevolji!
- O veliki i milosrdni kralju Hrvata! Zaklinjem ti se na vječno prijateljstvo naših naroda! Neka stotinu puta proklet od Boga bude ako netko od mojih potomaka i naroda ikada napadne tvoj narod i tvoju zemlju!

Pogodba za budućnost sa susjedom je sklopljena. Kralj naloži

svojim ljudima da se srpskim izbjeglicama omoguće hrana i sklonište. Odmah zatim krene u pripremu vojske za rat po principu latinske sentence si vis pacem, para bellum. Nije pogriješio u svojoj procjeni kako će rat uskoro pokucati na njegova vrata. Glasnik se vratio s viješću od bizantskoga cara Romana I., da kao saveznik protiv bugarskoga cara Simeona i za svoje dobročinstvo prema Srbima u nevolji, njegovi gradovi na moru više ne moraju plaćati danak Bizantskomu carstvu. Kralj Tomislav je bio vrlo zadovoljan time i prihvatio je taj dar, ali ipak oprezno pošalje odgovor kako on ne će ići u boj s Bugarima osim ako oni ne navale na njegovo kraljevstvo. U namjeri izbjegavanja osvajačkoga rata, njegov potez izazove obrambeni rat. Naime, njegovog je glasnika na povratku u Bizant ugostio knez Mihajlo iz Zahumlja i tako saznao za zarobljavanje raškoga kneza Petra i bijeg Srba sa županom Zaharijem kralju Tomislavu. On se sa Srbima više puta sukobljavao jer su oni posezali za njegovom zemljom pa se on poveseli njihovoj nevolji i zaključi kako je neprijatelj njegovoga neprijatelja prijatelj, i da bi ga valjalo obavijestiti gdje su Srbi našli utočište. Pošalje on tako svoga glasnika izravno bugarskomu caru Simeonu. Car se pak razbjesni poput zmaja koji je otkrio da mu je netko oteo blago. Uvrijedio se strašno na samu pomisao da se njemu, koji je moćno Bizantsko carstvo porazio u više navrata, suprotstavlja jedan kralj Hrvata. Pozvao je svoga najboljeg vojskovođu Alogobotura i zapovijedio mu da mu donese glavu kralja Tomislava. Nije tako prošlo ni ljetno dana od dolaska Srba u kraljevstvo Hrvata, kada je kralj Tomislav saznao o početku vojne i ulasku velike vojske Bugara u njegovo kraljevstvo.

Kralja obuzmu tmurne misli jer više nije bio mlad. Bio je zreo, taman na pragu starosti. Snaga ga još nije napustila, no više se nije kao nekada mogao hrvati s jakim mladićima. Njegova djeca sada su

ušla u cvijet mladosti i znao je da će ova bitka biti njegova posljednja. Ako bude poražen propast će sve ono što je čitav život gradio i njegov narod ga ne će pamtiti kao velikoga kralja. Mogao je ostati u sigurnosti grada na obali, no ipak odluči sa svojom vojskom podijeliti poraz ili pobjedu, život ili smrt! Iskustvo mu je govorilo da kralj koji se bori sa svojom vojskom na bojnomu polju ima veće šanse svladati neprijatelja. Upravo ga je to životno iskustvo hrabrilo, jer se nadao da će u boju njime nadomjestiti gubitak svoje snage iz mladosti. Oduči krenuti s vojskom svojom prema unutrašnjosti svoga kraljevstva. Mnogo je bilo starih ratnika koji su bili zreli muškarci kada se borio s Ugarima na sjeveru, i opet zrelih muškaraca poput njega koji su tada bili mladići. Nešto manje je bilo mladića koji su tek napustili okrilja svojih majki i djetinjstvo. Sve njih je bez razlike pekao oganj pustolovine i pothvat života. Obraniti svoje domove i steći slavu u bitci podjednako je žarilo njihovu maštu i želju za bojem.

Krene tako vojska Hrvata s kraljem Tomislavom na dalek put u boj s Alogoboturom i vojskom Bugara. Ususret su im dolazili žena, djeca i starci s istoka kako bi našli zaklon na moru. Darivali su ih hranom i ljubavlju te strašnim vijestima o pogibeljima svojih muževa i očeva. Muškarci toga hrvatskog življa ostali su braniti stoku i zemlju. Bugari su proždrijeli stoku i pobili ih bez milosti. Krvlju se natopila zemlja Hrvata. Alogoboturum je povećavao broj pokojnika sve više i više... Kralja je mučila gorka nostalgija kao što starca muče slatke uspomene iz djetinjstva pred smrt. Proveo je dobar život, izbjegao mnoge opasnosti, stekao puno prijatelja, stvorio obitelj i izgradio kraljevstvo. Sve što je vidio na putu podsjećalo ga je na neki dio njegovoga sretnog postojanja. Djevojka iz luga, dječak sa sjevera, krunidba na polju, put na sjever s vojnicima, hrvanje s momcima, čitanje crkvenih manuskripta... Vidjela se ta sjeta u

njegovim smeđim očima koje su u tim trenucima bivale sve crnije i crnije. Rado je pričao i družio se sa svojim vojnicima, obišao mnoge ljude u vojnoj povorci. Svi su primjetili tu odsutnost duha u prošlosti, i strah od budućnosti. Jedne noći u taboru usne čudan san. Sanjao je visoko i ogromno, gotovo divovsko drvo. Po kori i granama bilo je ono u isti mah i bor, i jasen, i hrast. S nebesa se spustio na krošnju toga drveta i hodao po granama. Dok je tako skakao s grane na granu, primjeti dva gnijezda. Jedno gnijezdo sokolovo, jedno gnijezdo orlovo. U oba gnijezda bili su mladi, nad njima su budno pazili sokol i orao. Kako ih ne bi uznemirio, krenuo se spuštati niz grane prema dolje. Na sredini debla naiđe na košnicu pčela punog meda. Dopustile su mu da med zagradi šakom. Osjećao je slatkoću u snu. Nešto ga je nagonilo da se spusti još niže. Pukne grana i nakon dugoga pada tijelo mu se prostre na drevnomu žrtvenomu kamenu ispred samoga stabla. Nije se mogao pomaknuti, ali je čuo siktanje iz tamne jazbine u zemlji između korijena debla. Siktanje se čulo sve jače i jače. Velika crvena zmija ispuže iz debla i nadvije se nad njim. Htio je vrištati od straha. Ugriz zmije ga probudi. Prošli su ga hladni žmarci niz kičmu. Nije više mogao zaspati.

Razmišljao je do zore o nadmudrivanju neprijatelja. Zaključio je da ga treba dočekati na višem tlu, i pustiti ga da dođe k njemu. Odlučio je smjestiti vojsku na prvu goru na koju naiđe. Tamo će se utaboriti i čuvati snagu vojnika, dok će mu visina omogućiti da protivnika uoči na vrijeme. Prolazili su šumom punom košnica s medom, pa je naložio oprez da ne izazovu ubode pčela. Na izlazu iz šume pokaže mu se velika gora koja vodi na planinu. Kazivali su mu okolni starosjedioci da je njezino drevno ime Perun. Pored nje je bilo manje jezero s izvorom krških voda iz dubine i riječica što je tekla s nebeske visine. Gledao je tu divnu prirodu i skovao zamisao za boj. Pozove svojih pet zapovijednika i dadne im naredbu:

- Povest ćete vojnike na goru krševitu i razmjestiti ljude u skupine na više mjesta. Strijelce postavite na domet ove šume. Na moj znak neka odapnu zapaljene strijele na šumu.

Pronađite na najvišoj uzvisini kamenje i stijene zrelo za odron te ih uz pomoć balvana i vode pretvorite u oružje. Na moj znak svalit ćete ih niz planinu. Sada pošaljite u obližnja sela po bikove, zaklat ćemo ih i okrenuti na ražnju. Zapalit ćemo vatre na planini kako bi neprijatelj znao gdje se nalazimo.

Počele su tako pripreme. Strijelci se skrili u gori i vježbali domet. Ostali su vukli balvane na planinu i tražili dobre stijene i kamenje za odron. Uskoro se dovedu bikovi, zakolju i pripreme se velike vatre za ražanj. Izvidnica Bugara ih je odmah iz daljine uočila. Algototuirom i vojnici su bili samo dan jahanja udaljeni. Spustila se noć na planinu. Ražanj i vatra na planini je svjetlila na devet razina, grijući vojsku od hladne noći. Bila je sredina ljeta i slavio se dan sv. Ilije ili, kako su ga ovdašnji stanovnici nazivali, Ilindan. Meso ogromnih bikova krijepilo je u čast svetomu Iliji vojnike, a izvori s planine gasili su im žeđ. Dobro su se naspavali i najeli. Sutradan u podne ugledali su dugačku vojsku Bugara kako im se iz daljine približava. Nalikovala je ovako s visine na neku divovsku zmiju u dolini. Na začelju zmije bio je Alogobotuirom. Njegov oklop bio je izrađen od čvrstoga željeza i posut zlatnim i srebrnim ukrasima. Neprobojan i lagan. Srebro je na zlatu iscrtavalo ljuske i pandže. Kaciga od nepoznate kovine izrađena je u obliku zmajeve glave s razjapljenom čeljusti kroz koje su gledale oči Algototurma bez da mu se moglo vidjeti lice. Na leđima crveni plašt kao velika krila, i za bokom dva oštra mača od najjačega čelika kao dva očnjaka. Svirali su ratni bubnjevi i zvonile ratne trube. Kralju Tomislavu činio se ujedno i veličanstven i strašan ovaj protivnik. Zmija koju

vodi njezin muž zmaj, tako su šaptali među sobom Hrvati na planini i gori Perun. Sve je bilo spremno za boj kod planine.

Algoboturom uđe u šumu s manjim djelom vojske. Nakon što je izišao iz šume počeli su se na konjima uspinjati na goru da očuvaju snagu od uspona što je više moguće. Kralj u jednomu trenutku odapne nebom strijelu sa zelenom vrpcom. Hrvatski strijelci odapnu zapaljene strijele u šumu. Šuma se dobro zapali jer vatra zahvati smolu na drveću, a osim toga ljeto je ostavilo dosta suhoga granja. Alogboturum prekasno shvati naum kralja da ga odsječe od njegove vojske. Sada nije mogao nazad, i potjera on konje i ljude bijesno uz brijeg prema vrhu. Jedina šansa za pobjedu mu je bila što prije ubiti kralja. One Bugare koje vatra i dim nisu potjerali, izbole su pčele u bijegu iz košnica. Velika vojska Bugara tražila je panično drugi uzlaz na goru i planinu. Ubrzo su shvatili da im nema drugdje, nego pričekati da se vatra ugasi. Neki su čak vjedrima iz obližnje rijeke i jezera nastojali ublažiti požar. Zapravo su učinili dobro, i požar se tako nije proširio krajem. Strijelci su ometali uspon Algoboturuma i vojnika gađajući im konje. Bilo je nezgodno jahati uz goru i štititi se od strijelaca. Kralj ponovo odapne strijelu sa zelenom vrpcom koja je bila znakom za povlačenje strijelaca. Neki su ostali i izginuli od mačeva Bugara. Time su Hrvati dodatno smanjili broj Bugara na gori. Pri prijelazu gore na planinu započnu bitke Hrvata i Bugara na raznim mjestima. Algoboturum nije pretrpio ni ogrebotinu. Njegovi su mačevi slali vješto u smrt svakoga tko bi mu se ispriječio na putu. Vedro nebo se naglo naoblačilo tamnim oblacima, munje zaiskre i gromovi zaviču svoj bojni poklič. Tomislav upre glavu u nebo u isti tren i kada Algoboturum, jedan se zlokobno nasmije, drugi se smrtno uozbilji. Kapljice kiše značile su gašenje požara i bujica Bugara na planini. Kralj shvati da mora ubiti Alogboturuma što je prije moguće, kako bi oslabio moral Bu-

gara. Alogboturam naumi ubiti kralja kako mu netko od njegovih vojnika ne bi oteo slavu. Krenuli su tako jedan prema drugomu kao dvije nezaustavljive sile što vijekovima traže put kako bi bili svoj vječni božanski boj. Bugari su se polako probijali kroz tinjajući plamen šume...

Na jednom prijevoju uz provaliju koji vodi u duboko jezero nađe Algoboturum u žurbi sam samcat na kralja i njegovih četiri zapovjednika. Kralj uzvikne:

- Sinovi Hrvata u boj! U boj za narod svoj!

Njih petero i kralj zalete se na Algoboturuma. Zapovjednici ga okruže ga u križ s istoka, zapada, sjevera i juga, kao u neko kolo dalekoga iskona, i započne ples smrti. Algoboturum s dva mača spretno sve istovremeno odbijaše od sebe. Okretan poput zmiје, ujedaо je svoje protivnike pazeći kako bi mu kralj ostao za kraj. Mačevi zapovjednika nemoćno su udarali u njegov neprobojni oklop. Kralj je mijenjajući mjesta između zapovjednika tražio priliku za zariti mač u kroz ždrijelo kacige. Zveket oružja, iskre od sudara metala, krv sinova Hrvata, jauk muškaraca, znoj pomiješan s kišom, bijes protivnika, rane što peku poput vatre...

Kralj nacilja ždrijelo i oštrica krene prema cilju! Kad li ono, brža je bila oštrica Algoboturuma, i dosegne ona kralja prije nego li on njega! Mač ubode kralja ispod lijevoga rebra, i udarcem noge u prsa Algoboturum ga izbacі iz igre. Kralj padne ranjen. Smeteni, zapovjednici izgubiše pribranost. Onomu na istoku neprijatelj odrubi ruke mačem i prereže grkljan, onomu na zapadu jednim mačem probode slabine i prereže grkljan, onomu sa sjevera mačevima poput škara skine glavu s ramena, pa tako ostane samo onaj s juga. Dotle je kralj pritisnuo ranu rupcem i svezao ga svadbenim

pojasom. Taj je pojas u spomen na svoju ženu nosio gdje god bi išao. Sada je poslužio životu. Zapovjednika s južne strane Algototurum je polagano sjekao. Uživao je u njegovoj boli i nemoći. Naposljetku ovaj padne na koljena i pruži mu vrat uz viku. Kralj mu htjedne prići u pomoć, no prekasno! Krv zalije oklop zlatni i pomiješa se s krvlju njegovih suboraca. Zlatni se oklop crvenio. Algototurum sporim korakom krene prema kralju. Učini se kralju da je to drevni demon Veles iz priča baka i djedova. Dadne se u povlačenje. Algototurum krene ustrajno za njim. Teturajući, kralj iza perivoja dođe do konopa od konoplje. Privezao ga je za vrh stijene. Od tamo je trebao dati drugi znak za odron. Kiša se već bila pretvorila u pljusak. Gromovi su bijesno urlali. Kralj se uspinjao na konopu. Algototurum potrči i nastoji stresti kralja s konopa. Bez uspjeha. Plovio je kralj morima našim i tu se naučio spretno penjati po konopu. Ne preostane drugo Algototurumu nego uspeti se za plijenom. Kraljeva krv iz rane kapala mu je ždrijelo, i taj okus pobjede dao mu je nadljudsku snagu da se u oklopu penje uza stijenu. Vidje kako se kralj jedva uspeo na vrh stijene, i pomisli kako gore leži bespomoćan i spreman predati mu svoj život kao žrtvu. Iznenadio se nemilice kada se kralj nad njim nadvio s vrha stijene. U ruci kralja bijahu luk i dvije strijele sa zlatnim vrpčama. Taj kratak trenutak vremena nosio je strijele kralja u ždrijelo kacige zmaja. Tisuće osljepljenih robova i pokojnika slavilo je pravdu dvije strijele u očnim dupljama Algototuruma. Bol natjera Algototurma da pusti konop i tresne o tlo. Iščupa svoje oči sa strijelama iz duplje uz gorku vrisku. Slijepi Algototurum teturao je po perivoju uz ponor. S ramena kralj baci kamen na svoju metu i udarac gurne Algototurma niz padinu. Svi su Bugari čuli zvonjavu udaraca oklopa Algototurma u stijene dok je padao u jezero. Zastanu s napredovanjem na gori u grobnoj tišini. Kralj zadnjim snagama odapne u nebo strijelu sa zlatnom vrpcom. Promatrao je tmurno nebo i smijao se zvuku tutnjave odrona. Sklope mu se oči, i tada nastupe tama i muk!

Svjetlo baklji u noći ugledaju kraljeve oči. Ležao je na ležaju od granja koja su nosila četiri momka s bakljama. Bio je blijed ko krpa od gubitka krvi. Čisto nebo bilo je prošarano zvjezdicama poput male djece u igri. Prespavao je u groznici čitavu sedmicu. Ljudi mu ispričaju kako su ga našli na stijeni nakon odrona. Bugari su pobjegli, u ludilu od straha nakon pada Algoboturma i odrona stijena i kamenja. Samo nekolicina ih je stradala od odrona, no tutnjava kamenja utjerala im je strah u kosti. Mnoge su pohvatili i pobili u bijegu, neke su rastrgali vukovi u noći, malobrojni su uspjeli pobjeći.

Vojnik mladi iz velike vojske stigao je na dvor cara Simeona. Pričao mu je o tutnjavi Peruna i kako je on pobio njegovu braću nakon što je Algoboturma bacio u jezero. Caru se od šoka da nema više njegove vojske i najmilijega vojskovođe raspukne srce.

Kralj Tomislav sjedi na svomu prijestolju u gradu na obali mora i čeka smrt. Nije ona daleko. Rana ga još uvijek boli, nikada ne će potpuno zarasti, no malena je to žrtva za pobjedu. U kostima starijim osjeti svaku buru i svako nevrijeme. Gromovi i munje paraju nebo. On se smješi tom svjetlu i zvuku. Čude se njegovi dvorjani, sinovi i kćeri čemu li se on to blago smiješi, kada to sve ljude straši. Govori im on:

- Smiješim se u sjećanju na pobjedu! Smješim se budućnosti kraljevstva Hrvata!

U luci odlazaka

Davor Stipan

Noćna plovidba preko Jadrana. I onaj neodoljiv miris mora. Kada se isplovi iz Splita, signal na mobitelu nestane tamo negdje pored jabučke kotline. Po staroj dobroj rutini, tada se zaputim u brodsku kapelu. Molitva. I počinak.

Sveti Nikola, koliko si puta smirio uzburkano more? Koliko si mornarskih vapaja čuo dok su lađe tonule? Bože, Oče naš, molimo te da po zagovoru svetoga Nikole trajno štitiš pomorce i putnike u olujama života.

Sivo je nad lukom. Brodovi dolaze i odlaze. Nebo se stopilo s olovom mora, linija obzora je iščeznula. Daleko prema pučini blinkaju svjetla naftnih platformi. Prilazi stari remorker zaudarajući na mazut i hrđu. Galebovi kruže iznad pristaništa. Rano jutro. Uplovljavam u Anconu.

Osnovali su je Grci sa Sicilije u 4. st. pr. Krista. Isti oni Sira-kužani koji su, predvođeni tiraninom Dionizijem, udarili temelje urbanizma istočnojadranske obale podigavši Issu.

U davnim, predantičkim vremenima gotovo i nije postojala transverzalna plovidba Jadranom. Bilo je preopasno. Ilirske lađe su plovile longitudinalno, uvijek dobro zaštićene razvedenošću naše obale u slučaju nemirnoga mora. Prekojadranska plovidba nastupila je nešto kasnije, u vrijeme helenske kolonizacije Sredozemlja, a i tada se između dviju obala odvijala u etapama. Primjerice, antičko brodovlje je poznatu rutu od Monte Gargana do Dalmacije redovito svladavalo sidreći se na Sv. Andriji ili na Visu. Dvanaest olovnih prečki antičkih sidara sa Sv. Andrije (od kojih jedna i s

grčkim natpisom), čuvaju se u arheološkoj zbirci Muzeja hvarske baštine. Danas, pak, dovoljna je jedna ugodna morska večer uz špagete, zvuke Adriana Celentana i meku postelju brodske kabine da se stigne do Italije. Sve valjda napreduje, pa i brodogradnja. Napredujemo li i u plemenitosti, rastemo li u krjepostima i čistoći srca? Ili napredak poistovjećujemo s razvojem vremenitih stvari? Kada pristupimo k Sudcu, što ćemo mu ponuditi? Novi Huawei ili novo srce poput Pavla i Augustina?

Čisto srce stvori nam Bože, i duh postojan obnovi u nama!

Dok se brod veže za gat, stojim na vlažnoj palubi i promatram grad. Pogled mi zastane na nedovršenoj fasadi San Francesca alle Scale. U donjoj zoni pročelja ističe se bjelina kasnogotičkoga portala. Svetci u četiri tabernakula pozdravljaju novi dan i žele mi dobrodošlicu. Isklesao ih je, kao i reljef u luneti s prikazom stigmatizacije sv. Franje, Giorgio da Sebenico, nama poznatiji kao Juraj Dalmatinac.

Rominja sitna kiša. Podiže se more u daljini.

Na brdu Monte Guasco iznad luke vide se obrisi katedrale. Diktat romaničke arhitekture. Posvećena je sv. Cirijaku, mučeniku, zaštitniku i prvomu biskupu grada.

Dostojanstveno se smjestila na mjestu nekadašnje grčke akropole nadgledajući amfiteatralno položenu gradsku jezgru, kao i putnike, lučke radnike, trgovce i, poprilično često, upravo mene vjerojatno se pitajući hoće li mi ovaj grad ama baš uvijek biti tek ishodište prema drugim blagima Italije ili ću se, jednom, malo i njemu posvetiti. Pa, evo, domaćice moja mila, početku i kraju većine mojih talijanskih lutanja, katedralo dična i predivna, nek' ti ovaj kratki osvrt bude hvala za svako tvoje *benvenuto i addio*.

Govore mi domaćini pri drugoj jutarnjoj kavi (prva je bila na brodu i bila je loša) na terasi Caffè del Teatra, da se često za vrijeme bure može vidjeti Hrvatska. Posebice naše priobalne planine. Ništa čudno, budući da u istim vremenskim uvjetima i mi vidimo Apenine s Mosora, Biokova i ostalih krških ljepotica.

Nikada nisam smatrao Anconu posebno privlačnim gradom. Objektivno, ona to vjerojatno i nije, osobito u odnosu na perjanice ljepote razasute po ostatku Čizme. To je kao da uspoređujem Alfu Romeo i njemačkog Trabanta. Ipak, ispod njezina štura lica otkrio sam brijne tajne koje su me, onako oprezno i sa strepnjom, vezivale za sebe. Valja priznati – to njemački Trabant nikada ne bi uspio. Sve je počelo uz jutarnji macchiato na dnu Corsa Garibaldi.

...

Ulica koja nosi ime po Giuseppeu Garibaldiju, revolucionaru i borcu za ujedinjenje Italije, glavna je pješačka arterija ovoga dijela grada. Završava na velebnoj Piazza Cavour, da bi se kao Viale della Vittoria nastavila prema istoku sve do klifovitih obala koje oštro režu Anconu sa sjeveroistočne strane. Taj dugački potez od luke do Monumenta ai Caduti (spomenik palim borcima u Prvom svjetskom ratu) tvori stari dio grada koji je od, južnije položenih, novijih četvrti odvojen skrovitim uzvišenjima gradskih parkova Pincio i Cittadella.

Nije neuobičajeno da u talijanskim gradovima pronađemo ulice koje nose imena po hrvatskim gradovima i pokrajinama. U Anconi je cijela jedna južna četvrt prošarana poznatim toponimima: Via Spalato, Via Ragusa, Via Sebenico, Via Capodistria... Najdulja je Via Dalmazia, odmah preko puta željezničkoga kolodvora.

Brljave gospođice, vidno iznervirane dosadnom kišom koja im kvari netom uvijenu kosu, žure na posao

Sve je sivo: luka, more, nebo, pločnik, fasade. Samo duša nije siva. Najljepše je ono što je skrovito oku. Vjerujem da je to slučaj i kod dražesnih dama koje su se napokon dokopale Zare u kojoj rade. No priznajem – okrenuo sam se za njihovim plavim uvojcima.

Došavši na Piazzu Roma, skrećem lijevo te produžim u sporednu uličicu u potrazi za Svetim Dominikom. Nakon par trenutaka preda mnom se koči visoka polukružna apsida. Ja sam valjda jedan od rijetkih koji je crkvu Sv. Dominika i izduženu Piazzu del Plebiscito pred njim posjetio sa začelne strane. Znao sam da moram skrenuti prije Zare. I plavih koverči.

Ancona ima „kompleks nedovršenih crkvenih pročelja” – spomenuti San Francesco, omanja i vrlo skladna Santa Maria della Piazza, evo sad i San Domenico. Bijeli mramor klasicizirajućega baroka na fasadi nastavlja svoj stilski vokabular i u nutrini prozračne crkve. Relikvije svetoga Dominika čuvaju se u Bologni.

Tišina. Tek jedan čovjek. Podiže pogled prema svodovlju. Netom, u sjeni dubokih bočnih kapela, pali svijeću. Klekne, prekriži se i iziđe.

Dok se približavam oltaru, redaju se skulpture svetaca u nišama glavnoga broda. Čuje se tiho sipljenje kiše o prozorska okna visokoga lateralnog osvjetljenja.

Eno te, Isuse! Krvariš propet na križu Golgote kako bi mene spasio. Tvoja predragocjena krv slijeva se niz drvo. Poškropi me njome Isuse moj, cijeloga me poškropi! Oprosti mi što Te ne volim kao što Ti voliš mene.

*Oprosti mi Oče... Klonuo sam pred Tizianovim Raspećem u apsidi.
Gospodin moj i Bog moj.*

...

La Marca – riječ koja je u talijanskomu srednjovjekovlju označavala sva granična područja nekadašnjih carstava. Otuda potječe i današnji naziv jedne od dvadeset regija Italije, a kojoj je Ancona administrativno središte – Le Marche. Ime grada pak, grčkoga je podrijetla – Ἀγκών (rom. Ankón), što bi bio „lakat”, a odnosi se na istureni rt koji kao da obgrljuje i štiti gradsku luku.

Bliži se podne. Kiša je stala. Zrake sunca sramežljivo virkaju kroz niske oblake. More svlači svoje zagasite halje i odijeva zelenkastu suknju s pokojim zrcalom sunčeva zlata.

Uvijek mi se sviđala melankolija luka. To su drevna mjesta rastanaka, plača, iščekivanja, no i mjesta zagrljaja, poljubaca, sreće. Sjećam se, htio sam se ispisati iz srednje Umjetničke škole i upisati Pomorsku, biti mornar, časnik, kapetan... Svojevremeno, to je uzelo toliko maha da sam svaki ponedjeljak zvao studio Pomorske večeri samo kako bih uputio pozdrave anonimnoga obožavatelja i poželio mirno more svim našim pomorcima. Ipak, zahvaljujući roditeljima, ostao sam na kopnu. Na obalama koje grle Jadran.

Luka u Anconi ima mnoštvo spomenika: monumentalna barokna Porta Pia, Vanvitellijev pentagonalni lazaret na umjetnomu otoku poznat po ljetnomu jazz festivalu, antički Trajanov slavoluk te obližnji Arco Clementino, podignut u čast pape Klementa XII. koji je u 18. stoljeću dao novi zamah redizajniranju gradske luke.

Iako nije gastronomski razvikana poput brojnih drugih talijanskih regija, Le Marche ima svojih čari. Morskih, naravno. Prođoh pored kazališta, Dalmatinčeve Loggie dei Mercati te se ponovno vratih na Piazzu del Plebiscito. Dok čekam krepku riblju juhu sa šafranom u starom restoranu La Moretta, krenem promatrati zidna lica slikovitoga trga. Pod Sv. Dominikom teatralno se spuštaju dvostruka stubišta i rampe do granitnoga pločnika, kojeg s triju strana definiraju pročelja gradskih palača. U njima su danas smješteni komunalna knjižnica, sjedište prefekture, gradski muzej te različite kulturne i političke ustanove.

Naglo je granulo sunce nad tornjem guvernerove palače.

Trg se puni ljudima. Golubovi vješto kljuckaju ostatke kruha pod nogama gostiju. Fasade poprimaju boje vanilije, okera, cinobera i bijeloga kašmira. Na zvučnicima započinje tako poznata melodija Umberta Tozzija: Gente di mare... Uz Brodetto marchigiano i uz kapljicu slankastoga bijelog Verdicchia, sve se ubrzano stopi s bojama duše.

Poslijepodnevno sunce je posve rastjeralo oblake. More je, napokon, plavo. Čuju se prvi lipanjski cvrčci u borovima pored ostatka rimskoga amfiteatra. Odmah do njega – San Gregorio Illuminatore, malena crkva nekadašnjih armenskih benediktinskih redovnica. Uspinjem se do katedrale kako bih vidio Duknovića.

Juraj Dalmatinac nije jedini hrvatski umjetnik koji je radio u Italiji. Ivan Duknović, renesansni kipar iz Vinišća, ostavio je brojna djela rasuta od Rima, preko Ancone, do Venecije. Upravo se u ovdajšnjoj katedrali čuva njegov posljednji rad, nadgrobni spomenik bl. G. Gianelliju iz 1509. godine. Mnoštvo je naših, vrsnih majstora,

ostavilo dubok trag na talijansku umjetnost minulih epoha. Neki od njih postat će poznatiji i cjenjeniji u Italiji nego u domovini. Nedaleko Ancone nalazi se Urbino, u kojemu je Lucijan Vranjanin u 15. stoljeću projektirao palaču vojvode Federica de Montefeltra. Znete li za Lucijana?

Suze mi dođu kada samo pomislim kako malo poštujemo i poznajemo svoje. Današnji mladići i djevojke će znati nabrojati sve pjesme opskurnoga glazbenog narodnjaštva iz limba susjednih nam zemalja, no neće ni pokušati upoznati svoje vrijednosti i vrijednosti svojih predaka, a kamoli dičiti se njima. Istovremeno, pak, ugledni talijanski povjesničar umjetnosti Arduino Colasanti za Vranjanina kaže:

- To je umjetnik koji je s Filippom Brunelleschijem i Leonom Battistom Albertijem najpotpunije preporodio antičku i stvorio novu arhitekturu!

Što tek reći o Juliju Kloviću, kojega su suvremenici nazivali „Michelangelom minijature”, a Talijani iskazali takvu čast da su ga pokopali u rimskoj crkvi San Pietro in Vincoli, odmah do čuvenoga Buonarrotijevog Mojsija.

Uz rijetke izuzetke, moj ljubljani hrvatski narod je, kako u manirima, tako i u kulturi, postao – ništa.

Slušat ćete, slušati – i nećete razumjeti; gledat ćete, gledati – i nećete vidjeti!

U suton odlazim za Loreto.

Evo me, majčice!

Posrednice naša, ozdravi nam duše i obrati srca.

Njima neka je baština

Kamen nije proplak'o.
Nijemio je, bolno.
Ljudi jesu plakali,
susprežuć suze
tišina se ovila
oko srdaca.
Svaki
djelić krša,
i zemlja, mrazovita,
epitaf, u svakom kutku
Martića križa
nastavi poj njemakov.
Ne, nije bolio plač.
Bezglasje, ono paraše srca.

Kolu tišine
pristupiše i oni.
Pečala neka je nama,
u naručju tišine, bola,
ali njima,
njima neka je Baština!

Ognjištar

Kip domovine u ljeto 2019.

Usnuh san o Domovini koja visi na križu
 Na njenom tijelu vidjeh bezbroj rana
 Iz svake rane lipti krv u potocima
 Krv Smrtopuća, Vukovara, Škabrnje
 Krv stratišta znanih i neznanih
 Krv junaka znanih i neznanih
 Iz njenih očiju teku suze u potocima
 Suze majki, stotina i tisuća,
 Suze kćeriju bez očeva, suze udovica

Njena glava ovjenčana je trnovom krunom
 Na svakom trnu ime izdajnika i poltrona piše
 Iz svakog trna se cijede kapljice crne krvi
 Iznad krune izdaje visi ploča s natpisom
 „Reliquiae reliquiarum olim magni et incltyti regni Croatiae“
 I vapi s križa prema promatračima, vapi da je žedna
 Da je žedna svega, i vina, i vode, i pravde, i slobode
 Ono malo vjerne djece ostade grleći drvo križa
 U molitvi krvavim se znojem znojeći u Njenoj tjeskobi

Oko njenog križa su i odmetnuta djeca, gledaju i čekaju
 Na čelima im Kainova mrlja, na usnama osmijeh, na tijelima odijela
 Gledaju kroz nju pjevajući njene pjesme, mašući njenim zastavama
 Čekaju kraj tragedije dok im kroz truli um prolazi jedna misao
 „Živi domovino naša, živi dok imaš mlijeka u sisama!“
 I dok ona umire oni je ispraćaju pljeskom i povcima
 Kao da je cirkuska atrakcija, a ne majka iz koje proćediše
 Kojoj se prsnućem krvi iz pupčane vrpce na vjernost obvezaše
 Koju nožem laži raskomadaše i njene haljine među sobom podijeliše.

Već stoljećima najbolji pjesnici u Njeno uho pjevaju hvale
Već stoljećima najbolji ratnici svoju krv prolijevaju u Njene žile
Ali ne nazire se pobjeda Njena, ne nazire se propast neprijateljeva
Gospode, koliko još do zore uskršnje, do dana Uskrsnuća?
Hoće li svijetlo uskršnjega sunca pomilovat njene
vjeđe i okončati moru?
Hoće li razbiti stoljetni mrak očaja koji joj dođe s Istoka?
Hoće li miris novog proljeća otjerati smrad truleži koji uđe sa
Zapada?
Vjerujem da hoće, vjeruje i Ona, Gospode Nad Vojskama!
Jer da ne vjerujem davno bih otišao, jer
da ne vjeruje davno bi umrla.

Mate Vodarević

Nokturno hrvatskog dragovoljca

U noćnoj jezi u krevetu ležim
I čekam smrt jer od istog metka
Već godinama bježim
I pred očima ih vidim jer svake noći sam s njima
S gardistima, mojim mrtvim prijateljima
Skupljam njihove kosti, udove i krv
Dok mi u dnu uma ruje sumnje crv

Zovu me k sebi da ih zagrlim, da me tješe
Dok mi je od tuge i bijesa srcu sve tješnje
Prve zrake prvog sunca zlatnoga
Na bijelom zidu moje sobe osvjetliše lik Raspetoga
I rijeka mironosna se ulijeva u dušu i um
Ali tko zna do kad?
Tko zna do kad?

Matej Tolić

2020.

I tmuran dan kroz prozor opet bješe,
Druženja naša nisu kao prije.
Duži tunel mladost ne vidješe,
Plava maska osmijehe nam krije.

Snovi naši, sve manje nas tješe,
Kiša za kišom, sve češće lije.
Nije strano da ljudi griješe,
Tko te želio – u glavi zdrav nije.

I tko će održati sad balancu,
Kad treba paziti na distancu?
Suzbijmo to. Odmarajmo doma sad.

I tko prepustit će se skitanju,
Kad zdravlje ljudi je u pitanju?
Iako, očajnički nam baš treba rad.

Lucian Borić

Dežela

Gordo li si, nekoć kano,
domovino, tvrdo nijema,
mladico što odveć rano
natkrili sijaset sjena.

Tu gdje stalna sam je mijena
još se držiš, k'o bogalj makar,
al' kol'ko padat još će cijena,
da zaprti te lesom rakar.

Dokud obraz još ćeš pružat,
doklen gazit hulje će te, tati,
kol'ko jošte ćeš se skužat,
kada smijenit ukope će svati?

Prazna li si, pustoš, studen,
more li si, vrlet, vrelo,
rijeka il' si, brijeg il' rumen
sva lica ta u Tebi sam sreo!

Dominik Tomić

***

Uvik je govoria,
Nitko ne sluša
-kao more.

Duša mu je bižala s pogledom.

Vječito izgubljen iza smiješka.
Teška navika.

I kaže, ne oblikuje vrime čovika.
Nego udarci.

Možda je zato, uvik biža od obale.

Nesretni pripadaju moru.
I ono, čini se,
njima.

Antun Lešić

6818

Ostani tu i upali svijeću
Rastjeraj tmine bezakonja i rasvijetli puteve slijepima

Zasadi hrast na oblaku
Neka bude pristan odbjelim sovama

Zaboravi na jučer, ne zaboraviš li
Uzet će ti sutra

Zaključaj vrata i otvori prozore
Neka nebo bude tvoja zemlja
Tvoje more

Hrani se glađu i pazi na žito

Leti i lebdi
Lebdi nad zemljom i poljima
Lebdi nad nama
Ostani tu
Ostani povrh polja kukolja
Rođen si da bi živio

Matija Vinković

Časopis za kulturu, društvo i politiku *Obnova* financijski
podupire Grad Zagreb.

Časopis za kulturu, društvo i politiku *Obnova* financijski podupire Mini-
starstvo znanosti i obrazovanja.

REPUBLIKA HRVATSKA
Ministarstvo znanosti i
obrazovanja

Stavovi i mišljenja u tekstovima i sadržajima pojedinih autora nisu nužno i stavovi uredništva, udruge i ostalih autora.

